Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

8 (23)
2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 8 (23) серпень, 2015 р.

Частина 2

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна - кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

Обкладинка журналу присвячена Дню бджоляра, що відзначається щороку 19 серпня. Бджільництво у нашій країні є дуже поширеним зайняттям. Перший рамковий вулик було винайдено Петром Прокоповичем у 1814 році. Україна є також першою в світі країною з виробництва меду, випереджаючи країни Європи за обсягами виробництва меду в кілька разів. Мед – один із найунікальніших продуктів за своїми властивостями, що містить цінний комплекс поживних елементів.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Бабиченко В.Я., Данелюк В.І.
Технологія улаштування монолітних бетонних екранів для захисту підземного простору будівель та споруд......8

Будасов І.О.
Багатоканальна доставка даних, як основний напрямок оптимізації доставки інформаційних масивів даних в комп'ютерних мережах..................11

Галушко В.А., Менейлюк А.И.
Оптимизация технологии устройства гидроизоляции способом торкретирования..........................14

Кириченко О.В.
Геотекстильні неткані матеріали, їх стійкість до дії біодеструкторів у натурних умовах..18

Сталь Т.В., Алпатов А.П.
Методика оценки потенциала интеллектуальных ресурсов инновационного объекта...........................23

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Иванченко А.В.
Краснолаковые сосуды римского времени из раскопок городища у с. Орловка («Каменная гора»).....................28

Федунишин Л.Л.
Внесок Івана Кревецького у вивчення історії України..........................31

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Барилович О.М.
Стан та проблеми розвитку сільського господарства України................36

Біла Г.І.
Сучасний стан технологічного оновлення машинобудівних підприємств.....................39

Гунчак Н.В.
Моніторинг розвитку наукової сфери західного регіону України в сучасних умовах 43

Дропа Я.Б., Петрів Н.Д.
Підприємства з іноземними інвестиціями як форма залучення іноземного капіталу в Україну....................48

Кочетков Д.І., Половенко Л.П.
Сутність інвестиційних ризиків банку та способи їх мінімізації..............................53

Лещенко М.М.
Сучасні детермінанти формування конкурентоспроможності країн ЄС.............57

Марина О.-М.В.
Проблеми регулювання податкової системи в сфері сільського туризму.............60

Мельник Т.Ю.
Формування інформаційних ресурсів управлінського обліку для контролювання фінансових результатів підприємства.........63

Сокур М.І., Гриценко Д.С.
Дослідження і аналіз іноземного досвіду оцінки праці....................................68

Тимченко Н.М.
Історичні аспекти розвитку підприємництва як соціально-економічного явища в туризмі...72

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Голіяд Н.І.
Профілювання концептів англійської загадки......................................78

Кравцова М.О.
Українська Ліріана Панаса Мирного, М. Рильського, Василя Барки та О. Грязнова: до історії створення перекладів...................................81

Puha O.O., Hrytsko K.R., Bilyk O.O.
Rendering adjectives of lexico-semantic group human appearance in the Ukrainian translation of "The Picture of Dorian Gray" by Oscar Wilde... 87

Cherchata L.M.
Allusion as a text-making element in the novel "Fahrenheit 4510" by Ray Bradbury...91

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Лебедєва О.В.
Психологічна теорія походження держави...98

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Анічкіна О.В.
Педагогічні умови підготовки майбутніх вчителів до проведення шкільного хімічного експерименту..............102

Грегоращук Ю.В.
Програми і курси підготовки учнів та молоді США до вибору майбутньої професії.......................................106

Діденко Н.М.
Навчально-методичне забезпечення позакласної роботи з української мови у профільних філологічних класах..............110

Коротків М.А.
Складові структури педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів.................114

Нечипор Н.М.
Модель формування безпечного освітнього середовища у вищому військовому навчальному закладі................118

Онишків З.М.
Концептуальні засади підготовки майбутніх учителів до роботи в початковій школі сільської місцевості......................................122

Перхайло Н.А.
Любов як маніпуляція: соціально-педагогічний аспект....................127

МЕДИЧНІ НАУКИ

Александровська Л.М.
Синдром пігментної дисперсії.....................132

Мочалов Ю.О., Пушкарьов А.О.
Сучасні погляди на механізми ураження тканин пародонта при цукровому діабеті.................................135

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Романенкова Ю.В.
Европейская география полифуркации маньеризма.........................140

Урсу Н.О.
Домініканський храм Св. Михайла Архангела у Тиврові на Поділлі...................................145

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Исхакова Н.Г.
Доверие как фактор политической мобилизации общества в условиях становления демократии.............................150

Мироненко В.П.
Передумови створення і роль передвиборчих коаліцій.....................153

Яковлев Д.В.
Світанок Демократії: Два Вибори і Три Конверти Останнього Генсека 157

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Зелінська А.А.
Форсайтинг у видавничому ландшафті України.......................................164

Рогова Т.А.
Персонаж та рейтинг: особливості взаємовпливу............................167

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Варга Н.І.
Функціонування соціальних мереж в умовах регіонального середовища............172

НАШІ АВТОРИ..176

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

Babychenko V.Y., Danelyuk V.I.
Technology arrangement of monolithic concrete screen protection for underground space buildings....8

Budasov I.A.
Delivery multichannel data as the main direction optimization delivery information array of data in computer networks....11

Galushko V.A., Meneiliuk O.I.
Improved technology application waterproofing of underground structures....14

Kyrychenko O.V.
Geotextile nonwovens, their resistance to biodestructors in natural conditions....18

Stal T.V., Alpatov A.P.
Methods of potential of the intellectual resources of innovative object assessing 23

HISTORICAL SCIENCES

Ivanchenko A.V.
Red lacquer vessels of the roman period from the excavations from the settlement of Orlovka («Stone mountain»)....28

Fedynishin L.L.
Payment of Ivan Krevetskyi in the study history of Ukraine....31

ECONOMIC SCIENCES

Barylovych O.M.
State and problems of Ukrainian agriculture development 36

Bila G.I.
The present state of technological modernization of machine-building enterprises....39

Gunchak N.V.
Monitoring the development of scientific sphere of western Ukraine in modern conditions....43

Dropa Y.B., Petriv N.D.
Enterprises with foreign investment as a form of foreign capital in Ukraine....48

Kochetkov D.I., Polovenko L.P.
Essence of investment bank risk and methods of mitigation....53

Leshchenko M.M.
Modern determinants of EU countries' competitiveness....57

Maryna O.-M.V.
The problems of regulation of the tax system in the field of rural tourism....60

Melnik T.Yu.
Formation information resources of management accounting to the process of control financial results of enterprise....63

Sokur N.I., Gritsenko D.S.
Research and analysis of foreign experience on assessment....68

Tymchenko N.M.
Historical aspects of entrepreneurship development as a social and economic phenomenon in tourism....72

PHILOLOGICAL SCIENCES

Holiyad N.I.
English riddles concepts profiling....78

Kravtsova M.O.
Ukrainian King Lear Studies in the legacy of Panas Myrnyi, M. Rylskyi, Vasyl Barka and O. Hriaznov: on the history of translations' creation....81

Puha O.O., Hrytsko K.R., Bilyk O.O.
Rendering adjectives of lexico-semantic group human appearance in the Ukrainian translation of "The Picture of Dorian Gray" by Oscar Wilde....87

Cherchata L.M.
Allusion as a text-making element in the novel "Fahrenheit 4510" by Ray Bradbury....91

LAW SCIENCES

Lebedeva E.V.
Psychological theory of the origin of the state....98

PEDAGOGICAL SCIENCES

Anichkina O.V.
Pedagogical conditoons for future teachers training in conducting chemical experiment at school....102

Hrehorashchuk Yu.V.
Future profession choosing preparation programs and courses for us pupils and youth....106

Didenko N.M.
Education materials of extracurricular activities on ukrainian language in philological profession-oriented classes....110

Korotkikh M.A.
Components of pedagogical skills of teachers of education establishments....114

Nechypor N.M.
Model of a safe educational environment formation in higher military educational establishment 118

Onyshkiv Z.M.
Conceptual bases of training of future teachers to work in junior school in rural areas....122

Perhailo N.A.
Love as manipulation: socio-pedagogical aspect....127

MEDICAL SCIENCES

Aleksandrovska L.M.
Pigment dispersion syndrome....132

Mochalov Yu.O., Puskaryov A.O.
Contemporary opinions on periodontal lesions followed by diabetes mellitus....135

HISTORY OF ART

Romanenkova J.V.
European geography of diffusion of mannerism....140

Ursu N.O.
Dominican temple of Saint Michael archangel in Tyvriv at Podillia....145

POLITICAL SCIENCES

Iskhakova N.H.
The trust as a factor of political mobilization in conditions of democracy....150

Myronenko V.P.
Conditions and the of pre-electoral coalitions....153

Yakovlev D.V.
Dawn of Democracy: Two Choices and Three Envelopes of the Last General Secretary....157

SOCIAL COMMUNICATIONS

Zelinska A.A.
Foresighting on the publishing landscape of Ukraine....164

Rogovaya T.A.
Personage and rating: features of self-influence....167

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Varga N.I.
Social networks in conditions regional environment....172

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 693.546.5

ТЕХНОЛОГІЯ УЛАШТУВАННЯ МОНОЛІТНИХ БЕТОННИХ ЕКРАНІВ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПІДЗЕМНОГО ПРОСТОРУ БУДІВЕЛЬ ТА СПОРУД

Бабиченко В.Я., Данелюк В.І.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

Висвітлено новий спосіб та виконано дослідження укладання та ущіль-нення бетонних сумішей за допомогою метального пристрою. Розроблений метальний пристрій дозволяє проводити укладання з ущільненням на-джорстких бетонних сумішей без використання добавок. Для захисту підземного простору будівель, як правило, використовують гідроізоляцію. Строк служби гідроізоляції значно менше за строк експлуатації споруди. Авторами запропонована нова технологія влаштування монолітних бетонних та залізобетонних підземних конструкцій.
Ключові слова: наджорсткі бетонні суміші, дрібнозернисті бетони, метальний пристрій, укладання та ущільнення бетонної суміші, захист конструкцій.

Постановка проблеми. Відомо, що при малих значеннях В/Ц у разі якісного ущільнення можна отримати дрібнозернистий бетон з міцністю більшою ніж у звичайних бетонів. В той же час, при великих значеннях В/Ц дрібнозернисті бетони мають меншу міцність в порівнянні із звичайними бетонами. В свою чергу малі значення В/Ц істотно впливають на зниження рухливості бетонних сумішей, що суттєво впливає на показник легкоукладальності, тобто здатність заповнювати форму або опалубку та ущільнюватися [1]. Легкоукладальність є одним з найважливіших технологічних показників при роботі з наджорсткими бетонними сумішами [2; 3]. Встановлено, що традиційні способи і обладнання технології бетонування та укладання жорстких бетонних сумішей дозволяють отримувати достатньо щільні та міцні бетони в умовах будівельного майданчика. Однак, відомі способи мають високу трудомісткість, низьку продуктивність, велику енергоємність, обмеження у використанні, негативний вплив вібрації на розташоване поблизу обладнання і т.д. Розроблений авторами метальний пристрій та технологія мають ряд переваг над існуючими технологіями і застосовується для укладання з ущільненням бетонних сумішей в масиви, форму або опалубку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями безвібрацій-них методів укладання бетонної суміші присвячені праці Я.Л. Капланського, М.Г. Дюженко, І.А. Емельянової, В.С. Плоськиного [4-9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В останні роки розвиток безвібраційних методів укладання бетонної суміші суттєво знизився. Авторами були знайдені принципово нові вирішення технічних засобів для технологічних процесів бетонування з використанням дрібнозернистих бетонних сумішей підвищеної жорсткості. Тільки завдяки розробці нового метального обладнання, які оснащені замість жорстких пластинчатих лопатей еластичними трубчастими елементами (рис. 1), вдалося отримати теоретичні і практичні результати, що дозволили обґрунтувати оптимальні параметри технологічного процесу бетонування і завершити розробку ефективної безвібраційної технології бетонування, що забезпечує гранично можливу ступінь ущільнення компонентів дрібнозернистої бетонної суміші, суть якої полягає в майже миттєвому гальмуванні потоку дискретних частинок бетонної суміші, що складається із зерен цементу, заповнювача і води у вигляді найдрібніших краплин аерозоля і миттєвому об'єднанні їх в єдине ціле – шар свіжоукладеного дрібнозернистого бетону з мінімально-можливою пористістю [10; 11].

Мета статті. Метою даної статті є удосконалення зведення підземних конструкцій споруд за допомогою нового способу укладання наджорстких бетонних сумішей.

Виклад основного матеріалу досліджень. Розроблений метальний пристрій дозволяє поєднувати окремі технологічні операції при укладанні та ущільнені бетонних сумішей. Розглянемо конструктивно-технологічну схему метального пристрою (рис. 2) [12].

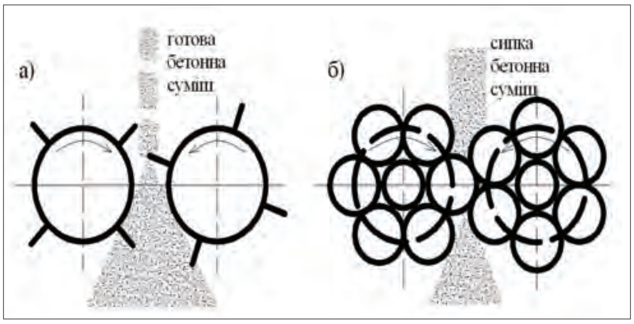

Рис. 1. Схеми метального обладнання агрегатів безвібраційного (струменевого) бетонування:
а) – із жорсткими пластинчатими лопатями (традиційне рішення);
б) – із еластичними трубчастими елементами (нове рішення).

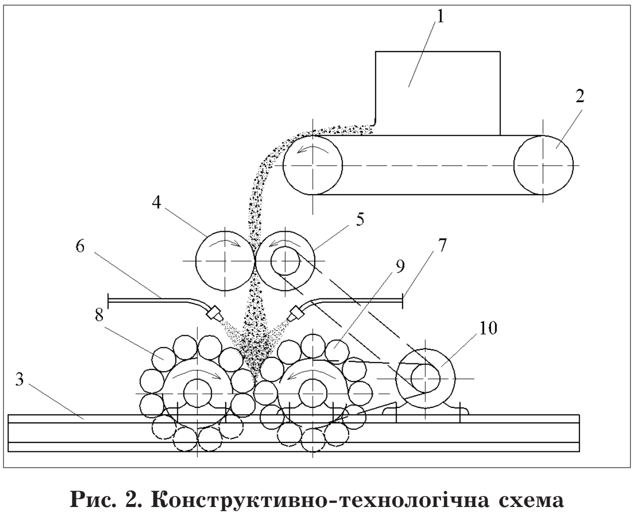

Рис. 2. Конструктивно-технологічна схема метального пристрою: 1 – витратний бункер; 2 – живильник-дозатор; 3 – рама; 4 і 5 – пристосування для попереднього розгону бетонної суміші; 6 і 7 – система подачі води; 8 і 9 – робочі органи (еластичні роторні метальники); 10 – привід робочих органів

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

© Бабиченко В.Я., Данелюк В.І., 2015

Метальний пристрій включає завантажувальне пристосування, що складається з витратного бункера **1** та живильника **2**, які змонтовані на рамі **3**, пристосування для попереднього розгону бетонної суміші, що встановлене над роторними метальниками паралельно до них та складається з двох гладких обгумованих роторів **4** і **5**, пристосування для зрошування бетонної суміші водою, що поступає в міжроторний простір роторних метальників і складається з двох груп відцентрованих форсунок **6** і **7**, розташованих між пристосуванням для попереднього розгону бетонної суміші і роторними метальниками **8** і **9** з приводом **10**.

Елементарний робочий цикл метального пристрою складається із захоплення елементарної порції дрібнозернистої бетонної суміші еластичними трубчастими елементами двох метальників, передачі цій порції певної швидкості руху і метання її з робочого простору метального пристрою на бетоновану поверхню. Що стосується рівномірності укладання бетонної суміші на поверхню бетонування, то це розв'язується шляхом виконання еластичного метального обладнання в єдиному блоці з живильником-дозатором, що строго калібрує по товщині і ширині потік сировинної бетонної суміші, яка поступає в робочий простір еластичного метального обладнання.

Завдяки синхронній роботі метального обладнання з живильником-дозатором дрібнозерниста бетонна суміш безперервним потоком поступає в робочий простір метальників. Для виконання операції захоплення бетонної суміші еластичними трубчастими метальниками її потік повинен мати певну швидкість, яка може бути одержана або за допомогою пристосування для попереднього розгону бетонної суміші, або при розташуванні живильника-дозатора на певній висоті.

Найважливішою особливістю еластичних метальних пристосувань є те, що метальники в будь-якому положенні відносно один одного контактують між собою, і завдяки цьому зазор між метальниками завжди перекритий. Що стосується бетонної суміші, яка переробляється, то вона переміщається елементарними порціями, затисненими в каналах, які утворюються в моменти, коли еластичний трубчастий елемент одного метальника опиняється в проміжку між двома еластичними трубчастими елементами іншого метальника.

Набуваючи в процесі взаємодії з роторами деякий запас кінетичної енергії, порції бетонної суміші викидаються із робочого простору роторів із швидкістю, рівною їх коловій швидкості, розділяючись при цьому на окремі частинки і утворюючи в сукупності дискретний потік з рівномірним розподіленням частинок бетонної суміші по всій ширині потоку.

Подолавши в стані вільного польоту відстань між метальним пристроєм і об'єктом бетонування (формою або опалубкою), частинки потоку стикаються з поверхнею об'єкту, різко гальмуються і, зливаючись во-єдино, а кінетична енергія у вигляді ударних імпульсів витрачається на формування та ущільнення свіжоущільненого шару бетону з рівномірним розподілом усіх компонентів по всій ширині бетонованої смуги. Ширина бетонованої смуги залежить від довжини робочих органів (роторів). Для бетонування вертикальних екранів-фундаментів довжину роторів слід приймати рівними ширині фундаментів. При укладанні горизонтального екрану-підлоги ротори приймаються довжиною 0.5-1 м, а укладання бетонної суміші ведеться методом смуг.

Новизна способу ротаційного-імпульсного укладання з ущільненням із застосуванням еластичних метальних пристроїв полягає в тому, що вводиться одностадійний процес виробництва бетонних робіт замість традиційного двостадійного, коли спочатку на окремому посту (або на транспортних засобах) проводиться дозування і перемішування компонентів бетонної суміші із застосуванням спеціального дозуючого обладнання та устаткування для змішування. Після чого готовий напівфабрикат – зачинена водою бетонна суміш передається на наступний пост – формування, де вона укладається у форму (або опалубку) і ущільнюється під впливом сили тяжіння із застосуванням вібрації. При формуванні методом ротаційного-імпульсного укладання з ущільненням ці операції значно скорочуються. Дозування, перемішування і укладання у форму об'єднуються в єдиний виробничий цикл, що виконується із застосуванням спеціального технологічного устаткування при повній механізації всіх виробничих операцій. При цьому значно скорочується трудомісткість, машиномісткість та енерговитрати.

Для оцінки експлуатаційно-технологічних показників якості дрібнозернистого бетону проведено ряд досліджень, що доводять доцільність та підтверджують високі технологічні та експлуатаційні показники використання метального пристрою. До проведення експерименту, визначено технологічні параметри бетонування та В/Ц дрібнозернистої бетонної суміші. Першим технологічним параметром бетонування прийнято швидкість обертання метальників, що варіювалася в межах від 1000 до 3000 об/хв. Другим – відстань від центру метальників до поверхні бетонування, яка змінювалася від 30 до 40 см. Дослідами неодноразово доведено, що для набуття бетоном водонепроникності В/Ц повинно бути менше за 0,40. В дослідах водоцементне відношення прийнято в межах від 0,30 до 0,26.

Одержаний таким чином бетон має високу ступінь однорідності і підви-щені показники міцності, щільності, водонепроникності, стійкості до ударних дій порівняно із звичайним бетоном [13; 14; 15].

Згідно з результатами експериментальних досліджень визначено вплив технологічних параметрів бетонування із застосуванням еластичних метальників на властивості дрібнозернистих сумішей і бетонів: середня щільність, жорсткість, міцність на стиск, міцність на розтяг при згині та опір удару [16; 17]. Аналіз результатів показав, що фактори неоднаково впливають на показники якості дрібнозернистого бетону.

Доведено, що розроблений пристрій дозволяє зменшити трудомісткість, собівартість, тривалість виконання процесів бетонування за рахунок скорочення технологічних операцій [17; 18].

Висновки і пропозиції. Результати наукових досліджень вказують на практичну цінність розробок. Використання розробленого пристрою та технології дозволяє скоротити трудомісткість, витрати на матеріали та собівартість виконання робіт, при відповідних експлуатаційних показниках. Експериментально встановлено, що за допомогою розробленого метального обладнання та технології укладання дрібнозернистих наджорстких бетонних сумішей можливе отримання бетонів класу С32/40-С45/55 за міцністю на стиск. Тобто, за розробленою технологією з використанням метального пристрою можливе отримання високоміцних та водонепроникних бетонів.

Напрацювання підтверджують доцільність розробки технології укладання бетонних сумішей за допомогою метального пристрою в вертикальні екрани-фундаменти та горизонтальні екрани-підлоги.

Список літератури:

1. Дворкін Л.Й. Основи бетонознавства / Дворкін Л.Й., Дворкін О.Л. – К.: Основа, 2007. – 616 с.
2. Будівельні матеріали. Суміші бетонні. Технічні умови: ДСТУ Б В.2.7-96-2000 (ГОСТ 7473-94). – [Чинний від 2000–02–23]. – К. : Держбуд України, 2000. – 20 с. – (Державні стандарти України).
3. Будівельні матеріали. Суміші бетонні та бетон. Загальні технічні умови: ДСТУ Б В.2.7-176:2008 (EN 206-1:2000, NEQ). – [Чинний від 2008–12–26]. – К. : Мінрегіонбуд України, 2010. – 109 с. – (Національні стандарти України).
4. Капланский Я.Л. Роторный бетоноукладчик для формования железобетонных изделий / Капланский Я.Л. // На стройках России. – № 9. – 1962. – С. 37-38.
5. Дюженко М.Г. К расчету механических устройств для укладки и уплотнения бетонной смеси / Дюженко М.Г., Емельянова И.А. // Безвибрационные методы в технологии бетона. – Х.: Изд. ХГУ, 1968. – С. 42-51.
6. Емельянова И.А. Предпосылки к стабилизации процесса мокрого торкретирования / Емельянова И.А., Гончаренко Д.Ф., Баранов А.Н., Задорожный А.А. // Будівництво України. – 1996. – № 6. – С. 36-38.
7. Ємельянова І.А. Малогабаритне обладнання для умов виконання торкрет-робіт і транспортування будівельних сумішей в умовах будівельного май-данчика. – Х.: ФО-П Рибалка Д.Л., – 2009. – 84 с.
8. Емельянова И.А. Укладка и уплотнение жестких бетонных смесей универ-сальными роторными метателями: Автореф. дис. на присв. уч. степ. доктора техн. наук / ХИСИ. – Х.: 1992. – 45 с.
9. Емельянова И.А. Машины и оборудование для возведения зданий и сооружений из монолитного железобетона / И.А. Емельянова. – Х.: Факт, 2008. – 372 с.
10. Бабиченко В.Я. Новый способ и технологические основы получения высокоплотных бетонов / Бабиченко В.Я., Данелюк В.И. // Журнал «Будівництво України». – 2009. – № 9-10 – С. 30-34.
11. Бабиченко В.Я. Энергосберегающая технология формования высоко-плотных мелкозернистых бетонов / Бабиченко В.Я., Данелюк В.И., Супонев В.Н. // Журнал «Энергосбережение энергетика энергоаудит». – 2009. – № 9(67) – С. 27-31.
12. Пат. 92794 України, МПК (2009) В 28 В 1/30, В 28 В 13/00. Метальний пристрій для укладання та ущільнення бетонних сумішей / Бабиченко В.Я., Данелюк В.І.; заявка та власник Одеська державна академія будівництва та архітектури. – № а 2008 12967; заявка 07.11.2008; публікація 10.12.2010, Бюл. № 23.
13. Бабиченко В.Я. Новый способ и технологические основы получения высокоплотных бетонов / Бабиченко В.Я., Данелюк В.И. // Журнал «Будівництво України». – 2009. – № 9-10 – С. 30-34.
14. Бабиченко В.Я. Уплотнение мелкозернистых бетонных и других смесей с помощью нового технологического оборудования в виде эластичных метательных устройств / Бабиченко В.Я., Данелюк В.И., Можина С.Р. // Зб. наук. пр. «Вісник». – Вип. 22. – Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – С. 160-165.
15. Бабиченко В.Я. Вплив технологічних параметрів струменевого бетонування промислових підлог на якісні показники дрібнозернистого бетону / Бабиченко В.Я., Корнило І.М., Данелюк В.І., Шідловський О.М., Дуднік Г.В. // Зб. наук. пр. «Будівельні конструкції». – Вип. 74. Кн. 2. – Київ: ДП НДІБК, 2011. – С. 213-220.
16. Бабиченко В.Я. Струйная технология бетонирования с применением эла-стичных метательных устройств и влияние ее технологических параметров на свойства мелкозернистых бетонных смесей и бетонов /Бабиченко В.Я., Данелюк В.И., Шидловский А.М. // Журнал «Будівельні матеріали та вироби». – 2010. – № 2(61) – С. 20-23.
17. Бабиченко В.Я. Новий спосіб укладання та ущільнення бетонних сумішей та його техніко-економічне обґрунтування / Бабиченко В.Я., Данелюк В.І., Дмитрієва Н.В. // Журнал «Будівельні матеріали та вироби», Київ. – 2012,- № 3(73) – С. 8-10.
18. Бабиченко В.Я. Удосконалення технології влаштування горизонтального бетонного покриття / Бабиченко В.Я., Данелюк В.І., Дуднік Г.В. // Зб. наук. пр. «Будівельні конструкції». – Вип. 78.К2. – Київ: ДП НДІБК, 2013.

Бабиченко В.Я., Данелюк В.И.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

ТЕХНОЛОГИЯ УСТРОЙСТВА МОНОЛИТНЫХ БЕТОННЫХ ЭКРАНОВ ДЛЯ ЗАЩИТЫ ПОДЗЕМНОГО ПРОСТРАНСТВА ЗДАНИЙ И СООРУЖЕНИЙ

Аннотация
Освещен новый способ и выполнено исследование укладки и уплотнения бетонных смесей с помощью метательного устройства. Разработанное метательное устройство позволяет производить укладку с уплотнением сверхжестких бетонных смесей без использования добавок. Для защиты подземного пространства зданий, как правило, используют гидроизоляцию. Срок службы гидроизоляции значительно меньше срока эксплуатации сооружения. Авторами предложена новая технология устройства монолитных бетонных и железобетонных подземных конструкций.
Ключевые слова: сверхжесткие бетонные смеси, мелкозернистые бето-ны, метательное устройство, укладка и уплотнение бетонной смеси, защита конструкций.

Babychenko V.Y., Danelyuk V.I.
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

TECHNOLOGY ARRANGEMENT OF MONOLITHIC CONCRETE SCREEN PROTECTION FOR UNDERGROUND SPACE BUILDINGS

Summary
A new method is lighted and carried out a study placing and compacting of concrete mixtures using propellant device. Designed throwing device allows stacking with seal over hard concrete mixtures without the use of additives. For the protection of underground space of buildings typically used waterproofing. The service life of the waterproofing is much less the life of the building. The authors proposed a new technology device monolithic concrete and reinforced concrete underground structures.
Keywords: superrigid concrete mixes, fine-grained concrete, throwing the device placing and compacting the concrete mix, protection of structures.

УДК 004.75

БАГАТОКАНАЛЬНА ДОСТАВКА ДАНИХ, ЯК ОСНОВНИЙ НАПРЯМОК ОПТИМІЗАЦІЇ ДОСТАВКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ МАСИВІВ ДАНИХ В КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖАХ

Будасов І.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Основний напрямок оптимізації доставки інформаційних масивів даних в комп'ютерних мережах розглядається у якості багатоканальної доставки даних. Наводиться багатоканальна система з однаковою та різною кількістю транзитів. Визначено поняття лавинної маршрутизації (flooding) та розкриваються відомі методи використання систолічного алгоритму у багатопроцесорних системах. Запропоновано схему систолічної маршрутизації та схему розділення трафіку між користувачами.

Ключові слова: масиви даних, комп'ютерна, мережа, оптимізація, багатоканальна доставка, розподілення трафіку, маршрутизація.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток інформаційної галузі в Україні та в світі тісно пов'язаний з проблемою оптимізації інформаційного обсягу масивів даних в комп'ютерних мережах. Тенденція зростання обсягу інформаційних даних зумовлює збільшення часу транспортування і роботи з масивами інформації. У цьому зв'язку особливої актуальності набувають методи оптимізації передачі інформаційних даних в комп'ютерних мережах.

Основна складність роботи з інформаційними масивами пов'язана з обмеженими можливостями передачі інформаційних даних в рамках локальних мереж, Інтернет і потребою у формуванні в системах способів швидкої передачі.

Можливості та результати обробки масивів даних обумовлюються комплексом результатоформуючих факторів: методи стиснення інформації; швидкісні характеристики алгоритму компресії, мережеві обмеження, формат об'єктів та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Технологію комутації пакетів було спеціально розроблено для ефективної передачі комп'ютерного трафіку. Перші кроки на шляху створення комп'ютерних мереж на основі техніки комутації каналів показали, що цей вид комутації не дає змоги досягти високої пропускної здатності мережі. Тому з появою технології комутації пакетів фундаментальні і прикладні наукові дослідження велися в трьох напрямах: розробка теоретичних основ комутації пакетів у розподілених комп'ютерних системах, дослідження оптимізації потоків у мережах і вибір оптимальних маршрутів у мережах з комутацією пакетів; розробка сучасних апаратно-програмних методів технології комутації пакетів. При цьому комп'ютерні системи розглядалися як системи колективного використання ресурсів. Досліджували такі параметри, як час відповіді системи, її продуктивність, пропускна здатність ресурсів, показники їх використання, створювали протоколи маршрутизації пакетів, комутації кадрів, окремі технології комутації пакетів у локальних і глобальних мережах.

У цілому всі дослідження були зумовлені необхідністю підвищення продуктивності і надійності систем, зменшення загальних витрат, а також розширення діапазону послуг.

Питання оптимізації передачі інформаційних масивів, присвячено значну кількість наукових праць та монографій українських і зарубіжних вчених: Джессі Рассел [1], Нанс Б. Рофаэль [2], К. Хант [3], І.А. Жуков, Аль Шибані Салім, Аль-Сурікі Ібрагім [4], О.С. Нагорнюк [5], Стен Таненбаум [6], А.Є. Коваленко [7] та ін. Для різних методів оптимізації передачі інформаційного обсягу даних виявлені визначальні чинники і отримані рівняння, що характеризують механізми передачі даних.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте оптимізація часу доставки масивів даних у транспортних мережах з постійними комутаційними віртуальними каналами і дотепер недостатньо досліджена, через ускладненість технологій і методів. Тому необхідно дослідження багатоканальної доставки даних у якості основного напрямку оптимізації доставки інформаційних масивів даних в комп'ютерних мережах.

Формулювання цілей статті. Розкрити основний напрямок оптимізації доставки інформаційних масивів даних в комп'ютерних мережах у якості багатоканальної доставки даних. Навести багатоканальну систему з однаковою та різною кількістю транзитів. Визначити поняття лавинної маршрутизації (flooding) та розкрити відомі методи використання систолічного алгоритму у багатопроцесорних системах. Запропонувати схему систолічної маршрутизації та схему розділення трафіку між користувачами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ряді розподілених систем та комп'ютерних мереж застосовується багатоканальне транспортування пакетів даних. Розглянемо простий випадок, коли між джерелом і приймачем є R шляхів доставки даних, кожен з яких містить r транзитів. Масив даних з об'ємом D байтів ділиться на R і по кожному каналу передається по nr пакетів. Тоді через $T_{n_r}^{D}=\left(\frac{D}{n_r}+h\right)(r+1)$ байт тактів до адресата доставляється R пакетів. n_r-R пакетів, що залишилися також відправляються рівномірно по R каналам. Таким чином, час доставки всього масиву даних становить $T_{n/R}^{D}=\left(\frac{D}{n}+h\right)(r+1)+\frac{n-R}{R}\left(\frac{D}{n}+h\right)$ байт-тактів. Звідси знаходимо, що при $n=\sqrt{\frac{DRr}{h}}$ $\min T_{n/R}^{D}=\frac{\left(\sqrt{hrR}+\sqrt{D}\right)^2}{R}$.

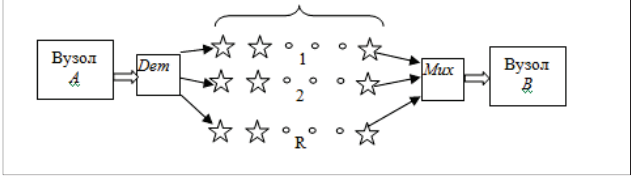

Рис. 1. Багатоканальна система з однаковою кількістю транзитів

© Будасов І.О., 2015

У реальних розподілених системах та комп'ютерних мережах кількість комутаторів в кожному окремому шляху різні (рис. 2). Нехай кількість комутаторів в i-му шляху, упорядковано таким чином, щоб для $\forall j = 2, R\, r_j > r_{j-1}$. За $r_R = r_{\max} + 1$ кількість переданих пакетів $n_0 = R(r_{\max} + 1) - \sum_{i=1}^{R} r_i$.

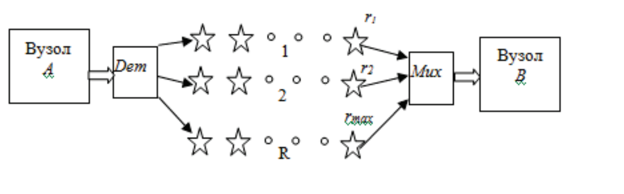

Рис. 2. Багатоканальна система з різною кількістю транзитів

Тоді $T^D_{n/R} = \left(\frac{D}{n} + h\right)(r_{max} + 1) + \frac{n - \left[R(r_{max} + 1) - \sum_{i=1}^{R} r_i\right]}{R}\left(\frac{D}{n} + h\right)$ байт-тактів. Спростивши цю формулу, знаходимо, що $T^D_{n/R} = \left(\frac{D}{n} + h\right)\left(\frac{n + \sum_{i=1}^{R} r_i}{R}\right)$. При $n = \sqrt{\frac{D\sum_{i=1}^{R} r_i}{h}}$ $\min T^D_{n/R} = \frac{\left(\sqrt{h\sum_{i=1}^{R} r_i} + \sqrt{D}\right)^2}{R}$.

Кількість переданих по кожному окремому каналу пакетів $n_i = (r_{\max} + 1 - r_i) + \frac{n - \left[R(r_{\max} + 1) - \sum_{i=1}^{R} r_i\right]}{R} = \frac{n + \sum_{i=1}^{R} r_i}{R} - r_i$,причому завжди повинна виконуватися умова $n \geq \left[R(r_{\max} + 1) - \sum_{i=1}^{R} r_i\right]$.

Запропоновані моделі та алгоритми доставки інформаційних масивів даних між взаємодіючими вузлами розподілених комп'ютерних систем і мереж з проміжною буферизацією пакетів, що транспортуються дозволяють розраховувати оптимальні значення розкладу взаємодії цих вузлів, виходячи з вимог бізнес-додатків. Це дозволяє досягти необхідні (в тому числі граничні) можливості системи транспортування даних [4]. Отримані номограми можуть бути використані як у складі системи проектування розподілених систем, так і в складі діючих систем з метою динамічної адаптації часу доставки в конкретному середовищі. Розглянемо для порівняння лавинну маршрутизацію.

Лавинною маршрутизацією (flooding) називається передача пакету з мережевого вузла у всіх напрямках, крім того, з вузла, з якого надійшов пакет. При цьому якщо вузол пов'язаний з n іншими вузлами, пакет передається в n-1 напрямках, тобто розмножується. Очевидно, що хоча б один напрямок забезпечить доставку пакета за мінімальний час, тобто лавинна маршрутизація гарантує малий час доставки, однак це досягається за рахунок різкого погіршення використання пропускної здатності мережі через завантаження її великим числом пакетів. Як правило, лавинна маршрутизація застосовується в мостах для передачі пакетів з невідомою адресою доставки. Проте у ряді випадків вона може бути використана як метод маршрутизації, що дозволяє оптимізувати балансування навантаження в мережі, виходячи з вимог бізнес-додатків.

Відомі методи використання систолічного алгоритму у багатопроцесорних системах. Однак ці алгоритми не можуть бути використані в сучасних корпоративних мережах комп'ютерів для доставки інформаційних пакетів [5].

Ідеальною мережею, з точки зору утилізації вихідної смуги пропускання каналів зв'язку, є мережа, в якій комутуюче обладнання має продуктивність комутації пакетів, рівну

$$V = V_0 * M, \quad (1)$$

де V_0 – продуктивність вхідного каналу,
M – кількість вихідних портів.

У цьому випадку кожен користувач, підключений до мережі, незалежно від територіальної прихильності, отримує трафік з продуктивністю вихідного каналу. Однак з багатьох причин таку ідеальну мережу не можна організувати і тому на практиці в мережах використовується технологія поділу вихідної смуги пропускання між вихідними портами.

В останні роки обсяг поширюваної в мережах інформації стрімким темпом збільшується. Це пов'язано, по-перше, з мультимедійним характером інформаційних ресурсів (аудіо-, відеоінформація) і, по-друге, з необхідністю поширення гігабайтних системних, інструментальних і прикладних програмних засобів. При цьому проблема поширення таких об'ємних інформаційних ресурсів може звести нанівець саму ідею доставки комп'ютерних даних через мережу для масового користувача.

У вузлах комутації сучасних мереж з комутацією пакетів використовуються комутатори (switch), маршрутизатори (router) і шлюзи (gateway) [6]. Загальною функцією для них є можливість комутації вхідних потоків даних на всі вихідні інтерфейси з продуктивністю, рівною продуктивності вхідного інтерфейсу (ідеальна мережа). За функціональною схемою цих узагальнених комутаторів xn означає, що швидкість комутації вхідного потоку на вихідні інтерфейси в n разів перевищує швидкість їх надходження (рис. 3).

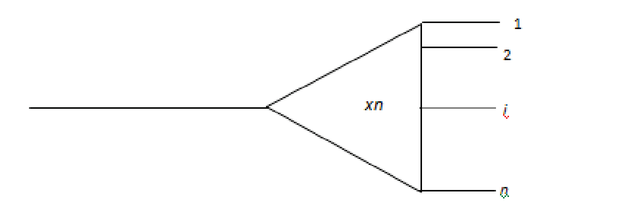

Рис. 3. Схема узагальненого комутатора

Як правило, вхідний потік містить різнорідні інформаційні потоки, які обслуговують різні запити. Тому в певних вузлах комутації ці потоки розділяються між кінцевими користувачами, тобто виконується поділ трафіку. Будемо вважати, що при цьому продуктивність на кожному що виходить інтерфейсі дорівнює лише частині загальної продуктивності вхідного інтерфейсу.

Можливі наступні варіанти реалізації вузлових комутаторів:

- з поділом каналу (смуги пропускання);
- з поділом трафіку;
- змішані.

Розглянемо випадок, коли пакети, що надходять по вхідному каналу, належать одному і тому ж масиву даних, що передається за запитами від різних споживачів. Якщо вступаючі на джерело інформації (на сервер) запити будуть обслуговуватися цим же джерелом, то у вузлах комутації буде виконуватися поділ трафіку, що призведе до зменшення швидкості доставки інформаційних масивів. Щоб оптимізувати процес доставки одних і тих же масивів даних до безлічі споживачів, розроблений протокол, званий систолічним протоколом обслуго-

вування вхідних запитів для масового поширення великих обсягів інформаційних ресурсів.

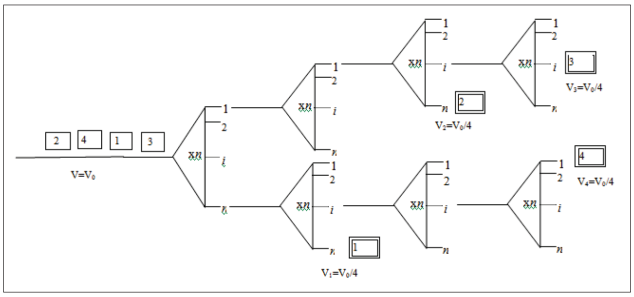

Рис. 4. Схема розділення трафіку між користувачами

На рис. 4 показана ідеальна мережа з комутацією пакетів, в якій чотири користувача звернулися до сервера для отримання одного і того ж масиву. Як видно з рисунка, запити на сервер надходили в наступному порядку: 3, 1, 4, 2. Оскільки всі пакети запитуваного масиву повинні бути передані кожному з чотирьох користувачів окремо шляхом поділу трафіку між ними, то швидкість доставки даних буде в чотири рази менше швидкості надходження пакетів до першого комутатора [9].

Для опису алгоритмів систолічної маршрутизації розглянемо приклад (рис. 5). Абонент 3 в момент t_0 звертається до сайту для завантаження файлу F. Природно, сервер починає закачування файлу з позиції «0» (перший пакет файлу). Після закінчення часу, в момент tk абонент 1 звертається із запитом сервера для завантаження цього ж файлу F. У цей час по найближчому до 1-го абоненту комутатора транслюється k-й пакет файлу F. Після виконання певних службових процедур між трьома об'єктами (користувача комп'ютер – найближчий комутатор – сервер), починаючи з k-го пакету файлу F, всі наступні пакети транслюються по відповідному маршруту також до 1-го абонента. У стеці сервера фіксується факт трансляції першому абоненту файлу F з k-й позиції. Цей факт є підставою для сервера продовжувати транслювати ці пакети 1-му абоненту (після передачі останнього пакету 3-му абоненту, починаючи з 0-й позиції до к-й позиції) [7].

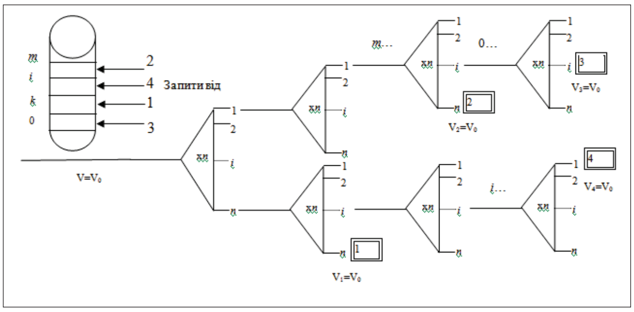

Рис. 5. Схема систолічної маршрутизації

Таким чином, 3-й і 1-й абоненти отримають файл F зі швидкістю, що дорівнює швидкості вихідного каналу сервера (V_0). У момент ti 4-й абонент виконує запит серверу для завантаження файлу F. Найближчий комутатор, через який транслюються пакети файлу F, починає по даному маршруту транслювати всі пакети, що залишилися файлу F (з i-ї позиції). Цей факт фіксується сервером, який після передачі останнього пакету файлу F буде продовжувати передачу, починаючи з 0-ї до i-ї позиції. Причому після передачі k-го пакету 1-й абонент завершить прийом файлу F, а після передачі i-го пакета 4-й абонент закінчить прийом файлу [8]. Таким же чином виконається запит 2-го абонента, який почне приймати пакети файлу з m-й позиції.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. У класичному варіанті комутації пакетів при завантаженні одного і того ж файлу багатьма абонентами виконується поділ трафіку між ними. Тому кожен абонент завантажує файл зі швидкістю $V = V_0/M$, де V_0 – швидкість вихідного каналу сервера, M – кількість користувачів. У разі значної кількості абонентів і великого обсягу завантаження час завантаження стає неприпустимо великим. При систолічній маршрутизації час завантаження одного і того ж файлу завжди залишається рівним O (V_0), незалежно від кількості абонентів. Крім того, завдяки систолічному характеру розповсюджуваних по мережі пакетів, істотно розвантажується трафік. Безумовно, для оцінки ефективності реалізації протоколу систолічної маршрутизації потрібне додаткове наукове дослідження.

Список літератури:

1. Джесси Рассел. «Виртуальные локальные сети» – М.: ЭКСМО, 2011г. – 672 с.
2. Нанс Б.Рофаэль В. «Компьютерные сети.» – М.: Редакция БИНОМ, 1996. – 233 с.
3. Хант К. «Серия «Для специалиста»: Персональные компьютеры в сетях TCP/IP.» – Киев: BHV, 2007. – 234 с.
4. Жуков І.А., Аль Шибані Салім, Аль-Сурики Ібрагім. Оптимізація комп'ютерної мережі із забезпеченням QoS на основі числового критерія // Проблеми інформатизації і управління. – К. : НАУ, 2006. – Вип. 1(16). – С. 71-75.
5. Жуков І.А., Нагорнюк О.С. Оптимізація часу доставки інформаційних ресурсів у розподілених системах // Наукоємні технології, 2009. – № 3. – С. 56-59.
6. Таненбаум, Стен. Распределенные системы. Принципы и парадигмы. СПб.: 2003. – 877 с.
7. Коваленко А.Є. Розподілені інформаційні системи: навч. посіб. / А.Є.Коваленко. – К.: НТУУ «КПІ», 2008. – 244 с.
8. Таненбаум, Э. Распределенные системы. Принципы и парадигмы /Э. Таненбаум, М. ван Стеен. – СПб.: Питер, 2003. – 877 с.
9. Технологии создания распределенных систем. П.: Питер, 2003. – 576 с.

Будасов И.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

МНОГОКАНАЛЬНАЯ ДОСТАВКА ДАННЫХ, КАК ОСНОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ОПТИМИЗАЦИИ ДОСТАВКИ ИНФОРМАЦИОННЫХ МАССИВОВ ДАННЫХ В КОМПЬЮТЕРНЫХ СЕТЯХ

Аннотация
Основное направление оптимизации доставки информационных массивов данных в компьютерных сетях рассматривается в качестве многоканальной доставки данных. Приводится многоканальная система с одинаковым и разным количеством транзитов. Определено понятие лавинной маршрутизации (flooding) и раскрываются известные методы использования систолического алгоритма в многопроцессорных системах. Предложена схема систолической маршрутизации и схема разделения трафика между пользователями.
Ключевые слова: массивы данных, компьютерная, сеть, оптимизация, многоканальная доставка, распределение трафика, маршрутизация.

Budasov I.A.
National Technical University of Ukraine
"Kyiv Polytechnic Institute"

DELIVERY MULTICHANNEL DATA AS THE MAIN DIRECTION OPTIMIZATION DELIVERY INFORMATION ARRAY OF DATA IN COMPUTER NETWORKS

Summary
The main direction of optimizing the delivery of information of data in computer networks is seen as a multi-channel delivery of data. It is a multi-channel system with the same and different number of transits. The concept of flooding (flooding) and known methods of use are disclosed in systolic algorithm for multiprocessor systems. The scheme systolic routing and traffic separation scheme between users.
Keywords: data sets, computer, network optimization, multi-channel delivery, distribution of traffic routing.

УДК 69.059.25

ОПТИМИЗАЦИЯ ТЕХНОЛОГИИ УСТРОЙСТВА ГИДРОИЗОЛЯЦИИ СПОСОБОМ ТОРКРЕТИРОВАНИЯ

Галушко В.А., Менейлюк А.И.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Традиционные технологии и оборудование не всегда эффективны в условиях производства работ по гидроизоляции. В работе предложено новое малогабаритное оборудований для устройства гидроизоляции способом торкретирования. Описаны результаты исследования по оптимизации технологии его использования.
Ключевые слова: гидроизоляция, малогабаритное оборудование, оптимизация результатов.

Постановка проблемы. Традиционные технологии и оборудование при устройстве гидроизоляции методом торкретирования. Большая часть из них имеет большие габариты и высокую производительность. При производстве работ по гидроизоляции применение такого оборудования значительно усложняет производство работ. Кроме того установки как правило имеют высокую стоимость, трудоемкое и дорогостоящее оборудование. Поэтому настоящие исследования направлены на разработку малогабаритного оборудования для торкретирования и оптимизацию технологических параметров его использования.

Анализ последних исследований и публикаций. Работы по гидроизоляции и торкретированию посвящены труды многих ученых: Л. Зарубина, Титарь В. С, Овчинников И. И., Овчинников И. Г., Жадёнова С. В., Астафьева Н. С. Попов Д. В., Фомина Ю. А., Якупова Г. И., Покровский А. В. и др.

Анализ результатов известных исследований показал следующее. Являясь специфическим видом строительного производства, гидроизоляционные работы выполняются в более трудных условиях, оказывающих существенное влияние на эффективность работы строительных машин и оборудования и количественный состав применяемых ресурсов.

Производство гидроизоляционных работ часто сопряжено со стесненными условиями пазух, траншей и котлованов, в резервуарах, где затруднено извлечение отходов от торкретирования связанных с «отскоком». Такие условия не всегда позволяют применить типовые машины и оборудование для торкретирования, известные технологические схемы производства работ.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Размеры финансирования строительных работ, в т.ч. гидроизоляции в Украине весьма ограни-

© Галушко В.А., Менейлюк А.И., 2015

чены. Значительная часть таких работ выполняется в стесненных и труднодоступных условиях. При работы должны быть выполнены с высоким качеством и в кратчайшие сроки. Существующие технологии и оборудование не всегда позволяет сделать это.

В условиях производства необходимо иметь малогабаритное новое оборудование, приспособленное для работы в стесненных условиях труднодоступных местах с возможностью защиты конструкций сложной конфигурации. Разработка нового оборудования требует оптимизации технологических резервов его использования

Формулирование целей: 1) разработать малогабаритную установку, повышающую эффективность гидроизоляционных работ в стесненных и труднодоступных условиях; 2)выполнить оптимизацию технологических режимов и ее использование по критериям качества торкрет-бетона и количеству потерь бетонной смеси.

Изложение основного материала. Под торкретированием понимается способ нанесения бетона под высоким давлением. При этом получается высококачественный бетон, не требующий виброуплотнения. Причем расход бетона для торкретирования, как правило, не большой и соответствует обычному бетону.

При использовании технологии торкретирования для устройства гидроизоляции появляется возможность защитить конструкции сложной конфигурации. При этом гидроизоляция получается бесшовной, сплошной небольшой толщины с высокой плотностью, водонепроницаемостью и морозостойкостью.

Выполненный анализ конструктивно-технологических особенностей торкрет-установок позволил выявить следующее.

В условиях ремонта и восстановления зданий в ограниченном пространстве и при небольших объемах работ затруднительно применение большей части существующих установок (например MPCS 4, Aliva-246, SSB 05, АС-1) и др.

Для работы на больших площадях их применение эффективно. А в ограниченном пространстве пазух, траншей и котлованов их применение затруднительно, а порой и не возможно.

Поэтому возникла идея разработать малогабаритную установку, которую можно применять для гидроизоляции в стесненных и труднодоступных условиях.

По сравнению с типовыми установками она малогабаритна, мобильна, имеет небольшую производительность. Последнее позволяет сократить трудозатраты, на частых прочистках после технологического перерыва установок большой мощности. Небольшая производительность установки позволяет сократить до минимума технологические перерывы. Это позволит использовать ее в стесненных условиях и труднодоступных местах. Конструктивно-технологическая схема такой установки приведена на рис. 1. Кроме самой установки была предложена конструкция сопла [2]. Она позволяет улучшить качество бетонной смеси за счет дополнительной активации вяжущего и дополнительного перемешивания компонентов смеси, а также сократить потери материала, т.к. имеет заслонку регулирующую скорость нанесения торкрета и изменяемый угол наклона. Основным принципом работы "Установки…" является нагнетание и эжекция. При этом вывод сыпучего наполнителя производится через эжектор, установленный в нижней части емкости, а связующее попадает в сопло, где и происходит образование смеси.

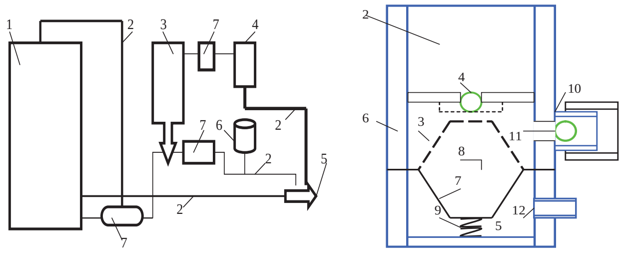

Рис. 1. Конструктивно-технологическая схема установки и емкости для сухой смеси

1 – емкость для смеси, 2 – шланги, 3 – баллон сжатого воздуха, 4 – емкость для воды, 5 – сопло, 6 – емкость для вяжущего, 7 – регуляторы подачи воздуха в емкости для компонентов смеси, воды и сопло.

2, 3 – верхняя и нижняя камеры, 4 – клапан, 5 – основание, 6 – боковые стенки, 7 – мембрана, 8 – полость, 9 – пружина, 10 – выходной патрубок, 11 – клапан, 12 –патрубок для подачи сжатого воздуха.

В зависимости от требуемого состава смеси при соответствующих пропорциях «Установка» снабжается легко снимаемыми цилиндрическими полостями соответствующих размеров. Это позволяет без лишних затрат времени быстро производить их переустановку и непрерывно наносить смесь. Установка комплектуется соответствующей запорной арматурой, обратными клапанами, которые обеспечивают движение компонентов в заданом направлении. Для контроля давления сжатого воздуха, как основного источника перемещения компонентов, устройство снабжается соответствующими приборами (манометрами и др.).

Установка по нанесению гидроизоляционного покрытия из торкрет-бетона была разработана в двух вариантах (рис. 2): а) ранцевая (заплечная); б) мобильная передвижная на колесах.

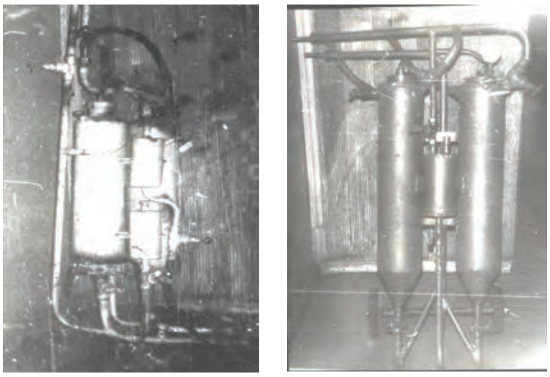

Рис. 2. Установки для нанесения гидроизоляционного покрытий в двух вариантах:
а) ранцевая заплечная б) передвижная мобильная

Особенность первого варианта определялась полной автономностью работы портативного ранцевого аппарата. С этой целью в "Установку …" предусматривается включить дополнительный баллон со сжатым воздухом.

Разработка конструкции второго варианта определяется возможностью использовать внешний источник сжатого воздуха – передвижной компрессор. В этом случае отпадает необходимость в баллоне сжатого воздуха с редуктором. Конструкция "Установки …" становится легче, что позволяет увеличить объем емкости для смеси и свободно перемещать ее в пределах рабочей захватки гидроизоляции.

Емкости изготовлены с утолщенными стенками. Для более свободного течения наполнителя и связующего в нижних частях емкостей выполнены воронки. Сокращено количество емкостей до трех

штук. Рама "Установки" поставлена на колеса, что облегчило ее транспортировку. Общий вид установки представлен на рис. 2, б.

В емкостях наполнителя и связующего даны по два ввода. Один ввод обеспечивает нагнетание сжатого воздуха и выдавливание содержимого по шлангу к соплу. Однако последующие исследования показали, что для более эффективного выдавливания содержимого необходимо его предварительно разрыхлить, распылить. Следовательно, второй ввод позволяет одновременно с подачей обеспечивать распыления содержимого в емкостях. Распыление обеспечивается путем нагнетания воздуха через перфорированную трубку. Трубка установлена до уровня воронки в нижнем конце емкости. Причем, при необходимости, разрыхление можно не производить, перекрыв предварительно кран на перфорированной системе.

Система работает следующим образом. Емкости заполняются соответствующим материалом. Магистрали вывода наполнителя, связующего при этом перекрыты запорными кранами. При достижении давления в компрессоре (0.5-0.6) МПа открываются вентили на трубопроводе ведущем к емкостям. В случае необходимости открываются вентили на трубопроводах, ведущих к перфорированным системам с целью разрыхления и распыления содержимого в емкостях. При дальнейшем нагнетании воздуха в систему открывают запорные краны вывода соответствующего материала. Количество необходимого материала определяется заранее путем фиксированного положения запорных кранов, что обеспечивает необходимое соотношение. В это же время включается в работу узел распределения воздуха.

Производительность установки периодического действия определяется по формуле [2]

$$П = \frac{V_c \cdot n}{1000} = \frac{V_n \cdot k \cdot n}{1000}, \qquad (1)$$

где V_c – объем готовой смеси, л;

V_n – полезный объем емкости, л;

k – коэффициент выхода готовой смеси (0,75 ...0,85);

n – число замесов работы за один час работы

$$n = \frac{3600}{(t_1 + t_2 + t_3 + t_4)}, \qquad (2)$$

где t_1, t_2, t_3, t_4 – продолжительность загрузки, смешивания, выгрузки и возврата в исходное положение, с.

Производительность ранцевой установки равна 0,3 м^3/ч. Она определена на основе опытно-экспериментальных работ.

Для описанной установки разработана и изготовлена насадка (сопло) (рис. 3).

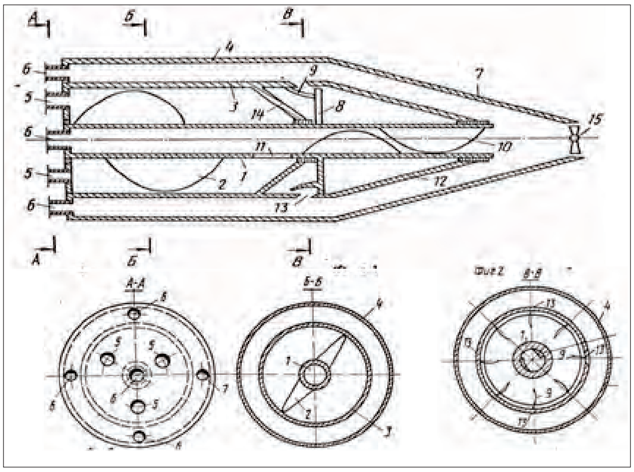

Рис. 3. Устройство (сопло) для набрызга текучей смеси:
1 – полый вал, 2 – перемешивающие элементы, 3 – внутренний цилиндрический корпус, 4 – наружный цилиндрический корпус, 5 – соединительные источники текучей смеси, 6 – соединительные источники сжатого воздуха, 7 – наружное сопло, 8 – диск, 9 – криволинейные лопасти, 10 – винтовая спираль, 11 – перепускные окна, 12 – внутреннее сопло, 13 – отверстие, 14 – перегородка в виде усечоного конуса, 15 – заслонка

Преимущества этой насадки заключаются в повышении качества нанесения защитного покрытия за счет регулирования угла подачи смеси, измельчения частиц цемента в воздушном потоке. Это приводит к повышению его активности, увеличивает долговечность гидроизоляционного покрытия.

Устройство содержит полый вал с перемешивающими турбулентного типа элементами на наружной поверхности и коаксиально размещенные на нем внутренний и наружный цилиндрические корпуса. Последние соединены с источниками соответственно текучей смеси и сжатого воздуха. На наружной поверхности полого вала закреплен диск с криволинейными лопастями по окружности. На внутренней поверхности вала выполнена винтовая спираль.

Перед диском по направлению движения смеси на противоположных сторонах полого вала выполнены перепускные окна. Внутренний цилиндрический корпус имеет перегородку в виде усеченного конуса. Меньшее основание последнего обращено к диску и подвижно соединено с поверхностью полого вала между перепускными окнами и диском. Поверхность внутреннего цилиндрического корпуса над криволинейными лопастями диска имеет отверстия.

Таблица 1

Зависимость прочности торкрет-бетона и количества потерь бетонной смеси от скорости выхода струи

Показатели	Скорость выхода струи, м/с							
	70	80	90	100	110	120	130	140
$R_р$	4.5	5.2	5.4	5.6	5.8	7.2	8.0	8.1
$R_{сж}$, МПа	10,7	15	20	25	28	28,3	26	24
Количество потерь бетонной смеси, %	18	16	15	14,2	14	14,5	16,7	19

Таблица 2

Зависимость прочности торкрет-бетона и количества потерь бетонной смеси от расстояния сопла до бетонируемой поверхности.

Параметры	Расстояние до бетонируемой поверхности, м								
	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1	1,1	1,2	1,3
$R_{сж}$, МПа	14,5	20,1	24,3	27,4	28,4	27,8	26,3	23,4	19,1
Количество потерь бетонной смеси, %	25,4	21,2	17,1	14,3	12,4	13,1	16,9	22,1	29,7

Такая конструкция позволяет регулировать количество подаваемой смеси, обеспечивает качественное перемешивание компонентов, а дополнительную механическая активация компонентов смеси, снижает энергоемкость процесса и повышает качество покрытия.

Работа устройства обеспечивается следующим образом. Компоненты смеси поступают в полость внутреннего корпуса цилиндрической формы и с помощью перемешивающих элементов, выполненных в виде криволинейных дисков, производится перемешивание смеси. При нагнетании сжатого воздуха на криволинейные диски последние начинают вращаться и вовлекают во вращение полый вал, где с помощью винтовой спирали происходит дополнительное перемешивание компонентов смеси и активация вяжущего. Смесь получает ускорение и, перемещаясь, попадает через выходное устройство на бетонируемую поверхность.

При нанесении бетонной смеси на поверхность измерялась скорость выхода струи. Одновременно осуществлялась оценка потерь материала в отскок. Данные представлены в таблице 1.

На основании таблицы 1 построены график зависимости прочности торкрет-бетона ($R_{сж}$, МПа) и количества потерь бетонной смеси (П,%) от скорости выхода струи (V, м/с) (рис. 4).

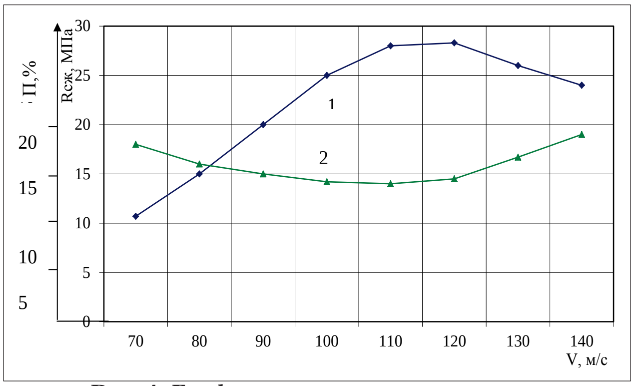

Рис. 4. График зависимости прочности торкрет-бетона и количество отскока от скорости выхода струи

1 – прочность торкрет-бетона при сжатии $R_{сж}$, МПа;
2 – количество потерь бетонной смеси П, %

Анализ данных таблицы 1 и рисунка 5 показывают, что оптимальной следует считать скоростью выхода струи от 100 до 120 м/сек. При такой скорости обеспечивается минимум потерь бетонной смеси.

При определении оптимального расстояния от сопла до поверхности гидроизоляции этот параметр изменялся от 0,5 до 1,3 м при фиксированных значениях В/Ц = 0,4 и скорости выхода смеси из сопла 110 м/сек. Данные представлены в таблице 2.

На основании таблицы 2 построен график зависимость прочности торкрет-бетона и количества потерь бетонной смеси от расстояния сопла до бетонируемой поверхности (рис. 5).

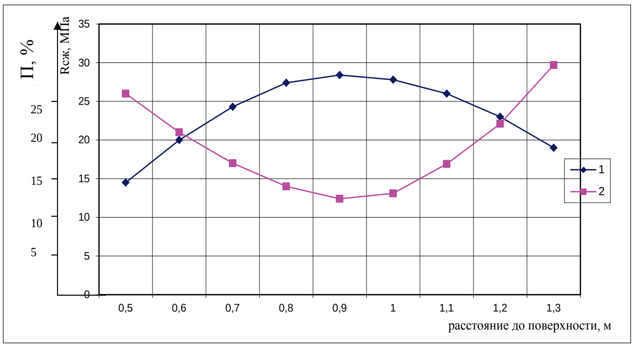

Рис. 5. Зависимость прочности торкрет-бетона и количества потерь бетонной смеси от расстояния сопла до бетонируемой поверхности

1 – прочность торкрет-бетона на сжатие, $R_{сж}$;
2 – количество потерь бетонной смеси, П,%

Анализ данных таблицы 2 и рисунка 6 показывают, что оптимальным следует считать расстояние до поверхности от 0,8 до 1.1 м/сек. При такой скорости обеспечивается минимум потерь бетонной смеси

Выводы и предложения:

1. Разработанная установка позволяет производить для работы в стесненных условиях и труднодоступных местах, сокращает потери материала при выполнении гидроизоляционных работ, обеспечивает высокое качество.

2. Оптимальными параметрами для выполнения гидроизоляционных работ с помощью предложенной установки является скорость подачи от 100 до 120 м/сек расстояние от 0,8 до 1,1 м.

Список литературы:

1. Ройман А. Г. Надежность конструкций эксплуатируемых зданий. – М. Стройиздат, 1985 – 174 с.
2. Технологические основы инноваций при ремонте и восстановлении зданий. Дис. на соис. уч. степ. д. т. н. Галушко В. А., Одесса, 2013 г. – 532 с.
3. Герчикова И. Н. Менеджмент. Москва, издательство ЮНИТИ, 1997 г.
4. “Устройство для набрызга текучей смеси” Авт. св. № 1756502 А1 СРСР, кл. Е 04 F 21/02, 1990 г.
5. ГОСТ 5802-86. Растворы строительные. Методы испытаний.

Галушко В.О., Менейлюк О.І.
Одеська державна академія будівництва і архітектури

ОПТИМІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ ВЛАШТУВАННЯ ГІДРОІЗОЛЯЦІЇ СПОСОБОМ ТОРКРЕТУВАННЯМ

Анотація
Традиційні технології та обладнання не завжди ефективні в умовах виробництва робіт з гідроізоляції. У роботі запропоновано нове малогабаритне обладнань для влаштування гідроізоляції способом торкретування. Описано результати дослідження по оптимізації технології його використання.

Ключові слова: гідроізоляція, малогабаритне обладнання, оптимізація результатів.

Galushko V.A., Meneiliuk O.I.
Odesa State Academy of Building and Architecture

IMPROVED TECHNOLOGY APPLICATION WATERPROOFING OF UNDERGROUND STRUCTURES

Summary
Traditional technology and equipment is not always effective in terms of production of the waterproofing. In work proposes a new small-sized equipment for waterproofing process shotcrete. The results of research on the optimization of the technology to use it.
Keywords: waterproofing, small equipment, optimization results.

УДК 677.017.86

ГЕОТЕКСТИЛЬНІ НЕТКАНІ МАТЕРІАЛИ, ЇХ СТІЙКІСТЬ ДО ДІЇ БІОДЕСТРУКТОРІВ У НАТУРНИХ УМОВАХ

Кириченко О.В.
Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Досліджено зміни структури та показників властивостей геотекстильних нетканих матеріалів після мікробіологічного навантаження в натурних умовах. Встановлено види біопошкоджень матеріалів із поліефірних і поліпропіленових волокон. Проведено мікробіологічні дослідження зразків після випробування протягом 12 та 24 місяців. Результати досліджень фізико-механічних показників матеріалів підтверджують їх достатню стійкість до дії біодеструкторів.
Ключові слова: геотекстильний нетканий матеріал, мікробіологічне навантаження, мікроорганізми, пошкодження, ґрунт, біодеструктори.

Постановка проблеми. Однією зі сфер застосування геотекстильних нетканих матеріалів (ГНМ) є ландшафтна сфера. ГНМ є визнаним матеріалом для ландшафтного облаштування земельних споруд (підпор, терас), укосів, схилів, будівництва та ремонту доріг, спортивних майданчиків, парковок, дренажних систем, декоративних водойм, захисту від проростання бур'янів тощо. При цьому виконує функції розділення, фільтрації, укріплення, дренажу, захисту, засновані на його властивостях.

Широкий діапазон поверхневої густини від 100 до 900 г/м^2, особливості структури полотна та різна товщина забезпечують, перш за все, перебування їх у постійному контакті з ґрунтовим профілем та одночасне виконання поліфункційності.

Пориста структура ГНМ власне впливає на водопроникність і забезпечує високі показники на рівні 2,55...2,82 дм^3/м^{2}с, та одночасно утримує дрібні частки ґрунту, які пересуваються під дією гідродинамічних сил водяних потоків. Це і сприяє транспортуванню як поверхневого стоку, так і ґрунтових вод, під час реалізації дренажної, фільтрувальної функцій і запобігає кольматажу дренажних конструкцій.

Достатня міцність ГНМ 4,6...11,4 кН/м, стійкість до руйнування забезпечує виконання таких функцій, як розділення (запобігання змішуванню різних шарів матеріалів), підсилення слабких ґрунтів та захист від фізико-механічних пошкоджень гідросистем (водонепроникних мембран, твердих і м'яких дренажів). Завдяки синтетичній природі ГНМ володіють певною біостійкістю [1; 2], яка наразі мало досліджена саме для цих матеріалів. ГНМ постійно працюють у шарах ґрунту. Встановлено, що гумус, як компонент ґрунту, є найсприятливішим середовищем життєдіяльності різноманітних видів мікроорганізмів. Мікрофлора ґрунту надзвичайно різноманітна. У ній зустрічається безліч видів бактерій: гнильні, нітрифікуючі, азотофіксуючі, які розкладають клітковину, сіркобактерії тощо. Серед них можуть бути аероби і анаероби, спороутворюючі та неспороутворюючі. У ґрунті містяться різноманітні гриби, найпростіші, водорості, віруси [2]. Кількість мікроорганізмів у ґрунті значна: від сотень мільйонів до мільярдів особин у 1 г ґрунту. Склад і кількість мікрофлори ґрунту залежать від її вологості, температури, кислотності, характеру і кількості поживних речовин у ньому [3].

У процесі експлуатації синтетичних ГНМ можливе їх пошкодження різними видами мікроорганізмів: мікроскопічних грибів, бактерій, дріжджів тощо. Тому, дослідження біопошкоджень цих матеріалів з метою виявлення основних біодеструкторів та їх впливу на довговічність є своєчасним, актуальним та доцільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні уявлення про механізм шкідливої дії мікроорганізмів на матеріали в умовах їх експлуатації поданий у багатьох роботах. Науковцями та практиками [2-9], які вивчали і працювали з полімерними матеріалами, використовуючи їх у побутовій сфері та сфері будівництва і землеустрою, доведено, що в процесі експлуатації під впливом різних чинників, стійкість матеріалів до біопошкоджень знижується. Одночасно закономірності дії мікроорганізмів, вивчені недостатньо, порівняно із фізико-механічними впливами: волога, pH, перепад температури, механічне навантаження (під час розтягування, стискання), світлове опромінювання тощо.

Аналіз виявлених випадків мікробіологічних ушкоджень показує, що їх виникнення, характер та інтенсивність розвитку залежать від властивостей, стану та умов використання матеріалу, агресив-

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

© Кириченко О.В., 2015

ності мікроорганізму, тривалості та умов взаємодії пари матеріал-мікроорганізм, а також низки інших факторів, що сприяють цій взаємодії [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатній обсяг виконаних наукових робіт щодо мікробіологічних пошкоджень текстилю, недостатньо вивчені матеріалознавчі аспекти подібних пошкоджень для ГНМ. Під час перебування у ґрунті на ці матеріали активно впливають умови середовища: вода, зміни температури, pH ґрунту, розміри фракцій ґрунту, рослини, тварини, мікроорганізми. Наявна інформація мало підтверджується натурними дослідженнями, тому дослідження ГНМ на стійкість у природних натурних умовах є доцільним і сприятиме отриманню доказових фактів для прогнозування їх довговічності.

Мета статті. Метою цієї роботи є виявлення біопошкоджень ГНМ ландшафтної сфери використання, виготовлених з поліефіру та поліпропілену, та доведення їх стійкості до дії біодеструкторів.

Виклад основного матеріалу. Мінімізація мікробіологічного впливу на ГНМ під час їх експлуатації, на нашу думку, пов'язана з природою волокноутворюючого полімеру, структурою полотна, його показниками: стійкістю до дії води, кислот, лугів, перепаду температури, УФ-опромінення. Тобто дослідження, цього аспекту проблеми, вимагає системного підходу з врахуванням повного життєвого циклу матеріалів, починаючи з проектування, включаючи виробництво та відповідне використання. Враховуючи наявну інформацію [1], наше бачення системи в цьому науковому підході відображено на рис. 1.

Необхідність аналізу і виявлення структурних характеристик, які пов'язані з технологією виробництва, є важливими вихідними умовами як з накопичення, так і активізації дії мікроорганізмів. Потрібно враховувати матеріалоємність матеріалу за поверхневою густиною. Важливо з'ясовувати товщину, яка забезпечує розміщення та утримання мікроорганізмів, крім цього, необхідно зважати на особливості технологічної обробки (голкопробивні, термічно скріплені, гідроскріплені, клейові), які також впливають на мікробіологічну стійкість ГНМ.

Аналіз умов експлуатації ГНМ передбачає окреслення чинників середовища, в якому можливе їх використання, а саме, типу ґрунту, глибини розташування та строку перебування у ґрунті.

Визначення можливих родів мікроорганізмів базується на результатах досліджень [2; 3; 4], де встановлено, що серед бактерій, які розмножуються на текстильних матеріалах і пошкоджують їх, є: Achromobacter sp., Cellulomonus sp., Cellulobacillus myxogenes, Bac. aporchoeus, Cellvibrio fulvus, Corinebacterium fimi, Bact. cellulolyticum flavum, Bacillus cellulose disalvens, Cytophaga rubra, Sporocytophaga myxococcoides тощо.

Серед грибів найчастіше на текстильних матеріалах зустрічаються такі: Aspergillus, Penicillium, Alternaria kikuchiana, Chaetomium, Cladosporium herbatum, Fusarium oxysporum, Macrosporium consortiale, Trichoderma, Verticillium alboatrum тощо.

З'ясування чинників, що стимулюють процеси мікробіологічного пошкодження, необхідне для їх врахування під час експлуатації в реальних умовах (росту і життєдіяльності мікроорганізмів, їх харчування, дихання, вологості, температури та pH середовища).

Показником, що характеризує мікробіологічну стійкість, є втрата граничної міцності за певний період мікробіологічного навантаження, відповідно до EN 12225:2000 «Geotextiles and geotextile-related products. Method for determining the microbiological resistance by a soil burial test». Крім того, визначали чисельність мезофільних аеробних та факультативно-анаеробних мікроорганізмів (МАФАнМ), пліснявих грибів, дріжджів. Цей показник виражають кількістю колонієутворюючих одиниць (КУО у 1 г чи 1 см^3 продукту). Для оцінювання та прогнозування довговічності ГНМ критеріями слугували ймовірні пошкодження у натурних умовах.

Для дослідження, що проводилося в натурних умовах селища Яківці Полтавського р-ну, Полтавської обл., було обрано ГНМ із поліефірних (зразки 3, 6, 7) та поліпропіленових (зразок 8) волокон різної поверхневої густини (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика геотекстильних нетканих матеріалів, що досліджувалися

Зразок	Волокнистий склад, волокно	Поверхнева густина, г/м^2	Метод виготовлення, обробки полотна
3	поліефірне	120	голкопробивне, каландроване, термофіксоване
6	поліефірне	200	голкопробивне, каландроване, термофіксоване
7	поліефірне	200	голкопробивне, каландроване, термофіксоване, просочене
8	поліпропіленове	200	голкопробивне

Рис. 1. Системний підхід дослідження мікробіологічної стійкості ГНМ

Дослідження полягало в тому, що зразки розміщували в мікробіологічно активному ґрунті шляхом закопування, тобто піддавали мікробіологічному навантаженню протягом 12 та 24 місяців. Ґрунт – опідзолений чорнозем, вміст гумусу до 1,6-4,0%. Після закінчення терміну перебування під навантаженням досліджувані зразки аналізували методом візуального огляду зовнішнього вигляду полотна (як до, так і після чистки), виявляли зміни, що помітні у структурі полотна, фіксували ознаки пошкодження полотна та окремих волокон під час мікроскопії, проводили мікробіологічне дослідження. Одночасно досліджували показники фізико-механічних властивостей зразків (граничну міцність, відносне подовження за найбільшого навантажування). Результати дослідження порівнювали з характеристиками зразків, які не піддавалися мікробіологічному навантаженню.

Фотографічне зображення мікроскопічного дослідження волокнистого матеріалу контрольних полотен засвідчують, що волокна мають гладку поверхню без дефектів (рис. 2, а, б).

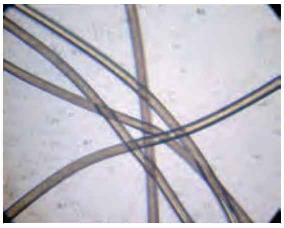
а

б

Рис. 2. Фотографічне зображення поздовжнього вигляду волокон до мікробіологічного навантаження (збільшення 200х):
а – поліефірних; б – поліпропіленових

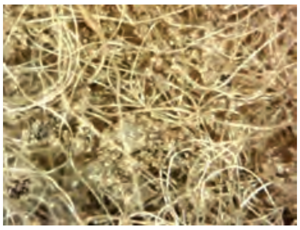
а
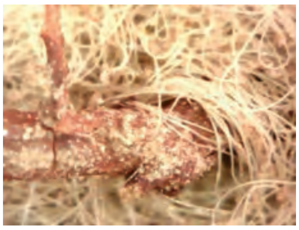
б

Рис. 3. Фотографічне зображення стану ГНМ після натурних випробувань протягом 24 місяців (збільшення 500х):
а – кольматування; б – проростання коріння рослин

Після виймання ГНМ із ґрунту було зафіксовано різний ступінь закольматованості зразків, що випробовувалися протягом 12 і 24 місяців, та пошкодження внаслідок проростання коріння рослин (рис. 3, а, б).

Під час мікроскопічного дослідження виявили, що як на поліефірних, так і поліпропіленових, волокнах наявні сліди мікробіологічної деструкції. Пошкодження характеризуються потовщенням окремих ділянок волокон, розтріскуванням у місцях найбільшого набухання, появою поздовжніх тріщин різної довжини. Їх фотографічні зображення представлені на рис. 4, 5.

Виявлені пошкодження поліефірних волокон характеризуються потовщенням окремих ділянок, які, на нашу думку, пов'язані з локальним закріпленням мікроорганізмів завдяки адгезії і наступної адсорбції поживним середовищем волокна. У місцях потовщення помітні улоговини (рис. 4, а). Окремі потовщення в результаті набухання виглядають надутими ділянками (здуттям) (рис. 4, б). Найбільш поширена зміна в макроструктурі поліефірних волокон спостерігається у вигляді локального потовщення в результаті набухання, що пов'язане з розмноженням мікроорганізмів на окремій ділянці.

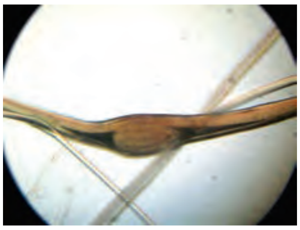
а
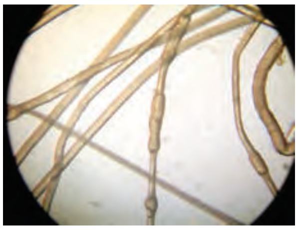
б

Рис. 4. Фотографічне зображення пошкоджень поліефірних волокон після мікробіологічного навантаження (збільшення 200х):
а – локальне потовщення з улоговинами; б – здуття

Пошкодження поліпропіленових волокон відрізняються як формою, так і розмірами. Виявлені пошкодження мають вигляд тріщин різної довжини і ширини (рис. 5, а).

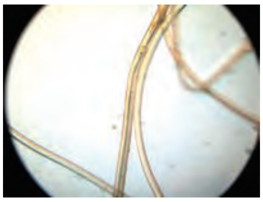
а

б
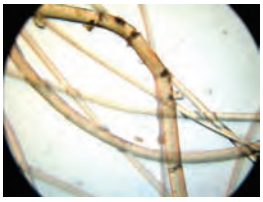
в

Рис. 5. Фотографічне зображення пошкоджень поліпропіленових волокон після мікробіологічного навантаження (збільшення 200х):
а – тріщина; б – локальне потовщення з улоговинами;
в – початкові руйнування у місцях деформування

Крім цього, помітні локальні потовщення без улоговин та з явними глибокими улоговинами (рис. 5, б). Поздовжні потовщення у місцях їх деформування (згину) мають початкові поперечні руйнування (рис. 5, в), що можна пояснити накопиченням перерозподіленого силового навантаження у структурі волокна.

Порівняно з мікробіологічною деструкцією целюлозовмісних волокон, які піддаються повному руйнуванню протягом 14-17 днів [3], поліефірні і поліпропіленові волокна помітно пошкоджуються в активному ґрунтовому середовищі через 24 місяці.

Поживним середовищем для активного росту та розмноження мікробіологічних деструкторів синтетичних волокон можуть виступати барвники, замаслювачі, просочки тощо. Наявність даних речовин сприяє поверхневим пошкодженням, тому що мікроорганізми частково розрихлюють поверхню, але не руйнують цілісність волокна.

Мікробіологічне дослідження включало три етапи:

- посів поверхневим методом змиву з досліджуваного матеріалу на щільне поживне середовище (м'ясо-пептонний агар та сусло-агар);
- вирощування мікроорганізмів у термостаті при постійній температурі 36±1°С протягом 48 год.;

- аналіз результатів мікробіологічного посіву.

Підрахунок чисельності мікроорганізмів (бактерій, грибів, дріжджів) проводили за загальноприйнятними в мікробіологічній практиці методами [10].

У контрольних зразках загальна кількість МАФАнМ становила 3,8-8,2 тис. мікробних клітин у 1 г матеріалу, після перебування у ґрунті протягом 12 та 24 місяців ступінь мікробіологічного зараження ГНМ значно зріс (табл. 2, 3). це пояснюється тим, що ґрунт, а особливо гумусовий шар, є сприятливим середовищем для активного розмноження та життєдіяльності мікроорганізмів.

За морфологічними ознаками (наявністю багатоклітинного міцелію та конідіальних органів спороношення) гриби було ідентифіковано до родів Aspergillus, Penicillium, Cladosporium.

Облік загального мікробіологічного забруднення виявив, що, у середньому, у контрольних зразках на бактерії припадає 96,5%, гриби та дріжджі – 3,5%, після витримування досліджуваних зразків у ґрунті співвідношення дещо змінилося і становило 99,9% і 0,1% відповідно, що можна пояснити превалюванням бактерій у біоценозі ґрунтів.

Як видно з даних таблиць 2, 3, після 12 місяців випробування зразків у ґрунті кількість грибів та дріжджів зросла у 15 разів, а після 24 місяців – у 41 раз. На зразку 8 розвиток грибів та дріжджів збільшився на 33% у другому періоді випробувань, що свідчить про тенденцію до збільшення цієї групи мікроорганізмів. Крім цього, волокна зразка 8 є пофарбованими, що також може слугувати однією із причин найчисельнішої загальної мікробіологічної забрудненості. На зразку 7 зростання у 45 разів чисельності грибів і дріжджів можна пояснити застосуванням просочувальної композиції під час виготовлення нетканого полотна. Також за результатами мікробіологічних досліджень можна зробити висновок, що загальна мікробіологічна забрудненість не залежить від виду волокна матеріалу.

Отримані після мікробіологічного навантаження значення показників фізико-механічних властивостей свідчать про те, що навіть при наявних слідах мікробіологічної деструкції, втрата міцності ГНМ незначна. Після мікробіологічного навантаження відбувається як зростання, так і зниження значень фізико-механічних показників (табл. 4).

Після 12 місяців експлуатації полотен спостерігається зростання показника граничної міцності зразка 3 із 6,12 кН/м до 6,30 кН/м по довжині та із 4,66 кН/м до 5,60 кН/м по ширині. Гранична міцність зразка 8 також збільшилася по ширині до 6,79 кН/м і мінімально зменшилася по довжині до 4,53 кН/м. Значення показника відносного подовження обох зразків зменшилися.

Таблиця 2

Ступінь мікробіологічного зараження ГНМ після перебування у ґрунті протягом 12 місяців

Зразки	МАФАнМ, КУО у 1 г		Гриби, КУО в 1 г		Дріжджі, КУО в1 г	
	контрольний	після закопування	контрольний	після закопування	контрольний	після закопування
3	$3,8x10^3$	$1,2x10^6$	$1,1x10^2$	$3,4x10^3$	$1,3x10^2$	$2,9x10^2$
8	$8,2x10^3$	$8,1x10^5$	$1,3x10^2$	$3,7x10^3$	$1,6x10^2$	$2,8x10^2$

Таблиця 3

Ступінь мікробіологічного зараження ГНМ після перебування у ґрунті протягом 24 місяців

Зразки	МАФАнМ, КУО у 1 г		Гриби, КУО у 1 г		Дріжджі, КУО у 1 г	
	контрольний	після закопування	контрольний	після закопування	контрольний	після закопування
6	$5,3x10^3$	$7,8x10^6$	$1,4x10^2$	$5,9x10^3$	$1,2x10^2$	$3,3x10^3$
7	$6,4x10^3$	$7,9x10^8$	$1,8x10^2$	$7,1x10^3$	$1,5x10^2$	$7,6\ x10^3$
8	$8,2x10^3$	$9,7x10^8$	$1,3x10^2$	$8,0x10^3$	$1,6x10^2$	$4,2x10^3$

Таблиця 4

Зміна показників міцності ГНМ після натурних випробувань протягом 12 місяців

Зразок	До закопування				Після закопування			
	Гранична міцність, кН/м		Відносне подовження за найбільшого навантажування, %		Гранична міцність, кН/м		Відносне подовження за найбільшого навантажування, %	
	довжина	ширина	довжина	ширина	довжина	ширина	довжина	ширина
3	6,12	4,66	49	88	6,30	5,60	45	71
8	4,64	4,38	90	106	4,53	6,79	86	78

Таблиця 5

Зміна показників міцності ГНМ після натурних випробувань протягом 24 місяців

Зразок	До закопування				Після закопування			
	Гранична міцність, кН/м		Відносне подовження за найбільшого навантажування, %		Гранична міцність, кН/м		Відносне подовження за найбільшого навантажування, %	
	довжина	ширина	довжина	ширина	довжина	ширина	довжина	ширина
6	7,87	8,16	54	80	7,17	9,87	45	65
7	11,40	8,95	42	68	10,60	7,31	39	44
8	4,64	4,38	90	106	4,36	5,98	75	73

Після подальшого випробування протягом наступних 12 місяців для усіх зразків є характерним зниження значень показника граничної міцності (табл. 5).

У зразка 6 спостерігається збільшення граничної міцності по ширині до 9,87 кН/м. Найбільш помітне зменшення даного показника у порівнянні з контрольним зафіксоване у зразка 7-7,31 кН/м. Як і у попередньому періоді випробувань, значення показника відносного подовження мають тенденцію до зниження.

За 24 місяці мікробіологічного навантаження гранична міцність зразків зменшилася у середньому на 7% по довжині та збільшилася на 13% по ширині полотна (рис. 6). Гранична міцність зразка 7 зменшилася на 7% по довжині та 18% по ширині, що є найсуттєвішою зміною серед усіх зразків.

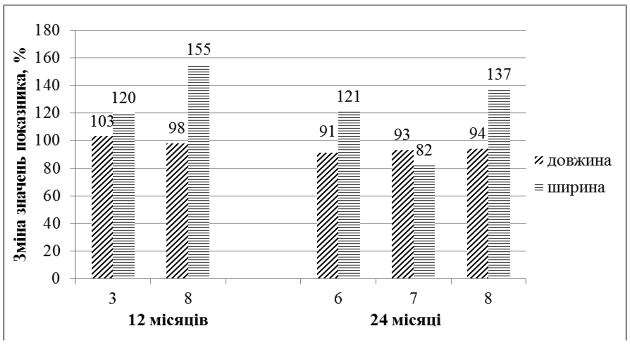

Рис. 6. Співвідношення значень показника граничної міцності зразків після випробувань з контрольними

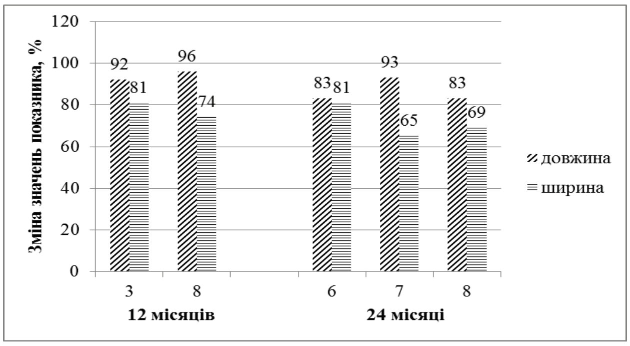

Рис. 7. Співвідношення значень показника відносного подовження зразків після випробувань з контрольними

Зростання та зниження значень відносного подовження зразків у порівнянні з контрольними представлено на рис. 7.

Максимальне зниження відносного подовження по ширині полотна спостерігається для зразка 7 після 24 місяців випробування – 65% до контролю. Також зафіксовано зменшення значень показника відносного подовження по довжині на 6% і по ширині на 22% після 12 місяців випробування та відповідно на 14% і 28% після 24 місяців. Зміна значень відносного подовження найбільш помітна за шириною полотна уже через 12 місяців, подальше зменшення відбувається на рівні з зміною значення показника по довжині. Визначене зниження показника відносного подовження можна пов'язати з постійним тиском на зразки шарів ґрунту з фіксацією структури полотен під час випробування.

Отже, можна зробити висновок, що найбільших змін досліджувані матеріали зазнають у перший рік експлуатації, після чого спостерігається поступове зниження граничної міцності та відносного подовження, що вказує на наявність деструктивних процесів.

Висновки і пропозиції. Всебічне аналітичне та порівняльне обстеження зразків матеріалів, які піддавалися натурним випробуванням, переконало, що пошкодження волокнистого субстрату залежить від умов навколишнього середовища та активності мікроорганізмів у ґрунті.

Після 24 місяців використання ГНМ повного розпаду волокон не виявлено. Одночасно встановлено, що досліджуваним волокнам властиві біопошкодження: локальні потовщення і здуття внаслідок набухання, улоговини, тріщини різних розмірів.

Результати мікробіологічного дослідження зразків ГНМ після випробування свідчать про превалювання бактерій з одночасним зростанням кількості колоній грибів і дріжджів як на поліефірних, так і поліпропіленових волокнах.

Результати дослідження фізико-механічних показників ГНМ із поліефірних і поліпропіленових волокон після ґрунтових випробовувань у натурних умовах підтверджують їх достатню біостійкість та можливість тривалої експлуатації у ґрунті.

На підставі отриманих значень рекомендується зосередитися на прогнозуванні біостійкості ГНМ шляхом дослідження механізму взаємодії різних груп мікроорганізмів із матеріалами. Також під час вибору ГНМ для ландшафтної сфери використання потрібно надавати перевагу непофарбованим, непросоченим полотнам, що менше руйнуються під впливом біодеструкторів.

Список літератури:

1. Биоразрушения материалов и изделий техники / С. А. Семенов, К. З. Гумаргалиева, И. К. Калинина, Г. Е. Заиков // Вестник МИТХТ. – 2007. – Т. 2. – № 6. – С. 3-26.
2. Биоповреждения / Под ред. проф. В. Д. Ильичева. – М. : Высшая школа, 1987. – 352 с.
3. Кожевин П. А. Микробные популяции в природе / П. А. Кожевин. – М. : Изд-во ун-та, 1989. – 173 с.
4. Калонтаров И. Я. Придание текстильным материалам биоцыдных свойств и устойчивости к микроорганизмам / И. Я. Калонтаров, В. Л. Ливерант. – Душанбе: Дониш, 1981. – 202 с.
5. Галик І. С. Екологічна безпека та біостійкість текстильних матеріалів / І. С. Галик, О. В. Концевич, Б. Д. Семак. – Львів: Видавництво ЛКА, 2006. – 231 с.
6. Галик І. С. Шляхи ефективного захисту текстилю від біопошкоджень / І. С. Галик, Б. Д. Семак // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2012. – № 3. – С. 111-117.
7. Варченко Е. А. Особенности оценки биоповреждений и биокоррозии материалов в природных средах / Е. А. Варченко // Научный журнал КубГАУ. – 2014. – № 104 (10). – С. 1948-1965.
8. К решению вопроса о создании строительных композиционных материалов с высокой активной защитой от микробиологического воздействия [Електронний ресурс] / Ю. Е. Токач, Ю. К. Рубанов, М. И. Василенко, Е. Н. Гончарова // Симпозиум 115 «Наука XXI века и вызовы современности». – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/c115-18/24525-115-131.
9. Анализ методов оценки биостойкости промышленных материалов (критерии, подходы) / Д. И. Кряжев, В. Ф. Смирнов, О. Н. Смирнова, и др. // Вестник ННГУ. – 2013. – № 2-1. – С. 118-124.
10. Грицаєнко З. М. Методи біологічних та агрохімічних досліджень рослин і ґрунтів / З. М. Грицаєнко, А. О. Грицаєнко, В. П. Карпенко. – Київ: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2003. – 320 с.

Кириченко Е.В.
Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»

ГЕОТЕКСТИЛЬНЫЕ НЕТКАНЫЕ МАТЕРИАЛЫ, ИХ УСТОЙЧИВОСТЬ К ДЕЙСТВИЮ БИОДЕСТРУКТОРОВ В НАТУРНЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
Исследованы изменения структуры и показателей свойств геотекстильных нетканых материалов после микробиологического нагрузки в натурных условиях. Установлены виды биоповреждений материалов с полиэфирных и полипропиленовых волокон. Проведено микробиологические исследования образцов после испытания в течение 12 и 24 месяцев. Результаты исследований физико-механических показателей материалов подтверждают их достаточную устойчивость к действию биодеструкторов.
Ключевые слова: геотекстильный нетканый материал, микробиологическая нагрузка, микроорганизмы, повреждение, грунт, биодеструкторы.

Kyrychenko O.V.
Poltava University of Economics and Trade

GEOTEXTILE NONWOVENS, THEIR RESISTANCE TO BIODESTRUCTORS IN NATURAL CONDITIONS

Summary
The investigated the structure and indicators of properties of the geotextile nonwovens after microbiological load in natural conditions. It is established kinds of material biodamage from polyester and polypropylene fibers. Carried out microbiological study of samples after testing for 12 and 24 months. The results of studies of physical and mechanical properties of materials proving their sufficient resistance to Biodestructors.
Keywords: nonwoven geotextile, microbiological load, microorganisms, damage, soil, biodestructors.

УДК 338.24

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ПОТЕНЦИАЛА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ИННОВАЦИОННОГО ОБЪЕКТА

Сталь Т.В., Алпатов А.П.
Институт технической механики Национальной академии наук Украины
и Государственного космического агентства Украины

В статье рассмотрено понятие «интеллектуальных ресурсов» и предложена методика оценки их потенциала. Проанализированы существующие методы оценки смежных к интеллектуальным ресурсам категорий. Выбран метод рейтингования, то есть подсчета присваиваемых очков. Источником информации являются внешние данные об организации, данные организации, оценки экспертов. Методика основана на авторском наполнении понятия интеллектуальные ресурсы, которое включает в себя такие метакатегории как рыночные, человеческие, инфраструктурные, организационные компоненты и нематериальные активы. Каждой метакатегории соответствует свой кластер параметров. Итоговый индекс оценки строится в несколько этапов, на каждом из которых вычисляются субиндексы, имеющие и самостоятельную ценность для оценки отдельных параметров, входящих в метакатегории.
Ключевые слова: интеллектуальные ресурсы, оценка, интеллектуальная собственность, управление ресурсами, активы.

Постановка проблемы. По исследованиям, проведенным Всемирным банком в 192 странах, доля физического капитала в общем капитале предприятий в среднем – 16% от общего объема благосостояния, доля природного капитала – 20%, а доля интеллектуального капитала – 64% [1]. Рыночные преимущества и лидерство предприятий все в большей мере становятся результатом эффективного использования уникальных по своей природе факторов нематериального характера, обозначенных здесь понятием «интеллектуальные ресурсы» (ИР) в различных формах их проявления и реализации. Роль этих ресурсов в инновационном проекте невозможно эффективно учесть без их количественной оценки, по крайней мере, в двух формах: абсолютной экспертной оценке в баллах и относительной оценке инновационного вклада вносимого капитала в новый проект путем сравнения получаемых индексов. С ускорением технологического прогресса возрастает доля ИР, накопленных в результате научного и технологического развития общества. Это подтверждается тем, что множество известных сейчас проектов со значительной капитализацией выросли в результате реализации идеи, воплощенной затем в форме интеллектуальных ресурсов, что еще раз свидетельствует о том, что стоимость инновационного продукта формируется не только в результате использования материальных и финансовых ресурсов, но и также в результате использования ИР, что подтверждает актуальность темы, обсуждаемой в предлагаемой статье.

Анализ последних публикаций показал, что вопросу оценки интеллектуальной составляющей

© Сталь Т.В., Алпатов А.П., 2015

ресурсов уделяется значительное внимание. При этом используются различные определения: интеллектуальный капитал [2; 3; 4], интеллектуальные ресурсы [5], интеллектуальная собственность [6; 7], интеллектуальный потенциал [8; 9].

Наиболее общим по нашему представлению является термин «интеллектуальные ресурсы». Понятие ИР достаточно новое и относится к базовым в новой экономике знаний. Анализ и обзор литературы показал, что термин «интеллектуальные ресурсы», по нашему мнению, нуждается в более широком толковании не рассмотрены должным образом, поэтому нам представляется целесообразным расширить это понятие следующим образом: интеллектуальные ресурсы – ИР – это система человеческих, рыночных, инфраструктурных, нематериальных, организационных активов, обладающих способностью воссоздаваться и овеществляться в процессе интеллектуальной деятельности, направленной на производство новейших знаний для обеспечения устойчивого экономического роста.

Постановка задачи. Целью статьи является построение методики количественной оценки потенциала интеллектуальных ресурсов в приведенном понятийном толковании для получения инструмента для выполнения соответствующих расчетов при обосновании эффективности инновационных проектов или для оценки потенциала ИР, которыми располагают соответствующие субъекты, потенциальные участники инновационных преобразований.

Также следует отметить, что практическое решение вопроса оценки влияния ИР на эффективность инновационного проекта неоднозначно, что связанно, прежде всего, с отсутствием единой, признанной всеми участниками процесса, методологии оценки ИР как трудно формализуемого объекта, при экспертизе эффективности инновационного объекта различными экспертами данной предметной области.

Под термином «инновационный объект» будем понимать научно-техническую разработку, предприятие, регион, отрасль, государственные образования в целом, в масштабах которых осуществляется инновационное преобразование, то есть создается инновационный проект соответствующего масштаба и уровня. При инновационном проектировании возникает необходимость оценки потенциала тех ИР, которые предполагается в данном проекте использовать.

В настоящее время существует несколько определений термина «интеллектуальный ресурс», которые обсуждались в различных публикациях.

Изложение основного материала исследования. Известные методики оценки различных составляющих ИР группируют следующим образом:

1) прямое измерение;
2) измерение методами рыночной капитализации;
3) измерение рентабельности активов;
4) подсчет присваиваемых очков;
5) методы оценки нематериальных активов;
6) модели оценки стоимости человеческих ресурсов.

Недостатком методик первой группы (к которым относится затратный подход, метод оценки гудвилла с помощью показателей деловой активности, и т. д.) является неполнота раскрытия составляющих понятия «интеллектуальные ресурсы», которые зачастую ограничиваются отраженными на балансе предприятия нематериальными активами, что приводит к недостоверной оценке. Преимуществом является простота применения [9].

Методики второй группы (например, мультипликатор Тобина) трудно применимы для уникальных объектов оценки, для которых отсутствуют аналоги на рынке и так же не оценивают все составляющие интеллектуальных ресурсов. Преимуществом является маркетинговая ориентация методик.

Метод оценки с использованием ROA (return on assets) и оценка стоимости интеллектуального капитала на основе информационной производительности, которые относятся к третьей группе, хорошо используются для оценки интеллектуальных ресурсов в составе общей оценки предприятия. Сложно использовать подобные методики при неполноте информации, которая является обычной ситуацией на рынке.

Методологический подход четвертой группы является наиболее популярным и успешным среди известных методик оценки, и потому выбран основным для разработки собственной системы оценки.

Методы оценки нематериальных активов, применяемые в условиях эффективного рынка, сложно использовать для оценки объектов, выходящих на развивающийся рынок, к тому же нематериальные активы включены, но не ограничены ИР.

Модели оценки стоимости человеческих ресурсов могут быть использованы как составляющая часть методики оценки интеллектуальных ресурсов.

Таким образом, в настоящее время существует проблема унифицированной количественной оценки ИР. Нет четкой системы критериев для оценки эффективности использования тех или иных составляющих ИР, их информационного эквивалента, а также материальных оценок влияния ИР на уровень разработки новой проблемы, объекта, изделия как продукта человеческой деятельности.

Оптимальным, с точки зрения единообразия подходов и максимально возможной объективности экспертной оценки влияния потенциала ИР на инновационный эффект проекта, является привлечение информационных технологий для реализации такой оценки. При этом, для реализации методики оценки необходимы: разработка алгоритма, выбор конкретных частных критериев для оценки различных компонент ИР, синтез частных методик для решения задачи создания комплексной методики, учитывающей все компоненты расширенного понятия ИР.

Первым этапом создания методики является формирование первичного списка параметров оценки. Базой такой процедуры является анализ различных источников, содержащих информацию о существующих в настоящее время методиках рейтинговых оценок. Заметим, что существуют особенности национальных методик таких оценок, в свою очередь, учитывающих особенности национальных законодательств.

Предлагаемая методика содержит систему параметров и показателей, на основе которых вычисляется так называемый интегральный индекс инновационного объекта – количественную оценку потенциала его ИР. Каждому параметру соответствует набор показателей, характеризующих определенную компоненту ИР. Параметры объединены в более общие группы параметров – категории – для учета вклада каждой группы параметров в общий индекс объекта оценки и обеспечения определенного баланса («равновесности») разных групп параметров.

В ходе работ над разработкой методики были выделены следующие способы измерения показателей:

1) внешние данные (этот способ измерения предполагает сбор и анализ данных государственной статистики, профессиональных организаций, аудиторских и рейтинговых агентств);

2) данные организации (документальные материалы, предоставляемые самими организациями, либо данные, полученные от ее представителей, но касающиеся объективных характеристик предприятия);

3) опросы экспертов (предполагается экспертный опрос специалистов в тех предметных сферах, к которым относится соответствующий параметр).

Помимо разделения на крупные категории, внутри каждой из категорий можно выделить две крупные группы: количественные и качественные показатели.

Таким образом, в ИР были выделены метакатегории такие как: рыночные, человеческие, инфраструктурные, организационные компоненты и нематериальные активы. Каждой метакатегории соответствует свой кластер параметров.

В общем случае каждый из показателей может характеризоваться одним числом, или набором чисел, и в этом смысле каждый из показателей можно рассматривать как n-размерный вектор или скаляр.

Среди метакатегории рыночных компонентов такой кластер содержит следующий набор параметров: потенциал заказов (характеризует объем заказов, которые могут быть получены при необходимости, также характеризует сложившиеся отношения с заказчиками); потенциал партнеров (базы данных об организациях, которые могут быть привлечены к выполнению работ по проекту, характеризует историю партнерства); количественная характеристика репутации предприятия (гудвилл, включая количество упоминаний о предприятии), степень известности предприятия; масштаб брэнда (доля рынка, которую занимает бренд и стоимостная оценка брэнда); количественный показатель объема лицензионных соглашений.

Среди метакатегории человеческих компонентов такой кластер содержит следующий набор параметров: профессиональный потенциал кадрового состава предприятия (количество и профессиональный уровень работников предприятия, включая объем профессиональных навыков, опыт работы сотрудников в данной сфере, уровень знаний по менеджменту и маркетингу ключевыми фигурами предприятия, количество наград), характеристика технологических возможностей организации (стоимостная оценка уровня оборудования, разработанного технологического процесса).

Инфраструктурная метакатегории включает следующие кластеры: характеристики делопроизводства (скорость прохождения организационных документов, не требующих обсуждений и согласований и оценка уровня развития информационной аналитической сети организации, например, внедрение информационных технологий на различных уровнях, наличие баз данных, цифровых подписей, возможности удаленной работы), количество выставок и конференций, в которых принимает участие и/или организует предприятие.

Оценка нематериальных активов включает такие кластеры как: оценка объектов промышленной собственности (количество подаваемых заявок на регистрацию охранных документов на объекты промышленной собственности, количество получаемых охранных документов, количество внедренных объектов, количество патентных ведомств, с которыми ведется переписка); оценка объектов авторского права (количество создаваемых объектов авторского права, стоимость созданного программного обеспечения, стоимость используемой технической документации, учет рейтинга публикаций); оценка нетрадиционных объектов (наличие режимов охраны коммерческой тайны, использование ноу-хау, стоимость вне балансовых активов), общая характеристика (стоимость нематериальных активов предприятия, находящихся на балансовом и вне балансовом учете, а также затраты, связанные с торговлей патентами, товарными знаками, знаками обслуживания и другими составляющими интеллектуальной собственности предприятия).

К организационной метакатегории относятся кластеры по технологиям и методам ведения бизнеса (рыночная стоимость фирмы, прибыль и рентабельность предприятия).

К экспертным оценкам относятся такие параметры как потенциал заказов; потенциал партнеров; гудвилл; скорость прохождения организационных документов; оценка уровня развития информационной аналитической сети организации; оценка нетрадиционных объектов нематериальных активов.

Итоговый индекс строится в несколько этапов, на каждом из которых вычисляются субиндексы, имеющие и самостоятельную ценность для оценки отдельных параметров.

На предварительном этапе (унификация показателей) эксперты фактически задают границы диапазона возможных значений конкретного показателя для всех объектов оценки, затем полученный интервал делится на 10 равных долей, пронумерованных от 1 до 10. Калиброванным значением показателя будет считаться порядковый номер доли первичной шкалы, в которую попадает измеренное значение показателя для данного объекта, то есть каждому показателю ставиться соответствующий бал.

На 1 этапе определяются веса каждого показателя отдельного параметра и вычисляются субиндексы параметров. Для чего находится средневзвешенное значение калиброванных значений показателей, то есть субиндексы параметров имеют вид: $P_j = \frac{\sum p_i}{n}$, где p_i – калиброванное значение показателя по 10-бальной экспертной шкале, I – от 1 до n, n – число показателей конкретного параметра Pj.

На 2 этапе определяются веса каждого параметра внутри категории параметров, а затем вычисляются субиндексы категорий, для чего находится средневзвешенное значение субиндексов параметров, образующих данную категорию. Сумма весов параметров равна числу параметров внутри категории, то есть субиндексы имеют вид: $C_k = \frac{\sum WP_j}{m}$, где P_i – значение субиндекса конкретного параметра, WP_j – вес конкретного параметра, J – от 1 до m, m – число параметров, входящих в категрию C_k.

На 3 этапе проводится вычисление индексов метакатегорий, имеющих самостоятельное значение. Для чего находится средневзвешенное значение субиндексов категорий, образующих конкретную метакатегорию. Сумма весов индексов категорий равна числу категорий, входящих в соответствующий блок параметров (метакатегорию.) Таким образом, индексы метакатегорий имеют вид: $I_i = \frac{\sum WC_k * C_k}{S}$, где C_k- значение субиндексов конкретной категории, WC_k – вес конкретной категории, k – от 1 до s, s – число категорий, входящих в метакатегрию I_i. На основании индексов метакатегорий возможно строить частные рейтинги оцениваемых объектов.

На заключительном этапе проводится расчет итогового интегрального индекса объекта либо как среднее арифметическое индексов метакатегрийи $I_s = \frac{\sum I_i}{d}$, где I_i – значение индекса конкретной мета-

категории, либо как сумма индексов метакатегорий

После получения оценки возможно определить эффективность использования ИР и определить соответствующие мероприятия по его повышению, как по составляющим ИР, так и по использованию интеллектуального потенциала в целом. Оценку потенциала ИР можно использовать для стратегии деятельности предприятия, предоставить альтернативные виды деятельности, что особенно важно при текущей экономической ситуации.

Выводы. Таким образом, представлена методика оценки потенциала ИР инновационного объекта. Предложена последовательность оценки, включающая последовательные четыре этапа превращения качественных показателей в количественные, их унификацию и представление конечного результата оценки. Разработанная методика оценки предоставляет возможность ее практического использования на основе использования расширенного понятия ИР. Несовершенство и неполноту информации, предоставленной в отчетах, становится возможность уменьшить за счет экспертных оценок и весовых коэффициентов, доработать которые планируется в последующих работах.

Список литературы:

1. Оценка благосостояния стран Всемирным банком [Электронный ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://data.worldbank.org/data-catalog/wealth-accounting
2. Бендиков М. Интеллектуальный капитал развивающейся фирмы: проблемы идентификации и измерения [Электронный ресурс] / М. Бендиков, Е. Джамай. // Журнал «Менеджмент в России и за рубежом». – 2001. – Режим доступу до ресурсу: http://www.cfin.ru/press/management/2001-4/01.shtml
3. Бутнік-Сіверський О. Б. Інтелектуальний капітал (теоретичний аспект) [Електронний ресурс] / О. Б. Бутнік-Сіверський / ІПДО НУХТ – Режим доступу до ресурсу: http://www.ipdo.kiev.ua/files/articles/butnik-siverskiy_intelektual_capital_theoretical_aspect.doc
4. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг ; пер. с англ. под ред. Л. Н. Ковалик. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
5. Коюда В. О. Система показників для оцінки інтелектуального потенціалу підприємства / В. О. Коюда, В. В. Воліков // Вісник економіки транспорту і промисловості : збірник науково-практичних статей. – 2011. – № 33. – С. 186–190.
6. Варфоломеева Ю. А. Интеллектуальная собственность в условиях инновационного развития: монография / Ю. А. Варфоломеева. – М.: Ось-89, 2006. – 144 с.
7. Козырев А. Н. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности / А. Н. Козырев, В. Л. Макаров. – М.: Интерреклама, 2003. – 352 с.
8. Мойсеєнко І. П. Управління інтелектуальним потенціалом: монографія / І. П. Мойсеєнко. – Львів : Аверс, 2007. – 304 с.
9. Отенко І. П. Аналіз та оцінка стратегічного потенціалу підприємства : наукове видання / І. П. Отенко, Л. М. Малярець, Г. А. Іващенко. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2007. – 348 с.
10. Стюарт Томас А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Т. А. Стюарт. – М.: Поколение, 2007. – 368 с.

Сталь Т.В., Алпатов А.П.
Інститут технічної механіки Національної академії наук України
і Державного космічного агентства України

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ПОТЕНЦІАЛУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ІННОВАЦІЙНОГО ОБ'ЄКТУ

Анотація
У статті розглянуто поняття «інтелектуальних ресурсів» і запропонована методика оцінки їх потенціалу. Проаналізовано існуючі методи оцінки суміжних до інтелектуальних ресурсів категорій. Обрано метод рейтингування, тобто підрахунку балів, які проставляються. Джерелом інформації є зовнішні дані про організацію, дані організації, оцінки експертів. Методика заснована на авторському наповненні поняття інтелектуальні ресурси, яке включає в себе такі метакатегорії як ринкові, людські, інфраструктурні, організаційні компоненти та нематеріальні активи. Кожній метакатегорії відповідає свій кластер параметрів. Підсумковий індекс оцінки будується в кілька етапів, на кожному з яких обчислюються субіндекси, що мають і самостійну цінність для оцінки окремих параметрів, що входять в метакатегорії.
Ключові слова: інтелектуальні ресурси, оцінка, інтелектуальна власність, управління ресурсами, активи.

Stal T.V., Alpatov A.P.
Institute of Technical Mechanics of NASU and SSAU

METHODS OF POTENTIAL OF THE INTELLECTUAL RESOURCES OF INNOVATIVE OBJECT ASSESSING

Summary
The article deals with the concept of "intellectual resources". A method of potential of the intellectual resources of innovative object assessing is proposed. . The existing assessment methods related to the intellectual resources categories were analyzed. A method of rating, that is assigned to count points, was chosen. The source of information is the external data of the organization, data organization, and assessment experts. The method is based on the concept of filling the copyright intellectual resources, which includes meta-category such as market, human, infrastructural, organizational components and intangible assets. Each cluster has its own meta- category parameters. Final evaluation index is built in several stages, each of which sub-indices are calculated, have an intrinsic value and for the assessment of individual parameters included in meta- category.
Keywords: intellectual resources, assessment, intellectual property, management of resources, assets.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 903.23-032.61(477.74-22)"0/2"

КРАСНОЛАКОВЫЕ СОСУДЫ РИМСКОГО ВРЕМЕНИ ИЗ РАСКОПОК ГОРОДИЩА У С. ОРЛОВКА («КАМЕННАЯ ГОРА»)

Иванченко А.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Статья посвящена рассмотрению комплекса краснолаковых сосудов римского времени из раскопок акрополя городища Орловка. Был произведен анализ накопленного материала. Выделены основные типы сосудов. А также дана их характеристика.

Ключевые слова: краснолаковые сосуды, Орловка, «Каменная Гора».

Постановка проблемы. Как известно, городище Орловка представляет собой двухкомпонентный памятник, состоящий из акрополя (укрепленной части располагавшейся на «Каменной Горе») и посада или предместья городища, расположенного к северо-востоку от акрополя.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследование «Каменной Горы» началось с 1963 г. и продолжалось до 1993/4 гг. (с перерывами) [1; 2; 7]. Раскопки на территории посада начались в 1998 г. и продолжаются по наше время [3; 4; 5; 6].

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. Краснолаковые сосуды из раскопок посада Орловского городища уже были опубликованы [5]. А материал, накопленный в процессе раскопок акрополя, в виду ряда причин опубликован не был.

Цель статьи. Главной целью данной работы является изучение комплекса краснолаковых сосудов римского времени, происходящих из раскопок акрополя Орловского городища. Данный тип сосудов является одной из важнейших категорий находок на памятнике и включает разнообразные формы – тарелки, миски, блюда, кубки, кружки, чаши и кувшины.

Изложение основного материала. Вышеуказанные типы сосудов также могут быть разделены на варианты. Будет вполне уместным начать рассмотрение с мисок, как с типа, представленного большим набором форм, чем остальные.

Миски. К данной категории принадлежат сосуды полусферической или усеченно-конической формы, без наличия дополнительных деталей, стенки в верхней части сосуда прямые или загнуты внутрь, край обычно скруглен или слабо подрезан. В большинстве своем они сделаны на кольцевом поддоне [10, с. 372]. Д.В. Журавлев в данную категорию выделяет формы 10-21 [10, с. 372-380]. На акрополе городища Орловка данная категория сосудов представлена формами 14, 16 и 17 (Рис. 1.1-3).

Форма 14 (Рис. 1.1). Глубокие миски с туловом полусферической или усеченно-конической формы. Аналогичны четвертому варианту данной формы (14.4) у Д.В. Журавлева. Представляют собой толстостенные миски полусферической формы; стенки в верхней части почти вертикальны, край изнутри слабо подрезан.

Размеры: № 1297 – D – 22 см; d – 7,8 см; H – 8 см.
№ 1549 – D – 17,2 см; d – 8 см; H – 8 см.

По аналогии датируются первой половиной III в. н.э. [10, с. 375].

Форма 16 (Рис. 1.2). Открытая миска полусферической формы. Стенки тулова в верхней части почти вертикальны, край скруглен, на невысоком кольцевом поддоне. Аналогична третьему варианту данной формы (16.3) у Д.В. Журавлева [10, с. 376].

Размеры: D – 12 см; d – 6 см; H – 3,8 см. Датируется последней четвертью I в. н.э. [10, с. 376].

Форма 17 (Рис. 1.3). Глубокие миски с туловом усеченно-конической формы, стенки загнуты внутрь, край скруглен или подрезан, на высоком кольцевом поддоне. Аналогичны варианту 17.1.1 у Д.В. Журавлева. Стенки тонкие, верхняя часть загнута внутрь сосуда почти под прямым углом [10, с. 376].

Размеры: № 1296 – D – 22 см; d – 8 см; H – 6,6 см.
№ 1551 – D – 18 см; d – 8 см; H – 5 см.

Датируются концом I – первой половиной II вв. н.э. [10, с. 377].

Тарелки. У данных сосудов нижняя часть имеет полусферическую или усечено-коническую форму. Верхняя часть образована вертикальным бортиком. Переход стенок тулова в бортик образован выступом в виде ребра. Все сосуды на кольцевом поддоне.

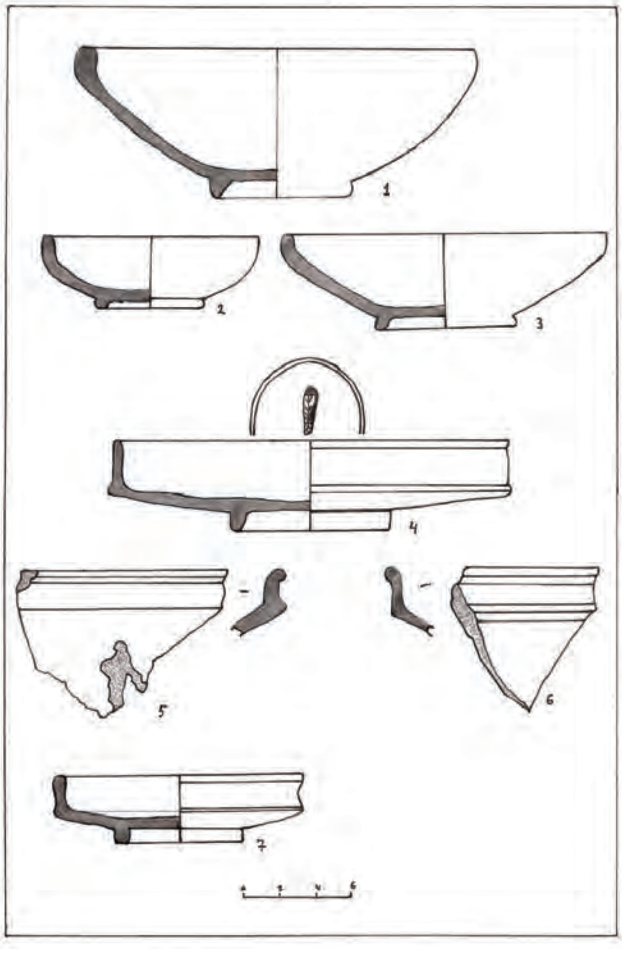

Рис. 1. Краснолаковые миски и тарелки из раскопок акрополя городища Орловка

© Иванченко А.В., 2015

Д.В. Журавлев данную категорию сосудов разделяет на четыре формы [9, с. 142]. Экземпляры, происходящие из раскопок акрополя городища Орловка, принадлежат к формам 1, 2 и 4 (Рис. 1.4-7).

Форма 1. Мелкие тарелки на кольцевом поддоне. Высокий бортик практически вертикальный, лишь в отдельных случаях слабо отогнут наружу. Дно плоское, стенка плавно переходит в дно [9, с. 142]. На акрополе городища Орловка эта категория посуды представлена тремя экземплярами (№ № 1380, 1695, 230) (Рис. 1.4,5).

№ № 1380 и 1695 (Рис. 1.4). аналогичны варианту 1.1.2 [9, с. 143]. Бортик прямой или слабо отогнут, край отогнут наружу и подрезан с внешней и внутренней стороны. У экземпляра № 1695 клеймо *planta pedis*.

Размеры: № 1380 – D – 18 см; d – 6,2 см; H – 5 см.
№ 1695 – D – 22 см; d – 8,8 см; H – 4,8 см.

Датируются последней четвертью I – первой четвертью II в. н.э. [9, с. 143].

№ 230 (Рис. 1.5) аналогичен варианту 1.2. Мелкие тарелки с низким вертикальным бортиком. Край слабо выделен, немного отогнут [9, с. 143]. Диаметр по верху – 24 см. Остальные размеры нельзя определить, ввиду того, что данный сосуд является фрагментом. Датируются последней четвертью I в. н.э. [9, с. 143].

Форма 2 (Рис. 1.6). Мелкие тарелки с прямым бортиком. От предыдущей формы отличаются большей глубиной [9, с. 143]. Орловский экземпляр аналогичен варианту 2.2. Бортик вогнут, край слабо отогнут, скруглен или немного подрезан [9, с. 144]. Диаметр по верху – 18 см. Остальные размеры нельзя определить, ввиду того, что данный сосуд является фрагментом. Датируется последней четвертью I – началом II в. н.э. [9, с. 144].

Форма 4 (Рис. 1.7). Глубокие тарелки на кольцевом поддоне с прямым или вогнутым невысоким бортиком, стенки тарелки скруглены в нижней части, придавая ей полусферическую форму [9, с. 146]. Экземпляры из Орловки аналогичны варианту 4.2. Глубокие тарелки с низким вертикальным или немного вогнутым бортиком, край отогнут и скруглен [9, с. 146-148].

Размеры: № 1693 – D – 14 см; d – 7,2 см; H – 3,6 см.
№ 1694 – D – 22 см; d – 10 см; H – 3,4 см.

Датируются II – первой половиной III вв. н.э. [9, с. 146].

Кувшины. Следует отметить два фрагмента, которые, предположительно, могли принадлежать кувшинам (Рис. 2.1). Их можно отнести к форме 3. Они аналогичны ее первому варианту у Д.В. Журавлева. Это кувшины небольшого размера с туловом биконической формы; с невысоким прямым или слабо вогнутым горлом, на кольцевом поддоне. Массивный венчик отогнут, край подрезан снаружи и изнутри, образуя в последнем случае скошенную площадку [8, с. 76, 158, 239].

Размеры: № 1629 – диаметр венчика – 16 см. Длина ручки – 7 см.
№ 1645 – диаметр венчика – 14 см. Длина ручки – 7,7 см.

Относятся ко второй половине II в. н.э. [8, с. 76].

Блюда. В эту категорию можно отнести экземпляр № 1490 (Рис. 2.2).

Д.В. Журавлев выделяет данный тип сосудов в форму 7. Это категория сосудов на кольцевом поддоне. Тулово имеет полусферическую форму, край сильно отогнут, имеет клювовидную форму, сильно нависая над стенками сосуда. Сосуд из Орловки аналогичен второму варианту данной формы [10, с. 369-370]. Размеры: D – 18,5 см; d – 6,9 см; H – 2,8 см. Датируется концом I – началом II в. н.э. [10, с. 370].

Кружки (Рис. 2.3). Данный сосуд относится к форме 1 по классификации Д.В. Журавлева. Представляет собой одноручный сосуд. Формой тулова напоминает кубки формы 31. В нижней части венчика сделан валик. Дно плоское. [8, с. 91-92, 260]. Размеры: D – 5,6 см; d – 3,2 см; H – 8,6 см. Этот вид является наиболее распространенным в погребениях некрополя Бельбек IV (70 %). Датируется II в. н.э. [8, с. 91, 92].

Кубки. Являются очень распространенным типом посуды среди изделий понтийской сигиллаты и встречаются повсеместно. В европейской классификации они относятся к группе тонкостенной керамики (*thin ware: pareti sottili*).

Д.В Журавлев относит кубки к формам 31-33. [10, с. 386]. Орловские экземпляры соотносятся с 31 формой (Рис. 2.4).

Форма 31. Это кубки на невысоком кольцевом поддоне, тулово имеет округлый контур, венчик отогнут, край его скруглен. С двух сторон прикреплены петлевидные овальные в сечении ручки [10, с. 386].

Размеры: № 427 – D – 12 см.
№ 1421 – D – 6,5 см.
№ 1563 – D – 6 см; d – 3 см; H – 9,5 см.

Датируются концом I – первой половиной II вв. н.э. [10, с. 387].

Также следует отметить фрагменты верхних частей с орнаментом барботином (Рис. 2.5). Аналогичные сосуды были найдены в Эгиссосе, где они датируются второй половиной II – III вв. н.э. [11, р. 133-134].

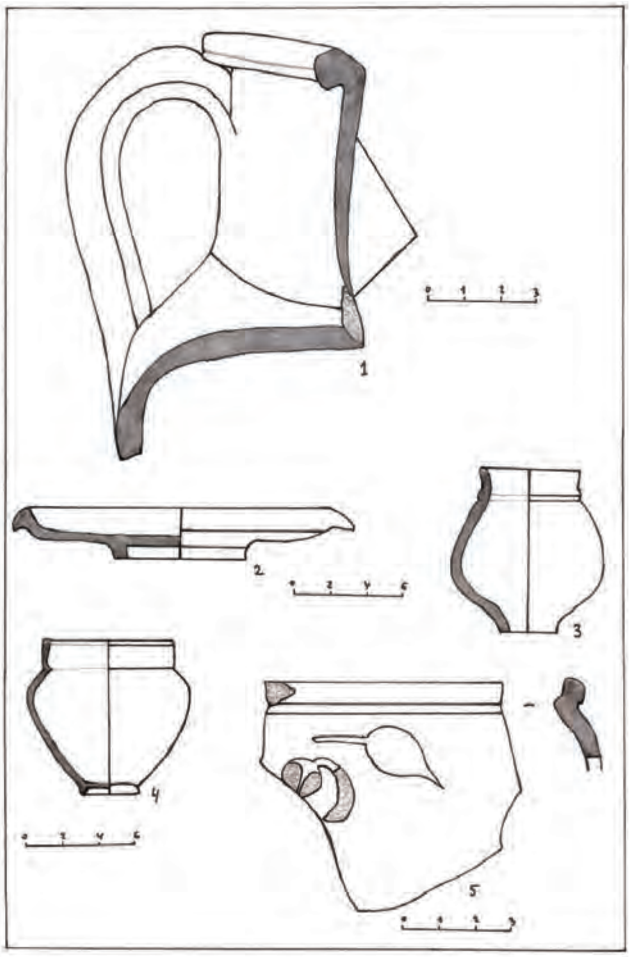

Рис. 2. Краснолаковые кувшины, блюда, кружки и кубки израскопок акрополя городища Орловка

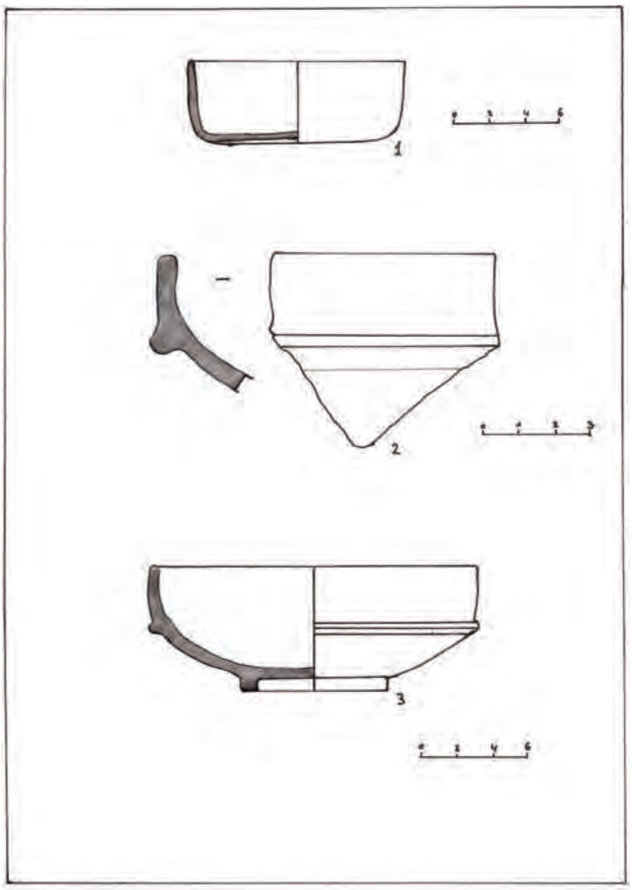

Рис. 3. Краснолаковые чаши из раскопок акрополя городища Орловка

Чаши. Д.В. Журавлев разделяет данную категорию сосудов на несколько групп. Это группы 22-30 [10, с. 380-386]. Одну чашу из Орловки представляется возможным отнести к 25 форме (Рис. 3.1). Нижняя ее часть имеет округлую форму, верхняя образована почти вертикальными стенками. Дно изнутри немного поднимается к центру [10, с. 382].

Размеры: D – 12 см; d – 10 см; H – 4,8 см. Датируется концом I в. н.э. [10, с. 382].

Другие экземпляры из раскопок акрополя (Рис. 3.2) соотносятся с типом Чандарли (Восточная Сигиллата С). Аналогии им были найдены в Эгиссосе. Данная форма преимущественно была распространена в восточных районах Римской империи. [11, p. 134-135].

Также следует отметить экземпляр № 761 (Рис. 3.3). Аналогичные сосуды были найдены в некрополе римского кургана в Новиодунуме, в первом кургане в седьмой могиле [12, p. 311, 318, 332].

Выводы и предложения. Подводя итог, следует сказать, что изучение краснолаковых сосудов, происходящих из раскопок акрополя Орловского городища, позволило выделить несколько типов данной посуды и изучить их. Это – миски, тарелки, блюда, кубки, кружки, кувшины и чаши. Каждая из групп имеет свои отличительные черты. Аналогии рассмотренным выше формам встречаются как на территории Украины (некрополи Бельбекской долины в Юго-Западном Крыму), так и на территории Румынии (Эгиссос, Новиодунум). Самую раннюю датировку имеют миски и тарелки, отдельные варианты которых датируются последней четвертью I в. н.э. Верхней датой является первая половина III в. н.э. Так датируются миски формы 14 и тарелки формы 4. Но можно считать верхней датой и всё третье столетие, поскольку кубки с орнаментом барботином по аналогии с подобными кубками из Эгиссоса датируются второй половиной II–III вв. н.э.

Таким образом, в целом, краснолаковые сосуды из раскопок акрополя городища Орловка датируются последней четвертью I–III вв. н.э. Данная датировка совпадает с периодом, когда на «Каменной Горе» существовала римская крепость, а именно вторая половина I – первые десятилетия III вв. н.э.

Список литературы:

1. Бондарь Р.Д. Археологические раскопки у с. Орловка // Археологические исследования на Украине в 1968 г. – К., 1971. – С. 66-70.
2. Бондарь Р.Д. Раскопки Орловского городища // Археологические открытия 1969 года. – М., 1970. – С. 260-261.
3. Бруяко И.В., Дзиговский А.Н., Денисюк В.Л. Амфоры римского времени из раскопок городища Картал (участок «Картал-посад») // МАСП. – 2011. – Вып. 12. – С. 336-348.
4. Бруяко И.В., Дзиговский А.Н. Заметки по истории городища Картал в римское время // Древнее Причерноморье. – Вып. VIII. – Одесса, 2008. – С. 74-79.
5. Бруяко И.В., Засыпкина Г.В., Манзура И.В., Субботин Л.В. Слои римского времени городища Картал (участок Картал-«посад») // Stratum plus. – 2005 – 2009. – № 4. – С. 339-364.
6. Ванчугов В.П., Бруяко И.В., Сырбу В., Никулице И.Т. Раскопки Нижнедунайской археологической экспедиции в 1997 – 1998 гг. // Охрана и исследование памятников археологии в Одесской области. – Вып. 1. – Одесса, 1999. – С. 28-33.
7. Головко И.Д., Бондарь Р.Д., Загинайло А.Г. Археологические исследования у с. Орловка Болградского района Одесской области // КС ОГАМ 1963 г. – Одесса, 1965. – С. 68-80.
8. Журавлев Д.В. Краснолаковая керамика Юго-Западного Крыма I–III вв. н.э. (по материалам позднескифских некрополей Бельбекской долины) // МАИЭТ. – Вып. 9. – Симферополь, 2010.
9. Журавлев Д.В. Краснолаковые понтийские тарелки с вертикальным бортиком из могильника Бельбек IV // Херсонесский сборник. – Вып. XIV. – Севастополь, 2005. – С. 141-168.
10. Журавлев Д.В. Понтийская сигиллата из могильников Бельбек III и Бельбек IV в Юго-Западном Крыму // Боспорские исследования. – Вып. XVI. – Симферополь – Керчь, 2007. – С. 366-448.
11. Nuţu G., Mihailescu-Bîrliba L. & Costea I. Roman pottery from Aegyssus: the tableware // Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta 43. – MMXII. – Bonn, 2014. – P. 133-138.
12. Simion G. Noi descoperiri în necropola tumulară romană de la Isaccea (Noviodunum), Jud. Tulcea // Pontica 40. – 2007. – P. 307-338.

Іванченко А.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ЧЕРВОНОЛАКОВИЙ ПОСУД РИМСЬКОГО ЧАСУ З РОЗКОПОК ГОРОДИЩА ПОБЛИЗУ С. ОРЛОВКА («КАМ'ЯНА ГОРА»)

Анотація
Стаття присвячена розгляду комплексу червонолакового посуду римського часу з розкопок акрополя городища Орловка. Був зроблений аналіз накопиченого матеріалу. Виділені основні типи посуду. А також подана їх характеристика.
Ключові слова: червонолаковий посуд, Орловка, «Кам'яна Гора».

Ivanchenko A.V.
Odessa I.I. Mechnikov National University

RED LACQUER VESSELS OF THE ROMAN PERIOD FROM THE EXCAVATIONS FROM THE SETTLEMENT OF ORLOVKA («STONE MOUNTAIN»)

Summary
The article is devoted to a research complex of the red lacquer vessels of the Roman period from the excavations of the acropolis settlement Orlovka. It was made analysis of the collected material. Main types of vessels are allocated. Also given their characteristics.
Keywords: red lacquer vessels, Orlovka, «Stone Mountain».

УДК 94 (477.8)

ВНЕСОК ІВАНА КРЕВЕЦЬКОГО У ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Федунишин Л.Л.
Бурштинський енергетичний коледж
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розкрито науковий доробок І. Кревецького (1883–1940 рр.) з історії України. Проаналізовано творчу спадщину вченого про княжу добу, козацький період, представлено історію українського некрополю. Акцентовано увагу на вивчення національно-визвольних змагань першої чверті ХХ ст. Порушено проблему анархії в українській історії. Зроблено висновок про актуальність державотворчих ідей вченого.
Ключові слова: І. Кревецький, галицький історик, некрополь, анархія, національно-визвольний рух, державотворчі ідеї.

Постановка проблеми. Важливим напрямом розвитку сучасної історичної науки є розкриття особистісного виміру в історії та повернення призабутих імен. Серед когорти видатних українських діячів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. виділяється постать галицького історика І. Кревецького (1883–1940 рр.), представника державницького напряму української історіографії. Сьогодні залишається малодослідженою його наукова діяльність. Вчений є автором різнопланових розвідок, в яких, насамперед, прослідкував традицію національного державотворення, починаючи від часів Київської Русі і закінчуючи прикладами існування державних утворень в першій чверті ХХ ст. Актуальним є аналіз історичних праць вченого з метою з'ясування позитивних і негативних чинників державотворчого процесу на українських землях в різні хронологічні періоди. Студіювання наукового доробку І. Кревецького може стати прикладом для активних творчих пошуків сучасного молодого покоління та служити основою для відтворення історичної пам'яті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Радянська історіографія з ідеологічних міркувань практично не висвітлювала наукову діяльність представників Львівської історичної школи М. Грушевського, активним учасником якої був І. Кревецький. В результаті праці українських істориків були заборонені і потрапили до спецфондів архівних і бібліотечних установ.

Проте із проголошенням незалежності України відновився пожвавлений інтерес до вивчення діяльності визначних осіб національного відродження, в тому числі І. Кревецького. Насамперед, І. Кіхтан підготувала краєзнавчі розвідки про галицького історика. Згодом Р. Кучер, О. Миколаєвич, З. Зайцева, О. Найда відзначили важливість наукових здобутків вченого в контексті дослідження діяльності НТШ. Дослідники Ф. Стеблій, В. Педич високо оцінили творчий доробок історика та назвали його одним із фундаторів та перших інтерпретаторів державницького напряму української історіографії. В. Тельвак резюмував статті І. Кревецького в ракурсі з'ясування теоретико-методологічних засад істориків-державників. Відомий українознавець В. Качкан здійснив тематичний огляд наукових праць дослідника. Діаспорні історики О. Оглоблин, Л. Винар зазначали про І. Кревецького як талановитого студента та учня М. Грушевського, що став

© Федунишин Л.Л., 2015

яскравим представником нової української історіографії.

Із огляду публікацій слідує, що в історичній науці залишається не висвітленим питання про внесок І. Кревецького у вивчення історії України. У зв'язку з цим, **завданням даної статті** є розкриття наукового доробку вченого з історії України на основі аналізу його праць.

Виклад основного матеріалу. Варто почати з того, що в дослідженні історії України І. Кревецький велику увагу приділив характеристиці княжої доби, про що свідчать різнопланові виписки та замітки автора з історії Київської Русі [1]. Він окреслив кордони Київської держави в IX–XIII ст.: «Висла і Татра – на заході, Тиса, Дунай, Чорне море – на півдні, Донщина – на сході, Фінський залив – на півночі» [12, с. 7]. Дослідник відзначив заходи княгині Ольги щодо поширення християнства, приборкання древлян та боротьбу з анархією. Історик зауважив, що княгиня звернулася до німецького короля Оттона І з проханням призначити єпископа для Київської держави, ним став монах з Трієру Адальберт. Язичницька політика князя Святослава змусила Адальберта покинути терени Київської Русі. Релігійні реформи, які розпочала княгиня Ольга, продовжив князь Володимир Великий [14, с. 9–10].

Дослідник, аналізуючи літопис «Повість минулих літ», вивчав проблему міжусобиць після смерті князя Ярослава Мудрого, що було причиною наростання відцентрових тенденцій у Київській Русі [15, с. 5–6]. Історик підготував статтю «Народні бунти на Україні в X–XIII ст.» [16, с. 6]. Він зауважив, що «галицькі бояри замордували останнього галицького князя Юрія II, викликали бунт і завалили стару Галицьку Державу над Дністром» [3, арк. 63]. Таким чином, засуджував міжусобиці, які привели до ліквідації державних утворень княжого періоду.

Історик досліджував місця поховань державних та громадсько-культурних діячів, починаючи з княжих часів і до початку XX ст. Він є автором статті «Український некрополь (Пригадка з приводу Зелених свят)», де зазначив, що найбільші церкви-гробниці знаходяться в Києві. Назвав Десятинну церкву як місце спочинку княгині Ольги, Володимира Великого та його дружини Анни; собор св. Софії – місце поховання Ярослава Мудрого, Ізяслава, Всеволода, Ростислава, Володимира Мономаха (збереглася лише домовина Ярослава Мудрого); Печерську Лавру, де поховані св. Теодозій Печерський, перший київський митрополит Михайло, Параскевія – дочка князя Всеволода і дружина Генріха IV, а також 125 українських угодників та Нестор-літописець [11, с. 6].

Дослідник вказав стародавній Галич (теперішній Крилос), де в катедрі Пресвятої Богородиці були гробниці галицьких князів Володимирка, Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславича. У Володимирі-Волинському в Успенському соборі поховані Мстислав Ізяславович, Василько Романович, його дружина Олена; король Данило Галицький – у Холмі у соборі Пресвятої Богородиці, його син Лев – у монастирі у Лаврові [11, с. 6].

Історик назвав відомі поховання у церквах, монастирях та на цвинтарях таких міст: Львів (першодрукар І. Федоров на цвинтарі біля церкви св. Онуфрія), Острог (культурний діяч К. Острозький), Чернігів (церковний і літературний діяч Л. Баранович); та зауважив про могили гетьманів: Б. Хмельницький похований в Суботові, П. Конашевич-Сагайдачний – у Києві, Д. Апостол – в Сорочинцях, І. Скоропадський – в Глухові, І. Брюховецький – в Гадячі, К. Розумовський – в Батурині [11, с. 6].

Зазначив І. Кревецький про поховання визначних діячів культури та науки: І. Котляревський – у Полтаві; Т. Шевченко – у Каневі; Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемовський, О. Потебня – у Харкові, С. Руданський – у Ялті. На Байковім цвинтарі у Києві знаходяться могили В. Антоновича, П. Житецького, О. Кониського, М. Лисенка, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки, М. Старицького. На Личаківському цвинтарі у Львові поховані М. Шашкевич, І. Вагилевич, Д. Зубрицький, І. Шараневич, А. Петрушевич, О. Огоновський, В. і О. Барвінські, Ю. Целевич, А. Вахнянин, В. Шухевич, М. Павлик, І. Франко, В. Гнатюк. М. Гоголь похований у Москві, М. Костомаров – у Петербурзі; М. Драгоманов – у Софії; Д. Вітовський – у Берліні; С. Петлюра – у Парижі. І. Кревецький зауважив про відсутність праці, у якій би містилися історії, описи та світлини могил найвизначніших українських діячів [11, с. 6–7].

І. Кревецький як активний учасник національно-визвольного руху першої чверті XX ст. досліджував причини та обставини, в силу яких спроби відродити Українську державу зазнали невдачі. І. Кревецький висловив думку, що найбільшим ворогом України, який переслідує її постійно, є анархія. Підтвердженням вважав події в Україні XII–XIII ст., відомі під назвою «болохівщини, татарських людей і княжих міжусобиць» [18, с. 305]. Дослідник зауважив анархію і в козацькій добі. У статті «З історії анархії на Україні. Козаччина» (1936 р.) зазначив: «Державнотворчі зусилля найкращих представників козаччини в XVII–XVIII ст. не мали успіху... Причиною є козацька анархія... Вперше здисциплінувати козацьку масу вдалося галичанину гетьману Петру Конашевичу-Сагайдачному. Другим був Богдан Хмельницький, що виховався в Галичині... Закріплення волі в формі української держави українська козаччина, хоч існувала майже три століття, не виконала... Занадто багато було в ній анархії» [3, арк. 43–47]. Науковець зовсім не заперечував визначної ролі козаччини, яку вона відіграла в історії України після падіння держав княжої доби.

Історик характеризував зовнішню політику П. Дорошенка, його відносини з польським королем М. Вишневецьким, російським царем Олексієм Михайловичем та Османською імперією. І. Кревецький аналізував лист гетьмана від 28 березня 1671 р. до бранденбурзького курфюрста князя пруського Фрідріха Вільгельма, в якому П. Дорошенко просив пруського князя бути союзником війська запорожського в боротьбі проти Речі Посполитої. Лист був перехоплений польським посланцем і не потрапив до адресата. І. Кревецький вказав, що отримав копію цього листа на початку 1913 р. від В. Липинського і згодом опублікував його зі своїм коментарем [4, с. 127–129].

І. Кревецький зауважив, що про велику роль періоду козаччини для українців свідчать історичні думи і народні пісні. Багато поетів і прозаїків обирали козацьку тематику, зокрема М. Гоголь, Т. Шевченко, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, О. Маковей, А. Чайківський, Б. Лепкий, В. Будзиновський. Добу козаччини досліджували М. Костомаров, П. Куліш, О. Лазаревський, В. Антонович, М. Грушевський, В. Липинський [3, арк. 39–40]. П. Куліш першим підмітив анархічні риси історії козацтва, проте українська історіографія та суспільство, які звикли ідеалізувати історичне минуле, не сприйняли у свій час таких поглядів на козаччину [18, с. 305].

І. Кревецький у статті «Традиції українських революцій», аналізуючи праці В. Антоновича, М. Грушевського, В. Липинського, спогади В. Винниченка, зауважив, що всі відомі українські революції

(1240 р. – болохівців, 1648–1649 рр. – Б. Хмельницького, 1768 р. – Коліївщина та 1918 р.), крім другої фази Хмельниччини, мали негативні наслідки. Завдяки відданості Б. Хмельницького державній ідеї, революція отримала національно-державний характер, оскільки ставила завдання побудови української козацької держави, яка б об'єднала всі верстви народу [7, с. 4].

Дослідник негативно оцінював вимушену Переяславську угоду України з Росією 1654 р., яка привела до ліквідації автономії України, заборони українського письменства, зазіхання Росії на Галичину, врешті хижацького господарювання на українській землі московсько-більшовицького тоталітарного режиму, що спричинило голод 1921 р. та масові людські жертви [19, с. 10].

Історик написав статтю «Вина і кара», в якій причиною голоду в Україні в 1921 р. визнав господарювання на українській землі більшовицької влади, що стало можливим внаслідок втрати Української держави, не підтриманою українською інтелігенцією і селянством у 1917–1920 рр. [5, с. 2].

Вчений, оцінюючи революційні події в Україні 1917–1918 рр., був переконаний, що у той час український народ ще не збагнув ваги власної державності, а політичний провід не був здатний повести за собою маси. Причиною такої неспроможності була яскраво виражена анархічна форма управління державою провідних кіл національної еліти. Катастрофи з українською державністю засвідчили про перевагу на Україні анархічних елементів над державницькими [3, арк. 51].

Аналогічні думки І. Кревецький виклав у таких працях: «Чому ми не маємо своєї держави?» [6], «До генези 29 квітня 1918» [9], «Історична пригадка» [8], в яких розглядав причини бездержавності українського народу та закликав вивчати і враховувати уроки минулого. У зв'язку з цим, історик великого значення надавав вихованню у сучасного йому покоління державної свідомості.

Дослідник у статті «Українська держава. 29. IV – 1918 – 14. XII (огляд історичних фактів)» відзначив заходи П. Скоропадського щодо приєднання до Української Держави території Холмщини, Криму, Кубані, Бесарабії, які гетьман вважав частиною України. Автор охарактеризував заходи гетьмана в національно-культурній, фінансово-економічній та військовій сфері [10, с. 3–4].

І. Кревецький підготував розвідку «Справа Галичини в Ризі в 1920–1921 рр.» на основі споминів представника польської делегації в Ризі І. Домбського. Він розкрив внутрішній та зовнішньополітичний контекст історії Галичини, зокрема висвітлив роль східгогалицького питання в політиці польської верхівки та урядових кіл Москви [13, с. 6–7].

Невдачі визвольних змагань в Україні стали стимулом для І. Кревецького у поглибленні державницьких поглядів та їх еволюції від республіканського демократизму до консерватизму. Історик зауважив, що при демократичному устрої українські партії замість того, щоб спільно працювати для однієї ідеї, сварилися між собою в Центральній Раді, а тим часом Москва пішла на Україну війною. Згодом владу в хаосі передали не Директорії, а гетьманату Скоропадського [3, арк. 10–13].

Вболіваючи за долю рідного краю, до 15-річчя проголошення Західно-Української Народної Республіки вчений підготував статтю «I. XI. 1918 – I. XI. 1933», яка не була опублікована [2, арк. 1–13]. Автор закликав врахувати гіркий урок 1918–1919 рр., коли денаціоналізовані міста стали противниками української національної державності і спричинилися до її упадку, та спрямувати національну політику на здобуття українським елементом міцних позицій в економічному і культурному житті міст, без яких не можна й думати про національне визволення [17, с. 92].

Висновки та пропозиції. Таким чином, І. Кревецький, маючи широке коло наукових інтересів, залишив цінну спадщину з історії України. Розкрив проблемні питання щодо становлення і розвитку державних утворень на українських землях в княжу добу, часи Козаччини та імперського панування. Досліджував місця поховань князів, гетьманів, письменників та поетів. Вивчав вплив зовнішньополітичних чинників у XIX–XX ст. та з'ясовував невдачі національно-визвольного руху в період існування УНР, ЗУНР, Української Держави, Директорії. Звернув увагу на внутрішні протиріччя як дестабілізуючий фактор єдності і могутності держави. Творчість історика багатогранна, відзначається високою професійністю і українознавчим характером. Праці вченого є актуальними для вивчення в наш час, оскільки в центрі досліджень була проблема утвердження незалежної української держави.

Список літератури:

1. ЦДІАЛ. – Ф. 309 НТШ, оп. 1, спр. 1494, 130 арк.
2. ЦДІАЛ. – Ф. 309 НТШ, оп. 2, спр. 44, 13 арк.
3. ЦДІАЛ. – Ф. 406 Редакція газети «Нова Зоря», оп. 1, спр. 202, 139 арк.
4. Кревецький І. Під протекцію курфірста: До історії політики П. Дорошенка / Іван Кревецький // Записки НТШ. – Т. 117–118. – Львів, 1914. – С. 127–136.
5. Кревецький І. Вина і кара / Іван Кревецький // Письмо з «Просвіти». – 1922. – № 21–22. – С. 1–2.
6. Кревецький І. Чому ми не маємо своєї держави / Іван Кревецький // Письмо з «Просвіти». – 1922. – № 35. – С. 4.
7. Кревецький І. Традиції українських революцій / Іван Кревецький // Громадський вісник. – 1923. – 15 березня. – № 53. – С. 4.
8. Кревецький І. Історична пригадка / Іван Кревецький // Літопис політики, письменства і мистецтва. – 1924. – № 21–26. – С. 310–313.
9. Кревецький І. До генези 29-го квітня 1918 / Іван Кревецький // Політика. – 1925. – 10 жовтня. – № 1. – С. 18–19.
10. Кревецький І. Українська держава. 29. IV – 1918 – 14. XII (огляд історичних фактів / Іван Кревецький // Нова Зоря. – 1928. – 29 квітня. – С. 3–4.
11. Кревецький І. Український некрополь (Пригадка з приводу Зелених свят) / Іван Кревецький // Нова Зоря. – 1930. – 8 червня. – Ч. 42. – С. 6–7.
12. Кревецький І. Українське питання в історичнім освітленню / Іван Кревецький // Нова Зоря. – 1930. – 28 грудня. – Ч. 100. – С. 7.
13. Кревецький І. Справа Галичини у Ризі в 1920–1921 рр. на основі споминів творця Рижського мира І. Домбського // Нова Зоря. – 1931. – 9 серпня. – Ч. 59. – С. 6–7.
14. Кревецький І. Св. Велика Княгиня Ольга / Іван Кревецький // Нова Зоря. – 1934. – 24 червня. – Ч. 46. – С. 9–10.
15. Кревецький І. Міжусобиці на Руси. Що про них пише літопис Нестора (Від смерти Ярослава Мудрого до упадку Київської держави) / Іван Кревецький // Нова Зоря. – 1934. – 13 грудня. – Ч. 95. – С. 5–6.

16. Кревецький І. Народні бунти на Україні в X–XIII ст. / Іван Кревецький // Нова Зоря. – 1935. – 18 липня. – Ч. 53. – С. 6.
17. Стеблій Ф. Іван Кревецький – вчений і бібліотекар / Феодосій Стеблій // Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка: книги і люди. Матеріали круглого столу. – Львів, 1996. – С. 86–102.
18. Стеблій Ф. Початки державницького напряму української історіографії: І. Кревецький / Феодосій Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 7. – Львів, 2000. – № 1. – С. 300–310.
19. Стеблій Ф. Іван Кревецький – історик-державник / Феодосій Стеблій. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – 2003. – 40 с.

Федунишин Л.Л.
Бурштынский энергетический коледж
Ивано-Франковского национального технического университета нефти и газа,
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ВЗНОС ИВАНА КРЕВЕЦКОГО В ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье раскрыта научная наработка И. Кревецького (1883–1940 гг.) из истории Украины. Проанализировано творческое наследство ученого о княжой добе, казацком периоде, представлена история украинского некрополю. Акцентировано внимание на изучение национально-освободительных движений первой четверти XX в. Нарушена проблема анархии в украинской истории. Сделан вывод об актуальности государственной идеи ученого.
Ключевые слова: І. Кревецкий, галицкий исто рик,некрополь, анархия, наци-онально-освободительное движение, государственная идея.

Fedynishin L.L.
Burshtyn college of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

PAYMENT OF IVAN KREVETSKYI IN THE STUDY HISTORY OF UKRAINE

Summary
In the article scientific work of I. Krevetskiy (1883–1940) is exposed from history of Ukraine. The creative inheritance of scientist is analysed about princely age, cossack period, is presented history of the Ukrainian necropolis. Attention is accented on the study of national liberation competitions of the first fourth of XX of century. The problem of anarchy is infringe in Ukrainian history. Drawn conclusion about actuality of state idea of scientist.
Keywords: I. Krevetskiy, Galychina historian, necropolis, anarchy, national liberation motion, state idea.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 631:338.439.5

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Барилович О.М.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розглянуто стан сільського господарства України за підсумками 2014 року. Показаний внесок сільського господарства у ВВП країни. Проаналізовані показники виробництва і урожайності основних сільськогосподарських культур та виробництва основних видів продукції тваринництва. Наведені економічні результати сільськогосподарського виробництва. Охарактеризований стан зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією. За результатами аналізу визначені основні проблеми, з якими останнім часом стикається галузь, та наведені питання, які потребують першочергового вирішення як на рівні держави, так і на рівні окремих підприємств.
Ключові слова: сільське господарство, ВВП, виробництво, зовнішня торгівля, інвестиції.

Постановка проблеми. Сільське господарство нині входить до числа найбільш перспективних галузей української економіки. Україна поступово перетворюється на впливового гравця світового аграрного та продовольчого ринків, посідаючи провідні місця у торгівлі зерновими та олійними культурами, експортуючи значні обсяги соняшникової олії та молочної продукції. Однак недостатня та невідповідна законодавча база, а також відсутність реального фінансування агропромислового комплексу України (незважаючи на формальне існування програм державної підтримки) стримують розвиток підприємств аграрного сектора.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням перспектив розвитку сільського господарства уже тривалий час займаються українські вчені, серед яких О.М. Бородіна, І.Р. Залуцький, В.К. Збарський, Ю.Я. Лузан, В.Я. Месель-Веселяк, Б.Й. Пасхавер, А.Ю. Пікус, В.М. Зубець, Присяжнюк, І.В. Прокопа, П.Т. Саблук, М.П. Талавиря, М.М. Федоров, В.В. Юрчишин та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на досить грунтовний аналіз, здійснений у працях наведених авторів, проблема ефективного розвитку сільського господарства потребує подальших теоретико-методологічних досліджень та практичних розробок.

Мета статті. Розглянути сучасний стан сільського господарства України, окреслити основні проблеми і напрямки розвитку.

Виклад основного матеріалу. За підсумками 2014 року серед пяти секторів, які здійснюють основний внесок у ВВП країни, включаючи оптову і роздрібну торгівлю та ремонт автотранспорту, переробну промисловість, транспорт, складське господарство, поштову і кур'єрську діяльність, операції з нерухомістю) лише індекс обсягу сільськогосподарського виробництва показав зростання на 2,9%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 4,1%, у господарствах населення – на 1,2% [1].

За підсумками 2014 року було зібрано зерна 63,8 млн. тонн, що на 2,4% більше, ніж минулого року. Це зростання в основному було забезпечене за рахунок збільшення збору пшениці і ячменю. Проте об'єми вирощування кукурудзи зменшилися на 7,8% і насіння соняшнику на 7,7%. У той же час на 44% виросло виробництво цукрового буряка і на 8,4% виросло виробництво картоплі. На 2,6% виріс збір урожаю всіх овочів (табл. 1).

Індекс виробництва продукції рослинництва у 2014 р. порівняно з 2013 р. становив 103,1%, у т.ч. в аграрних підприємствах – 103,9%, у господарствах населення – 101,9% [1].

Що стосується продукції тваринництва, то, поряд із зменшенням поголів'я (великої рогатої худоби на 3,4%, у т.ч. корів на 3,2%, свиней на 1,9% і птахів на 1%), спостерігається деяке зростання виробництва продукції (м'яса (в основному за рахунок м'яса птиці) – на 4,3%, яєць – на 4,3%, молока – на 0,4%) (табл. 2).

Таким чином, у 2014 р. індекс виробництва продукції тваринництва порівняно з 2013 р. становив 102,0%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 104,6%, у господарствах населення – 100,0%.

Щодо економічних результатів від сільськогосподарського виробництва, то, за даними Держстату, фінансовий результат від основної діяльності сільськогосподарських підприємств (крім малих)

Таблиця

Внесок основних секторів економіки у ВВП України, 2014 рік, млн. гривень

№	Показник	2014 р. (у цінах 2013 р.)	Питома вага, %	2014 до 2013, %
1	Оптова і роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і автомобілів	185 044	13,6%	-12,8%
2	Переробна промисловість	145 180	10,6%	-12,0%
3	Сільське, лісове і рибне господарство	132 526	9,7%	2,9%
4	Транспорт, складське господарство, поштова і кур'єрська діяльність	97 632	7,2%	-6,6%
5	Операції з нерухомістю	92 261	6,8%	-3,2%
6	Освіта	76 210	5,6%	-6,2%
7	Державне управління і оборона; обов'язкове соціальне страхування	70 007	5,1%	-10,2%
8	Добувна промисловість і розробка кар'єрів	69 729	5,1%	2,2%
9	Фінансова і страхова діяльність	63 232	4,6%	-4,5%
10	Охорона здоров'я і надання соціальної допомоги	50 148	3,7%	3,7%
	ВВП	1 365 123	100%	-6,8%

Джерело: розраховано на основі [2]

© Барилович О.М., 2015

у 2014 р. становив 34,5 млрд. грн. прибутку проти 12,3 млрд. грн. у 2013 р., рівень рентабельності (без урахування бюджетних дотацій і доплат) у цілому склав 26,3% проти 11,4% у попередньому році. Прибутки від виробництва продукції сільського господарства і надання послуг у рослинництві і тваринництві отримали 81,5% підприємств, у середньому на одне підприємство сума прибутку становила 5,8 млн.

Рис. 1. Товарна структура експорту товарів з України за 2014 рік

Джерело: побудовано за даними [4]

грн. (у 2013 р. – відповідно 64,3% і 3,2 млн. грн.). Водночас 18,4% підприємств отримали від сільськогосподарського виробництва збитки, сума яких у розрахунку на одне підприємство становила 3,5 млн.грн. (у 2013 р. – відповідно 31,2% і 2,2 млн. грн.) [3].

Результати аналізу зовнішньоекономічної діяльності дають змогу зробити висновок, що впродовж 2010-2014 рр. питома вага аграрної продукції в загальному експорті зросла з 9,9 до 17,3 млрд. дол. США. Її частка у 2014 році, відповідно, становила близько 28% (рис. 1).

Завдяки стабільному попиту вітчизняне зерно пшениці, ячменю, кукурудзи, а також насіння соняшнику, ріпаку і сої Україна продовжує займати провідні позиції на світовому агропродовольчому ринку. Так, Україна поставляє на світовий ринок більш як 15% кукурудзи і понад 10% зернових, поступаючись за експортом сільгосппродукції тільки США [5].

За підсумками 2014 року лідером експорту серед зернових культур є кукурудза, обсяг продажу якої сягнув понад 14,9 млн т, забезпечивши перше місце серед експортних культур [6].

Високий попит на українську кукурудзу та інші зернові спостерігається в країнах Азії та Північної Африки. Це відкриває значні перспективи розширення ринку збуту для вітчизняної аграрної продукції. Так, найбільші обсяги експортних поставок пшениці на азійському напрямку у 2014 році здійснювались до Пакистану, Південної Кореї, Таїланду, Ізраїлю, Бангладешу, Індонезії, Йорданії, Філіппін, Ємену. Разом ця група країн Азії забезпечила близько 86 % всього експорту вітчизняної пшениці. На африканському континенті значними споживачами української пшениці традиційно виступають Єгипет, Марокко, Туніс, Кенія, Лівія, Південна Африка. Загалом вітчизняні компанії

Таблиця 1

Виробництво та урожайність основних сільськогосподарських культур у 2014 році

Культури	Валовий збір			Зібрана площа			Урожайність	
	тис. т	2014 р. до 2013 р.		тис. га	2014 р. до 2013 р.		ц з 1 га	(+, –) до 2013 р.
		+,–	у %		+,–	у %		
Зернові та зернобобові культури – всього*	63798,0	1512,7	102,4	14616,6	–710,7	95,4	43,6	3,0
у тому числі								
пшениця	24101,9	2174,1	109,9	6007,6	–315,8	95,0	40,1	5,4
ячмінь	9043,4	1691,5	123,0	3002,4	–59,3	98,1	30,1	6,1
кукурудза на зерно	28452,2	–2409,8	92,2	4621,1	–196,0	95,9	61,6	–2,5
Цукрові буряки (фабричні)	15553,0	4763,6	144,2	329,6	59,1	121,8	471,9	73,0
Соняшник на зерно (у вазі після доробки)	10102,0	–839,2	92,3	5209,0	202,7	104,0	19,4	–2,5
Соя	3871,4	1130,7	141,3	1792,3	455,1	134,0	21,6	1,1
Ріпак	2199,2	–136,1	94,2	865,2	–122,5	87,6	25,4	1,8
Картопля	23692,8	1841,3	108,4	1342,7	–27,3	98,0	176,5	17,0

Джерело: [1]

Таблиця 2

Виробництво основних видів продукції тваринництва у 2014 році

Вид продукції	Усі категорії господарств		Сільськогосподарські підприємства		Господарства населення		Частка населення, %	
	2014 р.	у % до 2013 р.	2014 р.	у % до 2013 р.	2014 р.	у % до 2013 р.	2014 р.	2013 р.
М'ясо*, тис. т	3342	104,3	1975,1	106,4	1366,9	101,5	40,9	42,0
Молоко, тис. т	11230,5	100,4	2663,4	104,1	8567,1	99,3	76,3	77,1
Яйця, млн. шт.	19909	104,3	12794,1	105,8	7114,9	101,6	35,7	36,7

* Реалізація худоби та птиці на забій (у живій вазі)

Джерело: [1]

контролюють понад 30% ринку зернових в країнах Північної Африки та Близького Сходу. Частка імпорту українських зернових в деяких із цих країн перевищує 70% [5].

Поступово збільшується експорт до країн Європейського союзу, хоча це здебільшого різні види сировини. Найвагоміша частка в експорті припадає на кукурудзу, пшеницю і соняшникову олію. Так, у 2014 році країни Європи стали найбільшими споживачами кукурудзи (7,0 млн т, або майже 47% усього експорту). Основним покупцем кукурудзи і пшениці в Європі є Іспанія, сої – Італія, насіння ріпаку та макухи – Франція.

На сьогодні 213 українських підприємств здійснюють експорт сільськогосподарської продукції до країн-членів ЄС [7]. Фактором, який сприятиме подальшому нарощуванню аграрного експорту до країн ЄС та зміни його якісної структури є підвищення вимог безпечності та якості харчових продуктів і сировини за рахунок впровадження на підприємствах систем управління якістю (ISO) та систем управління безпечністю харчових продуктів (НАССР).

Негативною тенденцією зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією є те, що в структурі аграрного експорту останніх років суттєво підвищилася частка продуктів рослинного походження, та зменшилася частка готових харчових продуктів, жирів, олії тваринного і рослинного походження, відповідно, а також живих тварин і продуктів тваринного походження. Хоча найбільший інтерес для України представляє саме продукція сільськогосподарської переробки, виробництво та експорт якої забезпечує високу додану вартість і є стратегічним пріоритетом для держави та одним із важливих якісних критеріїв економічної оцінки ступеня конкурентоспроможності розвитку агропромислового комплексу.

Ще однією із проблем є відтік іноземних інвестицій з України. Так, за 2014 рік з сільського, лісового та рибного господарств України було виведено понад 245 млн. доларів прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), що дорівнює близько 29% від загального їх обсягу [8]. Даний процес вплинув і на фінансування польових робіт у 2015 році.

Багато потенційних іноземних інвесторів утримуються від інвестування в аграрний сектор, мотивуючи це насамперед нестабільністю законодавства, надмірним податковим тиском, нестабільністю на валютному ринку, неготовністю більшості українських партнерів дотримуватися договірних зобов'язань, нечіткою роботою судової системи та іншими факторами, що формують інвестиційний клімат держави [5].

Погіршення ситуації у сільському господарстві зумовлене не лише дефіцитом фінансових ресурсів, а і низьким попитом харчової промисловості та низькою купівельною спроможністю населення. Негативно вплинула на розвиток галузі також заборона експорту до Росії, наслідком якої стало суттєве скорочення виробництва молока та яєць.

Отже, серед основних факторів, які, незважаючи на певні позитивні зрушення, стримують зростання галузі і гальмують розвиток сільськогосподарських підприємств можна виділити наступні:

- недостатність і/або недоступність фінансових ресурсів;
- високі ціни на пальне і посівний матеріал, зношеність матеріально-технічної бази, і, як наслідок, висока собівартість виробництва і низька його ефективність;
- здебільшого низька дохідність виробництва, що стримує його модернізацію, розвиток інноваційних процесів;
- невідповідність продукції міжнародним стандартам якості і, відповідно, низька її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках;
- експорт сировини та напівфабрикатів, зумовлений відсутністю або недостатністю потужностей для їх ефективної переробки та подальшої реалізації;
- нестабільна політична ситуація і військові дії на Сході, що спричинило падіння виробництва у Донецькій і Луганській області і вплинуло на його скорочення по всій Україні.

Висновки і пропозиції. Не зважаючи на велику кількість проблем, сільське господарство України все ж має значний потенціал розвитку, що обумовлено, в першу чергу, наявністю родючих ґрунтів та сприятливого клімату. Але для того, щоб Українське сільське господарство стало дійсно конкурентоспроможним, необхідний цілий комплекс рішень, які стосуються як внутрішнього розвитку, так і експортних можливостей. Зокрема, потребують поліпшення умови розвитку бізнесу в Україні шляхом удосконалення законодавчої бази, створення ефективного захисту прав власності для інвесторів, вирішення питань щодо фінансування аграріїв до початку збирального сезону. Потрібно забезпечити розвиток соціальної інфраструктури, логістичної системи, створити потужну елеваторну базу. Необхідні конкретні кроки щодо розвитку біопаливної промисловості, що дозволить створювати продукцію з доданою вартістю, забезпечить додаткові робочі місця і надходження до бюджету. Важливим завданням є приведення українського законодавства щодо якості продукції у відповідність до європейських вимог, проведення сертифікації підприємств галузі, застосування стандартів якості та безпечності продукції згідно з міжнародними вимогами, що дозволить підвищити імідж та конкурентоспроможність української аграрної продукції на зовнішніх ринках.

Список літератури:

1. Стан сільського господарства у 2014 році [Електронний ресурс] – Режим доступу до інформації : http://ukrstat.gov.ua
2. Валовий внутрішній продукт за 2014 рік. (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції) [Електронний ресурс] – Режим доступу до інформації : http://ukrstat.gov.ua
3. Економічні результати сільськогосподарського виробництва у 2014 році (попередні дані) [Електронний ресурс] – Режим доступу до інформації : http://www.agroua.net/news/index.php?nd=14&monthsel=04&yearsel=2015/
4. Товарна структура зовнішньої торгівлі за 2014 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу до інформації : http://ukrstat.gov/ua
5. Зоря А. Щоб інвестиції принесли урожай / А. Зоря, К. Звягіна // Агробізнес. – 2015. – № 6 (301). – С. 18-20.
6. Кернасюк Ю. Де чекають українського аграрія / Ю. Кернасюк // Агробізнес. – 2015. – № 3 (298). – С. 10-14.
7. Олексій Павленко: Розвиток агропромислового комплексу – ключ до соціально-економічної і фінансової стабільності нашої країни [Електронний ресурс] – Режим доступу до інформації : http://www.agroua.net/news/index.php?nd=20&monthsel=04&yearsel=2015
8. Обсяг прямих іноземних інвестицій у сільське господарство України зменшився на третину за останній рік, – УКАБ [Електронний ресурс] – Режим доступу до інформації : http://www.agroua.net/news/index.php?nd=07&monthsel=04&yearsel=2015

Барилович Е.М.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ

Аннотация
Рассмотрено состояние сельского хозяйства Украины по итогам 2014 года. Показан вклад сельского хозяйства в ВВП страны. Проанализированы показатели производства и урожайности основных сельскохозяйственных культур и производства основных видов продукции животноводства. Приведены экономические результаты сельскохозяйственного производства. Охарактеризовано состояние внешней торговли сельскохозяйственной продукцией. По результатам анализа определены основные проблемы, с которыми в последнее время сталкивается отрасль, и приведенные вопросы, которые требуют первоочередного решения, как на уровне государства, так и на уровне отдельных предприятий.
Ключевые слова: сельское хозяйство, ВВП, производство, внешняя торговля, инвестиции.

Barylovych O.M.
National University of Life and Environmental Sciencies of Ukraine

STATE AND PROBLEMS OF UKRAINIAN AGRICULTURE DEVELOPMENT

Summary
The state of agriculture of Ukraine on the results of 2014 is considered. Contribution of agriculture in GDP of the country is shown. The indexes of production and productivity of basic agricultural cultures and production of basic types of products of stock-raising are analysed. Economic results of agricultural production are brought. The state of the external trade of an agricultural produce is described. As a result of an analysis, the basic problems that industry faces are described, and the main items that should be considered in the first place both at the level of the state and at the level of separate enterprises are certain.
Keywords: agriculture, GDP, production, foreign trade, investments.

УДК 658.15

СУЧАСНИЙ СТАН ТЕХНОЛОГІЧНОГО ОНОВЛЕННЯ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Біла Г.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

Досліджено сучасний стан технологічного оновлення машинобудівних підприємств. Представлено показники технологічного оновлення машинобудівних підприємств. Розглянуто джерела фінансування технологічного оновлення, їх структуру. Виявлено взаємозв’язок між індексом інвестицій та індексом виробництва машинобудівної продукції.
Ключові слова: машинобудівні підприємства, технологічне оновлення, інвестиційний клімат, фінансування, інноваційна діяльність

Постановка проблеми. Вітчизняні машинобудівні підприємства визначають рівень науково-технічного прогресу у всіх секторах економіки України, забезпечуючи засобами праці галузі як виробничої і невиробничої сфер, а населення – предметами споживання. Машинобудування є однією із найбільш важливих, потужних і перспективних галузей промисловості, оскільки сприяє технічному оснащенню, механізації та автоматизації процесів виробництва [1]. Науковець Федулова Л.І., зазначає, що машинобудування, у сучасній ринковій економіці, будучи великим комплексом, становить основу технологічної, економічної і політичної незалежності держави. Від розвитку машинобудування залежить конкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках [2, с. 22]. На даний момент машинобудівний комплекс України знаходиться у важкому стані. Причинами цього є ряд факторів: ситуація на Сході країни, недостатня інноваційність продукції, порівняно з іноземними аналогами, зменшення купівельної спроможності населення, втрата частини ринків збуту і т.д. Дослідження сучасного стану технологічного оновлення набуває особливою актуальності за сучасних умов,яке будучи рушійним важелем розвитку машинобудування, сприятиме виведенню галузі на новий, якісний рівень, і запуску механізму зростання і в інших галузях економіки. Тобто, технологічне оновлення машинобудування не тільки сприяє забезпеченню структурних зрушень в інших галузях промисловості, але і розширення її інноваційного та виробничого потенціалу. Актуальність технологічного оновлення вітчизняного машинобудування посилюється і перспективами розвитку галузі, які окреслені Угодою про асоціацію з ЄС, відповідно до якої українські стандарти якості продукції мають бути прирівняні до європейських, що вимагатиме додаткових капіталовкладень у галузь [3]. Отож, для підвищення рівня економічного розвитку України виникає необхідність у проведенні технологічного оновлення, дослідженні

© Біла Г.І., 2015

його сучасного стану та виділенні чинників впливу на даний процес з метою підсилення дії позитивних та послаблення негативних проявів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність здійснення технологічних нововведень, їх вплив на суспільне виробництво розглянуті у працях: Маркса К., Туган-Барановського, М.І., Шумпетера Й. Серед сучасних вчених, які спеціалізуються на інноваціях та технологічному оновленні, варто виділити Федулову Л. І., Кузьміна О.Є., Чухно А.А., Стоцького З.А, Збожну О.М., Кулікова П.М., Колодізєва О.М [2; 4]. Автори особливу увагу відводять ролі інвестицій в технологічному оновленні, звідки виникає потреба у подальшому дослідженні і окреслені сучасного стану технологічного оновлення машинобудівних підприємств.

Мета статті. Полягає у дослідженні сучасного стану технологічного оновлення машинобудівних підприємств з наступним виділенням чинників впливу на даний процес.

Виклад основного матеріалу. Машинобудування займає п'яте місце за обсягами реалізованої продукції в складі промисловості України (7,2% від загального обсягу), поступаючись постачанню електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (24,6%), харчовій промисловості (20,8%), металургійній промисловості (16,9%), добувній промисловості (10,7%) (див табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги реалізованої промислової продукції за основними галузями промисловості

№ п/п	Вид промислової діяльності	2014	
		млн. грн.	% до підсумку
1	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	341078,9	24,6
2	Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	289230,3	20,8
3	Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування	234388	16,9
4	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	148692,9	10,7
5	Машинобудування	99387,1	7,2
	Всього промисловість	1389140,5	100

Джерело: розроблено автором за даними [5]

Значні темпи розвитку нових технологій в світі, призводять до швидкого морального старіння наявних технологій та обладнання в машинобудуванні, що вимагає направлення інвестицій в модернізацію галузі, її виробничих потужностей, створенні гнучких виробництв, здатних легко пристосуватися до коливань попиту та науково-технічних змін у світовій машинобудівній промисловості. Кон'юнктурні коливання створюють додаткові інвестиційні ризики для машинобудівних підприємств, оскільки пов'язані з рівнем інвестиційної активності компаній-споживачів машинобудування. Дослідимо взаємозв'язок індексу інвестицій та індексу промислової продукції (див. рис. 1). Як бачимо з рис.1 індекси промислового виробництва та інвестицій у 2009 р. впали до 55,1% та 52,0% відповідно, порівняно з 2008 р., що зумовлено впливом світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. В 2014 р., в результаті загострення політичної ситуації на Сході країни, відбулось падіння індексу промислового виробництва та інвестицій до рівня 79,4% та 81,2% відповідно, – що підтверджує високий ступінь залежності вітчизняного машинобудування від коливань кон'юнктури ринку.

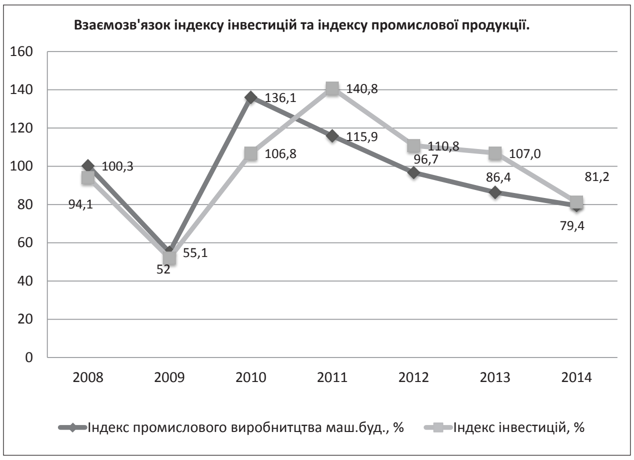

Рис. 1. Взаємозв'язок індексу інвестицій та індексу промислової продукції

Джерело: розроблено автором за даними [3; 5]

Аналізування показників діяльності українських машинобудівних підприємств вказує про високий рівень зношеності основних виробничих фондів 63,7% у 2012 р. 62,5% у 2013 р. та значну матеріаломісткість виробництва, що може призвести до зниження темпів розвитку машинобудівних підприємств та скорочення обсягів виготовлення високотехнологічної продукції [5]. Звідси

Таблиця 2

Джерела фінансування інновацій у машинобудуванні

Джерела фінансування	2011	2012	2013	Питома вага % в Джерел фінансув.			Структурні зрушення,+/-	
				2011	2012	2013	2012-2011	2013-2012
Всласні кошти	2334726,4	2183484,3	2274342,3	91,860	70,912	63,352	-20,948	-7,560
Держ. бюджету	14790,7	47405,4	15278,8	0,582	1,540	0,426	0,958	-1,114
Місцевих бюджетів	49	85	10712,2	0,002	0,003	0,298	0,001	0,296
Позабюджетних фондів	0	25,4	2171	0,000	0,001	0,060	0,001	0,060
Вітчизняних інвесторів	14456,8	62795,3	10284,1	0,569	2,039	0,286	1,471	-1,753
Іноземних інвесторів	63786,3	384306,9	1054469	2,510	12,481	29,372	9,971	16,892
Кредитів	10205	214443,4	69680,9	0,402	6,964	1,941	6,563	-5,023
Інших	103605,7	186597,8	153052,3	4,076	6,060	4,263	1,984	-1,797
Всього	2541619,9	3079143,5	3589990,60	100,000	100,000	100,000	0,000	0,000

Джерело: розроблено автором за даними [5]

пріоритетними завданнями на сьогодні виступає техніко-технологічне оновлення, розроблення нової та удосконалення існуючої продукції машинобудування, підняття рівня її технологічності, і в свою чергу нарощення обсягів експортних поставок, що можливо за умови безперебійного забезпечення інноваційного розвитку.

Відсутність зацікавленості стосовно впровадження інновацій машинобудівними підприємствами пояснюється в значній мірі відсутністю необхідних фінансових ресурсів (власні кошти обмежені, бюджетні вкладення недостатні, низькі інвестиційні можливості вітчизняних банків) та механізмів заохочення інноваційного впровадження (див. табл. 2 та рис. 2).

Згідно табл. 2 та рис. 2. Можна помітити, що головними джерелами фінансового забезпечення виступають власні кошти 91,8%; 70,9%; 63,3%,у структурі усього фінансового забезпечення відповідно в 2011, 2012, 2013 рр. У 2012-2013 рр. бачимо позитивну тенденцію у залученні коштів іноземних інвесторів у машинобудівну галузь. Також відбулось зростання кредитних ресурсів у 2012 р, що пояснюється недостатністю усіх джерел фінансування. Фінансове стимулювання інноваційної діяльності з боку держави вкрай низьке, всього 1,5%, за найвищим своїм показником у 2012 р.

Рис. 2. Структура джерел фінансування інновацій в машинобудуванні у 2013 р.

Джерело: розроблено автором за даними [5]

Згідно із даними Державного комітету статистики, («Наукова та інноваційна діяльність в Україні») здійснимо аналіз стану технологічного оновлення машинобудівних підприємств, по наступних показниках: придбання /передача нових технологій, впровадження нових інноваційних видів продукції, впровадження нових технологічних процесів, кількість машинобудівних підприємств, що впроваджували інновації, інноваційні процеси, організаційні інновації та маркетингові заходи за допомогою (див табл. 3).

Аналіз придбання і передачі нових технологій. Згідно результатів дослідження у 2013 р. бачимо негативну тенденцію послаблення інноваційної активності. Зокрема, знизилась кількість придбаних нових технологій на 60 од. або 22%. Вітчизняні машинобудівні підприємства купували інноваційні технології основному в Україні, і в невеликій кількості за кордоном,- до прикладу 219 од. проти 54 од. у 2012 р. та 171 од проти 42 од. у 2013 р. Ще гірша ситуація відбувається із передачею технологій. Так за 2012-2013 роки було передано лише 12 од., з них 8 за межі України і 4 од. в Україні. За кордон передаються якісні, і ефективні технології, а для вітчизняного покупця вони не завжди можуть бути прийнятні по ціновій категорії. Звідси, прослідковується перевищення в передаванні технологій за кордон замість зосередження на національних ринках збуту.

Аналіз впровадження нових інноваційних видів продукції та нових інноваційних процесів. У 2013 р. відбувається зниження впровадження нових інноваційних видів продукції на 743 од відповідно до 2012р., коли було впроваджено 1609 од. інноваційної продукції. Ще нижче впав обсяг впровадження нової інноваційної продукції, що є новою для ринку, відбулось зниження на 57,8%. Також сповільнилось тенденція впровадження у виробництво нових технологічних процесів. Так, у 2013 р. було впроваджено 913 од. нових технологічних процесів, що є на 26,8% нижче показника 2012 р. (1247 од). З них маловідходних і енергозберігаючих технологічних процесів у 2013 р. було впроваджено на 15% менше, порівняно із попереднім роком.

Таблиця 3

Показники технологічного оновлення машинобудівних підприємств

Показник	2012	2013	Абс. відх.	Відносне відх,%
Придбано нових технологій, од:	**273**	**213**	**-60**	**-22,0**
в Україні	219	171	-48	-21,9
за межами України	54	42	-12	-22,2
Передано нових технологій, од:	**9**	**3**	**-6**	**-66,7**
в Україні	3	1	-2	-66,7
за межаи України	6	2	-4	-66,7
Впроваджено нові інноваційні види продукції, од.:	**1609**	**866**	**-743**	**-46,2**
з них нових на ринку	450	190	-260	-57,8
в т.ч. нові машини, прилади , устаткування	324	166	-158	-48,8
Впроваджено нових технологічних процесів, од	1247	913	-334	-26,8
в т.ч. маловідходних і енергозберігаючих	286	243	-43	-15,0
Кількість маш. буд підп., що впроваджували:	**366**	**369**	**3**	**0,8**
іновац. процеси	175	180	5	2,9
інновац. види продукції	259	233	-26	-10,0
організаційні іновації	58	52	-6	-10,3
марктингові заходи	47	56	9	19,1

Джерело: розроблено і систематизовано автором за даними [5]

Аналіз кількості інноваційно-активних підприємств. У 2013 р. зросла кількість інноваційно-активних підприємств на 3 од. або ж на 0,8%. Також збільшилась кількість машинобудівних підприємств, що впроваджували інноваційні процеси на 5 од або на 2,9%, в результаті чого у 2013 р. було впроваджено 180 од. інноваційних процесів проти 175 од. у 2012 р. На противагу цьому відбулось зниження впровадження машинобудівними підприємствами інноваційної продукції, організаційних та маркетингових інновацій. Кількість підприємств, що впроваджували інноваційну продукцію, організаційні та маркетингові заходи скоротилась у 2013 р. в порівнянні із попереднім роком на 10,0%, 10,3%, 19,1% відповідно.

Наступним кроком буде дослідження частки машинобудівних підприємств, що впроваджували інновації протягом трьох років (див. табл. 4).

З таблиці 4 можна помітити збільшення частки в структурі машинобудівних підприємств, що впроваджували інноваційну продукцію впродовж трьох останніх років на 1,1% в 2010-2012 рр. та 3,4% в 2012-2014 рр. Крім цього, в 2010-2012 рр. на 0,1% відбулось зростання інноваційних процесів. Натомість організаційні та маркетингові заходи знизились, адже підприємства почали прикладати більше зусиль при розробці інноваційної продукції, не переймаючись кінцевими етапами збуту.

Важливе значення для машинобудівного підприємства посідає збут і реалізація продукції, оскільки саме вона є індикатором ефективності його діяльності. Якщо продукція збувається легко, з'являються додаткові джерела для технологічного оновлення, що сприятиме виведенню галузі на новий, якісний рівень.

У 2013 р. проглядається позитивна тенденція у збільшенні обсягів реалізації інвестиційної продукції, в тому числі продукції, що була новою для ринку, на 16,2% та 14,0% відповідно. У обсягах реалізації продукції нової для підприємства відбувається деяке скорочення, – на 8,5%. Проте, на загальний стан обсягів реалізації інноваційної продукції це впливає не так сильно.

Висновки і пропозиції. Згідно із проведених досліджень чинниками впливу на технологічне оновлення є: ринкові коливання (спади, кризи); рівень власних фінансових ресурсів та державної підтримки; рівень прибутковість галузі та високі обсяги реалізованої продукції; наявність кваліфікованого персоналу; інноваційний клімат національної економіки; обсяги розроблення НДДКР на підприємстві; хороше інформаційно-аналітичне забезпечення, стосовно нових розробок та технологій.

Таблиця 4

Частка машинобудівних підприємств, що впроваджували інновації впродовж останніх трьох років

Тип інновації	2008-2010 рр.	2010-2012 рр.	2012-2014 рр.	Абс. відх. до 2008-2010 рр.	Абс. відх. до 2010-2012 рр.
Інноваційна продукція	20,9	22,0	25,4	+1,1	+3,4
Інноваційні процеси	16,9	17,0	16,9	+0,1	-0,1
Організаційні інновації	7,8	5,9	4,0	-1,9	-1,9
Маркетингові інновації	7,1	4,9	4,8	-2,2	-0,1

Джерело: розроблено автором за даними [5]

Таблиця 5

Обсяги реалізації інноваційної продукції в машинобудуванні

Показник	2012	2013	Темп р. , %	Абс. відх..,+/-
Обсяги реалізованої інвестиційної продукції у машинобудуванні, тис. грн.	11280282	13105182,1	116,2	1824900
продукція, що була новою для ринку, тис.грн	5622223,2	7927224,7	141,0	2305001,5
продукція, що була новою тільки для підприємства, тис. грн	5658058,8	5177957,4	91,5	-480101,4
продукція, що була новою для ринку, %	49,8	60,5	-	10,6
продукція, що була новою для ринку, %	50,2	39,5	-	-10,6

Джерело: розроблено автором за даними [5]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки. Затверджено постановою КМУ від 27.02.2013 р. № 187.
2. Федулова.Л. І. Інноваційна економіка: Підручник. – К. : Либідь, 2006. – 480 с.
3. Пріоритети інвестиційного забезпечення модернізаційних зрушень у машинобудівній промисловості України. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/1598/
4. Тимощук М.П. Інформаційно-аналітичне забезпечення інноваційного розвитку машинобудівного підприємства на основі поліпшуючих інновацій [Текст] : дис. на зд. наук.ступ. канд. екон. наук., спец. 08.00.04/ Тимощук М. П. – О., 2014. – 233 с.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

Белая Г.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБНОВЛЕНИЯ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Исследовано современное состояние технологического обновления машиностроительных предприятий. Представлены показатели технологического обновления машиностроительных предприятий. Рассмотрены источники финансирования технологического обновления, их структуру. Выявлена взаимосвязь между индексом инвестиций и индексом производства машиностроительной продукции.
Ключевые слова: машиностроительные предприятия, технологическое обновление, инвестиционный климат, финансирование, инновационная деятельность.

Bila G.I.
National University «Lviv Polytechnic»

THE PRESENT STATE OF TECHNOLOGICAL MODERNIZATION OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

Summary
The present state of technological modernization of machine-building enterprises is describe. Presented by indicators of technological renewal engineering enterprises. We consider the sources of funding technological modernization, their structure. The interrelation between the index and investment index of production engineering products.
Keywords: machine-building enterprises, technological innovation, investment climate, financing, innovative activity.

УДК 001.8"312"(477.8)

МОНІТОРИНГ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ СФЕРИ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Гунчак Н.В.
Коледж Львівського університету бізнесу та права

У статті обґрунтовано необхідність моніторингу розвитку наукової сфери, проведено діагностику основних показників інтелектуальної активності у Західному регіоні України, визначено основні тенденції та проблеми, що гальмують прогресивність наукової діяльності регіону, сформульовано пропозиції щодо активізації наукової та інноваційної діяльності на мезорівні.
Ключові слова: моніторинг, наукова сфера, інтелектуальна творча діяльність, регіон, економіка.

Постановка проблеми. В умовах транзитивності вітчизняної економіки посилення взаємовідносин між державою та науково-освітньою сферою в плані ефективної організаційної реструктуризації, фінансового забезпечення й мотиваційної політики щодо діяльності наукової еліти є невідкладною на національному рівні, в тому числі на рівні окремих регіональних утворень (областей, регіонів). Активність науковців Західного регіону України у забезпеченні процесу інтелектуалізації національного господарства є беззаперечною. Так як формування успішної стратегії розвитку будь-якої функціональної сфери економіки на всіх рівнях економічних відносин без систематичного моніторингу та виявлення динамічних тенденцій у тій чи іншій діяльності неможливе, вбачається доцільність у проведенні діагностики сучасного стану та розвитку наукової сфери Західного регіону України, що дасть змогу визначити так звані фактори успіху й рушійні сили, які впливають на їх зміну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх висловлюваннях Міністр освіти і науки України С. Квіт наголошує, що сучасна розвинена наука є запорукою майбутнього України як високотехнологічної, демократичної європейської держави; вона має не тільки економічний, але й не менш важливий гуманітарний вимір, забезпечуючи загальний рівень інтелігентності нашого суспільства, інтелектуальну упізнаваність України у сучасному світі [1].

Проблематика реформування наукової галузі й необхідність визнання ролі наукової складової у стабільному економічному зростанні регіону/країни стали об’єктом численних досліджень вітчизняних учених. Однак не можна стверджувати про висвітлення всіх аспектів даної проблеми у наукових працях з вичерпною повнотою. Оскільки динаміка та структура розвитку науки постійно змінюється, з’являються нові тенденції, які потрібно вивчати з метою обґрунтування висновків щодо наявності чи відсутності належних передумов інтенсифікації наукової діяльності, що й зумовило потребу у додатковому дослідженні.

Постановка завдання. Метою статті є проведення моніторингу особливостей і специфіки розви-

© Гунчак Н.В., 2015

тку наукової діяльності Західного регіону України та обґрунтування практичних рекомендацій щодо її активізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моніторинг передбачає вироблення нових знань про стан системи, у якій відбуваються зміни, з наступним прийняттям управлінських рішень [2, с. 138]. Застосування його полягає у систематичній організації спостереження за певним явищем чи процесом для своєчасного виявлення динамічних змін з метою наукового обґрунтування напрямів подальшого розвитку, розробки ефективних планів та контролю за визначеною ситуацією.

Вітчизняні науковці зазначають: «...дані про наукову діяльність являються сенсом проведення моніторингу, а корисна інформація для прийняття управлінських рішень – його ціллю» [3, с. 49]. Реалії наукового життя в Україні аргументують необхідність розробки та успішної імплементації комплексної програми організації науки як на рівні кожного регіону (області), так і країни в цілому задля забезпечення її подальшого динамічного розвитку й досягнення успішних соціально-економічних перетворень у системі національної економіки через залучення інтелектуального потенціалу. Найважливішим індикатором інтелектуальної активності є ресурсна забезпеченість наукової діяльності з наступними компонентами: кількість наукових та науково-дослідних організацій, їх кадрове забезпечення, інфраструктура професійно-кваліфікаційного розвитку, обсяги фінансування діяльності науковців та витрати на наукові і науково-технічні роботи.

На сьогодні моніторинг наукової (й інноваційної) діяльності здійснюється Державною службою статистики України та її регіональними представництвами, результати якого представлені окремим статистичним збірником, відповідним розділом у статистичному щорічнику держави та періодичними аналітичними доповідями. Зауважимо, недостатнім є інформаційне забезпечення відносно обсягів та ефективності здійснення інтелектуальної творчої діяльності в аспекті видів економічної діяльності, за їх галузями і функціональними сферами, на регіональному та субрегіональному рівнях. Проте дослідження стану наукової сфери у Західному регіоні України в сучасних умовах дало змогу скласти відповідні висновки.

Як свідчать статистичні дані, у 2013 р. налічувалося 167 наукових організацій, на яких було зайнято 7 968 працівників, у т. ч. 280 докторів наук та 1 340 кандидатів наук; на фінансування наукових та науково-технічних робіт в Західному регіоні України було витрачено близько 482 млн грн. Найбільша кількість організацій, що виконували науково-технічні роботи, була зосереджена у Львівській (76) та Чернівецькій (23) областях, а найменша – у Хмельницькій області (6), що свідчить про їх нерівномірне територіальне розміщення у регіоні. За період 2007-2013 рр. кількість наукових організацій зменшилася на 33 од. (16,5%), що відповідно призвело до зменшення кількості працівників – виконавців науково-технічних робіт на 3 556 ос. (30,9%) (табл. 1). Така тенденція є негативною, свідчить про ускладнення у науковому середовищі регіону та вимагає адекватного реагування з боку владних структур щодо формування сприятливих умов, відповідних досліджуваній проблемі.

Втім, у аналізованому періоді спостерігається незначне збільшення кількості задіяних у виконання науково-технічних робіт докторів наук (на 1,4%), але число кандидатів наук зменшилося на 115 ос. (7,9%).

У загальнонаціональній сукупності частка докторів наук Західного регіону становить 6,2%, а кандидатів наук – 8,4%, в цілому частка працівників з науковим ступенем у 2013 р. – 20,3%, що на 2,7% більше, ніж у 2011 р. та на 5,3% проти 2007 р. Це свідчить про якісний склад наукового потенціалу регіону, що в подальшому проявиться у висококласності виконуваних науково-дослідних робіт.

Втішним є, хоч і незначний, розвиток інфраструктури професійно-кваліфікаційного зростання науковців (табл. 2).

Так, з 2007 по 2013 р. кількість аспірантур в цілому по регіону зросла на 5 од. (8,5%), а докторантур – на 1 од. (3,1%), зокрема, слід наголосити, у Львівській області відповідно на 4 та 3 од. Відтак збільшилася і чисельність аспірантів – на 246 ос. (5,1%) та докторантів – на 39 ос. (23,1%), але у порівнянні з 2011 р. відбувається протилежне – зменшення кількості аспірантів на 472 ос. (8,5%) та кількості докторантів на 5 ос. (2,3%). Щодо підготовки наукових кадрів, то у 2007 – 2011 рр. збільшується кількість осіб, прийнятих до аспірантури на 221 ос. (15,3%) та докторантури на 8 ос. (11,8%). У 2013 р. проти 2011 р. як по аспірантах, так по докторантах тенденція є зворотною (на 400 ос. або 12,4% та 5 ос. або 6,6% менше відповідно). Кількість осіб, які завершують аспірантуру та докторантуру, у 2013 р. порівняно з 2007 р. істотно зросла – на 246 і 40 ос. або 23% і 95,2% відповідно; по відношенню до 2011 р. по докторантах – збільшилася на 25 ос. (43,9%) – така динаміка є позитивною в контексті розвитку інтелектуального класу як Захід-

Таблиця 1

Характеристика наукової діяльності Західного регіону України у 2007-2013 рр.

Територіальна одиниця (область)	Кількість наукових організацій, од.			Кількість працівників наукових організацій, ос.			Кількість виконавців наукових і науково-технічних робіт з науковим ступенем, ос.					
							доктора наук			кандидата наук		
	2007	2011	2013	2007	2011	2013	2007	2011	2013	2007	2011	2013
Волинська	16	12	11	368	327	263	1	-	1	18	20	19
Закарпатська	21	15	13	1005	811	757	31	26	20	154	121	96
Івано-Франківська	23	21	15	1160	971	440	4	4	6	51	44	30
Львівська	84	76	76	6918	5644	5177	209	211	226	1027	998	1024
Рівненська	13	13	12	388	275	257	2	3	5	16	19	24
Тернопільська	14	14	11	442	336	284	4	1	2	28	21	28
Хмельницька	7	6	6	149	109	162	-	-	1	14	13	26
Чернівецька	22	21	23	1094	881	628	25	27	19	147	140	93
Західний регіон	**200**	**178**	**167**	**11524**	**9354**	**7968**	**276**	**272**	**280**	**1455**	**1376**	**1340**
Україна	**1404**	**1255**	**1143**	**155549**	**134741**	**123219**	**4389**	**4417**	**4532**	**16976**	**16176**	**15893**

Розраховано автором за [4, с. 12, 34, 40; 5, с. 12, 32, 38; 6, с. 10, 32, 39]

ного регіону, так і країни в цілому. Однак по аспірантах цей показник знизився на 54 ос. (3,9%).

Враховуючи вище наведену аналітику, можна зробити висновок: Львівська область є інтелектуальним осередком з найвищим рівнем концентрації наукових організацій і наукових працівників (в т. ч. фахівців з науковими ступенями), з розвиненою мережею закладів, що здійснюють підготовку наукових кадрів, а Закарпатську, Івано-Франківську та Чернівецьку області можна вважати перспективними центрами наукової діяльності, не зважаючи на спадну тенденцію основних наукометричних індикаторів за останні роки у західнорегіональному вимірі.

На сьогодні у структурі Національної академії наук України діють 6 регіональних наукових центрів, основним завданням яких є взаємодія з регіональними органами управління для наукового забезпечення розв'язання актуальних проблем соціально-економічного розвитку відповідних областей чи регіонів України шляхом залучення до цієї справи науковців і фахівців незалежно від їх відомчого підпорядкування. Важливими напрямами діяльності центрів є також сприяння розвитку наукового потенціалу відповідних регіонів, подальшій інтеграції науки й освіти, розширення міжрегіонального та транскордонного наукового співробітництва, просвітницька діяльність. Разом з тим, слід визнати, що регіональні наукові центри не повною мірою використовують можливості свого впливу на реалізацію досягнень науки в інтересах регіонів України. Особливо важливим є налагодження ефективного співробітництва з місцевими органами влади, крупними підприємствами, розташованими у відповідних регіонах, об'єднаннями представників бізнесу, регіональними представництвами державних структур, відповідальних за інноваційний розвиток. Поки що це співробітництво має скоріше епізодичний, ніж системний характер. Водночас результативність діяльності центрів суттєво обмежується відсутністю реальних механізмів фінансового забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності на регіональному рівні [7, с. 47, 48].

Брак фінансового забезпечення відповідно до запитів наукової школи сьогодення є найважливішою детермінантою організації державної підтримки розвитку науки в Україні. Доречним є вислів Лілії Гриневич на Комітетському слуханні «Про стан та законодавче забезпечення фінансування наукової і науково-технічної діяльності»: «...сьогодні Україна ще утримує статус наукової держави, але якщо кардинально не буде переглянуто підходи до фінансування науки, то вона за 5-10 років цей статус втратить безповоротно».

У 2015 р. фінансування науки в Україні планувалось на рівні 0,5% ВВП з усіх джерел (зокрема 0,2% ВВП з державної скарбниці). Загальна сума фінансування науки в Україні становить менше 5 млрд грн. Раніше фінансування науки з державного бюджету здійснювалося на рівні 0,3% ВВП. Враховуючи обсяг коштів, які виділяли останнім часом, наука вже давно повинна припинити існування. Нормою фінансування науки для країн Європейського Союзу є 3% ВВП, а в Ізраїлі та Швеції – 4% ВВП [8]. Оскільки законом України встановлено мінімальний рівень видатків на наукову та науково-технічну діяльність у розмірі не менше 1,7% ВВП України, якого, до речі, не було досягнуто ще з часів початку перебудови господарського механізму, то можемо констатувати факт критичного фінансового забезпечення вітчизняної наукової сфери та стверджувати, що стан фінансування науки в Україні не відповідає нормам чинного законодавства.

Аналізуючи динаміку фінансового забезпечення науки Західного регіону у період 2007-2013 рр., зауважимо, що останнім часом відбувається скорочення витрат на наукові та науково-технічні роботи

Таблиця 2

Показники діяльності аспірантури та докторантури в Західному регіоні України у 2007-2013 рр.

Територіальна одиниця (область)	2007	2011	2013	2007	2011	2013	2007	2011	2013	2007	2011	2013
	Кількість закладів, що мають (од.)						Кількість (ос.)					
	аспірантуру			докторантуру			аспірантів			докторантів		
Волинська	2	2	2	2	2	2	297	462	432	15	23	21
Закарпатська	5	5	4	1	1	1	263	320	285	2	3	2
Івано-Франківська	3	4	4	3	2	2	608	643	578	19	16	14
Львівська	30	33	34	14	15	17	2296	2787	2455	66	106	101
Рівненська	5	4	4	2	2	2	275	241	291	10	3	8
Тернопільська	4	4	4	3	3	3	494	442	377	19	17	17
Хмельницька	5	6	6	5	5	4	392	411	379	16	17	23
Чернівецька	5	5	6	2	2	2	230	267	304	22	28	22
Західний регіон	**59**	**63**	**64**	**32**	**31**	**33**	**4855**	**5573**	**5101**	**169**	**213**	**208**
Україна	**507**	**524**	**518**	**252**	**266**	**276**	**32497**	**34192**	**31482**	**1418**	**1631**	**1831**
	Прийнято до (ос.)						Випуск із (ос.)					
	аспірантури			докторантури			аспірантури			докторантури		
Волинська	102	136	107	7	7	6	60	106	118	2	6	6
Закарпатська	82	91	55	2	1	-	69	74	74	-	-	1
Івано-Франківська	154	203	138	4	5	4	147	167	156	4	9	7
Львівська	693	825	618	27	36	39	494	613	646	19	26	42
Рівненська	87	74	94	4	2	5	68	71	54	-	3	1
Тернопільська	151	93	93	7	6	5	102	138	118	2	1	3
Хмельницька	103	143	82	10	8	7	61	133	85	6	5	7
Чернівецька	68	96	74	7	11	5	67	66	63	9	7	15
Західний регіон	**1440**	**1661**	**1261**	**68**	**76**	**71**	**1068**	**1368**	**1314**	**42**	**57**	**82**
Україна	**10286**	**10306**	**8599**	**506**	**605**	**623**	**7154**	**8578**	**8320**	**414**	**491**	**578**

Розраховано автором за [4, с. 18, 23; 5, с. 17, 22; 6, с. 17, 21]

попри їх незначне збільшення на загальнонаціональному рівні (табл. 3).

Так, у 2013 р. порівняно з 2011 р. показник регіону знизився на 3,4%, зокрема, у Волинській – на 7,9%, Івано-Франківській – на 43,9% (що є істотним), Тернопільській – на 14% та лише на 0,2% у Львівській області. Найбільше фінансових ресурсів спрямовано у Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Закарпатську області. Однак асигнування на науку як за областями, так і в країні загалом є мізерними, що є неприйнятним.

Прискорення вирішення фінансових проблем має вагоме значення не тільки для окремого регіону, але й держави в цілому, оскільки недофінансування наукового сектору свідчить про його недооцінювання з боку органів управління, стримує розвиток області/регіону/країни, створює загрозу втрати реальних конкурентних позицій та блокує відкритий доступ країни до світового простору самодостатніх лідерів.

Якщо говорити про ефективність, то результати дослідження показали, що при збільшенні суми витрат у розрахунку на одного працівника кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт на одного працівника у 2013 р. порівняно з 2007 р. у регіоні зменшилася на 0,8 од., що свідчить про зниження ефективності таких робіт (табл. 4). В цілому в Україні теж спостерігається випереджаючі темпи зростання обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт над темпами зростання кількості виконаних робіт одним працівником, що засвідчує зниження продуктивності праці наукових кадрів.

Рівень розвитку кожного регіону залежить від ступеня ефективності використання наявного наукового потенціалу як соціально-економічного феномену. Необхідно акцентувати на укладанні та поетапній реалізації національних, регіональних програм/проектів розвитку науково-інноваційного комплексу – головної умови формування економіки постмодерну, й, водночас, розвивати міжрегіональну співпрацю у цій сфері. Слід визнати низькою якість планування та реалізації існуючих програм, адже здебільшого вони не виконуються в повному обсязі відповідно до визначених критеріїв успіху, що свідчить про недосконалість їх розробки та неналежне управління реалізацією. Проект оновленого Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» за словами С. Квіта «має подолати недоліки, котрі залишилися в науковій галузі від пострадянської системи», однак, навіть з урахуванням нового Закону України «Про вищу освіту», цього недостатньо для усіх конструктивних відповідей на запитання щодо відродження української науки, адже необхідна повна реформація науково-освітньої сфери.

Висновки з проведеного дослідження. Результати проведеного моніторингу дають змогу констатувати, що ситуація у науковому середовищі Західного регіону України, попри значний інтелектуально-кадровий потенціал, є складною. Відповідно це доводить необхідність створення альтернативних пропозицій для активізації інтелектуальної творчої діяльності не тільки на регіональному/субрегіональному рівнях, а й загальнонауковому. Таким чином, важливими засобами політики на мезорівні ієрархії управління економікою є: 1. посилення управлінських функцій органів місцевої влади у напрямі формування сприятливого економіко-правового середовища для розвитку інтелектуальної

Таблиця 3

Показники фінансування наукових та науково-технічних робіт у Західному регіоні України, тис. грн

Територіальна одиниця (область)	Роки			Відхилення (%/в.п.) показника 2013 р. до	
	2007	2011	2013	2007	2011
Волинська	11737,3	22166,7	20409,9	173,9	92,1
Закарпатська	17180,3	31601,2	36984,4	у 2,2 р.	117,0
Івано-Франківська	45108,7	69051,4	38720,4	85,8	56,1
Львівська	240253,5	308666,4	308120,5	128,2	99,8
Рівненська	11695,4	12914,4	14435,3	123,4	111,8
Тернопільська	11624,0	14596,7	12551,3	108,0	86,0
Хмельницька	7629,1	7609,2	12979,7	170,1	170,6
Чернівецька	25404,1	34513,0	37762,6	148,6	109,4
Західний регіон	370632,4	501119,0	481964,1	130,0	96,2
Україна	6149231,5	9591349,5	11161064,4	181,5	116,4

Розраховано автором за [4, с. 96; 5, с. 84; 6, с. 83]

Таблиця 4

Деякі показники фінансової забезпеченості та результативності наукових і науково-технічних робіт у Західному регіоні України

Територіальна одиниця (область)	2007	2011	2013	2007	2011	2013	2007	2011	2013
	Кількість виконаних робіт в розрахунку на одного працівника, од./ос.			Середня сума витрат у розрахунку на одну роботу, тис. грн /од.			Середня сума витрат в розрахунку на одного працівника, тис. грн / ос.		
Волинська	1,4	0,3	0,4	23,2	213,1	187,2	31,9	67,8	77,6
Закарпатська	0,6	0,2	0,2	31,0	191,5	251,6	17,1	39,0	48,9
Івано-Франківська	6,8	1,1	1,0	5,7	66,0	89,6	38,9	71,1	88,0
Львівська	0,3	0,3	0,3	103,5	171,5	182,0	34,7	54,7	59,5
Рівненська	0,9	1,0	0,7	26,2	48,2	86,4	30,1	47,0	56,2
Тернопільська	2,1	0,4	0,6	12,7	108,1	69,0	26,3	43,4	44,2
Хмельницька	0,7	1,0	0,5	74,1	71,1	150,9	51,2	69,8	80,1
Чернівецька	0,7	0,3	0,5	35,0	123,7	129,8	23,2	39,2	60,1
Західний регіон	1,2	0,4	0,4	27,5	128,7	155,1	32,2	53,6	60,5
Україна	0,4	0,4	0,4	96,2	183,2	233,1	39,5	71,2	90,6

Розраховано автором за [4; 5; 6]

творчої та інноваційної діяльності; 2. створення прозорого середовища освітньої, науково-дослідної та інноваційної діяльності; 3. посилення фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку науки та інновацій; 4. планування розвитку локальних інтеграційних систем (кластерів) «наука-бізнес» та забезпечення їх конкурентоспроможності; 5. формування стимулів до розвитку науково-дослідної та інноваційної діяльності; 6. здійснення систематичного моніторингу тенденцій розвитку науково-інноваційної діяльності та її ефективності; 7. популяризація науки у суспільстві та підприємницькому середовищі; 8. запровадження збору та оприлюднення статистичної інформації щодо ефективних практик співпраці секторів науки та бізнесу.

На жаль, з боку держави і надалі спостерігається пасивна підтримка розвитку науки. Відтак поки що українське суспільство комплексно не усвідомлює пріоритетної значущості науки в процесі побудови ефективної економіки нового часу, «моду на інтелект» можна назвати опосередкованою, а престижність українського вченого все ще не досягла належного високого рівня й не забезпечує поповнення наукової спільноти молодими кадрами.

У той час переважна більшість населення країн ЄС згодна з тим, що наука і техніка позитивно впливає на суспільство (77 %), роблять життя більш легким та здоровим (66 %), забезпечують більше можливостей для майбутніх поколінь (75 %). Втім, більшість (65 %) вважає, що їх уряд робить занадто мало, щоб стимулювати інтерес молодих людей до науки, робить достатньо (22 %) та тільки 1 % вважає, що робиться занадто багато [9, p. 5, 6, 126].

Доречними є слова американського вченого українського походження Осипа Мороза: «Україна вийде з прірви, якщо усвідомить важливість інтелектуалізації суспільства. Без науки і знань нема економіки».

Список літератури:

1. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/95515.html
2. Подмазін С. І. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління освітніми системами / С. І. Подмазін // Освіта й управління. – 1997. – № 1. – С. 137-139.
3. Бобков А. В., Каталожнова И. Н., Павлов И. В. Мониторинг научной деятельности научно-образовательной системы / А. В. Бобков // Современные проблемы науки и образования. – 2009. – № 6. – С. 49-50.
4. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» / Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2008. – 361 с.
5. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» / Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. – 305 с.
6. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» / Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2014. – 314 с.
7. Шляхи розвитку української науки. Інформаційно-аналітичний бюлетень. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі» / Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ). – К. : НБУВ. – № 3 (104) березень 2014. – 109 с.
8. Держава на фінансування науки у 2015 р. виділить 0,2 % ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.112.ua/suspilstvo/derzhava-na-finansuvannya-nauki-v-2015-r-vidilit-0-2-vvp-minosviti-185881.html
9. Special Eurobarometer 401. Responsible Research and Innovation (RRI), Science and Technology. Report 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_401_en.pdf

Гунчак Н.В.
Колледж Львовского университета бизнеса и права

МОНИТОРИНГ РАЗВИТИЯ НАУЧНОЙ СФЕРЫ ЗАПАДНОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
В статье обосновывается необходимость мониторинга развития научной сферы, проведена диагностика основных показателей интеллектуальной активности в Западном регионе Украины, определены основные тенденции и проблемы, тормозящие прогрессивность научной деятельности региона, сформулированы предложения по активизации научной и инновационной деятельности на мезоуровне.
Ключевые слова: мониторинг, научная сфера, интеллектуальная творческая деятельность, регион, экономика.

Gunchak N.V.
Lviv University's College of Business and Law

MONITORING THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC SPHERE OF WESTERN UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

Summary
The role of monitoring the development of scientific sphere is substantiated in the article, diagnostics the main indicators of intellectual activity in Western Ukraine is conducted, the main trends and problems that impede progress of scientific activities in the region are identified, suggestions to enhance scientific and innovation activity at the mesolevel are formulated.
Keywords: monitoring, scientific sphere, intellectual creative activity, region, economy.

УДК 334.7

ПІДПРИЄМСТВА З ІНОЗЕМНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ ЯК ФОРМА ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНУ

Дропа Я.Б., Петрів Н.Д.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розкрито економічну сутність та види спільних підприємств та досліджено стан прямого іноземного інвестування в Україну. Також проаналізовано діяльність найбільших вітчизняних підприємств з іноземними інвестиціями. Спираючись на раніше проведені дослідження вчених, виявлено характерні особливості функціонування підприємств з іноземними інвестиціями в Україні. Визначено чинники, які впливають на ефективність фінансової діяльності підприємств з іноземними інвестиціями. У підсумку зазначено інтереси зацікавлених сторін від діяльності підприємств з іноземними інвестиціями та основні перепони на шляху їх розвитку.

Ключові слова: спільне підприємство, іноземна інвестиція, прямі іноземні інвестиції, акціонерний капітал, акції.

Постановка проблеми. За умов поглиблення міжнародного поділу праці та зростання конкуренції ключовою передумовою розвитку національної економіки є стимулювання інвестиційної діяльності й формування достатнього потенціалу для її фінансового забезпечення. Адекватна відповідь на глобальні виклики сьогодення, в контексті посилення євроінтеграційних тенденцій, потребує побудови ефективної стратегії, впровадження національних програм і реалізації дієвих концепцій інноваційно-інвестиційного розвитку національної економіки. Саме інноваційна активність, гарантування інвестиційної безпеки, досягнення соціального ефекту від інвестицій мають стати пріоритетними векторами інвестиційної політики в Україні. В умовах посилення глобалізаційних процесів і розвитку міжнародного співробітництва та кооперації виникають різні форми підприємництва, внаслідок чого здійснюється розроблення і реалізація продукції. Створення спільних підприємства є ефективним способом залучення прямих іноземних інвестицій у вітчизняну економіку. Прямі іноземні інвестиції – ключовий ресурс для прискореного розвитку економіки будь-якої країни. У сучасних умовах вони виступають одним із важливих інструментів забезпечення умов виходу з економічної кризи, ефективних структурних зрушень в економіці, зростання науково-технічного прогресу тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України присвятили свої праці такі вчені: І. Бланк, Л. Борщ, Д. Ванькович, В. Гурочкіна, Т. Кізима, М. Крупка, Т. Майорова, А. Пересада, А. Поддєрьогін, О. Савіцька, В. Скриль, А. Харко, Д. Черваньов, В. Шелудько та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на широке висвітлення у науковій літературі проблем, пов'язаних із залученням прямих іноземних інвестицій у вітчизняну економіку за допомогою спільних підприємств, не всі аспекти цієї складної і багатогранної проблеми з'ясовано та належно обґрунтовано. Тому в статті проаналізовано перспективи їх поширення в Україні та основні перешкоди, що стоять на цьому шляху.

Мета даного дослідження – дослідити особливості залучення прямих іноземних з інвестицій в економіку України та проаналізувати діяльність підприємств з іноземними інвестиціями.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України виділяє спільну підприємницьку діяльність як один із видів зовнішньоекономічної, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами [3].

Спільне підприємництво на сьогодні є однією з найпоширеніших форм функціонування іноземного капіталу в Україні. Це поняття, за своєю сутністю, є тотожним з терміном "підприємство з іноземними інвестиціями". Проте останнє стосується також підприємств з 100 % іноземним капіталом. У законодавстві України зазначається, що підприємством з іноземними інвестиціями визнається суб'єкт господарювання, в статутному капіталі якого іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків. У разі якщо вона становить сто відсотків, то підприємницька структура вважається іноземним підприємством. Суб'єкт господарювання набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування таких вкладень на його баланс [1].

Іноземною інвестицією є цінності, що вкладаються зарубіжними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [1].

Іноземний інвестор може здійснювати свій внесок до статутного капіталу спільного підприємства у вигляді:

– іноземної та національної валюти;
– будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав;
– акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав у статутному капіталі юридичної особи, створеної відповідно до законодавства інших країн), виражених у конвертованій валюті;
– грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань, які гарантовані першокласними банками і мають вартість у конвертованій валюті;
– будь-яких прав інтелектуальної власності, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо;
– прав на здійснення господарської діяльності, включаючи права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства або договорів;
– інших цінностей відповідно до чинного законодавства України [1].

Суб'єкти господарювання з іноземними інвестиціями включають такі підприємства:

– з пайовою участю іноземних інвесторів (СП), а також їхні дочірні підприємства і філії;
– зі 100-відсотковою іноземною інвестицією у статутному капіталі;
– філії іноземних юридичних осіб.

© Дропа Я.Б., Петрів Н.Д., 2015

Станом на кінець 2014 року в Україні зареєстровано більше 43 тисяч суб'єктів господарювання з іноземними інвестиціями, з яких на Львівщині функціонує близько 800 підприємств різних категорій і форм власності, які створено за участі іноземних інвесторів.

Створення підприємств з іноземними інвестиціями в Україні сьогодні є актуальним та позитивним, оскільки відбувається приплив іноземного капіталу у вигляді нових технологій управління, методів виробництва, ефективного технологічного оснащення, що впливає на розвиток і ефективну діяльність підприємницьких структур. Окрім цього, діяльність таких підприємств позитивно впливає на стимулювання процесу виробництва конкурентоспроможної продукції в Україні, полегшуючи, таким чином, її вихід на міжнародні ринки.

Створення підприємств з іноземними інвестиціями в Україні переслідує певні цілі і несе додаткову вигоду для сторін співпраці. Стратегії та мотиви їх створення подані у таблиці 1.

Серед галузей української економіки найбільшою популярністю у іноземних інвесторів користуються будівництво, харчова промисловість, внутрішня торгівля, машинобудування та металообробка, фінанси, кредити та страхування. Щодо загальних тенденцій іноземного інвестування в економіку Україну, необхідно зауважити, що найбільшими компаніями-інвесторами є: Mittal Steel, Siemens, Volkswagen, Jabil Circuit and Electronics, Sony, Panasonic, TNK-BP, Coca-Cola, Cargill, Carlsberg, Sun Interbrew, Kraft Foods, Nestle, Philip Morris, Reemtsma, Raiffeisen Bank, Erste Bank, HVB, ING Bank, BNP Paribas, EFG Group, McDonalds, Metro Cash & Carry, Billa та ін.

З-поміж регіонів найбільшими реципієнтами іноземних вкладень станом на 01.01.2015 року були Київ (22733 млн. дол. США), Київська (1653,8 млн. дол. США), Дніпропетровська (7758,7 млн. дол. США), Донецька (2550,4 млн. дол. США), Харківська (1726 млн. дол. США), Одеська (1432,5 млн. дол. США) області та Львівщина (1374,9 млн. дол. США) [7]. Найбільшими інвесторами є: Кіпр, Німеччина, Нідерланди, РФ, Австрія, Віргінські острови, Беліз (табл. 2).

Таблиця 1

Стратегії й мотиви створення підприємств з іноземними інвестиціями

Стратегія	Мотиви
Здобуття фінансового ефекту через підвищення ефективності виробництва	- зменшення фінансових витрат при створенні нових виробничих потужностей; - розроблення ефективної маркетингової, збутової політики; - доступ до дешевших факторів виробництва; - підвищення рентабельності завдяки економному використанню ресурсів через використання нової технології й організації праці; - спрощення обміну патентами, ліцензіями, ноу-хау.
Розширення операцій	- проникнення на новий споживчий ринок; - придбання нової виробничої бази або нових каналів збуту; - розширення і диверсифікація існуючого виробництва шляхом випуску нових товарів, виходу в інші сфери економіки.
Зменшення ризику	- розширення можливостей реалізації товарів, послуг завдяки виходу на новий ринок; - застосування вже раніше випробуваних методів виробництва, управління реалізацією.
Розвиток завдяки залученню інвестицій, технологій, кваліфікації	- отримання додаткових грошових коштів, капіталу; - отримання нової технології, ноу-хау; - придбання управлінського досвіду; - розширення експорту, заміщення імпорту; - навчання і підготовка кваліфікованих кадрів; - залучення кваліфікованих працівників.
Включення в МПП	- робота на основі ліцензій; - використання деталей і вузлів зарубіжних виробників; - науково-технічне обслуговування.

Джерело: [4, с. 245; 11, с. 286; 12, с. 3]

Таблиця 2

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці України

	Обсяги прямих інвестицій на 01.01.2015 (млн. дол. США)	У % до підсумку
Усього	45916,0	100,0
у тому числі:		
Кіпр	13710,6	29,9
Німеччина	5720,5	12,5
Нідерланди	5111,5	11,1
Російська Федерація	2724,3	5,9
Австрія	2526,4	5,5
Велика Британія	2145,5	4,7
Віргінські Острови (Брит.)	1997,7	4,4
Франція	1614,7	3,5
Швейцарія	1390,6	3,0
Італія	999,1	2,2
США	862,3	1,9
Польща	831,2	1,8
Беліз	642,4	1,4
Інші країни	5639,2	12,2

Джерело: [7]

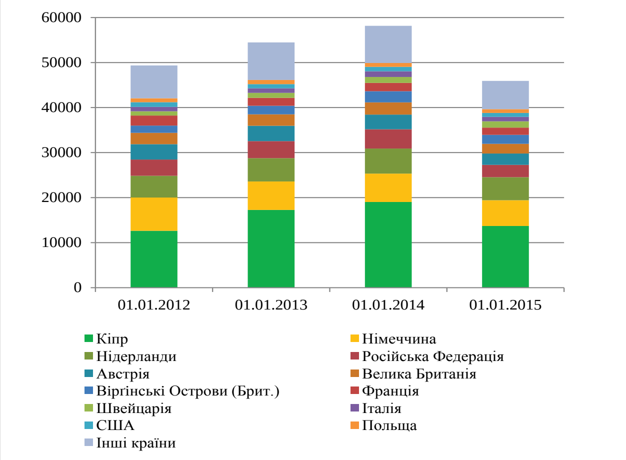

Рис. 1. Структура прямих іноземних інвестицій в Україну з країн світу за період з 2012–2015 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [7]

Впродовж 2014 року спостерігається зменшення обсягу іноземних інвестицій в Україну, що спричинено негативними макроекономічними чинниками: погіршення економічного клімату в країні, стагнація промисловості в східному регіоні, активні бойові дії на цій території.

Проте актуальним залишається питання якості іноземних інвестицій в Україну. За офіційними статистичними даними лідерами з інвестицій є три найбільші офшорні зони – Кіпр, Британські Віргінські острови і Беліз, що в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій складає близько 40% (рис. 1). Офшорні операції, зазвичай, розглядаються як можливість нелегального вивезення капіталу. Тому про позитивний ефект від інвестицій можна говорити лише для інших 60% інвестованого капіталу.

Розглянемо на прикладі Львівської області обсяг і походження прямих іноземних інвестицій у регіоні.

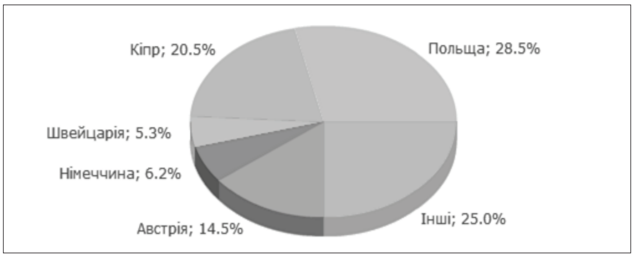

Рис. 2. Географічна структура прямих іноземних інвестицій Львівської області на 01.01.2015 р.

Джерело: [8]

У 2014 р. в економіку Львівщини вкладено 46,6 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу). В економіку області вклали кошти інвестори із 36 країн світу. Структура основних інвесторів за останні роки практично незмінна, зокрема, найбільшими інвесторами є Кіпр, Нідерланди, Німеччина, Канада, Данія та Польща. З обсягу прямих іноземних інвестицій, які надійшли у 2014 р., найбільше спрямовано у підприємства будівельної галузі – 13,2 млн. дол. (28,3% від загальнообласного обсягу надходження), промисловості – 13,1 млн. дол. (28,0%), а також транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності – 6,4 млн. дол. (13,7%). Протягом 2014 року обсяг інвестицій зменшився на 326,5 млн. грн., зокрема, за рахунок коливання валютних курсів у 2014 р. обсяг іноземного акціонерного капіталу в області знизився на 322,2 млн. дол. США [6].

Рис. 3. Обсяг прямих іноземних інвестицій у Львівській області за період з 2011 по 2015 р. [8]

Одним з стратегічних інвесторів Львова є швейцарська компанія Нестле. Це компанія зі значним досвідом ефективного функціонування більш ніж у 80 країнах світу, що може вивести українську підприємницьку діяльність на європейський шлях розвитку. Компанія розпочала свою діяльність в Україні з 1994 року, зокрема є власником ПАТ "Світоч" – 96,96% акцій, ТОВ "Нестле Україна", ПАТ "Волиньхолдінг" (ТМ "Торчин") – 100 % акцій, ТОВ "Техноком" (ТМ "Мівіна") – 100 % акцій. Окрім того у Львові створено бізнес-сервіс NBS Nestlй Europe. Загалом вона інвестує значні кошти в розширення, вдосконалення та поліпшення виробничих і технологічних потужностей, створення нових робочих місць (табл. 3).

Проаналізуємо діяльність підприємства з іноземними інвестиціями – ПАТ "Світоч".

Статутний капітал ПАТ ЛКФ "Світоч" становить 88 111 060 грн. і поділений на 476 276 простих іменних акцій номінальною вартістю 185 грн. кожна. Відповідно до останніх змін, іноземний інвестор – компанія «NESTLE» внесла в статутний капітал товариства:

– майно в сумі 319700 дол. США;
– машину вафельних трубочок "HAAS" – 42965 дол. США;
– міксери "VIKARS" – 13740 дол. США;
– систему подачі борошна "REIMELT" – 139995 дол. США;
– грошові кошти в сумі – 18480354 дол. США.

NESTLE S.A володіє 461816 простих іменних акцій на загальну суму корпоративних прав в роз-

Таблиця 3

Напрями інвестування "Nestle" в Україні за період 2010–2013 рр.

	Спрямування інвестиції	Загальний обсяг інвестицій
2010	– виробнича інфраструктура; – придбання ТОВ "Техноком"; – створення "Об'єднаного бізнес-сервіс-центру Nestlй Європа" (NBS Nestlй Europe).	> 200 млн. грн.
2011	– інвестиції в модернізацію і розширення виробництва на фабриках групи: на львівській фабриці "Світоч" була встановлена лінія по упаковці кави NESCAFЙ, на Харківській фабриці "Техноком" (ТМ "Мівіна") в кінці року було встановлено нове обладнання, що дозволило вдвічі збільшити потужності з виробництва сухих приправ.	126 млн. грн.
2012	– нові виробничі лінії з пакування кави; – інвестиції в кондитерське виробництво львівської фабрики – інновації і реновації.	235 млн. грн.
2013	– модернізація комерційної інфраструктури і розширення виробництва на фабриках групи; – відкриття нового логістичного центру у Харкові; – впровадження найсучаснішої системи зберігання продукції, кондиціювання та контролю вологості, створено безпечні та комфортні умови праці.	113 млн. грн.

Джерело: Побудовано автором за даними [9]

мірі 85435960 грн., що становить 96,96% статутного капіталу підприємства.

Динаміка темпів зростання показників прибутковості підприємства з іноземними інвестиціями у 2011–2013 рр. подана на рис. 4 і табл. 4.

Таблиця 4

Основні показники діяльності ПАТ ЛКФ "Світоч"

Показники		2011/ 2010	2012/ 2011	2013/ 2012
Темпи зростання доходу від реалізації		1,53	1,15	0,99
Темпи зростання чистого прибутку		1,81	0,80	0,68
Показники рентабельності	2010	2011	2012	2013
Рентабельність власного капіталу	10,07	15,39	11,23	7,08
Рентабельність активів	9,03	12,34	9,01	5,62
Рентабельність продукції	12,09	10,42	8,10	7,42

Джерело: [10]

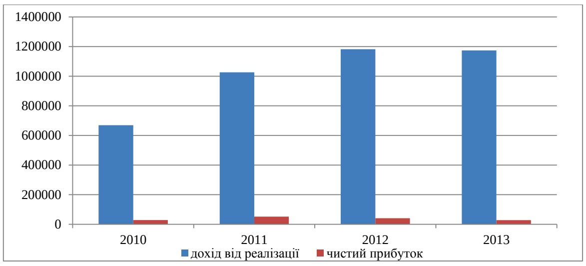

Рис. 4. Динаміка абсолютних показників чистого прибутку та доходу від реалізації продукції ПАТ ЛКФ "Світоч" за 2010–2013 рр.

Джерело: [10]

Як бачимо, показники рентабельності знаходяться на досить високому рівні, проте за 2013 рік спостерігається їх зниження, що пов'язано з погіршенням економічної кон'юнктури та дестабілізаційними процесами в економіці. Як показують офіційні звітні дані групи компанії "Нестле" в Україні, то діяльність фабрик є прибутковою, з досить хорошими фінансовими показниками, окрім того компанія відноситься до великих платників податків. Це один з прикладів позитивного функціонування іноземного інвестора на вітчизняному ринку.

Загалом можна виділити кілька чинників, які впливають на діяльність подібних компаній, і, які вона враховує при плануванні поточної діяльності. Зокрема А. Ю. Харко у своїх працях [13] виділяє такі складові, що впливають на фінансову діяльність підприємств з іноземними інвестиціями: зовнішні (прямої і непрямої дії) і внутрішні (табл. 5).

Таблиця 5

Чинники ефективності фінансової діяльності

Зовнішнє середовище (непрямої дії)	Зовнішнє (робоче) середовище (прямої дії)	Внутрішнє (кероване) середовище
Міжнародне середовище	Власники	Стратегія
Інституційно-правове середовище	Споживачі	Структура
Соціально-етичне середовище	Постачальники	Персонал
Етнокультурне середовище	Кредитори	Технології
Кредитно-фінансова політика держави	Конкуренти	
Фіскальна політика держави		
Валютна політика держави		

Джерело: [13, с. 125]

Вище зазначені складові є взаємопов'язаними між собою і відображають загальну стратегію фінансової політики підприємства. Окрім того, зовнішнє середовище непрямої дії також впливає на обсяг

Рис. 5. Інтереси учасників бізнес-середовища при залученні іноземних інвестицій

Джерело: [2, с. 12]

інвестицій, що плануються іноземним інвестором. Важливим елементом для здійснення ефективного управління на підприємстві є розроблення процесу бюджетування, що повинен враховувати всі наведені вище фактори, галузеву специфіку, і існуючі ризики.

Застосування методу бюджетування в процесі управління фінансовою діяльністю підприємства сприяє підвищенню ефективності його діяльності, забезпеченню високого рівня конкурентоспроможності, дає можливість наперед спрогнозувати потребу у фінансуванні підприємства, а, отже, забезпечує резерв часу для пошуку найвигідніших джерел такого фінансування.

Важливим при розробленні фінансової політики є необхідність врахування інтересів всіх дотичних сторін. Складові механізму залучення іноземних інвестицій забезпечують баланс між інтересами підприємства, держави, інвестора та населення (рис. 5).

За рахунок іноземних інвестицій та власного капіталу підприємство оновлює виробничі засоби, проводить модернізацію обладнання, використовує трудові, природні ресурси та підприємницькі здібності. У процесі виробництва підприємство отримує готовий продукт, який реалізує на ринку товарів та послуг, отриманий при цьому прибуток та інші корисні ефекти розподіляє на споживання, виплату дивідендів інвесторам, розширення виробництва та модернізацію основних засобів. Держава ж отримує позитивний ефект від сплати податків підприємств з іноземними інвестиціями, адже, як свідчать статистичні дані, вони є найбільш сумлінними платниками податків і займають питому вагу в надходженнях до бюджету [5].

Також підприємства з іноземними інвестиціями відзначаються відносно високим рівнем середньої заробітної плати – 3700 грн. (за даними на 1 грудня 2014 року), систематичністю її виплати, що відображає інтереси населення.

Сьогодні Україні притаманні такі тенденції розвитку іноземного інвестування, зокрема:

– обережність більшості фірм в здійсненні прямих інвестицій;

– слабке використання механізмів ринку для здійснення інвестицій;

– поступове збільшення частки інвестицій з країн ближнього зарубіжжя;

– нерівномірність розподілу інвестицій між галузями і регіонами України;

– висока частка офшорних країн-інвесторів;

– значна частка рухомого і нерухомого майна в загальному обсязі інвестицій.

Серед чинників, які перешкоджають надходженню інвестицій є: нестабільність та невизначеність українського законодавства, незадовільні темпи приватизації, нерозвиненість інфраструктури і погана матеріально-технічна база, скорочення обсягу внутрішніх інвестицій, дестабілізація економічної і політичної ситуації.

Висновки і пропозиції. Отже, залучення іноземних інвестицій є вкрай необхідним для відновлення і розвитку української економіки. Оскільки Україна вирішила стати на європейський шлях розвитку, то ефективні реформи з боку державного сектора приваблюватимуть іноземні інвестиції, які в свою чергу даватимуть не лише фінансовий капітал, а й набагато цінніше: якісний рівень ведення бізнесу, кваліфіковану робочу силу, ефективну систему управління, нові технології, і як наслідок, – створення конкурентної продукції, стимулювання національного виробника, ефективне використання ресурсів і розвиток національної економіки.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003, № 436-IV.
2. Гурочкіна В. В. Механізми залучення та використання іноземних інвестицій на підприємствах машинобудування : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Вікторія Вікторівна Гурочкіна. – Хмельницький : Б.в., 2011. – 20 с.
3. Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16.04.1991 р. № 959-XII.
4. Кізима Т. О. Фінансові аспекти функціонування підприємств з іноземними інвестиціями в Україні [Текст] : дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Т. О. Кізима; Тернопільська академія народного господарства. – Тернопіль, 1997. – 172 л. – Л. 149-160.
5. ЛІГАБізнесІнформ // Информационное агентство. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biz.liga.net/ekonomika/all/novosti/2318402-v-ukraine-naschitali-43-tys-predpriyatiy-s-inostrannym-kapitalom.htm
6. Онлайн газета новин Львова/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.varianty.net/22985-obsiah-priamykh-inozemnykh-investytsii-v-ekonomiku-lvivshchyny-z-pochatku-roku-skorotyvsia-na-13-5
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
8. Офіційний сайт Державної служи статистики. Головне управління у Львівській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lv.ukrstat.gov.ua
9. Підсумки діяльності Nestlй в Україні за 2010 – 2013 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nestle.ua/media/pressreleases
10. Публічне акціонерне товариство «Львівська кондитерська фабрика «Світоч» – 00382154. Регулярна інформація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://smida.gov.ua/db/emitent/report/year/xml/show/50760
11. Савіцька О. П. Проблеми та тенденції розвитку спільних підприємств України / О. П. Савіцька, Х. М. Дюс // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.1. – С. 284-290.
12. Скриль В. В. Мета та особливості створення підприємств з іноземними інвестиціями [Текст] / В. В. Скриль, А. В. Шикіло // Ефективна економіка. – 2014. – № 12.
13. Харко А. Ю. Фінансова діяльність підприємств з іноземними інвестиціями (на прикладі підприємств з виробництва та реалізації мінеральних вод) [Текст] : дис. канд. екон. наук : 08.04.01 / Харко Андрій Юрійович ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2006. – 249 с.

Дропа Я.Б., Петрив Н.Д.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПРЕДПРИЯТИЯ С ИНОСТРАННЫМИ ИНВЕСТИЦИЯМИ КАК ФОРМА ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО КАПИТАЛА В УКРАИНУ

Аннотация
В статье раскрыта экономическая сущность и виды совместных предприятий, исследовано состояние прямого иностранного инвестирования в Украину. Также проанализирована деятельность крупнейших отечественных предприятий с иностранными инвестициями. Опираясь на ранее проведенные исследования ученых, выявлены характерные особенности функционирования предприятий с иностранными инвестициями в Украине. Определены факторы, влияющие на эффективность финансовой деятельности предприятий с иностранными инвестициями. В итоге отмечено интересы заинтересованных сторон от деятельности предприятий с иностранными инвестициями и основные препятствия для их развития.
Ключевые слова: совместное предприятие, иностранная инвестиция, прямые иностранные инвестиции, акционерный капитал, акции.

Dropa Y.B., Petriv N.D.
Ivan Franko National University of Lviv

ENTERPRISES WITH FOREIGN INVESTMENT AS A FORM OF FOREIGN CAPITAL IN UKRAINE

Summary
The article reveals economic essence and types of joint ventures, investigates the state of foreign direct investment in Ukraine, analyzes the activity of the largest domestic companies with foreign investments. Based on earlier studies of scientists we identified some specific characteristics of enterprises with foreign investments in Ukraine. Some factors that influence on the effectiveness of the financial activity of enterprises with foreign investments were detected. At the end the main interests of stakeholders of enterprises with foreign investment and the main obstacles to their development were identified.
Keywords: joint venture, foreign investment, foreign direct investment, equity, shares.

УДК 338

СУТНІСТЬ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РИЗИКІВ БАНКУ ТА СПОСОБИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

Кочетков Д.І., Половенко Л.П.
Вінницький торговельно-економічний інститут

Проведено теоретичний аналіз різних визначень поняття «інвестиційний ризик». Визначено тріаду щодо доцільності розгляду сутнісного розуміння інвестиційного ризику банку. Розкрито багатогранність проявуінвестиційного ризику банку. Надано способи мінімізації інвестиційних ризків банку.
Ключові слова: банк, імовірність, інвестиційна діяльність, інвестиційний ризик, зовнішні фактори, внутрішні фактори.

Постановка проблеми. Минулий практичний досвід управління економікою в нашій країні свідчить про те, що в цілому ряді випадків особи, що очолювали ту чи іншу ланку економічної діяльності, визначали її стратегію і тактику, матеріально не вигравали й не програвали залежно від того, до яких наслідків – позитивних чи негативних – призводили їх рішення. Тобто суб'єкти при прийнятті економічних рішень, у переважній більшості випадків, перекладали ризик на суспільство в цілому. Мова йде про те, що коли немає зацікавленості в результатах економічних рішень, то немає і ризику. Зараз ситуація зовсім інша.

Висока ступінь ризику призводить до необхідності пошуку шляхів зниження. Коли говорять про необхідність урахування ризику в певному виді економічної діяльності (певному проекті), мають на увазі інтереси суб'єктів, котрі беруть у ньому участь: замовника, інвестора, виконавця (підрядника) чи продавця, покупця, а також страхову компанію. Банківська діяльність неможлива для здійснення без впливу на неї різноманітних ризиків, які мають як внутрішню так і зовнішню природу. Визначення ролі інвестиційних ризиків та їх мінімізація відіграє дуже вагоме значення на банківську діяльність в сучасних умовах. Своєчасне попередження цих ризиків дає змогу уникнути або значно зменшити неминучі втрати які виникають в банківській інвестиційній діяльності.

Сьогодні багато інвестиційних проектів, особливо проектів нововведень, які реалізують банки, виявляються невдалими: розміри фінансових результатів за багатьма реалізованими інвестиційними проектами виявляються значно меншими, ніж їх заплановані обсяги. Це зумовлено, зокрема, тим, що у процесі прийняття інвестиційних рішень та при обґрунтуванні вибору найкращого інвестиційного рішення серед декількох альтернативних розробники інвестиційних програм та проектів недостатньо враховують фактор ризику.

© Кочетков Д.І., Половенко Л.П., 2015

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань інвестиційних ризиків приділяли увагу як українські так і зарубіжні вчені, серед яких М.Д. Алексеєнка, О.Д. Вовчак,А.М. Герасимовича, В.І. Грушка, Б.Л. Луціва, О.С. Любунь, В.І. Міщенка, К.Є. Раєвського, І.О. Бланк, В.В. Бочаров, В.В. Вітлінський, Р.Л. Карпінський, А.А. Пересада, Дж. М. Кейнс, Д.М. Черваньов, Б.М. Щукін та ін. Незважаючи на значну кількість публікацій, в них неоднозначно висвітлені методи мінімізації ризиків. Тому, очевидною є потреба у подальшому дослідженні питань, присвячених управлінню інвестиційними ризиками з метою їх мінімізації чи уникнення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливого значення набуває вплив інвестиційних ризиків на банківську діяльність. Аналіз показує, що запропоновані сучасною економічною теорією підходи до класифікації банківських інвестиційних ризиків, як правило, не виключають, а доповнюють один одного. Вважаємо, що під час розроблення класифікації банківських інвестиційних ризиків варто враховувати те, що сучасні банківські установи у процесі своєї діяльності стикаються з багатьма видами ризиків, деякі з них можуть навіть не піддаватися внутрішньому контролю. Адже на стійкість банків впливає чимало зовнішніх чинників, які не перебувають у сфері безпосереднього або опосередкованого їх впливу.

Мета статті. Метою статті є з'ясування сутності та характеру інвестиційних ризиків банку, основних принципів управління інвестиційними ризиками в банківській діяльності та напрямів їх мінімізації.

Виклад основного матеріалу. Докладне та всебічне дослідження механізму утворення інвестиційного ризику банку вимагає розгляду його особливостей та оцінювання його рівня з позиції різних суб'єктів цього ризику – як менеджерів та теперішніх власників, так і зовнішніх щодо банку осіб.

Перед тим як докладно розглядати способи мінімізації ризиків в банках, необхідно дослідити сутність поняття інвестиційний ризик.

Інвестиційний ризик – це ймовірність отримання збитків або недоотримання очікуваного доходу внаслідок інвестування банком грошей у цінні папери.

Ризик інвестиційної діяльності – це небезпека потенційно можливої втрати підприємцем ресурсів, недоодержання доходів (чи навіть збитків) порівняно з варіантом, розрахованим на оптимальне використання ресурсів, чи появи додаткових витрат у результаті реалізації інвестиційного проекту [2].

Бардаш Г.О., в своїй науковій публікації дає визначення інвестиційному ризику, як ризику, який являє собою потенційну можливість недосягнення запланованих цілей інвестування (у вигляді прибутку або соціального ефекту) [3].

Старостіна А. О. трактує інвестиційний ризик, як ймовірність виникнення умов, що призводять до негативних наслідків для усіх або окремих учасників проекту [5].

Лук'янова В. В висвітлює інвестиційний ризик, як ймовірність несприятливого завершення інвестиційного проекту [4].

Аналіз наведених вище підходів до визначення інвестиційного ризику дав нам можливість дати трактування поняттю банківському інвестиційному ризику.

Банківський інвестиційний ризик – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал або надходження банку. Банківський ризик необхідно оцінювати, планувати та контролювати. Тому роль в управлінні ризиками і загрозами набуває дедалі більшої ваги і стає однією з найважливіших умов економічної безпеки окремої банківської установи та банківської системи загалом. На нашу думку, ризик – це ситуативна характеристика діяльності будь-якого суб'єкта ринкових відносин (у тому числі банку), яка відображає невизначеність результату цієї діяльності і можливі несприятливі (або сприятливі) наслідки у випадку неуспіху (чи успіху).

У літературі існує безліч різних класифікацій інвестиційних ризиків. Становить інтерес, наприклад, класифікація ризиків залежно від діяльності інвестора, запропонована аналітичною групою інвестиційної компанії "АТОН" [1]. Вона передбачає поділ ризиків на три категорії – А, Б та В.

Категорія А поєднує зовнішні інвестиційні ризики, що виникають незалежно від діяльності інвестора, а саме: політичні ризики, при яких існує загроза втрати інвестором своєї власності або обмеження його прав через дії державної влади; соціальні ризики, при яких масові виступи або страйки можуть дестабілізувати ринки; економічні ризики, пов'язані з різними стадіями економічного зростання (підйом, депресія, спад); інфляційні ризики, при яких відбувається знецінення вартості активів, що належать інвестору; ризики регулювання, що виникають при зміні чинного законодавства, наприклад, у сфері оподаткування.

Категорія Б – це внутрішні ризики, засновані на рішеннях інвестора щодо операцій на ринку, а саме: валютні – ризики зміни обмінного валютного курсу; процентні – ризики зміни процентних ставок на ринку; цінові – ризики зміни ринкової ціни активів, викликаної діями біржових спекулянтів ("биків" і "ведмедів").

Група В – ризики ринкового середовища, засновані як на діях самого інвестора, так і на діях інших учасників ринку: ризики інфраструктури – ризики, що супроводжують купівлю-продаж активів або передачу прав на них; ризики ліквідності, що ускладнюють реалізацію активів на ринку; ризики фінансових інновацій, коли учасники ринку недостатньо добре представляють нові технології, що застосовуються ними.

Загальноприйнята класифікація ризиків ділить ризики, пов'язані з операціями з цінними паперами, на три основні групи: макроекономічні, галузеві, регіональні ризики; ризики підприємства; ризики управління портфелем і технічні ризики.

У процесі управління інвестиційними ризиками банку надзвичайно важливо створити умови, що дозволяють уникнути виникнення ризиків управління портфелем. Управління ризиками засноване на таких принципах: із збільшенням ризику дохідність зменшується у відсотковому відношенні до ризику; сферою допустимих значень дохідності є довірчий інтервал ризику з певними граничними значеннями; при оцінюванні ефективності проекту ставка дисконту та внутрішня норма рентабельності, окрім складових реальної дохідності, темпів інфляції та їх добутку, мають враховувати ступінь ризику проекту; зміна основних показників дохідності залежить від можливості фірми управляти ризиком.

Управління ризиків здійснюється через певні методи:

1. Метод аналогій складається з вивчення досвіду інвестування, оцінки результатів реалізованих проектів та екстраполяції їх на перспективу.

2. Метод моделювання грунтується на теорії ігор.

3. Демонстраційний метод дозволяє визначити громадську думку стосовно інвестиційного проекту та з'ясувати коло потенційних інвесторів.

4. Методи математичної статистики дозволяють з'ясувати ймовірність настання події.

В період переходу економіки України до ринкових відносин інвестиційна діяльність пов'язана з численними ризиками. Основні етапи оцінки ризиків інвестиційної діяльності наведені на рис. 1.

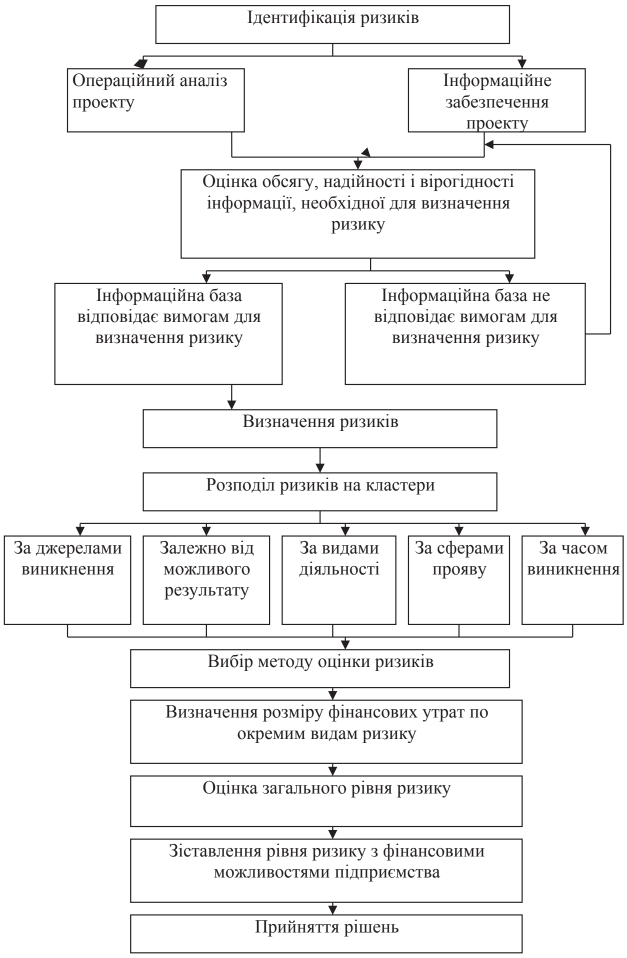

Рис. 1. Етапи оцінки ризиків інвестиційної діяльності

Джерело: [2]

До основних методів виявлення ризиків належать: опитувальний лист, структурні діаграми, карти потоків, пряма інспекція, аналіз фінансової й управлінської звітності тощо. На основі наведених методів виявлення ризиків отримують інформацію від якості і об'єктивизму якої залежать надійність та ефективність подальшого процесу оцінки ризику. Тому під час оцінки обсягу і надійності отриманої інформації важливим є перевірка її повноти і достовірності для чіткого визначення видів ризиків. Однак на ефективність інвестування впливає безліч внутрішніх і зовнішніх факторів, які спонукають появлення певних ризиків, тому процес визначення потенційних ризиків окремих інвестиційних проектів повинен носити індивідуальний характер.

Механізм зниження інвестиційних ризиків ґрунтується на використанні сукупності методів і прийомів зменшення можливих фінансових втрат. До основних механізмів нейтралізації інвестиційних ризиків відносять: уникнення ризику; утримання ризику (в поєднанні із внутрішнім страхуванням); мінімізація ризиків (шляхом диверсифікації, лімітування, хеджування); передача ризику(тобто зовнішнє страхування).

Серед засобів нейтралізації або зниження ризику слід виокремити ряд загальноприйнятих прийомів та рекомендацій:

1. Уникнення ризику полягає у розробці внутрішніх заходів характеру, які повністю виключають конкретний вид інвестиційного ризику. До таких заходів перш за все слід віднести відмову від здійснення операцій з надмірно високим ступенем ризику.

2. Страхування фінансових ризиків є одним з найбільш поширених способів зниження його міри. Страхування – це особливі економічні відносини. Для них обов'язкова наявність двох сторін: страхувальника і страховика;

3. Внутрішнє страхування полягає у формуванні страхових резервів покриття ризикового капіталу у формі резервного фонду, спеціальних цільових резервних фондів, резервних статей у капітальних і поточних бюджетах, залишку нерозподіленого прибутку тощо.

4. Забезпечення високої ліквідності інвестицій. Бажано, щоб активи проекту мали ринковий попит не тільки з боку проекту. Це гарантуватиме можливість їх продажу в разі припинення проекту і зменшить збитки від болісного рішення щодо «виходу з проекту»;

5. Диверсифікація – це процес розподілу коштів, що інвестуються між різними об'єктами вкладення, які безпосередньо не пов'язані між собою. Диверсифікація дозволяє уникнути частини ризику при розподілі капіталу між різноманітними видами діяльності.

6. Розподіл проекту на кілька частин і побудова об'єкта інвестування як об'єднаного комплексу таких етапів. Кожна з частин комплексу матиме змогу вступати в експлуатацію автономно, приносити прибуток і окупати витрати.

7. Лімітування – це встановлення ліміту, тобто граничних сум витрат, продажу, кредиту тощо. Лімітування є важливим засобом зниження міри ризику і здійснюється шляхом встановлення відповідних фінансових нормативів (лімітів) за окремими напрямками інвестиційної діяльності.

8. Хеджування – передбачає зменшення імовірності виникнення ризиків за допомогою деривативів. Механізм хеджування полягає у проведенні протилежних фінансових операцій з ф'ючерсними контрактами та опціонами на фондовій біржі.

9. Розподіл ризиків здійснюється шляхом часткової передачі ризиків окремим партнерам, задіяним у проведенні ризикової операції. Як правило, контрагентам передаються ті ризики, які від них залежать.

10. Інвестор іноді приймає рішення, коли результати невизначені та засновані на обмеженій інформації. Якби у інвестора була більш повна інформація, він міг би зробити кращий прогноз і знизити ризик. Це робить інформацію товаром.

Серед інших методів зниження ризику слід зазначити кваліфіковане відпрацювання договорів і контрактів між партнерами по інвестиційному проекту, своєчасне відпрацювання в них прав та обов'язків сторін в умовах можливих негативних подій і конфліктних ситуацій; повноцінне інформаційне забезпечення інвестиційних планів, постійний інформаційний моніторинг ситуації на ринку, у партнерів, споживачів, в економіці країни загалом тощо.

Висновки і пропозиції. Подальші дослідження проблеми прийняття оптимальних інвестиційних рішень з урахуванням чинника ризику потребують, зокрема, створення дієвих методів формування

необхідної інформаційної бази для такого урахування, зокрема, масиву даних про можливі варіанти фінансових результатів реалізації альтернативних інвестиційних рішень та імовірність отримання цих результатів.

Для ефективного управління ризиками застосовують методи диверсифікації, страхування і хеджування. Методи управління ризиками дають змогу мінімізувати вплив несприятливих ситуаційних чинників на перебіг проекту. Зниження ризику досягається кваліфікованим управлінням проектом протягом його життєвого циклу. Кожне управлінське рішення має бути ретельно обґрунтоване і спрямоване на досягнення цілей проекту.

Список літератури:

1. Аналіз банківської діяльності / [А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуленко та ін.; за ред. А. М. Герасимовича]. – [2-ге вид., без змін]. – К. : КНЕУ, 2006. – 600 с.
2. Банківські операції / [за ред. В.І. Міщенка, Н.Г. Слов'янської]. – К. : Знання, 2006. – 727 с.
3. Бардиш Г. О. Проектний аналіз: підручн. / Г. О. Бардиш. – К.: Знання, 2006. – 415 с.
4. Лук'янова В. В. Економічний ризик: навч. посіб. / В. В. Лук'янова, Т. В. Головач. – К.: Академвидав, 2007. – 464 с.
5. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент: теорія і практика / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К.: ІВЦ "Видавництво "Політехніка", 2004. – 200 с.
6. Інструкція про порядок регулювання діяльності комерційних банків в Україні. – [Постанова Правління НБУ від 20.08.2003р.]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua

Кочетков Д.И., Половенко Л.П.
Винницкий торгово-экономический институт

СУЩНОСТЬ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РИСКОВ БАНКА И СПОСОБЫ ИХ МИНИМИЗАЦИИ

Аннотация
Проведен теоретический анализ различных определений понятия «инвестиционный риск». Определены триаду о целесообразности рассмотрения сущностного понимание инвестиционного риска банка. Раскрыто многогранность проявления инвестиционного риска банка. Предоставлено способы минимизации инвестиционных ризки банка.
Ключевые слова: банк, вероятность, инвестиционная деятельность, инвестиционный риск, внешние факторы, внутренние факторы.

Kochetkov D.I., Polovenko L.P.
Vinnitsa Trade and Economic Institute

ESSENCE OF INVESTMENT BANK RISK AND METHODS OF MITIGATION

Summary
It is conducted the theoretical analysis of different definitions of concept «investment risk». It is certained the triad about reasonability of consideration of essence understanding of investment risk of bank. It is discovered the many-sided display of investment risk of bank. Methods provided by Internet mynymyzatsyy ryzky of investment bank.
Keywords: bank, probability, investment activity, investment risk, external factors, internal factors.

УДК 330.322

СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇН ЄС

Лещенко М.М.
Черкаський державний технологічний університет

У статті виокремлено сучасні детермінанти конкурентоспроможності країн Європейського Союзу. Проаналізовано показники ВВП на душу населення для європейських країн. Досліджено індикатори соціального розвитку. Визначено роль інформаційно-комунікаційного сектору у формуванні конкурентоспроможності країн ЄС. Виокремлено інноваційні важелі формування конкурентних переваг країн ЄС.
Ключові слова: конкурентоспроможність, переваги, ВВП, соціальний розвиток, ІКТ, інновації

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світової економіки та науково-технологічного прогресу, на перший план висуваються абсолютні та порівняльні переваги країн у конкуренції та конкурентоздатності їх економіки, що на сьогодні визначають перспективи соціально-економічного розвитку. Формування нових конкурентних переваг залежить від здатності національних економік застосовувати нововведення та модернізуватися, що дозволяє розширювати існуючі та завойовувати нові ринки збуту товарів та послуг. Крім того, особливу роль у формування конкурентоздатності національних економік відіграють внутрішні умови, що сприяють створенню конкурентних переваг національних компаній, досягнення та підтримання ними високого рівня продуктивності на основі створення висококваліфікованих робочих місць а також впливу на загальносвітовий економічний розвиток. В даному контексті особливої уваги заслуговують особливості формування конкурентоспроможності країн Європейського Союзу, що входять до лідерів серед країн світового господарства за відповідними показниками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання формування конкурентних переваг для країн Європейського Союзу є надзвичайно актуальними для сучасної економічної науки. Окремі аспекти даної проблематики були відображені у наукових працях зарубіжних та вітчизняних науковців. Зокрема особливої уваги заслуговують наукові дослідження Л. Антонюк, Я. Базилюка, О. Білоруса, І. Бураковського, А. Гальчинського, В. Гейця, А. Кредісова, Д. Лук'яненка, Ю. Макогона, А. Новицького, А. Поручника, О. Рогача, А. Рум'янцева, В. Сіденка, А. Філіпенка.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час, з огляду на динамізм розвитку європейських економік, особливості їх післякризового відновлення та сучасні детермінанти формування конкурентних переваг, постійного аналізу потребують базові індикатори конкурентоспроможності країн ЄС, особливо в контексті євроінтеграційних пріоритетів економічного розвитку України.

Метою статті є дослідження базових детермінантів конкурентоспроможності країн ЄС. В ході дослідження поставлено та вирішено такі завдання: проаналізовано макроекономічні показники економічного розвитку країн ЄС, досліджено індикатори глобальної конкурентоспроможності європейських економік, визначено базові детермінанти формування конкурентних переваг країн ЄС.

Виклад основного матеріалу. Формування високого рівня конкурентоспроможності економіки, на сьогодні, є одним з найважливіших пріоритетів сучасної політики більшості країн світового господарства. В той же час, постійно змінюються базові детермінанти її формування, особливо з огляду на перехід від стадії економічного розвитку на основі ефективності до стадії досягнення нових конкурентних переваг на основі інновацій. Зокрема, за визначенням Європейської економічної комісії ООН, для досягнення високого рівня конкурентоспроможності основою економіки мають стати наступні умови. По-перше, експортери мають зберігати та збільшувати свою частку на закордонних ринках; по-друге, повинна збільшуватися питома вага продукції з високою доданою вартістю та сучасних технологій у загальній структурі експорту; по-третє, повинні зростати показники середньої питомої вартості експорту країни загалом. З огляду на зазначені умови слід виокремити та проаналізувати макроекономічні показники, що можуть використовуватися як інструменти оцінки конкурентоспроможності економіки. Одним з таких показників є стан платіжного балансу країни.

Функціонально платіжний баланс відіграє роль макроекономічної моделі, яка систематично відображає економічні операції, здійснювані між національною економікою та економіками інших країн світового господарства. Платіжний баланс країн ЄС до та в період кризи демонстрував тенденцію до збільшення негативного сальдо, але з 2009 р. країни ЄС продемонстрували протилежну тенденцію (рис. 1).

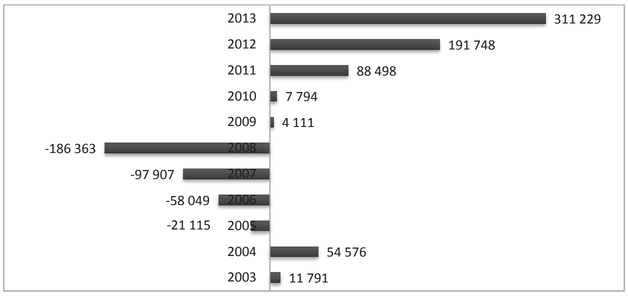

Рис. 1. Показники сальдо платіжного балансу країн ЄС (2003-2013рр.), млн. дол. США

Розроблено автором за даними: [6]

Слід відзначити, що за результатами показників у 3 кварталі 2009 року дефіцит платіжного балансу країн ЄС становив 26,1 млрд. євро. За уточненими даними, у 3 кварталі 2010 року дефіцит платіжного балансу в усіх країнах – членах ЄС (ЄС-27) становив 19,7 млрд. євро. За даними Євростату, в третьому кварталі 2010 показники сальдо у торгівлі послугами зросли до 21,1 млрд..

Розглядаючи географічні особливості зовнішньоторгівельних відносин країн ЄС, слід відзначити, що найбільший профіцит платіжного балансу було зафіксовано в торгівлі зі США (25,0 млрд. євро),

© Лещенко М.М., 2015

Швейцарією (11,2 млрд. євро), Гонконгом (4,5 млрд. євро), Бразилією (3,7 млрд. євро), Канадою (2,3 млрд. євро) і Індією (1,6 млрд. євро) (рис. 2).

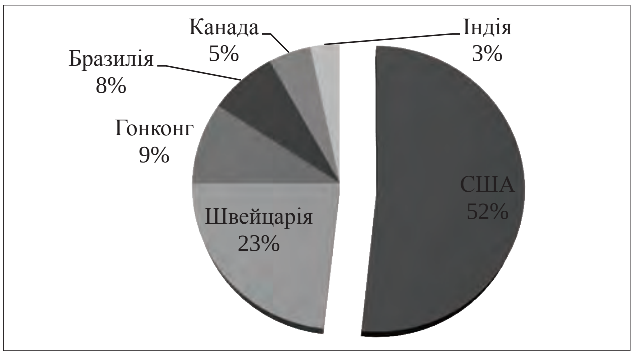

Рис. 2. Показники профіциту платіжного балансу за зовнішньоторговельними партнерами країн ЄС, 2013 р.

Розроблено автором за даними: [6]

Водночас, істотно вплинули на структуру платіжного балансу країн ЄС показники частки кредитів Греції, Ірландії, Італії, Португалії та Іспанії, що різко зросла, оскільки банки-позичальники все частіше відмовляються надавати кредити банкам з даних країн, тому вони звертаються до Європейського центрального банку (ЄЦБ) для фінансування своїх активів.

Найбільший дисбаланс за даними показниками слід відмітити в Італії, де незначні обсяги профіциту платіжного балансу країни перетворився у значний дефіцит. Це було пов'язано з проблемами у фінансуванні італійських банків, оскільки банки єврозони стали неохоче кредитувати своїх італійських колег. Таким чином, показники результативності платіжного балансу є надзвичайно важливими при формуванні міжнародної конкурентоспроможності, оскільки одночасно відображають рівень економічної стабільності в країні та фізичні обсяги зовнішньої торгівлі.

Слід відзначити, що економічне зростання набуває сталого характеру, коли разом з збільшенням масштабів виробництва поліпшуються структурні та якісні параметри економічного розвитку. В даному випадку інформативним є показник ВВП на душу населення, що на сьогодні слугує індикатором для співставлення рівня добробуту різних країн. Країни ЄС характеризуються досить високим рівнем економічного розвитку, посідаючи за показниками ВВП на душу населення лідируючі місця серед країн світу (рис. 3).

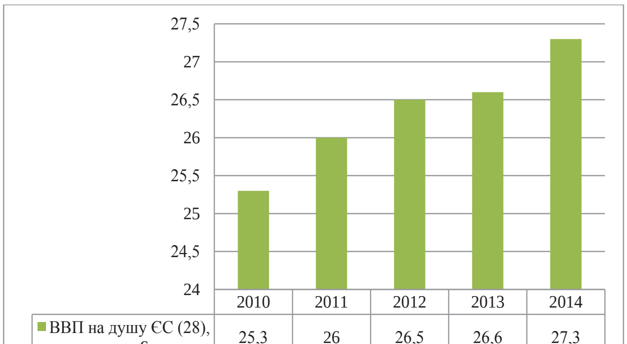

Рис. 3. Показники ВВП на душу населення для країн ЄС(28) 2010-2014 рр., тис. євро

Розроблено автором за даними: [1]

За рівнем економічного розвитку, за характером структури економіки та її масштабами західноєвропейські країни можна розділити на декілька груп. В основному економічну потужність регіону забезпечують чотири найрозвиненіші країни – ФРН, Франція, Великобританія та Італія, що входять до «великої сімки» і зосереджують близько 50% населення та 70% ВВП Західної Європи.

Іншою вагомою складовою дослідження основ формування конкурентоспроможності країн Євросоюзу є інформаційно-комунікаційний сектор (ІКТ). Близько 2,7 млн. осіб (1,25%), які проживають в ЄС, у 2011 р. були зайняті в ІКТ-секторі: комп'ютерному програмуванні, наданні консультаційних та супутніх послуг. У 2010 р. в цій сфері було зайнято 450 000 підприємств, багато з яких функціонували у сфері малого та середнього бізнесу. Середня кількість робітників, зайнятих на одному підприємстві становила 5,4 тис. осіб. В той же час, ІКТ-компанії розташовані нерівномірно на території ЄС. Підприємства, задіяні у сфері комп'ютерного програмування та консалтингової діяльності, в основному, зосереджені на території Великобританії та Німеччини, (на них зайняті близько 37% від всієї робочої сили ЄС). Проте, по відношенню до загальної робочої сили в Данії, Швеції та Ірландії сектор ІКТ представлений найбільшою часткою всіх зайнятих (2%). У Болгарії, Румунії та Греції внесок зайнятих у ІКТ-секторі становить 0,5% населення, що працює в технологічній сфері. Європейський ІКТ-сектор знаходиться в стадії безперервного зростання. За період з 2000-2012 рр. збільшилася кількість робочих місць на 60 000 у даній сфері, тобто на 29%. Однак, тенденції по окремих країнах істотно відрізняються. Так, істотне зростання зайнятості у сфері ІКТ в Словаччині, Словенії та Португалії протиставлене нульовому зростанню у Великобританії, Румунії та Італії, а також невеликому спаду даного показника в Данії та Ісландії.

У цілому, зростання зайнятості населення за прогнозами з 2010-2020 рр. збільшиться до 3,2 млн. чоловік, тобто на 7,6%. Даний показник є доволі високим, порівняно з середнім зростанням зайнятості населення на 3,4% у всіх інших галузях економіки в Європі (табл. 1).

Таблиця 1

Частка населення, зайнятого в науці і технології серед країн ЕС, 2013 р.

№	Країна	%	№	Країна	%
1	Австрія	43.1	15	Мальта	38.0
2	Бельгія	49.6	16	Нідерланди	52.6
3	Болгарія	33.0	17	Німеччина	46.6
4	Велика Британія	52.8	18	Польща	39.0
5	Греція	35.1	19	Португалія	30.0
6	Данія	53.5	20	Румунія	25.2
7	Естонія	49.5	21	Словаччина	32.5
8	Ірландія	51.3	22	Словенія	43.5
9	Іспанія	41.4	23	Угорщина	35.7
10	Італія	34.5	24	Фінляндія	54.5
11	Кіпр	47.9	25	Франція	48.7
12	Латвія	41.2	26	Хорватія	34.5
13	Литва	45.6	27	Чехія	36.9
14	Люксембург	61.5	28	Швеція	53.8

Розроблено автором за даними: [4]

Не останнє місце при визначенні конкурентоспроможності займає соціальний індикатор, а

саме рівень зайнятості. Також, не менш важливим є дослідження рівня безробіття та його вплив на загальне соціальне становище в країнах-членах ЄС.

За оцінками Євростату в березні 2014 р. 25,7 млн. людей були безробітними. Порівняно з лютим 2014 р., число безробітних зменшилося на 66000 осіб в країнах-членах ЄС (рис. 4).

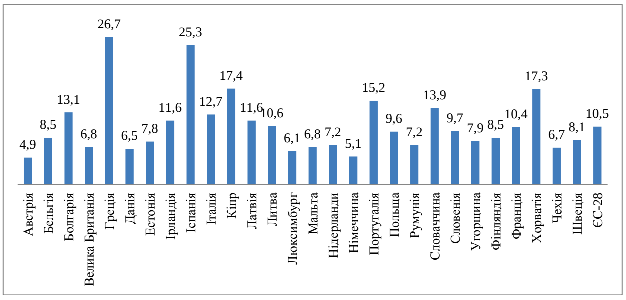

Рис. 4. Рівень безробіття в країнах ЄС, березень 2014, %

Розроблено автором за даними: [3]

Отже, серед держав-членів ЄС, найнижчі показники безробіття були зареєстровані в Австрії (4,9%), Німеччині (5,1%), а найвищі показники в Греції (26,7% та Іспанії (25,3%).

Політика на ринку праці, як правило, орієнтована на надання допомоги безробітним та іншим групам людей, які стикаються з особливими труднощами під час пошуку роботи. Європейський соціальний фонд організовує та забезпечує постійну підтримку таких заходів, як: безперервне навчання і підготовка працівників; підтримка співробітників і підприємств в контексті реструктуризації; конкретна допомога для безробітних молодих людей; інтеграція знедолених людей на ринку праці; реформи в галузі освіти і підготовки систем; створення потенціалу для соціальних партнерів та неурядових організацій; оптимізація державного управління у сфері зайнятості. Європейська комісія приймає конкретні заходи щодо допомоги різним категоріям населення. Одним із прикладів поточних ініціатив є EURES (The European Job Mobility Portal), що являє собою мережу співпраці між Європейською комісією та державними службами зайнятості всіх держав-членів ЄС, а також Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії та Швейцарії. У даний час даний проект оголошує близько 1,3 млн. вакансій в 31. Мережа складається з більш ніж 850 кваліфікованих особистих радників та пропонує консультації та допомогу для розміщення та прийому на роботу, і надає інформацію про умови життя і праці в інших державах ЄС [2].

Державні витрати на підтримку заходів даної політики у 2012 р. становили 0,6% від ВВП на всій території ЄС. Велика частина цих витрат пішла на навчання (39,1%), трохи більше чверті (25,1%) для стимулювання зайнятості, в той час як 14,2% – на підтримку працевлаштування та реабілітації працівників і 13,4% для створення робочих місць.

Висновки і пропозиції. В цілому ж, економіку ЄС розглядають як таку, що орієнтована на інноваційну та науково-технологічну діяльність. Головною ж вимогою до інноваційної політики в рамках ЄС, в сучасних умовах, визнається її відповідність системній моделі інновацій, вплив на всі ключові сегменти ринкового середовища. Головним наслідком еволюції концепції інновацій в ЄС став перехід від предметного розуміння інновацій до розуміння інновацій як системного процесу, що охоплює не тільки діяльність розробників нових продуктів і технологій, промислових підприємств, які їх впроваджують у виробництво, але і діяльність суб'єктів інноваційної інфраструктури. Тому, в подальших дослідженнях доцільно буде розглянути основні тенденції й детермінанти такого необхідного для інноваційної економіки джерела конкурентоспроможності.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Європейської Комісії. European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/index_en.htm
2. EURES. The European Job Mobility Portal. European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eures/public/en/homepage
3. Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union. European Commission [Електронний ресурс]., Luxembourg [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu
4. The Global Information Technology Report 2013 Growth and Jobs in a Hyperconnected World. World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GITR_Report_2013.pdf
5. The Trade and Development Report 2014: Global Governance and Policy Space for Development. – New York and Geneva: UN [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2014_en.pdf
6. UNCTAD Handbook of Statistics 2014. – New York and Geneva: UN, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat39_en.pdf

Лещенко М.Н.
Черкасский государственный технологический университет

СОВРЕМЕННЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТОСПРОСОБНОСТИ СТРАН ЕС

Аннотация
В статье выделены современные детерминанты конкурентоспособности стран Европейского Союза. Проанализированы показатели ВВП на душу населения для европейских стран. Исследованы индикаторы социального развития. Определена роль информационно-коммуникационного сектора в формировании конкурентоспособности стран ЕС. Выделены инновационные аспекты формирования конкурентных преимуществ стран ЕС.

Ключевые слова: конкурентоспособность, преимущества, ВВП, социальное развитие, ИКТ, инновации.

Leshchenko M.M.
Cherkasy State Technological University

MODERN DETERMINANTS OF EU COUNTRIES' COMPETITIVENESS

Summary
The modern determinants of the European Union's competitiveness are determined. The GDP's per capita indicators of European countries are analyzed. The indicators of social development are studied. The role of information-communications sector in the competitiveness's of the EU shaping is investigated. The innovation aspects of the EU's competitive advantages are determined.
Keywords: competitiveness, advantages, GDP, social development, ICT, innovation.

УДК 351.82

ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ В СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ

Марина О.-М.В.
Ужгородський національний університет

Висвітлено поняття «сільського туризму» та проаналізовано деякі методологічні аспекти щодо тлумачення та трактування даного терміну. Окреслено проблеми, які існуюють в сфері сільського туризму та заважають подальшому динамічному розвитку цього виду діяльності, зокрема прогалини в податковій ситемі. Подано рекомендації задля розв'язання існуючих проблем в сфері сільського туризму та підвищення ефективності його розвитку в Україні.
Ключові слова: сільський туризм, зелений туризм, Податкове законодавство, світове туристичне господарство, особисте селянське господарство, система оподаткування, законодавче регулювання.

Постановка проблеми. Сільський туризм як різновид туризму почав своє становлення в Україні понад 18 років тому. За час свого існування він довів свою життєздатність і позитивний вплив на економіку та соціально-культурне середовище. Однак, попри усі позитивні аспекти даного виду туризму та швидкі темпи його розвитку в нашій державі існує низка проблем в цій галузі, які потребують негайного вирішення. Однією з найактуальніших є реформування Податкового кодексу України щодо оподаткування наданих послуг у сфері сільського туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішеної проблеми. Питання щодо вдосконалення законодавчого регулювання діяльності у сфері сільського зеленого туризму були розглянуті в працях Краснової М., Віннікова О., Товта М., Бірковича В., М.Й. Рутинського, Ю.В. Зінька та ін. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій в цій галузі, питання визначення поняття «сільського туризму», його правового та податкового регулювання залишаються дискусійними.

Основними **завданнями** даної статті є визначення поняття сільський туризм та його впливу на економіку, формулювання проблемних питань, пов'язаних із податковим законодавством, які існують у цій сфері та заважають подальшому динамічному розвитку цього виду діяльності та розробка науково-практичних рекомендацій, щодо підвищення ефективності розвитку сільського туризму в Україні.

Викладення основного матеріалу. В сучасному світі туризм став могутньою індустрією, величезним потужним комплексом, який поєднує економічну та соціальну сферу. На сьогоднішній день туристична галузь є однією з найбільших галузей світової економіки, так як на частку туризму припадає 12% світового валового продукту, понад 30% обсягів послуг світової торгівлі, 11% світових споживчих витрат, 7% загального обсягу інвестицій та 5% усіх податкових надходжень.

Слід відмітити, що серед чисельних видів туризм саме сільський туризм посідає передове місце.

Під «сільським зеленим туризмом» у контексті статті 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» (Закон N 742-IV, від 15.05.2003) слід розуміти специфічну форму послуг, що надаються по забезпеченню відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів членів особистого селянського підсобного господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної й етнографічної спадщини регіону [8, с. 232].

Сільський туризм вважається найбільш заохочуваним сектором світового туристичного господарства, оскільки він розширює сферу зайнятості населення, є джерелом його доходу та здійснює наповнення до бюджету. Також він є важливим із суспільно-культурної точки зору, оскільки значно покращує рівень інфраструктури, стимулює охорону навколишнього середовища та ознайомлює туристів із культурною спадщиною українського села.

Згідно зі Статтею 6 Закону України «Про туризм» передбачено, що розвиток екологічного (зеленого) та сільського туризму є пріоритетним напрямом державної політики у цій галузі [6, с. 24-30]. Так, оцінюючи його вплив на соціально-економічне та екологічне середовище, можемо віднести цей вид діяльності до сфери соціально-еколого-економічного комплексу, в межах якого він виконує наступні функції:

- Створює робочі місця;
- є джерелом валютних надходжень до бюджетів різних рівнів;

© Марина О.-М.В., 2015

- активізує підприємництво;
- стимулює розвиток сфери послуг;
- здійснює охорону навколишнього природного середовища;
- відроджує та зберігає місцеві звичаї, традиції та пам'ятки історико-культурної спадщини;
- покращує культурно-освітній рівень сільського населення;
- підвищує імідж країни на міжнародній арені.

Однак, пори важливість СЗТ в Україні існує чимало проблем, які потребують негайного вирішення.

У першу чергу, це пов'язано з визначенням поняття «сільський туризм», яке залишається поза межами правового врегулювання.

В Україні, незважаючи на міжнародну практику, традиційно до терміна «сільський туризм» додають слово «зелений», що має підкреслювати його екологічну спрямованість і прагнення мінімізувати вплив туристів на середовище перебування [3, с. 100-101].

Хотілося б відмітити, що згідно з Законом України «Про туризм» від 15.09.1995 р. «сільський туризм» – це самостійний вид туризму, який не ототожнюється з «зеленим», а «зелений туризм» – є синонімом екологічного туризму [6, с. 24-30]. Водночас у інших нормативних актах, а саме: Законі України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р., Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17.06.2004 р., Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки» від 29.04.2002 р., Указі Президента України «Про основні засади розвитку соціальної сфери села» від 20.12.2000 р., Указі Президента України «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 р.» від 10.08.1999 р. тощо – вживається термін «сільський зелений туризм» [7].

Наступною проблемою є нечітке розмежування підприємницька і непідприємницька діяльність у сфері сільського туризму. Діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності. Лише у випадку якщо сукупний річний дохід від діяльності у сфері сільського туризму перевищує річний розмір прожиткового мінімуму у розрахунку на сільського господаря та на кожного члена родини, які постійно проживають з ним діяльність з надання послуг у сфері сільського туризму відноситься до підприємницької . Однак, незважаючи на вищесказане трактування, на практиці існує плутанина.

На сьогодні, в Україні нормативно-правова база розвитку сільського туризму остаточно не сформована, що дає підстави по-різному трактувати цей вид діяльності місцевим органам виконавчої виконавчої влади, що, в свою чергу, часто призводить до непорозумінь між селянами та владними інституціями . Крім того, до цього часу не врегульовано порядок надання послуг у сфері сільського туризму на законодавчому рівні. Норми Закону України «Про туризм» від 15 вересня 1995 р., що мають загальний характер, не визначають особливостей здійснення окремих видів туризму, оскільки такі особливості згідно з ч.5 ст.4 Закону України «Про туризм» повинні визначатися окремим Законом України «Про сільський зелений туризм» який і досі знаходиться на розгляді у Верховній Раді України і прийнятий за основу постановою Верховної Ради України від 16 листопада 2004 р. [9].

Чи не найважливішою проблемою, яка потребує швидкого вирішення є питання оподаткування доходів, отриманих за надання послуг у сфері сільського туризму. Дана правова прогалина гальмує розвиток цього перспективного виду діяльності, призводячи до зменшення зайнятості, а отже, зменшення рівня доходів членів особистих селянських господарств. Внаслідок цього посилюються соціальні проблеми в сільських місцевостях.

Законодавством України прямо встановлюється, що сільський зелений туризм як вид діяльності не потребує реєстрації фізичної особи як підприємця (п. 7 Постанови КМУ № 297/2006). Лише у випадку якщо туристів необхідно ознайомити з місцевими пам'ятками культури або природними об'єктами ці послуги потребують спеціальної освіти та дозволу [10] .

Фізичні особи, які є власниками або орендарями садиб повинні діяти згідно положень Законів України «Про податок на додану вартість» та «Про податок з доходів фізичних осіб» [11, с. 308].

Фізичні особи, які є власниками або орендарями садиб, але не зареєстровані як підприємці, повинні окрім подання декларації про доходи до податкової інспекції надавати статистичні відомості до місцевих органів виконавчої влади, та вести книгу реєстрації туриста.

Труднощі виникають з трактуванням офіційних статистичних даних та ступенем їх достовірності. В цьому контексті підлягає перевірці інформація офіційних установ щодо кількості підприємств, місць для поселення туристів (реальних та функціональних), кількості працівників, даних про доходи, кількості проживаючих тощо. На жаль, на території України не існує чіткої нормативно-правової бази і концепцій розвитку такого туризму в регіоні. Звітність суб'єктів, зайнятих у сільському туризмі зводиться до спискового обліку садиб. Статистичних даних по зеленому туризму не можна знайти в жодних довідниках, і така інформація втрачається, як втрачається інформація про прибутки таких суб'єктів.

У випадку якщо господар сільської садиби реєструється як підприємець , то в окремих випадках існує проблема ідентифікації сільських підприємств, що надають туристичні послуги, яка ускладнюється тим, що багато з них, як правило, в різних варіаціях під прикриттям фірми, яка займається чисельними сферами діяльності зареєстровані в містах. В таких випадках підприємство надає офіційні дані про загальну кількість робітників, а також загальний фінансовий звіт. За таких обставин отримання реальних показників щодо діяльності конкретних підприємств, які надають послуги в сфері сільського туризму без використання методів польових досліджень, опитувань, анкетувань є неможливим. Так як в Україні ці польові дослідження практично не проводяться дані, надані власниками сільських підприємств, не відповідають реальним.

При наявності 10 і більше місць для ночівлі, необхідним є реєстрування суб'єктами підприємницької діяльності, а також легалізування найманої праці, що на практиці рідко відбувається, оскільки дана інформація приховується власниками садиб аби не сплачувати податки. В таких випадках облік їх діяльності є неможливим.

Наступною прогалиною в Податковому законодавстві в сфері сільського туризму є те, що власники житла, які надають послуги з проживання (ночівлі), мають стягувати туристичній збір і сплачувати його до бюджету. Однак, ті громадяни, які не являються фізичними особами-підприємцями не можуть самостійно сплачувати цей збір, тобто бути податковими агентами.

Так, кожною сільською та міською радою було прийнято рішення про податкових агентів. Це юридичні чи фізичні особи підприємці, які мають стягувати туристичний збір з громадян, котрі здають житло туристам. Але на практиці ця система не працює. Головною причиною являється недовіра до агентів, які стягують туристичний збір, так як господарі житла не завжди мають бажання працювати з ними. Це призводить до того, що в одних регіонах збір сплачується досить добре, а в інших – майже не надходить добюджету.

Щодо бази справляння туристичного збору, то з вартості усього періоду проживання потрібно виділити вартість ночівлі. І збір може становити від 0,5 до 1 відсотка (фіксована ставка збору встановлюється рішенням місцевої ради) суми ночівлі за вирахуванням податку на додану вартість. До бази справляння збору не включаються витрати на харчування чи побутові послуги (прання, чистка, лагодження та прасування одягу, взуття чи білизни), телефонні рахунки, оформлення закордонних паспортів, дозволів на в'їзд (віз), обов'язкове страхування, витрати на усний та письмовий переклади, інші документально оформлені витрати, пов'язані з правилами в'їзду (підпункт 268.4.2 пункт 268.4 статті 268 кодексу) [12].

Але стягувати з туриста збір потрібно лише в разі, якщо він запроваджений органом місцевого самоврядування на території, де надаються гостеві послуги з проживання. Місцеві ради в межах повноважень, визначених кодексом, вирішують питання щодо запровадження цього збору. Однак після його стягнення місцеві органи, які його справляють, не звітують перед громадою про його використання. Тому інформація про направлення даних коштів втрачається.

На нашу думку, задля вирішення вищеперерахованих проблем необхідними кроками з боку органів влади мають бути наступні:

- Прийняття Закону «Про сільський зелений туризм» який і досі знаходиться на розгляді у Верховній Раді України і прийнятий за основу постановою Верховної Ради України від 16 листопада 2004 р.;
- чітке формулювання змісту поняття «послуги у сфері сільського зеленого туризму» задля розуміння сутності цього виду діяльності та для встановлення ефективного правого поля щодо оподаткування;
- введення оподаткування доходу від надання послуг у сфері сільського зеленого туризму згідно з правилами щодо оподаткування доходів від продажу особистими селянськими господарствами власної продукції, оскільки надання послуг у сфері сільського зеленого туризму є продуктом діяльності особистих селянських господарств (оподатковується дохід, що перевищує 100 розмірів мінімальної заробітної плати);
- пільгове оподаткування доходів задля стимулювання громадян до зайнятості в сфері сільського туризму;
- надання державною службою зайнятості дотацій безробітним, які підтвердили намір започаткувати власну справу в сфері сільського туризму і згодні зареєструватися як приватні підприємці;
- роз'яснювання громадянам, котрі сплачують податки, що завдяки їхнім коштам наповнюються бюджети району і держави, а від цього залежать благоустрій усієї інфраструктури та стан закладів соціальної сфери;
- внесення змін до системи оподаткування та контролю підприємств сільського туризму;
- введення спрощеного обліку, звітності та оподаткування;
- удосконалення спеціальних режимів оподаткування для сільськогосподарських підприємств;
- отримання податкової знижки;
- постійне інформування населення про індивідуальну діяльність у сфері сільського туризму, надання послуг з відпочинку на селі, сплату податків та туристичних зборів тощо. Оскільки саме через непоінформованість, необізнаність громадян існують різноманітні непорозуміння між ними та органами влади і саме це призводить до ухилення від сплати податків.

Висновки. Отже, сільський туризм є найбільш динамічно зростаючим сектором світового господарства. В Україні даний вид туризму розвивається настільки швидкими темпами , що вже замінив інші види туризму. Однак, попри такі позитивні фактори сільського туризму як розширення сфери зайнятості населення, джерело доходу , наповнення до бюджету, ознайомлення туристів із культурно-історичною спадщиною села та охороною навколишнього середовища, на жаль, цей бізнес діє у тіні. Основною причиною цьому є небажання власників садиб легалізувати свою діяльність, недовіра і боязнь сплачувати податки, які для сільських жителів є немалим фінансовим тягарем.

Тому, наведені пропозиції, зокрема щодо внесення відповідних змін до податкового законодавства, надають підстави для визнання сільського туризму важливою сферою діяльності, яка заслуговує на особливу підтримку з боку державних органів влади.

Список літератури:

1. Биркович В.І. Сільський земельний туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України // Стратегічні пріоритети: Наук. збірн. – 2008. – № 1. – С. 138-143.
2. Вінніков О. Законодавче регулювання діяльності у сфері сільського туризму для осіб не зареєстрованих як підприємці // Туризм сільський зелений. – 2012. – № ІІ. – С. 4–5.
3. Михайліченко Г. Класифікація засобів розміщення туристів у сільській місцевості // Вісник КНТЕУ. – 2003. – № 6. – С. 97-103.
4. Товт М. Сільський туризм. Як регулюється він // Віче. – 2003. – № 3. – С. 68-75.
5. Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм: Навч. посіб. / М.Й.Рутинський, Ю.В.Зінько. – К.: Знання, 2006. – 271 с.
6. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. // ВВР. – 1995. – № 31. – С. 24-30.
7. Про сільський аграрний туризм: Проект Закону України від 20.07.2009 р. // http: //zakon. rada.gov.ua.
8. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.
9. Про прийняття за основу проекту Закону України про сільський та сільський зелений туризм: постанова Верховної Ради України від 16 листопада 2004 р. N 2179.
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» № 297 від 15.03.2006 р. [Електронний ресурс]. – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF

11. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 37. – Ст. 308.
12. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

Марина О.-М.В.
Ужгородский национальный университет

ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ В СФЕРЕ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА

Аннотация
Освещены понятие «сельского туризма» и проанализированы некоторые методологические аспекты, касающиеся толкования и трактовки данного термина. Обозначены проблемы, которые существуют в сфере сельского туризма и мешают дальнейшему динамичному развитию этого вида деятельности, в частности пробелы в налоговой системе. Даны рекомендации для решения существующих проблем в сфере сельского туризма и повышение эффективности его развития в Украине.
Ключевые слова: сельский туризм, зеленый туризм, Налоговое законодательство, мировое туристическое хозяйство, личное крестьянское хозяйство, система налогообложения, законодательное регулирование.

Maryna O.-M.V.
Uzhhorod National University

THE PROBLEMS OF REGULATION OF THE TAX SYSTEM IN THE FIELD OF RURAL TOURISM

Summary
The concept “rural tourism” is reflected and also some methodological aspects as for the interpretation of the given term are analised. The problems that exist in the field of rural tourism and prevent further dynamic development of this type of activity, particularly the gaps in the tax system are outlined. The recommendations for the resolution of the existing problems in the field of rural tourism and for the improvement of the efficiency of this type of tourism in Ukraine are given.
Keywords: rural tourism green tourism, tax law, the global travel industry, private farm, taxation, legal regulation.

УДК 657:336.67

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ДЛЯ КОНТРОЛЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВА

Мельник Т.Ю.
Житомирський державний технологічний університет

У статті досліджено сутність та значення управлінського обліку в процесі інформаційного забезпечення контролювання фінансових результатів. Виділено та охарактеризовано його основні інструменти. Обґрунтовано необхідність побудови управлінського обліку на основі формування центрів відповідальності. Виділено окремий рахунок для формування інформації щодо створеного валового прибутку, який відображає результати діяльності центрів відповідальності. Розкрито значення управлінської звітності в процесі контролювання фінансових результатів.
Ключові слова: фінансові результати, система контролювання, управлінський облік, інформаційне забезпечення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку України в умовах реальної самостійності суб’єктів господарювання все більшого значення набуває реалізація принципів самоокупності та самофінансування. Основним фактором реалізації зазначених принципів є формування достатнього розміру фінансових результатів. Господарська діяльність будь-якого підприємства передбачає постійне співставлення доходів і витрат як визначальних чинників формування фінансового результату – прибутку або збитку.

Оскільки процес формування, розподілу та використання фінансових результатів в силу об’єктивних і суб’єктивних чинників може відхилятися від запланованих параметрів, виникає необхідність ухвалення своєчасних рішень по його коригуванню. Дієвість і результативність таких управлінських дій значною мірою залежить від якісно організованої на підприємстві системи контролювання, що займає важливе місце в загальній системі управління суб’єкта господарювання. В той же час, функціонування системи контролювання фінансових результатів неможливе без

© Мельник Т.Ю., 2015

достовірної, оперативної, деталізованої, релевантної інформації, яка надасть можливість суб'єктам управління виявити закономірності і тенденції розвитку фінансових результатів (як в розрізі центрів відповідальності та об'єктів діяльності, так і по підприємству в цілому), встановити та оцінити основні фактори, що позитивно чи негативно впливають на показники стану даного об'єкта, виявити резерви і, таким чином, збільшити прибутковість діяльності підприємства та максимізувати його вартість.

Саме концепція управлінського обліку кожного підприємства, що характеризує внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства в цілому і (або) його структурних підрозділів – є джерелом обліково-аналітичної та нормативно-довідкової (планової, бюджетної) інформації, що агрегована в управлінській звітності для задоволення потреб суб'єктів контролювання та управління в такій інформації. Недооцінювання ролі управлінського обліку в процесі формування інформаційної бази для контролювання фінансових результатів може призвести до зниження ефективності всієї системи контролювання на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретичних та практичних аспектів управлінського обліку, а також розгляду методологічних й організаційних засад формування інформаційних ресурсів для прийняття управлінських рішень щодо діяльності підприємства приділили увагу провідні вчені наукового простору: П.Й. Атамас, С.Ф. Голов, Ю.Ю. Мороз, Л.В. Нападовська, О.Ю. Ночовна, Т.М. Писаренко, Н.В. Прохар, В.В. Сопко, Ю.С. Цал-Цалко, І.Д. Фаріон та ін. Наявні дослідження є вагомим внеском у розвиток вітчизняної науки, але в сучасних ринкових умовах актуальним є вирішення питання використання управлінського обліку як цілісної інформаційної системи, показники якої є важливою складовою в процесі формування деталізованих облікових даних для контролювання фінансових результатів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, практика ведення обліку доходів, витрат та фінансових результатів на вітчизняних підприємствах свідчить про його спрямованість на складання фінансової, податкової й статистичної звітності, тоді як деталізація інформації за центрами відповідальності та об'єктами діяльності з метою ведення управлінського обліку, складання внутрішньої звітності та здійснення контролювання прибутків (збитків) відсутня.

Мета статті. Розкрити сутність управлінського обліку та охарактеризувати його основні інструменти в системі інформаційного забезпечення контролювання фінансових результатів підприємства.

Виклад основного матеріалу. Діяльність підприємства в ринкових умовах економіки зумовила розподіл бухгалтерського обліку на фінансовий та управлінський. Кожен вид обліку покликаний надавати своєму споживачу корисну та різнопланову інформацію, створюючи при цьому єдину систему, яка, як знаряддя контролювання та управління фінансовими результатами, синтезує діяльність осіб і функціонування процесів у юридичному і економічному аспекті.

На відміну від фінансового обліку, який строго регламентований стандартами і законодавством, управлінський облік ведеться відповідно до інформаційних потреб суб'єктів управління та контролювання конкретного підприємства. Тому існує безліч різних підходів до розробки системи управлінського обліку, до методів його ведення і навіть до самого визначення управлінського обліку.

Вчені Ю.С. Цал-Цалко, Ю.Ю. Мороз та Н.І. Цегельник зазначають, що управлінський облік – це процес виявлення, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та передання інформації, що використовується управлінською ланкою для планування, оцінки і контролю всередині підприємства [7, с. 15]. Схоже визначання надається вченим П.Й. Атамасом: управлінський облік – це процес виявлення, вимірювання, збирання, нагромадження, аналізу, підготовки, інтерпретації та передачі облікової інформації, яка використовується управлінським персоналом всередині підприємства при прийнятті управлінських рішень та для забезпечення ефективного використання ресурсів [1, с. 3].

Окрему позицію щодо визначення сутності управлінського обліку займає В.В. Сопко, який зазначає, що внутрішньогосподарський облік (так званий управлінський, виробничий контролінг) є продовженням, а точніше, подальшим поглибленням, деталізацією даних бухгалтерського фінансового обліку в частині витрат і доходів діяльності, коли розкривається вся ефективність придбання ресурсів, їх переробки, технологічних та організаційних рішень, мотивації тощо [5, с. 483].

В дисертаційній роботі Л.І. Есманова управлінський облік визначає як нову концепцію управління, що забезпечує підтримку економіки господарства шляхом формування інформації про доходи й витрати і є основою для прийняття оптимальних управлінських рішень [2, с. 6].

Вчені Н.В. Прохар та О.Ю. Ночовна дослідивши сутність поняття "управлінський облік", зазначають, що на різних етапах розвитку сутність управлінського обліку можна трактувати по-різному. Підґрунтям для такого твердження є те, що в процесі еволюції зміст управлінського обліку поступово змінювався і врешті-решт із суто обліку витрат він трансформувався спочатку в інформаційну систему управління витратами, і потім в інформаційну систему підтримки управлінських рішень [4, с. 163].

Ми вважаємо, що управлінський облік в системі інформаційного забезпечення контролювання фінансових результатів – це інструмент оперативного виявлення, вимірювання, накопичення, підготовки, інтерпретації інформації щодо характеристик стану (фактичного та запланованого) витрат, доходів та фінансових результатів з різним рівнем деталізації, яка формується відповідно до інформаційних запитів користувачів та придатна для проведення якісного управлінського аналізу (здійснення аналітичних процедур).

Основним завданням управлінського обліку в системі інформаційного забезпечення контролювання фінансових результатів є вироблення зручної у використанні, прозорої та оперативної інформації про витрати, доходи та фінансові результати у розрізі центрів відповідальності, видів та об'єктів діяльності або по підприємству в цілому. Ми погоджуємося з Л.В. Нападовською, яка підкреслює, що управлінський облік не підміняє контроль, аналіз, планування, а шляхом забезпечення необхідною інформацією координує їх ефективне функціонування [3, с. 67].

Методика відображення аналітичних показників про доходи, витрати та фінансові результати в системі управлінського обліку залежить від використовуваних інструментів (рис. 1), вибираючи які варто орієнтуватися на інформаційні потреби суб'єктів контролювання, можливість проведення на основі сформованих даних управлінського аналізу, а також кваліфікацію фахівців з управлінського обліку і аналізу.

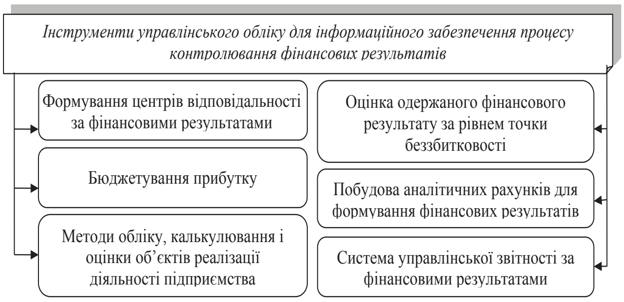

Рис. 1. Інструменти управлінського обліку для інформаційного забезпечення процесу контролювання фінансових результатів

Джерело: розроблено автором

Формування центрів відповідальності за фінансовими результатами. Складність і велика кількість господарських операцій, які здійснюються на підприємстві не дають можливість його керівнику безпосередньо контролювати ці операції. В таких умовах виникає необхідність розділити підприємство на окремі сегменти або підрозділи й дозволити керівникам, які відповідають за ці структури, діяти самостійно, надаючи їм більший ступінь незалежності через делегування певних повноважень [7, с. 519].

Аналіз економічної літератури свідчить, що центром відповідальності називають частину підприємства, підрозділ (сукупність функціональних дій), який очолює керівник, особисто відповідальний за результати його роботи. Мета обліку відповідальності – накопичувати показники про витрати, доходи та прибутки для кожного окремого центру відповідальності, для того щоб виявляти відхилення від цільових показників функціонування (як правило, бюджетних) і знати який із центрів це допустив.

Створення і функціонування системи обліку за центрами відповідальності з метою формування інформаційної бази контролювання фінансових результатів передбачає: 1) визначення центрів відповідальності; 2) складання бюджету для кожного центру відповідальності; 3) регулярне складання звітів про виконання бюджету; 4) аналіз причин бюджетних відхилень та оцінка діяльності центру відповідальності.

Центри відповідальності необхідно розглядати як внутрішні підрозділи підприємства, які функціонують на високому рівні економічної самостійності, виготовляють або кінцеву продукцію, яку реалізують на ринку і створюють реальний прибуток, або проміжну продукцію внутрішньогосподарського призначення, яку передають іншим підрозділам за планово-розрахунковими цінами і створюють, таким чином, розрахунковий умовний прибуток як частину прибутку підприємства, мають право розпоряджатися частиною прибутку від реалізації та вести самостійний баланс.

Таким чином, однією із основних переваг облікової системи центрів відповідальності є підвищення ступеню ефективності формування інформаційного забезпечення контролювання фінансових результатів на основі оперативного фіксування та можливості постійного отримання деталізованих даних про витрати, доходи та фінансові результати.

Бюджетування прибутку. Облік за центрами відповідальності у поєднанні з належним чином розробленою системою бюджетів є одним з найбільш успішних інструментів управлінського обліку в системі контролювання формування, розподілу та використання фінансових результатів і слугує потужним важелем у системі управління підприємством.

Бюджет – це кількісний план у натуральному і грошовому вираженні, підготовлений і прийнятий для певного періоду функціонування об'єкта контролювання, що звичайно показує планову (майбутню) величину доходу, яку хочуть досягти, витрати, що мають бути здійсненні протягом цього періоду, ресурси, які необхідно залучити для досягнення такої мети. Бюджети можна розглядати як норми контролювання, тобто складову частину інформаційної бази контролювання, а бюджетування – як процес формування цих норм.

Враховуючи, що основним показником діяльності центрів відповідальності підприємства є валовий прибуток, необхідно акцентувати увагу в процесі бюджетування прибутку на перетворенні цільового бюджету прибутку на нижчих рівнях управління в систему багаторівневого відображення формування валового прибутку. Таким чином, при розробці форматів бюджету прибутку, необхідно враховувати перелік показників, за якими здійснюється оцінка діяльності окремих центрів відповідальності та підприємства в цілому. Поєднання бюджетування з використанням показників багаторівневого валового прибутку дозволить взаємопов'язати кінцеві результати діяльності суб'єкта господарювання з внеском кожного центру відповідальності, виявити відхилення від цільових бюджетних показників та причини (винуватців) цих відхилень.

Методи обліку, калькулювання і оцінки об'єктів реалізації діяльності підприємства. Для збереження і покращення загальної прибутковості підприємства необхідно знати і контролювати розміри витрат на будь-який момент по окремих об'єктах обліку. Управлінський облік витрат дає цю інформацію, допомагає контролювати витрати, встановлюючи критерії ефективності господарської діяльності. Потреба в інформаційних ресурсах за обліком витрат полягає в тому, що вони відображають, де були здійсненні витрати і створюють передумови для їх аналізу, контролювання та оптимізації. Принциповим є те, що облік витрат – це спосіб відображення елементів витрат у їх сукупності в системі рахунків за місцем відповідальності, а спосіб калькулювання – визначення витрат, відображених в системі рахунків, що припадають на калькуляційну одиницю.

Об'єкти витрат підприємства надзвичайно різні, оскільки ними є продукція, роботи, послуги, товари і види діяльності за структурними підрозділам, авансовані в господарську діяльність активи та собівартість реалізації. Обрана методологія обліку витрат на підприємстві повинна сприяти найоптимальнішому взаємозв'язку між показниками: ціна, собівартість, прибуток. Для збереження необхідного рівня прибутку, зниження цін повинне викликати відповідне зниження собівартості виробництва продукції, тобто має застосовуватися економічна концепція "зниження ціни – зниження витрат".

Доходи підприємства створюються за рахунок витрат собівартості реалізації, які виникають в результаті передачі створених об'єктів діяльності покупцям в процесі їх продажу. Витрати собівартості реалізації формуються за виробничою собівартістю реалізованих об'єктів діяльності.

Забезпечення формування інформації щодо виробничої собівартості в системі управлінського обліку дозволить: здійснювати контролювання і управління витратами на рівні структурних підрозділів підприємства; визначити та контролювати валовий фінансовий результат за окремими

об'єктами діяльності та рівень його використання для фінансування загальногосподарських витрат; моделювати і контролювати рівень беззбитковості господарської діяльності та обсяг необхідного валового прибутку для підприємства. За таких умов, виробнича собівартість продукції (робіт, послуг) є одним із ключових показників, що є підґрунтям для контролювання формування фінансових результатів в розрізі об'єктів діяльності і центрів відповідальності, та прийняття на цій основі управлінських рішень, спрямованих на підвищення прибутковості та ефективності діяльності підприємства.

У даний час система обліку за виробничою собівартістю широко поширена в усіх економічно розвинутих країнах під назвою директ-костинг (система обліку змінних витрат). При описі цієї системи у вітчизняній літературі по бухгалтерському обліку часто зустрічається термін "облік обмеженої, неповної або скороченої собівартості". Прийнятною назвою для цієї систем в Україні може бути "метод бухгалтерського обліку валового прибутку".

Отже, від обраних на підприємстві методів обліку, калькулювання і оцінки об'єктів реалізації діяльності залежить якість інформаційного забезпечення системи контролювання фінансових результатів та ефективність прийняття багатьох управлінських рішень (установлення ціни на продукцію, припинення виробництва певного виду продукції та ін.).

Оцінка одержаного фінансового результату за рівнем точки беззбитковості. Розуміння залежності між витратами, цінами, обсягами продажу та фінансовими результатами суб'єкта господарювання є необхідним інструментом для створення якісного інформаційного забезпечення контролювання прибутків підприємства, оскільки такі взаємозв'язки формують основну модель господарської діяльності. Для контролювання поточних та прогнозування можливих значень цін, прибутку, витрат та інших параметрів діяльності, інформація про які в сучасних ринкових умовах має надзвичайно важливе значення, необхідно використовувати аналітичні можливості аналізу «витрати – обсяг діяльності – прибуток». Для цього необхідно, щоб в підсистемі управлінського обліку була сформована відповідна інформаційна база для можливості проведення зазначеного аналізу.

При формуванні управлінської облікової інформації з метою проведення аналізу беззбитковості необхідно керуватися тим, що основним показником, який характеризує ефективність господарювання виробничих структурних підрозділів вітчизняних підприємств, є валовий прибуток (ВП), який можна назвати джерелом покриття постійних витрат і формування операційного прибутку. За його допомогою визначається поріг рентабельності виробництва, встановлюється ціна беззбиткової реалізації продукції, будується асортиментна політика підприємства і так далі.

Дані для аналізу беззбитковості можна отримати лише з управлінської звітності – базовим агрегатом якої виступає бюджет доходів та витрат, який є графіком роботи підприємства впродовж року та дає можливість розмежувати витрати на постійні та змінні, а це є головною умовою аналізу беззбитковості.

У свою чергу, аналіз беззбитковості є основним інструментом при плануванні операційного бюджету, оскільки саме він визначає той обсяг виробництва/продажу, при якому підприємство повністю покриває свої постійні витрати, або іншими словами його збитки рівні нулю.

Побудова аналітичних рахунків для формування фінансових результатів. Сучасне економічне становище, яке склалося на підприємствах, вимагає від управлінського обліку пошуку прихованих резервів, тому побудова аналітичних рахунків на рівні центрів відповідальності є вимогою користувачів інформаційних ресурсів для потреб контролювання та управління фінансовими результатами.

У зв'язку з тим, що об'єктом обліку результатів діяльності центрів відповідальності може бути валовий прибуток, для формування обліково-аналітичної інформації про доходи і витрати в аналітичному розрізі пропонуємо ввести у використання спеціальний рахунок 78 "Валовий прибуток (збиток)", який повинен мати у своєму складі 3 субрахунки, такі як: 781 "Валовий прибуток (збиток) від готової продукції", 782 "Валовий прибуток (збиток) від робіт і послуг", 783 "Валовий прибуток (збиток) від товарів". У дебет рахунку 78 "Валовий прибуток (збиток)" необхідно списувати виробничу собівартість реалізованих об'єктів діяльності центром відповідальності, а у кредит – дохід, одержаний від реалізації цих об'єктів. Щомісячно визначений валовий прибуток буде списуватися на кредит рахунку 79 "Фінансові результати", а валовий збиток на кредит рахунку 79 "Фінансові результати".

Класифікацію рахунків аналітичного обліку витрат, доходів та фінансових результатів можна побудувати ієрархічним методом класифікації з використанням послідовної системи кодування. Таким чином, пропонуємо за умов ведення комп'ютерного обліку до рахунків 26 "Готова продукція", 70 "Доходи від реалізації", 90 "Собівартість реалізації", 92 "Адміністративні витрати", 93 "Витрати на збут", 78 "Валовий прибуток" та 79 "Фінансові результати" виділяти та додавати аналітичні ознаки рахунків управлінського обліку (рис. 2).

Використання інтегрованого підходу в бухгалтерській системі дозволить розробити структуру взаємозв'язку синтетичних і аналітичних рахунків формування фінансових результатів за об'єктами діяльності та центрами відповідальності виробничого підприємства, що, в свою чергу, покращить інформаційне забезпечення контролювання прибутку (збитку) підприємства.

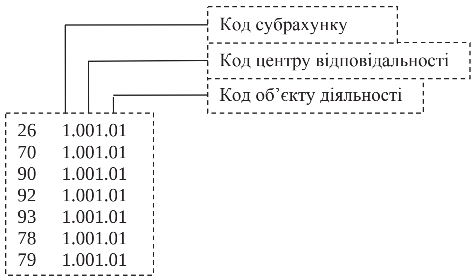

Рис. 2. Аналітичні ознаки рахунків бухгалтерського обліку з метою формування інформаційних ресурсів управлінського обліку прибутку

Джерело: розроблено автором

Система управлінської звітності за фінансовими результатами. Управлінський обліковий процес на кожному підприємстві закінчується складанням управлінської звітності на підставі об'єднання поточних даних для розрахунку економічних показників, необхідних для контролювання та управління фінансовими результатами.

Управлінська звітність – це документ, що відображає головні процеси, які здійснювалися підприємством у звітному періоді. Причому кожне підприємство має право самостійно визначати конкретні складові елементи такого документа. Головним

чином, звітність орієнтується на її користувачів, і зміст залежить від їх вимог і виду інформації, яка їх цікавить [7, с. 63].

Призначенням управлінської звітності за центрами відповідальності є створення інформаційної бази для чіткої ідентифікації витрат, пов'язаних з відповідними господарськими процесами та об'єктами діяльності, джерел їх покриття у вигляді доходів та фінансових результатів. Крім того, показники, які відображаються у звітності даного виду повинні надавати можливість здійснювати виконання таких процедур інформаційної системи: проведення аналізу цін та витрат, взаємозв'язку "витрати – обсяг – прибуток"; визначення факторів, що впливають на зміну фінансових результатів; планування подальшої діяльності.

Система управлінської звітності повинна враховувати ієрархічність побудови системи обліку за центрами відповідальності, а саме: чим нижче рівень, тим детальнішими мають бути показники діяльності структурного підрозділу, і навпаки, чим вищий рівень, тим інформація, що представлена у звітах за цими показниками, стає більш узагальненою.

Основу обліку відповідальності становить принцип контрольованості, що означає введення в сферу відповідальності керівника конкретного центру відповідальності тільки тих ділянок діяльності, на які він може реально вплинути. Цей принцип може бути забезпечений обчисленням впливу неконтрольованих ділянок, щоб у звітах показати вплив контрольованих і неконтрольованих витрат на формування фінансових результатів.

Визначати рівень деталізації у звітах для керівників різних рівнів слід з урахуванням конкретних умов, проте принципи, що становлять основу всіх форм контрольної звітності підприємства, мають бути однаковими для всіх:

- звіти, які подають "наверх", слід формувати як комбінацію звітів, підготовлених для керівників нижчих рівнів;
- у звітах має бути інформація про заплановані (бюджетні) показники й фактичні показники, а також відхилення від гнучкого бюджету із зазначенням сприятливих і несприятливих чинників;
- статті, що повністю підконтрольні керівникам на даному рівні управління, слід наводити окремо від тих, які підлягають контролюванню лише частково.

Основною вимогою при постановці ефективної системи управлінської звітності в розрізі центрів відповідальності, на наш погляд, є єдиний підхід. Тобто, звіти повинні бути систематизовані, а їх форми і методи – відображені в обліковій політиці. Така звітність повинна давати змогу ідентифікувати центр відповідальності, систему показників та можливість зведення даних на рівні підприємства.

В процесі формування інформаційних ресурсів управлінського обліку необхідно враховувати, що інформація про витрати, доходи та прибутки в різноманітних її аспектах, є первинною аналітичною інформацією, яка надходить до аналітичної підсистеми з метою формування системи показників для контролювання стану та розвитку фінансових результатів. Тому важливим при формуванні показників управлінської звітності є визначення найоптимальнішого методу обліку витрат, порядку визначення та відображення собівартості продукції, доходів, фінансових результатів та рівня деталізації інформації.

Висновки і пропозиції. Запропонований інструментарій формування інформаційних ресурсів в системі управлінського обліку про стан та розвиток прибутків (збитків) в розрізі центрів відповідальності та об'єктів діяльності допоможе підвищити якість контролювання та управління фінансовими результатами та забезпечить виявлення резервів зростання прибутковості діяльності підприємства.

Перспектива подальших досліджень полягає в більш поглибленому обґрунтуванні кожного з інструментів управлінського обліку в системі контролювання фінансових результатів підприємства.

Список літератури:

1. Атамас П.Й. Управлінський облік: навчальний посібник / П.Й. Атамас. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 440 с.
2. Есманова Л.І. Управління фінансовими результатами сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Л.І. Есманова; Сум. нац. аграр. ун-т. – Суми, 2009. – 20 с.
3. Нападовська Л.В. Управлінський облік: монографія / Л.В. Нападовська. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 450 с.
4. Прохар Н.В. Облік доходів, витрат і фінансових результатів: проблеми теорії та практики: монографія / Н.В. Прохар, О.Ю. Ночовна. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011 – 257 с.
5. Сопко В.В. Бухгалтерський облік: Навчальний посібник / В.В. Сопко. – К.: КНЕУ, 2000. – 578 с.
6. Фаріон І.Д. Управлінський облік: Підручник / І.Д. Фаріон, Т.М. Писаренко. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 792 с.
7. Цал-Цалко Ю.С. Управлінський облік: Підручник / Ю.С. Цал-Цалко, Ю.Ю. Мороз, Н.І. Цегельник. – Житомир: ПП "Рута", 2015. – 632 с.

Мельник Т.Ю.
Житомирский государственный технологический университет

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА ДЛЯ КОНТРОЛИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье исследована сущность и значение управленческого учета в процессе информационного обеспечения контролирования финансовых результатов. Выделены и охарактеризованы его основные инструменты. Обоснована необходимость построения управленческого учета на основе формирования центров ответственности. Выделен отдельный счет для формирования информации о созданной валовой прибыли, которая отражает результаты деятельности центров ответственности. Раскрыто значение управленческой отчетности в процессе контролирования финансовых результатов.
Ключевые слова: финансовые результаты, система контролирования, управленческий учет, информационное обеспечение.

Melnik T.Yu.
Zhytomyr State Technological University

FORMATION INFORMATION RESOURCES OF MANAGEMENT ACCOUNTING TO THE PROCESS OF CONTROL FINANCIAL RESULTS OF ENTERPRISE

Summary
The article studies the nature and importance of management accounting in the information provision to the process of control financial results. Its main tools are isolated and characterized. Grounded the necessity of construction management accounting based on the formation of responsibility centers. Allocated separate account for the formation of information created on gross profit, which reflects the performance of responsibility centers. Reveals the importance of management reporting in the process of control financial results.
Keywords: financial results, system of controlling, management accounting, informational support.

УДК 331.2

ДОСЛІДЖЕННЯ І АНАЛІЗ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ ОЦІНКИ ПРАЦІ

Сокур М.І., Гриценко Д.С.
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Метою оцінки праці є визначення відносної цінності праці, яка включає в себе формальне і систематичне порівняння різних видів праці. Результатом оцінки праці є визначення ієрархії оплати. В зарубіжних фірмах оцінкою займаються спеціально вибрані комітети, які планують оцінку праці. Одним із методів оцінки праці є розмежування видів праці. Застосовують також метод класифікації видів праці, бальний метод, факторного порівняння, а також метод групування аналогічних видів праці за тарифними розрядами. Ряд зарубіжних фірм застосовують оплату праці засновану на кваліфікацій і оплату, що складається на ринку. Застосування методів оцінки праці є важливим фактором мотивації працівників до високопродуктивної праці.
Ключові слова: оцінка праці, ранжування, класифікація, бальний метод, факторне порівняння, тарифи, мотивація.

Постановка проблеми. Мета оцінки праці (jobevaluation) – визначити відносну цінність праці. Вона включає в себе формальну і систематичне порівняння різних видів праці для визначення цінності одного виду праці порівняно з іншим. Її кінцевий результат – визначення ієрархії оплати. Основа оцінки праці полягає в тому, щоб порівняти зміст різних видів праці, наприклад, необхідним фізичним зусиллям, відповідальності, навичок. Припустимо, Ви знаєте (на основі Вашого огляду оплати і політики винагороди), «скільки коштують» ключові, контрольні види праці, і можете використовувати оцінку праці для того, щоб визначити відносну цінність всіх інших видів праці на Вашій фірмі (по відношенню до цих «контрольних точок»). Тоді Ви добре просунулися на шляху до справедливої оцінки всіх видів праці у Вашій організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й прикладні аспекти мотивації продуктивності та якості праці знайшли відображення в зарубіжній літературі й вітчизняній науці. Вітчизняні дослідники мають різні підходи до проблеми мотивування праці й організації діяльності. Цими проблемами займаються В. Абрамов, Г. Дмитренко, А. Калина, А. Колот, П. Круш, А. Крушевський, О. Крушельницька. Важливий внесок у розробку проблем мотивування оцінки діяльності й мотивації праці внесли зарубіжні вчені М. Армстронг, В. Врум, Б. Моснер, М. Потер, Т. Стівенс, Ф. Уайтлі, Ф. Херцберг. Проблему формування трудового потенціалу й збереження трудового капіталу підприємства вивчали А. Ачкасов, І. Джаін, Т. Костишина, Т. Макарова, А. Найда, В. Пасічний, В. Торкатюк та ін.

Виклад основного матеріалу. Існує два основних способи, які можна використовувати для порівняння декількох видів праці.

По-перше, можна скористатися власною інтуїцією. Ви можете просто вирішити, що один вид праці «важливіше» іншого і не вдаватися в зайві роздуми, чому це так з точки зору факторів, що відносяться до конкретного виду праці.

Застосовуючи другий спосіб, Ви можете порівняти види праці один з одним за деякими базовими показниками, загальними для всіх видів праці. В управлінні винагородою такі базові показники називаються факторами можуть бути компенсовані. Це ті чинники, які визначають Ваше розуміння змісту праці і те, як один вид праці співвідноситься з іншим. Вони також допомагають визначити розмір винагороди, що виплачується за кожен вид праці.

Деякі роботодавці винаходять свої власні компенсовані фактори. Однак більшість використовує чинники типових систем оцінки праці і ті, на які є посилання у федеральному законодавстві. Наприклад, Закон про рівну оплату, проголошуючи, що жінки, які виконують приблизно таку ж роботу, як і чоловіки (з точки зору цих факторів), повинні отримувати рівну з чоловіками зарплату, вказує на чотири компенсуються фактора – навички, зусилля, відповідальність та умови праці. Інший приклад: метод оцінки праці, пропагований консалтинговою фірмою «Хей», базується на трьох компенсованих факторах: ноу-хау, вирішенні проблем і відповідальності.

Вибір компенсуючих факторів відіграє стрижневу роль в оцінці праці. В оцінці праці кожен вид праці зазвичай порівнюється зі всіма іншими порів-

© Сокур М.І., Гриценко Д.С., 2015

нянними видами праці за одним і тим же компенсуючи факторів. Таким чином, Ви оцінюєте одні і ті ж елементарні компоненти кожного виду праці, а тому Вам легше порівняти різні види праці між собою – наприклад, за навичкам, зусиллям, відповідальності, умов праці, які потрібні для кожного виду праці.

Планування оцінки праці і підготовка до неї. Оцінка праці – це здебільшого суб'єктивний процес, що вимагає тісної співпраці менеджерів нижньої ланки, фахівців з управління персоналом, самих працівників і представників профспілки. Основні кроки: визначення необхідності програми, пошук підтримки, а потім вибори комітету оцінки, який, власне кажучи, і проводить оцінку праці.

Визначити потребу в оцінці праці нескладно. Наприклад, причиною не задоволеності працівників, що виражається у високій плинності кадрів, страйках, суперечках, може бути несправедливість: працівникам по-різному платять за одну і ту ж роботу. Аналогічно, менеджери можуть висловлювати занепокоєння з приводу застосовуваної в даний час неформальної процедури визначення ставок оплати різних видів праці, відчуваючи, що більш систематична оцінка тарифних ставок була б більш справедливою.

Далі, оскільки працівники можуть злякатися, що систематична оцінка їх роботи на ділі може призвести до скорочення їх зарплати, другий важливий крок полягає в тому, щоб заручитися підтримкою працівників. Ви можете сказати працівникам, що в результаті майбутньої програми оцінки праці рішення про розмір зарплати більше не будуть прийматися просто за примхою начальства, що оцінка праці створить механізм для прийняття до уваги тих скарг, які вони висловлюють, і в результаті проведення оцінки праці жодна тарифна ставка не знизиться.

Потім необхідно вибрати комітет по оцінці праці, і тому є дві причини. По-перше, комітет повинен виявити точки зору кількох людей, добре знайомих з працею, про який йде мова, причому кожен з них може мати свою особливу точку зору щодо природи цієї праці. По-друге (якщо комітет, принаймні, частково складається з працівників), можливо, створення комітету допоможе гарантувати, що працівники краще сприймуть результати оцінки праці.

Власне комітет зазвичай складається з п'яти членів, більшість з яких – працівники. Хоча менеджери мають право працювати в таких комітетах, працівники, можливо, будуть підозріло ставитися до їх присутності і тому, ймовірно, краще всього, щоб представники менеджерів не брали участь в оцінці комітетом праці не менеджерів. Проте присутність фахівця з управління персоналом зазвичай можна виправдати: адже він користується репутацією неупередженої людини, ніж лінійний менеджер, і він може допомогти в оцінці праці як експерт. Перший спосіб – надати цій людині дорадчий голос. Представник профспілки теж може брати участь в цьому, але в більшості випадків профспілка лише стверджує оцінку праці як метод прийняття попередніх рішень і зберігає за собою право опротестовувати фактичні рішення про тарифи за допомогою скарг або переговорів. Кожен призначений член комітету потім отримує брошуру, що описує процес оцінки праці, проходить спеціальний інструктаж і навчання, де йому пояснюють, як проводити оцінку праці.

По-перше, він зазвичай визначає 10-15 ключових, контрольних видів роботи. Ці види праці будуть оцінюватись в першу чергу і будуть служити орієнтирами або вихідними пунктами для вимірювання відносної важливості або цінності всіх інших видів праці і розробки ієрархії видів праці.

Далі, комітет може вибрати компенсовані фактори (хоча відділ управління персоналом зазвичай воліє розглядати це як складову частину процедури вибору конкретної методики оцінки праці).

Нарешті, комітет переходить до виконання своєї найважливішої задачі – фактичного визначення цінності кожного виду праці. Для цього комітет, ймовірно, використовують один з наступних методів оцінки праці: ранжування, класифікація, бальний метод або факторне порівняння.

Найпростіший метод оцінки праці – ранжування (rankingmethod) всіх видів праці, зазвичай на основі якогось узагальненого фактора на кшталт «складності роботи», Ранжування видів праці складається з декількох етапів.

1. Збір інформації про працю. Перший крок – дослідження праці. Складають посадову інструкцію для кожного виду праці, а потім використовують її (зазвичай) як базис для ранжирування. Іноді становлять також кваліфікаційні вимоги (або карту організації праці), але зазвичай ранжування праці проводиться для «всієї роботи в цілому», а не для ряду компенсуються факторів. Таким чином, детальний перелік функціональних обов'язків працівника із зазначенням пропонованих до працівника вимог не настільки необхідний для вирішення проблем, прийняття рішень, скажімо, визначення навичок при використанні цього методу на відміну від інших методів оцінки праці.

2. Вибір експертів і видів праці для ранжирування. Часто не має сенсу складати один і той же рейтинг для всіх видів праці, які є в організації. Більш звичайна процедура – ранжування видів праці по підрозділах або «за класами» (тобто виробничі робочі, канцелярські службовці). При цьому зникає необхідність безпосередньо порівнювати, скажімо, праця на виробництві та канцелярська праця.

3. Вибір компенсуючих факторів. У методі ранжирування зазвичай використовується тільки один фактор (такий, як складність праці), так що визначається рейтинг кожного виду праці в цілому. Незалежно від того, скільки факторів Ви вибрали, рекомендується ретельно пояснити членам комітету, що являє собою кожний фактор, щоб вони могли оцінювати працю, не входячи в протиріччя один з одним.

4. Ранжування видів праці. Далі визначається ранг кожного виду праці. Найпростіший спосіб зробити це – видати кожному члену комітету набір карток, на кожній з яких наводиться короткий опис виду праці. Потім на картках проставляються ранги, від найнижчого до найвищого. Деякі менеджери використовують «метод почергового ранжирування», щоб процедура давала більш точні результати. Тут Ви, взявши картки, вибираєте спочатку картку з найвищим рангом, потім з найнижчим, потім – з найвищим і найнижчим з решти і т. д. до тих пір, поки не будуть проранжовано всі картки. Так як зазвичай вибирати крайні оцінки простіше, такий підхід спростить процедуру ранжирування.

5. Комбінація рейтингів. Зазвичай кілька експертів ранжирують види праці незалежно один від одного. Потім, коли це буде зроблено, комітет (або Ви самі) може просто усереднити результати ранжирування.

«За» і «проти». Це найпростіший метод оцінки праці, його легше всього пояснити і він зазвичай забирає менше часу, ніж інші методи.

Деякі з його недоліків обумовлені скоріше його використанням, ніж самим методом. Наприклад, існує тенденція надто вже покладатися на суб'єктивні здогадки. Аналогічно, ранжування не дає жодних критеріїв для вимірювання відносної цінності одного виду праці. Наприклад, вид праці № 4 може насправді бути в п'ять разів цінніше, ніж № 5, але при системі ранжирування Ви будете знати, що одна робота має більш високий рейтинг в порівнянні з іншою. Ранжування зазвичай доречно в невеликих організаціях, які не можуть дозволити собі витратити час або гроші на розробку більш складної системи.

Застосовується також метод класифікації (або градації) видів праці (classification (orgrading) method) – це простий і широко використовуваний метод, який полягає в тому, що види праці розподіляються на групи. Ці групи називаються категоріями (classes), якщо в них входять тільки аналогічні види праці (наприклад, "судовий виконавець IV категорії), або розрядами (grades), якщо в них входять види праці, однакові за складністю, але відрізняються за іншими ознаками.

Існує кілька способів класифікації видів праці. Один спосіб – складання «описів розрядів» (аналог посадової інструкції) і розподіл видів праці за категоріями на основі цих описів. Інший спосіб – розробка правил класифікації для кожної категорії (наприклад, скільки незалежних суджень, навичок, фізичних зусиль і т. д. вимагає кожна категорія видів праці). Потім можна класифікувати види праці за цими правилами.

Звичайна процедура полягає в тому, щоб вибрати ряд компенсуються факторів, а потім розробити опис класів або розрядів, що описують кожен клас з точки зору кількості або рівня компенсуються факторів. Наприклад, у федеральній системі класифікації в США використовуються наступні компенсовані фактори: 1) складність і різноманітність праці; 2) підпорядкування і керівництво; 3) самостійні судження; 4) необхідна оригінальність; 5) природа і цілі взаємин із співробітниками; 6) відповідальність; 7) досвід; 8) необхідні знання.

На основі цих компенсуються факторів складають опис розряду (gradedescription),після цього оціночний комітет розглядає усі посадові інструкції і розподіляє всі види праці за категоріями та розрядами.

ОПИС РОЗРЯДІВ

GS-1 включає ті категорії посад, де обов'язком людини є виконання деяких дій під безпосереднім керівництвом при обмеженою свободі прояву власних незалежних суджень або при повному відсутності такої свободи:

А) проста рутинна робота в офісі, в бізнесі чи на державній службі;

Б) елементарна робота підлеглого технічного характеру в науковій, технічної або професійної сфері.

GS-2 Включає категорії посад, де обов'язком людини є:

А) виконувати під безпосереднім керівництвом при обмеженій свободу вираження незалежних суджень рутинну роботу в офісі, в бізнесі або на державній службі, або порівнянну технічну роботу обмеженого і підлеглого характеру наукової, технічної чи професійній сфері, що вимагає певної професійної підготовки або досвіду;

Б) виконувати іншу роботу аналогічного значення, складності і відповідальності, що вимагає такої ж кваліфікації. GS-3 Включає категорії посад, де обов'язком людини є:

А) виконувати під безпосереднім або загальним керівництвом щодо складну і відповідальну роботу в офісі, в бізнесі або на державній службі, або порівнянну технічну роботу підпорядкованого характеру професійної, наукової або технічної сфері, вимагає в кожному з випадків:

(1) певної професійної підготовки або досвіду,

(2) професійних знань у певній області,

(3) в деякій мірі вираження незалежних суджень відповідно з добре відомими методиками і процедурами;

Б) виконувати іншу роботу аналогічної значущості, складності і відповідальності, що вимагає порівнянної кваліфікації.

GS-4 Включає ті категорії посад, де обов'язком людини є:

А) виконувати під безпосереднім або загальним керівництвом помірно складну і відповідальну роботу в офісі, бізнесі чи на державній службі, або виконувати порівнянну технічну роботу підлеглого характеру у професійній, науковій або технічній сфері, вимагає в кожному з випадків:

(1) середньої професійної підготовки, а також досвіду роботи на посадах нижчого керівного складу чи інших (рисунок 1).

Метод класифікації видів праці має кілька переваг. Головне полягає в тому, що більшість роботодавців зазвичай все одно класифікують види праці, незалежно від того, який метод оцінки праці

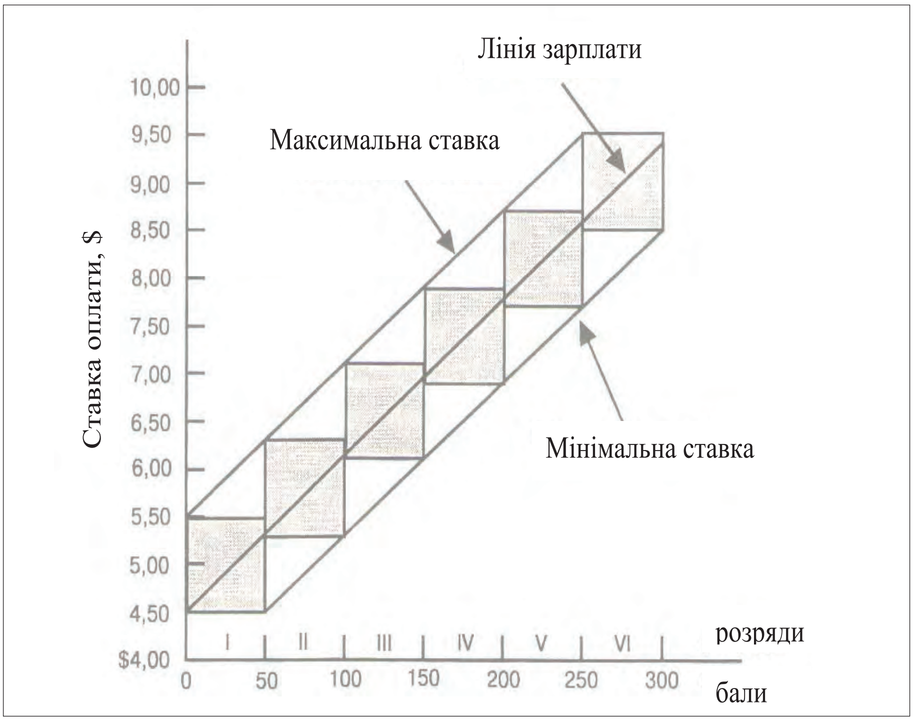

Рис. 1. Структура зарплати (графік показує категорії оплати, які перекриваються і «Вилку» зарплати)

вони використовують. Вони роблять це для того, щоб уникнути необхідності мати справу з некерованим кількістю видів праці і оцінювати їх. При використанні методу класифікації праці всі види праці, звичайно ж, вже будуть згруповані в декілька категорій.

Недолік в тому, що важко скласти опис категорії або розряду, і використання їх у значною мірою потребує суб'єктивних суджень. Все ж багато роботодавців (включаючи уряд США) успішно використовують цей метод, і уряд навіть прийшов до висновку, що витрати на використання більш формалізованих кількісних методів (таких, як два описаних нижче методу) більше, ніж забезпечувана ними додаткова точність.

Бальний метод (pointmethod) – більш формалізований кількісний метод оцінки праці. Він включає в себе визначення декількох компенсуючих факторів, у кожного з яких може бути кілька ступенів, а також ступеня, в якій кожен фактор присутній у конкретному виді праці. Наприклад, припустимо, що Ваші види праці можуть мати п'ять ступенів відповідальності. І припустимо, що кожній ступені кожного фактора приписується певна кількість балів. Потім, коли оціночний комітет визначить, якою мірою кожен з компенсуються факторів (таких, як «відповідальність») присутній у праці, можна буде скласти відповідні бали за всіма факторами і отримати загальну бальну оцінку праці. Таким чином, результатом буде кількісний рейтинг кожного виду праці в балах. Бальний метод, очевидно, – один з найбільш широко використовуваних методів оцінки праці.

Метод оцінки праці за допомогою факторного порівняння. Факторний порівняння (factor comparison method) – це ще один кількісний метод, що включає в себе вирішення питання, в яких видах праці вибрані компенсовані чинники присутні в більшій мірі, ніж в інших. Насправді цей метод – вдосконалений метод ранжирування. У методі ранжирування зазвичай дивляться на кожен вид праці як на щось єдине і неподільне і ранжирують види праці за деякого узагальненого критерію, наприклад, по складності праці. У методі факторного порівняння всі види праці ранжуються кілька разів: по одному разу на кожен обраний компенсується фактор. Наприклад, види праці можна проранжувати спочатку за компенсируемому фактору «навички». Потім їх можна проранжувати за «вимог до інтелекту» і так далі. Потім для кожного виду праці рейтинги підсумовують, щоб визначити загальний чисельний рейтинг праці. Цей метод також широко використовується на практиці.

Висновки і пропозиції. Метою оцінки праці є визначення відносної цінності праці. Вона включає в себе формальне і системне порівняння різних видів праці для визначення цінності одного виду праці порівняно з іншими. Оцінка праці- це здебільшого суб'єктивний процес який базується на тісній співпраці менеджерів, фахівців з управління персоналу, працівників основних професій і профспілок. Кінцевим результатом оцінки праці є визначення ієрархій оплати.

Як показує аналіз даної проблеми в зарубіжних фірмах оцінкою праці займаються спеціальні комітети, які планують оцінку праці. Найбільш поширеним методом оцінки праці в зарубіжних фірмах є ранжування усіх видів праці. Воно включає слідуючи етапи: збір інформації про працю, вибір експертів і видів праці для ранжування, вибір компенсуючих факторів, власне ранжування видів праці, комбінація рейтингів. Деякі фірми застосовують також метод класифікації видів праці, який полягає в тому, що види праці розподіляються по групах. Ряд фірм застосовують даний метод- це більш формалізований кількісний метод оцінки праці, який базується на визначенні декількох компенсуючи факторів. Широке застосування в зарубіжних фірмах знаходить метод групування аналогічних видів праці за тарифними разрядами та оплату праці, що складається на ринку, що може бути рекомендовано і в умовах України. Таким чином, застосування методів оцінки праці є важливим фактором мотивації працівників до високопродуктивної праці.

Список літератури:

1. Десслер Гари. Управление персоналом / Пер. с англ. – М.: «Издательство БИНОМ», 1997. – 432 с. : ил.
2. Циба Т.Є., Саленко О.Ф., Загірняк Д.М., Сокур М.І. Фінансова складова корпоративного управління. Навчальний посібник для студентів ВНЗів. – Кременчук: Вид. ПП Щербатих О.В., 2008. – 204 с.
3. Циба Т.Є., Труніна І.М., Сокур М.І. Економічні аспекти управління якістю. Навчальний посібник для студентів ВНЗів. – Кременчук: Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. – 180 с.
4. Сокур М. І. Система якості фірми: монографія / Сокур М.І., Божик Д.П., Сокур Л.М. – Кременчук: Вид. ПП Щербатих О.В., 2013. – 252 с.
5. Фальцман В.П. Экономическое поведение: человек – фирма – государство – экономика. – М.: Дело, 1993, т. 1, 2.
6. Пронников В.А., Ладанов И.Д. Управление персоналом в Японии: Очерки. – М.: Наука, 1989.
7. Конарева Л.А. Управление качеством продукции и освоение передовой технологии (опыт США и Японии) // ЭКО. – 1988. – П. – С. 155-170.
8. Питере Т., Уотермен Р. В поисках эффективного управления (опит лучних компаний) / Пер. с англ.; Под ред. Л.И. Евенко. – М.: Прогресс, 1986.
9. Харрингтон Дж. Управление качеством в американськіх корпорациях / Сокращенный перевод с английского: Под ред. Л.А. Конарева. – М.: Экономика, 1990.

Сокур Н.И., Гриценко Д.С.
Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского

ИССЛЕДОВАНИЯ И АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТ ПО ОЦЕНКЕ ТРУДА

Аннотация
Целью оценки труда является определение относительной ценности труда, которая включает в себя формальное и систематическое сравнение различных видов труда. Результатом оценки труда является определение иерархии оплаты. В зарубежных фирмах оценке занимаются специально выбранные комитеты, которые планируют оценку труда. Одним из методов оценки труда является разграничение видов труда. Применяют также метод классификации видов труда, балльный метод, факторного сравнения, а также метод группировки аналогичных видов труда по тарифным разрядам. Ряд зарубежных фирм применяют оплату труда основанную на квалификации и оплате, складывающейся на рынке. Применение методов оценки труда является важным фактором мотивации работников к високо производительному труду.
Ключевые слова: оценка труда, ранжирование, классификация, балльный метод, факторноесравнения, тарифы, мотивация.

Sokur N.I., Gritsenko D.S.
Kremenchug Michael Ostrogradskyi National University

RESEARCH AND ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE ON ASSESSMENT

Summary
The objective job evaluation is to determine the relative value of work, which includes formal and systematic comparison of different types of work. The result of job evaluation is to determine the hierarchy payment. In the assessment of foreign firms dealing specially selected committees that plan evaluation work. One method of job evaluation is the differentiation of types of work. Used as a method of classification of labor, PMT, factor comparison, and a method of grouping similar types of work for the tariff category. Several foreign companies use labor based on qualifications and pay, which is on the market. Application of job evaluation is an important factor in motivating employees to effective work.
Keywords: appraisal of work, ranking, classification, PMT, factor comparison, tariffs, motivation.

УДК 334.7

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЯВИЩА В ТУРИЗМІ

Тимченко Н.М.
Херсонська державна морська академія

У даній науковій роботі розглядаються питання історії розвитку підприємництва як соціального та економічного явища в туристичній сфері. В результаті дослідження встановлено, що в реформуванні української економіки ще із часів перебудови сектор малого бізнесу взяв на себе роль творця підґрунтя для нової системи господарювання, і домінуючий сьогодні приватний сектор зароджувався саме у сфері малого бізнесу. На теперішній час саме підприємництво все більше визнається як рушійна сила економіки в цілому та туризму зокрема, що надає можливості для подальшого розвитку туристичних територій і регіонів, формування інвестиційного клімату та конкурентоспроможних послуг. З туристичним бізнесом підприємців пов'язане формування матеріальної бази галузі, оцінка ефективності діяльності підприємств та використання ресурсів, організація праці, характер споживання туристичних послуг тощо. В статті також проведено аналіз розуміння сутності та змісту підприємництва, підприємця й бізнесмена в економічному середовищі, що є вкрай важливим для оцінки діяльності представників малого бізнесу в туристичній сфері, а також для визначення їх ролі та значення в житті суспільства.
Ключові слова: підприємництво, туризм, туристичні послуги, новаторство, малий бізнес, підприємство.

Постановка проблеми. В реформуванні української економіки ще із часів перебудови сектор малого бізнесу взяв на себе роль творця підґрунтя для нової системи господарювання. Домінуючий сьогодні приватний сектор зароджувався саме у сфері малого бізнесу. На теперішній час саме підприємництво все більше визнається як рушійна сила економіки в цілому та туризму зокрема, що надає можливості для подальшого розвитку туристичних територій і регіонів, формування інвестиційного клімату та конкурентоспроможних послуг. Світова практика свідчить, що технічний прогрес та найбільш повне задоволення споживчого попиту в багатьох випадках визначаються ефективністю роботи невеликих підприємств. Малий бізнес знаходиться в центрі інтересів сучасного суспільства, зачіпає життя всього населення. З туристичним бізнесом підприємців пов'язане формування матеріальної бази галузі, оцінка ефективності діяльності підприємств та використання ресурсів, організація праці, характер споживання туристичних послуг тощо.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення та систематизація наукових публікацій показує, що про-

© Тимченко Н.М., 2015

блемі розвитку підприємництва та малого бізнесу присвячені праці М.М. Баб'яка, Т.А. Говорушко, О.І. Тимченко, О.І. Микитюк, В.О. Сизоненка, В.А. Подсолонка, А.Ф. Процай, Т.Л. Миронової, А.Е. Воронкової, В.Ю. Медяника, О.В. Ульяницької, О.Є. Мазур та інших вітчизняних вчених [1-4]. Проблемами дослідження туристичної привабливості займалися Агафонова Л.Г., Балабанов І.Т., Герасименко В.Г., Нездоймінов С.Г., Кифяк В.Ф. тощо [5-9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Малий бізнес та підприємництво відігравали особливу роль у розповсюдженні цивілізації, проте їх історія ніколи не займала суспільної свідомості. Саме тому доречно буде орієнтувати увагу на ознайомлення із історичними особливостями розвитку підприємництва як соціально-економічного явища в туризмі України і світу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є встановлення історичних особливостей розвитку підприємництва, аналіз розуміння сутності та змісту підприємництва, підприємця й бізнесмена в економічному середовищі, що є вкрай важливим для оцінки діяльності представників малого бізнесу в туристичній сфері, а також для визначення їх ролі та значення в житті суспільства.

Виклад основного матеріалу. Виникнення підприємництва як сформованого стійкого явища відноситься до XVII ст. Воно розвивалося складно, супроводжувалося процесом вирішення багаточисленних протиріч. Його перші паростки почали пробиватися разом із становленням ринкових відносин.

Погляди на підприємництво та підходи в оцінці його важливих функцій в економічному механізмі відзначаються різноманітністю кутів зору та теоретичних посилань. Тут представлені і сугубо економічні функції підприємництва (ризикованість, освоювання та реалізація нововведень, роль специфічного фактору виробництва тощо), і соціально-економічна роль підприємця (нові підходи до управління, нові комбінації ресурсів), і загальний поведінковий підхід як до певного феномену господарювання, який вбирає в себе широку гаму соціальних, психологічних, організаційних і чисто економічних характеристик, що виділяють його серед інших явищ та інститутів ринкової економіки.

Слово «підприємець» (entrepreneur) вперше зафіксовано у французьких джерелах XVI ст., де воно означає «капітана удачі», який вербував вояків-найманців на службу великим феодалам і містам за плату. Тільки у XVIII ст. це поняття стало застосовуватися щодо суб'єктів господарювання, які або укладали контракти на проведення громадських робіт, або впроваджували на своїй землі нові сільськогосподарські технології, або ризикували власним капіталом у промисловості [16, с. 68].

Перші теоретичні оцінки підприємницької функції та поняття «підприємництво» запровадив у науковий обіг англійський вчений Річард Кантільон (1680-1734). Він розглядав підприємництво як особливу економічну функцію, важливою рисою якої є ризик та невизначеність [14, с. 8]. На його думку, прибутки та втрати підприємця є результатом ризику та невизначеності, які супроводжують його рішення. Сам прибуток або дохід залежать від різниці між цілком визначеною закупівельною ціною факторів виробництва або товарів і тією невизначеною ціною, за якою їх або результатний продукт можна буде продати. Підприємець постійно уловлює рух цін відповідно можливості прибутків і тим самим є суб'єктом процесу встановлення балансу між попитом та пропозицією на різноманітних ринках.

Необхідно підкреслити, що підприємець за Кантільоном – це будь-який індивід, який володіє властивістю передбачення та здатністю до ризику, направлений на майбутнє, дії якого характеризуються і надією отримати прибуток, і готовістю до втрат [12, с. 40]. Підприємець Кантільона – людина, яка дивиться вперед, але не є новатором в техніко-економічному значенні. Невизначеність відносно майбутнього – невід'ємна риса кожного дня, і ті індивідуумѝ, які враховують це постійно в своїх економічних очікуваннях, є підприємцями. Вчений вважав, що функція підприємця – діяти в невизначеності, в ній знаходити джерело задоволення своїх матеріальних потреб, і ця функція лягла в основу його концепції ринкової системи.

Таке широке, і в той же час достатньо монофункціональне трактування підприємця визначило перспективу «поля» діяльності для дослідників, які розділили точку зору Кантільона відносно ризику як найважливішого аспекту підприємницької функції, і це стало поштовхом для тих вчених, які не поділяли цих поглядів.

Вагомий внесок у розробку теорії підприємництва вніс відомий англійський економіст Адам Сміт (1723-1790). В класичному творі «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776) він проаналізував важливі проблеми розвитку економіки. Вчений вважав, що підприємець – це власник капіталу, який заради реалізації комерційної ідеї та отримання прибутку йде на економічний ризик. На думку А. Сміта, для того, щоб приватне підприємство було корисне суспільству, необхідні дві важливі умови: 1) у підприємця повинна бути особиста користь від підприємства; 2) конкуренція повинна тримати його у відповідних умовах [10].

А. Сміт зауважував, що поява підприємців обумовлена не стільки природою, скільки звичкою, практикою та вихованням, і що «різні люди відрізняються один від одного своїми природними здібностями набагато менше, ніж ми уявляємо, сама різниця здібностей у більшості випадків є не стільки причиною, скільки наслідком поділу праці» [10].

Інший англійський економіст Давид Рікардо (1772-1823) у роботі «Засади політичної економії та оподаткування» (1817 р.) надав ще більшої активності та самостійності підприємницькому процесу, зміст якого розумів, як сукупність виробничої та комерційної діяльності, вбачав у підприємці звичайного капіталіста [10].

Також цікавим є погляд вченого Ж. Бодо про те, що підприємець – це особа, що несе відповідальність за почату справу, це та людина, яка планує, контролює, організовує та володіє підприємством. Оперуючи сучасними поняттями, це людина, яка поєднує у собі функції власника капіталу та управляючого ним. При цьому Ж.Бодо указував на необхідність оволодіння капіталістом нових знань для розвитку свого підприємства [12, с. 180].

Свій погляд на сутність та функції підприємництва виклав французький вчений Жан Батист Сей (1767-1832) в «Трактаті з політичної економії» (1803). Він вважав, що підприємець – це персона, «яка тепер не зійде зі сторінок економічної теорії». У Сея на першому місці стояв промисловий підприємець. Вчений наголошував, що «в одній і тій самій області промисловості підприємець – розумна, діяльна, людина знань та порядку – набуває багатство, між тим, як інший, не обдаро-

ваний такими ж якостями або наштовхнувшись на несприятливі обставини, банкрутує» [12, с. 54]. Сей, як і Сміт, був прихильником вільного підприємництва. Він вказував на активний характер підприємництва, пов'язаний не тільки з пошуком, але і з необхідністю створення нових комбінацій факторів виробництва.

Представник німецької класичної школи Г. фон Мангольдт розкрив своє бачення підприємця в роботі «Дійсне призначення підприємця і істинна природа підприємницького прибутку» (1855). В центр своїх теоретичних досліджень підприємництва він поставив найважливішу рольову функцію підприємця – ризикованість, однак він намагався розглянути її більш детально у виробничій площині. «Те, що саме по собі є невід'ємним від поняття «підприємець» полягає, з однієї сторони, у володінні ... контролем за виробленою продукцією і з іншої – у прийнятті на себе відповідальності за будь-якого роду можливі збитки» [16, с. 89]. У першому наближенні Мангольдт розділив між собою «виробництво на замовлення» і «виробництво на ринок». У «виробництві на замовлення» гарантована оплата, оскільки відомий замовник і визначена ціна, тому ризик мінімальний або взагалі відсутній. У другому випадку – «виробництво на ринок» – така невизначеність присутня, так як продукт призначається для продажу при невизначеному попиті і невідомій ціні. Скоріше за все, мова йде про виробництво нового товару або ж про просування на новий ринок, а не про виробництво на ринок взагалі.

Відносячи діяльність підприємця до «виробництва для ринку», Мангольдт першим ставить питання про оцінку ступеня ризику, який несе підприємець. Підприємець бере на себе всю тяжкість рішень, пов'язаних з подоланням можливих коливань інвестицій і грошових надходжень у часі. Підприємець Мангольдта здійснює лише вибір технічних засобів, розподіл виробничих факторів та маркетинг створеної продукції в рамках заданої виробничої функції. Вчений розглядав успішні нововведення як частину підприємництва, хоча і не як основну функцію.

Якісно нову оцінку підприємництва дав наприкінці XIX ст. англійський економіст Альфред Маршалл (1842-1924). А. Маршалл поділяв підприємців на дві категорії: тих, хто відкриває нові та покращені методи господарювання і тих, хто йде утрованими шляхами. Послуги останніх є прямими та рідко залишаються без винагороди в повному обсязі. Перші ж, часто приносять суспільству більше вигоди, ніж отримали самі. Робота підприємців розподіляється та організується під «безпосереднім впливом конкуренції між ними» [15, с. 49].

А. Маршалл розширює вчення попередників, вказуючи на те, що для появи підприємця все ж таки потрібні певні здібності, які б мали бути вищого рівня за здібності інших. Саме останнє надасть можливість розширити не лише існуючі та перспективні фінансові можливості підприємця, а й ділове коло. Дані погляди наштовхнули нащадків на думки щодо ототожнення підприємництва з менеджментом, в якому ці процеси відтворились у понятті «делегування повноважень».

Погляди на природу та поняття підприємництва знайшли своє відображення в праці М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму» (1905 р.). Він надавав підприємництву раціонально-етичних рис протестантизму, пов'язуючи це зі світоглядом та моральністю підприємців, яким притаманні стриманість і скромність, обачність і рішучість, уміння та наполегливість, відданість справі. Під раціональністю М. Вебер розумів отримання максимального прибутку від затрачених, вкладених ресурсів та зусиль. Саме останнє характеризується його висловом про те, що людина існує для діла, а не діло для людини [11, с. 6].

Повнішу характеристику підприємництва наводить у своїх працях представник австрійської школи – американський економіст Йозеф Шумпетер (1883-1950). У його концепціях підприємець трактується як своєрідний соціально-психологічний тип господаря, для якого головне – аналіз і використання різноманітних ринкових можливостей, реалізація новаторських ідей [17]. Саме він пов'язав із поняттям підприємництва насамперед, інноваційність, надавши йому відсутню у попередніх формулюваннях динамічну якість.

Завдяки працям Й.Шумпетера підприємець із «ілюзивної», хоча і важливої фігури перетворився в центральний елемент механізму економічного розвитку, в рушійну силу продуктивних сил. Підприємець Шумпетера повинен бути «озброєний» лише ідеєю нововведень і енергією для того, щоб скористатися можливостями реалізації нових комбінацій. Головне – «...робити не те, що роблять інші» та «...робити не так, як роблять інші» [17].

Важливо підкреслити, що у Шумпетера підприємець – лідер, але лідер, який активно діє на основі інформації та знань.

Основи неоавстрійської школи були закладені Л. Мізесом у 30-40 роки XX ст. Він розуміє під підприємцем не визначену фігуру, а певну функцію, яка відображає цілеспрямованість людини на знаходження та використання нових можливостей, зазначаючи, що підприємець – це людина, дії якої орієнтуються на зміни ринкової інформації. Ринок, в свою чергу, прагне усунути від підприємницької ролі усіх, окрім здатних краще ніж інші прогнозувати попит споживачів [13, с. 63].

Л.Мізес визначав, що підприємницький прибуток є різницею між доходами від продажу нового товару і витратами на придбання або залучення в обіг виробничих факторів. Вчений «корегує» Й. Шумпетера, що «справою підприємця є не просто експериментувати з новими технологічними методами, а відібрати із множини...можливих методів саме ті, які найбільш придатні для забезпечення самим дешевим способом людей тим, чого вони більше всього потребують в даний момент» [13].

Подальший еволюційний рух розвитку підприємництва в цілому як наукової парадигми протікав як багатовекторне формування відносин власності, засобів виробництва та інших інструментів громадського суспільства. Науковці також визначили основи методології підприємницької діяльності в туристичній сфері, узагальнювали теоретичні підходи до наукових принципів ведення туристичного бізнесу та активізації підприємництва в галузі [6, с. 31].

Аналіз та систематизація наукової літератури показали, що методологічною основою розвитку підприємництва в галузі туризму є складові понятійно-категоріального апарату даної сфери економіки, які на сьогоднішній день не уніфіковані та не мають чітко визначеної точки зору. На нашу думку, ці обставини визначають необхідність проведення всебічного аналізу та розгляду підходів стосовно визначення сутності деяких термінів, наприклад, «підприємництво в туризмі», «малий бізнес в туризмі», «класифікація підприємництва у туристичній галузі».

Висновки і пропозиції. В цілому, проаналізувавши все вищезгадане, можна зробити висновок, що важливе значення для розвитку сучасного підприємництва та малого бізнесу в туристичній сфері мають погляди вчених – економістів XVIII-XIX ст. про те, що підприємець – це власник капіталу, володар власної справи, управляючий нею, новатор, часто поєднує, особливо на першій стадії, функціонування власного капіталу (справи), функції власника з особистою продуктивною працею. Наведені у їх працях мотиви підприємництва можна розглядати як основу загальноекономічної функції підприємництва у туризмі.

Проте, перспективними, на нашу думку, є дослідження питань, пов'язаних з розробкою системного підходу до визначення підприємницької діяльності в туристичній сфері, науково обґрунтованих критеріїв класифікації підприємництва як ринкової форми господарювання суб'єктів туристичної діяльності.

Список літератури:

1. Баб'як М. Розвиток малого і середнього підприємництва у регіоні / М. Баб'як // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 12. – С. 77-83.
2. Говорушко Т.А. Малий бізнес: навч. посіб. / Т.А. Говорушко, О.І. Тимченко. – К: Центр навчальної літератури, 2006. – 200 с.
3. Малий бізнес: стійкість та компенсаторні можливості: [монографія] / Г.В. Козаченко, А.Е. Воронкова, В.Ю. Медяник, В.В. Назаров. – К.: Лібра, 2003. – 328 с.
4. Подсолонко В.А. Підприємництво / В.А. Подсолонко, А.Ф. Процай, Т.Л. Миронова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 616 с.
5. Балабанов И.Т. Экономика туризма: учебн.пособие / И.Т. Балабанов, А.И. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 176 с.
6. Герасименко В.Г. Аграрний туризм як вид підприємництва : монографія / В.Г. Герасименко, С.Г. Нездоймінов. – Одеса: ПАЛЬМІРА, 2011. – 178 с.
7. Нездоймінов С.Г. Наукова парадигма підприємництва в економічній системі туризму/ С.Г. Нездоймінов // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. –2008. – № 12. – С. 56-64.
8. Агафонова Л.Г. Туризм, готельний та ресторанний бізнес, ціноутворення, конкуренція, регулювання / Л.Г. Агафонова, О.С. Агафонова. – К.: Знання, 2002. – 351 с.
9. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В.Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. – 300 с.
10. Антология экономической классики: В. Петти. Трактат о налогах и сборах, А. Смит. Исследования о природе и причинах богатства народов (отдельные главы), Д. Рикардо. Начало политической економии и налогового обложения (отдельные главы) / Предисловие И.А. Столярова. – М.: МП «ЭКОНОВ», «КЛЮЧ», 1993.
11. Арсеєнко А. Підприємництво і підприємці / А. Арсеєнко // Урядовий кур'єр. – 1994. – 20 січня. – № 11-12. – С. 6.
12. Борисов Е.Ф. Хрестоматия по экономической теории / Е.Ф. Борисов. – М.: Юристъ, 1997.
13. Бусыгин А.В. Предпринимательство. Основной курс: Учебник для вузов / А.В. Бусыгин. – М,:ИНФРА-М. – 1997.
14. Кондратюк Т.В. Державна політика підтримки малого бізнесу. Монографія / Т.В. Кондратюк. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003.
15. Маршалл А. Принципы экономической науки: Пер. с англ. / А. Маршалл. – М., Издательская группа «Прогресс», 1993.
16. Підприємництво в кінці XX ст. / Динкін. А. та ін. – М. : Наука, 1992.
17. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982.

Тымченко Н.Н.
Херсонская государственная морская академия

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ЯВЛЕНИЯ В ТУРИЗМЕ

Аннотация
В данной научной работе рассматриваются вопросы истории развития предпринимательства как социального и экономического явления в туристической сфере. В результате исследования доказано, что в реформировании украинской экономики еще из времен перестройки сектор малого бизнеса взял на себя роль творца почвы для новой системы ведения хозяйства, и доминирующий сегодня частный сектор зарождался именно в сфере малого бизнеса. В настоящее время само предпринимательство все больше признается как движущая сила экономики в целом и туризма в частности, что предоставляет возможности для дальнейшего развития туристических территорий и регионов, формирования инвестиционного климата и конкурентоспособных услуг. С туристическим бизнесом предпринимателей связанно формирование материальной базы отрасли, оценка эффективности деятельности предприятий и использования ресурсов, организация труда, характер потребления туристических услуг и прочее. В статье также проведен анализ понимания сущности и содержания предпринимательства, предпринимателя и бизнесмена в экономической среде, что является крайне важным для оценки деятельности представителей малого бизнеса в туристической сфере, а также для определения их роли и значения в жизни общества.

Ключевые слова: Предпринимательство, туризм, туристические услуги, новаторство, малый бизнес, предприятие.

Tymchenko N.M.
Kherson State Maritime Academy

HISTORICAL ASPECTS OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT AS A SOCIAL AND ECONOMIC PHENOMENON IN TOURISM

Summary
In this scientific work there are considered the issues of the history of the entrepreneurship development as social and economic phenomena in tourist industry. As a result of research it has been established that in reforming the Ukrainian economy the small business sector has committed itself to the role of creator of the ground for a new economic system since the perestroika times, and presently dominating private sector has emerged from the small business. At present, it is entrepreneurship that has been increasingly recognized as a driving force of the economy in general and tourism in particular, which provides opportunities for further development of tourist areas and regions, investment climate forming and competitive services. The tourist business of entrepreneurs is associated with building of the sector material base, rating the efficiency of enterprises and use of resources, work arrangement, the nature of consumption of tourism services, etc. The article also analyzes the understanding of the nature and the scope of entrepreneurship, entrepreneur and businessman in the economic environment, which is extremely important for the evaluation of small businesses in the tourist sector, as well as for determining the role and importance thereof in the society.
Keywords: Entrepreneurship, tourism, tourism services, innovativeness, small business, enterprise.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81.111

ПРОФІЛЮВАННЯ КОНЦЕПТІВ АНГЛІЙСЬКОЇ ЗАГАДКИ

Голіяд Н.І.
Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено розгляду особливостей фреймової організації і засобів профілювання концептів англійської загадки. Визначено метафоричні й метонімічні моделі побудови загадок.

Ключові слова: фреймова організація, типи фреймів, метафоричні моделі, метонімічні моделі, семантичні структури.

Постановка проблеми. Проблема концептуалізації дійсності людиною знаходиться у центрі уваги сучасних науковців. Об'єктом їх дослідження є зв'язок мови і мислення, невід'ємною частиною якого є когнітивні процеси, що беруть участь в отриманні, зберіганні, обробці й передачі інформації людиною. Одним із таких процесів є когнітивна операція профілювання.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблемою вивчення профілювання займалися американський когнітолог Рональд Ленекер і польський етнолінгвіст Єжи Бартмінський.

Метою статті є дослідження профілювання концептів англійської загадки, досягнення якої передбачає вирішення таких завдань: розробка методики дослідження профілювання концептів англійської загадки; окреслення особливостей фреймової організації концептів англійської загадки та визначення способів і засобів профілювання зазначених концептів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основними методами дослідження засобів профілювання концептів англійської загадки є логічний метод і когнітивний метод.

Логічний метод передбачає аналіз логіко-смислових відношень між поняттями в англійських загадках і логічних операцій, що беруть у цьому участь.

Загадки є логічно побудованими на основі відношень тотожності (My name is Union Jack. I am red, blue, and white. I have three crosses that stand for patron saints. What am I? – {A FLAG}), каузальності (When she comes, it becomes cold, everything becomes white, all the lakes and over are covered with ice {WINTER}) й холо-партитивних відношень (What has roots that nobody sees, is taller than trees, up, up, it goes and yet never grows? {A MOUNTAIN}), при реалізації яких задіюються логічні операції кон'юнкції *(Mountains will crumble and temples will fall, And no man can survive its endless call {TIME})*, диз'юнкції *(This belt stretches far and wide. Walk along it, run, or ride by bus, or by car. (You can choose how far.) {A ROAD})*, інверсії *(He has marries many women, but has never been married. Who is he? {A PRIEST})*, імплікації *(If you like sweet side dishes, this will make you a happy fellow as it has sweet potatoes as well as sugar and marshmallow {CANDIED YAMS})*, еквівалентності *(A little old woman with twelve children: some of them are short, some long, some cold, some hor. What is it? {A YEAR})*. Профілювання – це когнітивна операція, що полягає у виділенні певної частини активованої мовним знаком інформації, релевантної для розуміння самого знака, а саме: його походження, властивості, зовнішній вигляд, функції, події, переживання і т.д.

Загадки структуруються за допомогою фреймів – «... структур, які представляють стереотипні ситуації у свідомості людини» [7, с. 323]. Фрейм – це структура репрезентації досвідного знання людини, яка пов'язує ментальну сферу з мовною. Фрейм представляє знання у формі схем референтної ситуації, що становлять набір зумовлених нею ознак. Слідом за С. А. Жаботинською [3; 4] виділяємо п'ять базових фреймів представлення ситуації: предметний, таксономічний, акціональний, посесивний і компаративний [3; 4].

Концептосфера англійської загадки структурується предметним, акціональним, посесивним, компаративним і таксономічним фреймами.

Предметний фрейм указує на якість концептів, що входять до парцел. Пропозиційні схеми цього фрейму зосереджені навколо одного логічного об'єкта, що має кілька логічних предикатів. В англійській загадці він представлений такими слотами: *ЩОСЬ-об'єкт існує ТАК, ЩОСЬ-об'єкт існує ТАМ, ЩОСЬ-об'єкт є ТАКЕ, ЩОСЬ-об'єкт є СТІЛЬКИ*. Усі ці слоти ґрунтуються на моделях метонімічного перенесення і розкривають різні характеристики об'єктів. В англійських загадках слот ЩОСЬ є ТАКЕ предметного фрейму експлікується у таких метонімічних моделях: об'єкт – якість, об'єкт – фізичні характеристики , об'єкт – будова *(What has roots that nobody sees, Is* ***taller*** *than trees, Up, up it goes And yet never grows (A MOUNTAIN))*. У межах слоту *ЩОСЬ-об'єкт існує ТАК* виокремлюємо такі метонімічні моделі: *об'єкт – спосіб дії, об'єкт – функція, об'єкт – спосіб існування*, за допомогою яких описуються особливості існування й функціонування денотата в англійських загадках, напр., річки *(What all day* ***runs****, but* ***never walks****; Often* ***murmurs****,* ***never talks****; Has a bed, but never sleeps; Has a mouth, but never eats? {RIVER}*. Слот *ЩОСЬ-об'єкт існує ТАМ* репрезентується моделлю *об'єкт – місце*, зазначаючи особливості розташування загаданого об'єкта: *To cross the water I am the way, I am* ***over the water****; do not touch it and truth to say, I do not swim and do not move (A BRIDGE)*. В англійських загадках концепти-денотати також профілюються за допомогою квантитативних профілів. Слот ЩОСЬ-об'єкт є СТІЛЬКИ представлений метонімічною моделлю *об'єкт – кількість:* ***Five*** *siblings they are, their colour is true; one belongs to one, four are shared by two. Connected together, some by locks; many met their fate among the rocks. Arrange their initials, and you will find things that are in the neighbourhood. What has just been described? {THE GREAT LAKES: SUPERIOR, MICHIGAN, HURON, ERIE, ONTARIO}*.

В *акціональному фреймі* кілька предметів, які є учасниками події, наділяються аргументними ролями. Ці предмети об'єднуються міжпросторовими зв'язками, які визначені дією агенса і позначені дієсловами "діє" або "робить". Для англійської загадки характерними є наступні слоти: *агенс діє на об'єкт, агенс діє у напрямку до реципієнта, агенс діє для результату*, які пояснюються через моделі *об'єкт – об'єкт, об'єкт – місце* та *об'єкт-результат*: *Of our deep river* ***it connects the two***

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Голіяд Н.І., 2015

***banks**. When it helps me to cross the river, I say ‘Many thanks!’ {A BRIDGE}*

Концептуальна структура *посесивного фрейму* включає предметні сутності ЩОСЬ/ХТОСЬ, що співвідносяться між собою як ціле і його частина. У межах цьогоо фрейму виділяємо слоти *власник володіє власністю* та *ціле має частину*, що експлікуються моделлю *об'єкт – об'єкт*: *What **has a bed** but never lies in it?{A RIVER}*

Компаративний фрейм ілюструє відношення подібності, яке базується на зближенні концептів у мисленні самої людини. При концептуалізації дійсності в англійській загадці використовуються зв'язки схожості, подібності, тотожності. У межах цього фрейму перенесення є метафоричним, а не метонімічним. У межах слоту *подібності* виділяємо такі метафоричні моделі: *об'єкт-(наче)зовнішня характеристика, об'єкт-(наче)істота.* Модель *об'єкт-(наче)зовнішня характеристика* вказує на зовнішню подібність між предметами: Houses *run on the rails over hills and valleys {A RAILWAY LINE AND A TRAIN}.* За допомогою моделі *об'єкт-(наче) істота* акцентується подібність між концептом-денотатом та живою істотою: *It* runs and runs, *but it never runs away. It* flows. *Who knows what I am talking about? {A RIVER}* У межах слоту *схожості* виокремлюємо метафоричну модель *об'єкт-(наче) об'єкт*: *This* belt *stretches, far and wide. Walk along it, run, or ride by bus, or by car. (You can choose how far) {A ROAD}*..

У межах компаративного фрейму виокремлюємо концептуальні метафори, за допомогою яких структуруються англійські загадки. Дослідження метафори ґрунтується на положеннях про її ментальний характер і пізнавальний потенціал. Штерн І.Б. визначає когнітивну метафору як «метафору певного типу, яка є знаряддям когнітивних процесів формування нових ментальних категорій, концептуальних систем, породження нового знання і т.д.» [7, с. 226].

Причиною виникнення метафори є те, що шляхом певних, ієрархічно організованих операцій людський розум зіставляє непорівнювані концепти. Метафора передбачає, з одного боку, певну схожість між властивостями її семантичних референтів, оскільки вона повинна бути зрозумілою, а з іншого боку, – несхожість між ними, оскільки метафора покликана створювати якийсь новий зміст, тобто бути сугестивною [7, с. 358].

На основі принципів поєднання в загадках двох зон – донорської (джерела) і реципієнтної (мети), які були запропоновані Селівановою О. О. [6], виділяємо три групи загадок: антропоморфічні, зооморфічні, побутоцентричні.

Згідно з принципом антропоморфізму донорською зоною є людина. До цієї групи належить найбільша кількість загадок. Для загадок цього типу характерною є метафорична аналогізація частин тіла людини з частинами денотата-відгадки. Концептуальні структури реципієнтної зони пояснюються через концептуальні структури донорської зони за сімейними, професійними ознаками і фізіологічними потребами. Наприклад, у концептуальній метафорі TWELVE MONTHS are TWELVE BROTHERS концептуальні структури реципієнтної зони пояснюються через концептуальні структури донорської зони за родинними ознаками: *There are twelve brothers who marching in a single rank can never overtake one another {TWELVE MONTHS}.*

Варто зазначити, що в англійських загадках антропоморфічного типу спостерігається поєднання різних ознак для пояснення концептуальних структур реципієнтної зони: *There are four brothers in this world that were all born together. The first runs and never wearies. The second eats and is never full. The third drinks and is always thirsty. The fourth sings a song that is never good {WATER. FIRE, EARTH, WIND}.* У зазначеній загадці пояснення відбувається на основі родинних ознак і фізіологічних потреб.

Згідно з принципом зооморфізму донорською зоною є тварини і рослини. У текстах загадок використовуються назви тварин для позначення природних явищ, артефактів. Загадкам, які належать до цього типу, властива метафорична аналогізація частин тіла тварини з частинами денотата-відгадки. Так, в концептуальній метафорі COMET IS ANIMAL відбувається аналогізація з частиною тіла тварини, а саме, з хвостом: *As I get closer, my tail grows longer; as I get far away, my tail leads the way {A COMET}.*

Відповідно до принципу побутоцентризму донорською зоною є найбільш відомі предмети побуту, які оточують людину. Саме знаки відомих народу предметів побуту формують семіотичний простір текстів-загадок [6]. Побутоцентризм проявляється у використанні господарської лексики, найменувань одягу для позначення артефактів, явищ природи, частин тіла людини, рослинного світу.

Реалізація вищезгаданого принципу простежується в концептуальних метафорах CANDLE is a POST, EYES are DOORS: Here stands a post. *When it burns, it does not smoke {A CANDLE} The doors are open in the morning but shut at night. If you look at them, you see yourself inside {EYES}.*

Виокремлення метонімічних та метафоричних моделей концептуалізації дійсності в англійських загадках дозволяє побудувати концептуальну міжфреймову мережу аналізованих концептів і визначити профілі об'єктів навколишньої дійсності.

Особливістю загадок є те, що тільки поєднання кількох профілів дозволяє правильно тлумачити загадку і, відповідно, правильно відгадати її. Профілювання має місце в рамках комплексу несуперечливих, але охарактеризованих з різних точок зору ознак, які певним чином доповнюють одна одну [1, с. 50].

У когнітивній граматиці вважається, що мова спирається на більш фундаментальні системи та здібності (наприклад, сприйняття, увага, категоризація), окремо від яких вона не може існувати і зазнає їх впливу. На думку Р. Ленекера, базовою одиницею мови є символічна структура, яка має форму і значення. Форма – це фонологічна структура, а значення – концептуалізація [8; 9]. Семантичний зміст висловлювання – відношення між базою і профілем.

Відповідно до засобів профілювання мовні семантичні структури поділяються на субстантивні та реляційні. Субстантивна семантична структура означає предмет і функціонує як семантичний полюс іменника. Ця семантична структура профілює предмет, тобто сферу в певному домені, де сфера характеризується абстрактно як низка взаємопов'язаних сутностей. Реляційна семантична структура мовного виразу профілює взаємозв'язки між об'єктами. Дієслово означає відношення між двома об'єктами..

Реляційні семантичні структури поділяються на дві основні групи, залежно від того, що вони позначають: процес чи позатемпоральні відношення. Процесуальні семантичні структури співвідносяться з класом дієслів. Позатемпоральні відношення відповідають прикметникам, прислівникам, приймен-

никам і т. д. Профілем же реляційної семантичної структури є взаємовідношення.

Концептуалізація дійсності в англійських загадках відбувається шляхом профілювання (виділення) певних особливостей будови концепту-денотата, зовнішньої подібності, родинних відносин, специфіки функціонування в межах «структур знань» [2, с. 253], що фіксуються відповідними іменниками. Актуалізація структурних елементів у англійських загадках є антропоцентричною, оскільки у більшості таких загадок референція відбувається стосовно частин тіла людини. Напр., світлофор постає як триока істота (*Three eyes have I, all in a row; when the red one opens, all freeze {TRAFFIC LIGHT}*).

Процесуальні семантичні структури профілюються за допомогою *дієслів*, які позначають особливості функціонування денотату загадки. Тут виокремлюємо дієслова дії (*Whoever* makes *it, tells it not. Whoever* takes *it, knows it not. Whoever knows it, wants it not {COUNTERFEIT MONEY}*) та дієслова руху (*When I* ride, *I am all right. When I stop, I flop {A BICYCLE}*, в основі яких лежить «ідея зміни співвідношення чи розташування об'єктів у часі й просторі й образ подібного динамічного конструкта, що фіксує послідовні етапи зміни одного (вихідного) стану в інший» [2, с. 261].

Профілями позатемпоральних семантичних структур є прикметники, числівники, прийменники й прислівники.

В англійських загадках *прикметники* профілюють ознаки концептів-денотатів за кольором *(The* black bird *spreads its wings. Under its canopy lay wide world, sleeping sounds, until the breath of the next day {NIGHT});* розміром *(My life can be measured in hours, I serve by being devoured.* Thin, *I am quick.* Fat, *I am slow. Wind is my foe {A CANDLE});* формою *(I can be long, or I can be short. I can be grown and I can be bought. I can be painted, or left bare. I can be* round, *or* square. *What am I? {A FINGERNAIL}).*

Вагоме місце в профілюванні концептів англійської загадки належить *числівникам*. Спостерігаємо як точне використання числа, так і гіперболізоване. Число в загадках використовується для позначення кількості структурних елементів. Так, у загадці про стіл вказується точна кількість ніг – чотири *(*Four *brothers are holding one hat. What is it? {A TABLE}).* Інші предмети побуту також профілюються за допомогою числа. Наприклад, ножиці постають як два гострих леза з двома кільцями *(With two sharp blades, assisted by two rings, I am handy for cutting paper, fabric and other things {SCISSORS}).* Також число виступає засобом профілювання предметів одягу, наприклад, сорочки *(My house has four doors. I go in through one. Then I go out through three doors all at once {A SHIRT});* частин тіла *(These two brothers live not so far apart; one on the left, one on the right; but they never see each other {EARS})..*

Отже, можна зробити висновок, що основними методами дослідження концептів англійської загадки є логічний і когнітивний. Загадки будуються на основі відношень тотожності, каузальності й холо-партитивних відношень за допомогою логічних операцій кон'юнкції, диз'юнкції, інверсії, імплікації й еквівалентності. Концептуалізація дійсності в англійських загадках відбувається на основі метафоричних і метонімічних моделей, які актуалізують реляційні й субстантивні семантичні структури. Лінгвальними засобами профілювання концептів у англійській загадці є іменники, дієслова, прикметники, числівники, які фіксують зовнішні характеристики, структурні особливості, кількість структурних елементів, функції, призначення, локалізацію та інші ознаки референта.

Список літератури:

1. Бартминьский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике.
2. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов под ред. Кубряковой С.Е. – Москва, 1996. – С. 53–95.
3. Жаботинская С.А. Геометрия смысла: концептуальные модели языка и фрактальные формы / С.А. Жаботинская // Первая российская конференция по когнитивной науке. Тезисы докладов. – Казань: Казанский гос. ун-т, 2004. – С. 85-87.
4. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети / С.А. Жаботинская // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – 2004. – № 9: Проблеми прикладної лінгвістики. – С. 81-92.
5. Селіванова О.О. Дискурс української загадки / О.О. Селіванова // Наукові записки Луганського нац. пед. ун-ту. Структура представлення знань про світ, суспільство, людину: у пошуках нових змістів : зб. наук. праць. – Луганськ, 2003. – Т. 2. – С. 115–132.
6. Теория метафоры: Сборник: Пер. с анг., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М. А. Журинской. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
7. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І.Б. Штерн. – К. : АртЕК, 1998. – 336 с.
8. Langacker R.W. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1991.
9. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites. V. 1. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – 516 p.

Голияд Н.И.
Киевский национальный лингвистический университет

ПРОФИЛИРОВАНИЕ КОНЦЕПТОВ АНГЛИЙСКОЙ ЗАГАДКИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию особенностей фреймовой организации и средств профилирования концептов английской загадки. Определено метафорические и метонимические модели построения загадок.
Ключевые слова: фреймовая организация, типы фреймов, метафорические модели, метонимические модели, семантические структуры.

Holiyad N.I.
Kyiv National Linguistic University

ENGLISH RIDDLES CONCEPTS PROFILING

Summary
The article deals with the specificity of frame organization and means of riddles concepts profiling. Metaphorical and metonymical models of riddles construction have been established.
Keywords: Frame organization, types of frames, metaphorical models, metonymical models, semantic structures.

УДК 81'255.4-112=161.2"19":82-21Шекспір.03

УКРАЇНСЬКА ЛІРІАНА ПАНАСА МИРНОГО, М. РИЛЬСЬКОГО, ВАСИЛЯ БАРКИ ТА О. ГРЯЗНОВА: ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПЕРЕКЛАДІВ

Кравцова М.О.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття розкриває історичний аспект української Ліріани. Досліджується процес створення перекладів Панаса Мирного, М. Рильського, Василя Барки та О. Грязнова. Автор звертається здебільшого до епістолярної спадщини перекладачів, де йдеться про причини добору певних перекладацьких стратегій, процес публікації, а також роздуми перекладачів щодо створеного ними перекладу. Вивчення обставин, що передували створенню перекладів сприятиме подальшому дослідженню особливостей відтворення трагедії українською мовою.
Ключові слова: В. Шекспір, українська Ліріана, переклад, епістолярій, Панас Мирний, М. Рильський, Василь Барка, О. Грязнов.

Постановка проблеми. Соціальні, історичні, політичні обставини, переломні події в особистому житті перекладача неминуче впливають на нього що, в свою чергу позначається на самому перекладі. З того моменту, коли текст-джерело перетворюється за допомогою перекладача на цільовий текст, він стає набутком іншої полісистеми, де текст починає виконувати не лише комунікативну, ознайомчу, пізнавальну тощо функції, а й націєтворчу. Саме тому вважаємо за необхідне дослідити обставини, що передували виникненню українських перекладів Шекспірового «Короля Ліра».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості відтворення трагедії «Король Лір» В. Шекспіра українською мовою були предметом дослідження ряду науковців, наприклад Л. В. Коломієць, С. В. Скрильник, Ю. С. Новикова, О. В. Кабкової тощо. Однак, на сьогодні не існує комплексного дослідження питання історії створення усіх українських перекладів трагедії «Король Лір».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Переважна більшість науковців у своїх дослідженнях з перекладознавства акцентує увагу на вивченні особливостей відтворення Шекспірових текстів українською мовою залишаючи поза увагою історичний аспект, який передував створенню самого перекладу. Існує чимало розвідок, які торкаються питання аналізу перекладів «Короля Ліра», проте питання історії створення українського перекладу трагедії на сьогодні є недостатньо вивченим.

Мета статті. Автор статті ставить на меті провести комплексний аналіз історії створення перекладів трагедії В. Шекспіра «Король Лір» українською мовою пера Панаса Мирного, М. Рильського, Василя Барки та О. Грязнова.

Виклад основного матеріалу. Панас Мирний (справжнє ім'я Панас Якович Рудченко) – відомий український прозаїк та драматург другої половини XIX – початку XX сторіччя, проте його перекладацька діяльність на сьогодні залишається ще малодослідженою. Він перекладав з О. Пушкіна, Г. Лонгфелло, К. Ф. Рилєєва, В. Шекспіра тощо. Панас Мирний познайомився з творами В. Шекспіра ще в молоді роки і надзвичайно захоплювався ним, вважаючи що переклад творів англійського драматурга – «це немалий скок уперед у нашому літературному поступі» [10, с. 363]. У щоденниковому записі з 6 березня 1870 р. він зазначає: «Читаю Шекспіра. Що за сила слова, що за глибина думки? І це – поет 16 віку? [...] А візьміть ви пісню Шекспіра. О! глибоко, глибоко вона хвата вас за серце, ллє у душу вашу таку несказанну тугу за Ліра, за Отелло і радість за Корделію, Дездемону, Офелію, що ви плачете із приливу несказанного горя і несказанної радості» [10, с. 324]. Перекладати В. Шекспіра Панас Мирний почав доволі рано: ще на початку 1860-х рр. він перекладав з російського перекладу «Макбета», проте роботу так і не завершив. У 1895-1896 рр. він береться за переклад «Короля Ліра», який закінчує в першій половині 1897 р. І. Білик, брат Панаса Яковича, був проти цієї роботи. У листі з 17 квітня 1895 р. він пише наступне: «Що стосується втоми, дозвілля для Ліра, то це дурниця гідна моєї Пасі чи Олі. Лір малоруською нікому не потрібний [...]» [Цит. за: 11, с. 35] (*Тут і далі переклад наш* – М. К.). З листа від 9 травня 1897 р. [11, с. 38-40] відомо, що В. Горленко сперечався з І. Біликом із цього приводу, адже як зазначає В. Горленко, І. Білик був проти перекладів, надаючи перевагу оригінальній літературній творчості Панаса Мирного. Проте Панас Мирний усе одно взявся за переклад, хоча й усвідомлював, що В. Шекспіра перекладати надзвичайно важко: «добре знаю, що це за морока, той Шекспір» [10, с. 363]. У листі до М. Старицького у

© Кравцова М.О., 2015

грудні 1882 р. він зазначає: «Мені тільки одно здається, та я й сам на собі звідав, що, як не лицюй Шекспіра, а він на нашій мові якось чудно бринить, ні живої речі, а тим більше живих людей. Думаю, від того, що Шекспір малює ніколи не бувалий у нас побут: все то королі, то царедворці, тоді коли ми тепер тільки хлібороби. Звісно і в нас не без своїх страждань, котрі Шекспір так вимальовував (наприк [лад], пісня про вдову, що вигнав син, може бути порівняна до «Короля Ліра»), а проте при чужих та нерідних нам обставинах все то здається чужим» [10, с. 363].

Існує три редакції трагедії «Король Лір» в українському перекладі Панаса Мирного: підрядник, виконаний за допомогою когось із його близьких; чорновий варіант та чистова редакція (ф. 5, № 232-233). С. Д. Зубков та В. І. Мазний – автори приміток до перекладу – зазначають, що « [н]а час роботи Мирного над перекладом в українській літературі відомий був лише переклад П. Куліша (не опублікований), але Панас Якович мав змогу познайомитися з ним тільки тоді, як половину своєї роботи уже виконав» [9, с. 791]. У примітках зазначено, що Панас Мирний отримав список «Короля Ліра» в українському перекладі П. Куліша від В. Горленко, що надіслав його з листом з 28 травня 1896 р., проте у самому листі адресант не говорить, що висилає переклад. В. Горленко доволі критично оцінював переклад П. Куліша, натомість даючи високу оцінку перекладу Панаса Мирного: «Переклад Куліша, як Ви самі побачите, далеко не такий природний та чистий у мові, як Ваш. У нього багато натягнутих зворотів та слів, він занадто вільно грає малоруською мовою, інколи вдало, інколи ні. Крім того, читача спантеличує орфографія, що на цей раз якось оригінальничає. Він усюди ставить кг для вираження звуку придиху» [11, с. 34]. В. Горленко наголошує, що хоча П. Куліш і зберіг дух В. Шекспіра, проте він занадто вільно повівся з мовою перекладу. Він також говорить про даремну пишномовність, «дещо дивні капризи та нововведення у мові. Усе це робить його переклади важкими та певною мірою відбиває від них, оскільки доводиться звикати до багато чого нового і в мові, і в орфографії. Звісно, якщо у нього перекладений весь Шекспір і з оригіналу, то це, все ж таки, величезний внесок, але прикро, що він зіпсував свою працю цими химерами. Ваш переклад цілком простий, мова його носить чистоту живої народної мови і тому він корисний. Рано чи пізно він знадобиться і для сцени» [11, с. 36]. Незважаючи на високу таку оцінку, відомо, що Панас Мирний не був задоволений власним перекладом. У листі до Я. Жарка з 5 червня 1898 р., Панас Мирний зауважує: «Я сам переклав «Ліра» і добре знаю, як-то трудно перекладати Шекспіра. Дехто казав, що мій «Лір» добре перекладений, а мені здається – ні» [10, с. 433].

Автори приміток до перекладу Панаса Мирного висловлюють думку, що підрядкові переклади як Панаса Мирного, так і П. Куліша виконані саме з оригіналу, а не з російських перекладів. На підтвердження думки С. Д. Зубков та В. І. Мазний говорять про точну передачу змісту, стилю автора, засобів мовної образності, а також правильне відтворення репліки Ліра 'And my poor fool is hang'd!' [9, с. 792]. За словами І. Франка, П. Куліш хоча і послуговувався оригіналом, проте перекладав з російських перекладів.

Хоча Панас Мирний завершив переклад 1897 р., вперше його опублікували лише 1970 р. у зібранні творів Панаса Мирного у семи томах [17], адже коли переклад був завершений, політична ситуація не сприяла його публікації. У листі з 9 травня 1897 р. В. Горленко пропонує Панасу Мирному віддати «Короля Ліра» в драматичну цензуру, сподіваючись, що можливо тепер його «пропустили б на сцену» [11, с. 40], і повідомляє, що у часописі «Кіевская старина» надрукувати переклад неможливо через цензуру, а також тому, що твір не відповідає програмі журналу. Очевидно переклад так і не дозволили видати, і вже через рік, 4 травня 1898 р., В. Горленко пише іншого листа: «За чиєюсь вказівкою мені до Петерб [урга] писала Ал. Мих. Куліш та просила довідатися у цензурі про рукописи її покійного чоловіка і ось чому я дещо там дізнався. Цензор Соколов, який, здається, один відає малоруським друком (хоча погано розуміє малоруською) – сказав, що „белетристику Государ дозволив малорус [ькою] усю, на одних, начебто, правах як і російську, але правила щодо перекладів (на жаль тобі „Лір!") – залишаються ті ж» [11, с. 53]. У листі до М. Коцюбинського з 23 червня 1900 р. Панас Мирний повідомляє, що дізнався про те, що одеська громада планує видати його праці у двох томах і говорить, що «Короля Ліра» можна було б вмістити в другий том. Друкувати свої праці в Галичині він не мав наміру, не бажаючи, як він висловлювався, «шукати там притулку», адже « [в]они там, якщо схотять, то й самі видадуть, що їм до сподоби» [10, с. 456]. Згодом у листуванні з С. Єфремовим, засновником київського видавництва «Вік», вони обговорювали та радилися щодо видання творів Панаса Мирного. С. Єфремов намагався переконати його не звертати увагу на цензуру: «Чи не подати б до драматичних творів і переклад «Короля Ліра», надписавши для цензури: «По В. Шекспіру скомпонував...». Після цензури, коли б вона з таким написом дозволила, його можна закреслити. Так само й «Гайявату»» [4]. Отримавши цього листа Панас Мирний так і не надіслав рукописи своїх перекладів і у своєму наступному листі С. Єфремов пише: «Чому не прислали «Короля Ліра»? Можна б і його, на всяк случай, подати, а коли б цензурі се не сподобалось, то хай би сама собі черкала. А може й пройде: в збірнику поезій Кримського, що сими днями вийшов, мало не половину книжки заміщено перекладами з Гейне, – так, не ховаючись, і названо. Коли пропускають з Гейне, – то чим Шекспір гірший – може поміж іншим і «Король Лір» проскочить. На мою думку, треба конче і його до сього тому залучити, отже сподіваюсь, що Ви незабаром вишлете рукописа» [5]. У листі з 20 лютого 1901 р. С. Єфремов пропонує видати п'ять томів, де б до останнього входили виключно переклади. Панас Мирний вносить свої правки і у листі з 25 лютого 1901 р. пише про намір видати чотири томи, де третій би вміщав переклади: «Король Лір» (з Шекспіра); 2) «Дума про Гайявату» (з Лонгфелло) [10, с. 470-471]. В наступному листі Панас Мирний пропонує видати три томи [10, с. 471-472], де до третього мали входити драматичні твори, і оскільки він мав бути за обсягом менший за інші, пропонує додати переклад «Короля Ліра», а «Гайявату» надрукувати окремим виданням. Панас Мирний також згадує про інший свій переклад: «Забув ще: у мене є переложене думним розміром «Слово о полку Ігореве». Його слід би додати в перший том. Хай уже вся дрібниця буде у йому» [10, с. 472]. У листі з 3 жовтня 1902 р. Панас Мирний надсилає С. Єфремову рукопис «Короля Ліра» з деякими правками і на цей раз пропонує надрукувати його разом із перекладом «Гайявати» [10, с. 491]. Листуючись з М. Мочульським, Панас Мирний пише про наміри

друкуватися у «Літературно-науковому вістнику»: «Одначе повинен вам по правді признатися, що, з одного боку, мої старечі літа, а з другого – сімейні та службові обов'язки не сприяли намножувати літературного матеріалу, а все ж таки від давніх часів у мене дещо затрималося, що – мені здається – погодилося б задля «Л [ітературно]-н [аукового] вістника». [...] P.S. В мене ще є переписаний переклад Шекспірового «Короля Ліра», «Не вгашай духу!» – життєві малюнки в 5 справах, третя частина «Повії». Всього набереться аркушів до 15 друку. Якщо і переклади приймає «Л [ітературно]-н [ауковий] вістник», то я разом з «Товаришами» заслав би і «Короля Ліра»» [10, с. 561]. Проте, переклад «Короля Ліра» не був надрукований. Протягом 1898 – 1932 рр. у «Літературно-науковому вістнику» не було ні перекладів цієї трагедії, ні рецензій на неї. Та і самих перекладів з Шекспіра в цей період друкували мало: «Коріолян» та «Приборкана гоструха: комедія» у перекладах П. Куліша, «Сон літньої ночі» в перекладі Я. Гординського та сонети у перекладах П. Грабовського та І. Франка; з рецензій: «Гамлєт, принц данський», «Коріолян» та «Приборкана гоструха: комедія» у перекладах П. Куліша. Через місяць після пропозиції надати свої твори до друку, Панас Мирний просить вибачення в М. Мочульського за те, що так і не надіслав обіцяних робіт, адже пошта не приймала посилок на Київ, а знайомих, з якими б можна було передати роботи він не має [10, с. 562-563]. Панас Мирний так і не отримав відповіді і у квітні 1918 р. він пише повторного листа: «Не знаю, чи одібрали Ви мого листа? У мене вчився син у вашій артилерійській школі. Писав йому, щоб він справився в редакції, чи одібрали Ви мого листа? Та син, як повернувся з школи [...], хвалився, що мого листа не одбирав і через те не міг справитися в редакції, про котру ходила чутка, що вона не існує [...]. Під такий час засилати рукописи було непевно: вони б загинули де-небудь в дорозі, і через те я приховував їх у себе, доти не одібрав би од Вас звістки, що «Літературно-науковий вістник» виходитиме у світ» [10, с. 564]. У листі до Н. Романович-Ткаченко Панас Мирний пише про свої подальші спроби встановити зв'язок з М. Мочульським [10, с. 565]. Так і не отримавши від нього звістки, він звертається до видавництва «Сіяч» та повідомляє, що «Літературно-науковий вістник» не друкуватиме його робіт, «спілка ніяких заходів задля видання не зробила та навряд чи й муситиме ще зробити під такий дурний час, який доводиться переживати людям не тільки в Києві, а й по всій Україні» [10, с. 567]. Як виявилося, М. Мочульський виїхав до Львова. Панас Мирний просить «Сіяч» укласти його твори у п'яти томах, де четверта книга мала містити переклади: «Дума про військо Ігореве», «Дума про Гайявату» Лонгфелло та «Короля Ліра» Шекспіра [10, с. 568]. Згодом стає відомо, що «Літературно-науковий вістник» все ж видасть деякі твори Мирного, проте перекладу Шекспірової трагедії серед них не було. Отож, переклад Панаса Мирного став другим повним перекладом «Короля Ліра» українською мовою, проте, як бачимо з листування, П. Куліш та Панас Мирний виконували переклади трагедії приблизно в один час, а ознайомитися з Кулішевим перекладом Панас Мирний мав змогу лише коли виконав більшу частину свого перекладу.

Третім українським перекладом трагедії В. Шекспіра став переклад, який виконав М. Рильський – український поет, громадський діяч, публіцист, відомий перекладач та перекладознавець. М. Рильський перекладав з російської, єврейської, польської, грузинської, німецької тощо мов. З В. Шекспіра у його перекладацькому доробку комедія «Дванадцята ніч, або Як собі хочете» та трагедія «Король Лір». Письменник захоплювався англійським драматургом, проте лише як автором драматичних творів. У листі з 12 березня 1964 р. до Є. К. та О. Й. Дейчів він пише: «Одначе і Шекспіра, і Маршака я люблю не за сонети. Сонети ці – смертна нудьга! «Король Лір» та «Гамлет» – живі, а це – мертвечина. Їй-богу!» [8, с. 511-512]. Невідомо коли саме М. Рильський почав працювати над перекладом «Короля Ліра», проте у листі до К. Чуковського, він повідомляє про публікацію свого перекладу, зробленого близько десяти років тому, отож можливо, що над перекладом він працював у 1930-х роках, однак у його листах за ці та попередні роки немає жодної згадки про роботу над трагедією. Перша згадка про «Короля Ліра» в епістолярії М. Рильського датується листом з 28 вересня 1939 р. до М. Могилянського. 1939 р. в щорічному київському збірнику «Радянське літературознавства» виходить уривок з 2-ої сцени 3-ої дії у перекладі М. Рильського. У листі до М. Могилянського перекладач дякує за високу оцінку його роботи. Як відомо з листа, весь переклад зроблений з дослівного підрядника, хоча перед М. Рильським і лежав оригінал в якому він при «наявності підстр [очника] – трохи розбирався» [7, с. 177]. Про те, що М. Рильський знав англійську недостатньо добре, щоб перекладати лише з оригіналу, він пише в листі до О. Фінкеля з 11 квітня 1960 р.: «Англійську мову, з якою я колись був «капелюшно» знайомий, я зовсім забув... Тим більше не міг би читати в оригіналі – Шекспіра! («Короля Ліра» та «Дванадцяту ніч» я перекладав з підрядників)» [8, с. 121]. Прикметно те, що якщо у цьому листі М. Рильський зазначає, що користувався лише підрядником, то у листі до М. Могилянського у травні 1940 р. він говорить, що усього «Короля Ліра» він переклав «тільки з підстрочника, заглядаючи в рос [ійські] переклади і оригінал» [7, с. 182]. Так само, у листі до К. Чуковського, він пише: «Англійської мови я майже не знаю. Хоча у тій гімназії, де я вчився, і викладали англійську мову, і я навіть перекладав на випускному іспиті «Щасливого принца», все ж гімназійний «курс» дав мені дуже мало, і я цілковито забув навіть це мале. Довелося застосувати спосіб старини Жуковського: для мене був зроблений по можливості точний, ідеально незграбний підрядник з примітками, взято декілька російських перекладів (українського перекладу П. Куліша, який в свій час переклав майже всього Шекспіра, я не брав); покладений на стіл англійський текст ... і все. З таким арсеналом я і виконав свою роботу» [7, с. 190]. Отож, переклад був зроблений не самим М. Рильським, а кимось з його знайомих. Більш того, постає питання чому він користувався лише російськими перекладами, не беручи до уваги наявного на той час українського перекладу, можливо вважаючи, що російські переклади були якіснішими. 4 січня 1941 р. М. Рильський прочитав останню коректуру [7, с. 188] і тоді розпочалося видання перекладу. Повний текст українського «Короля Ліра» в перекладі М. Рильського вийшов окремим виданням у видавництві «Мистецтво» 1941 р [15]. Цього ж року в «Театрі» (1941. – № 5. – С. 31-32) з'явилася рецензія Л. Кириченка. М. Рильський не був задоволений своїм перекладом, про що відомо з його епістолярію. У листі до К. Чуковського з 1 квітня 1941 р. М. Рильський подає детальний аналіз свого перекладу: «Я знаю, що у ньому багато недоліків, і все ж – зважуюсь Вам надіслати цю книгу. [...] У ці дні мені особливо сові-

сно надсилати Вам свого «Ліра». Він багато у чому порочний, так би мовити, принципово» [7, с. 190]. Далі М. Рильський подає чотири причини, через які переклад не можна вважати гарної якості: погане знання мови оригіналу, порушення принципу еквілінеарності, пом'якшення «Шекспірівських грубощів», надання реплікам героїв плавності, відсутньої в оригіналі: «герої говорять занадто плавно, занадто «гарно» [7, с. 191]. Як зазначає М. Рильський, він не дотримався принципу еквілінеарності, адже цей твір є «занадто насиченою річчю, щоб жертвувати заради голого принципу тими чи іншими рисами оригіналу» [7, с. 190]. М. Рильський уникає грубощів у перекладі оскільки, на його думку, тоді як це було прийнятно в часи В. Шекспіра, є неприйнятним в наш час, він також намагається уникати надмірного «підсолодження» [7, с. 191] перекладу. Свого «Короля Ліра» він робив для сцени і це є ще одним аргументом для опущення вульгаризмів. Стосовно постановки у театрі, М. Рильський висловлює жаль, що досі трагедію не бачили на українській сцені і «бог-зна, коли побачать» [7, с. 190], проте сподівається, що його переклад використають для театру: «Вважаю, все ж, що у такому виді «Ліра» могли б поставити «на театрі». Український театр «опанував» вже «Отелло», «Макбета», «Багато галасу» і т.п.; моя мрія – український Лір на сцені. Бучма, здається мені, упорався б з центральною роллю, – але ледар це надзвичайний ...» [7, с. 191]. На жаль, мрії М. Рильського не судилося здійснитися. Як згадує Л. Танюк, М. Крушельницький запрошував перед війною О. Попова поставити у Харкові «Короля Ліра» з А. Бучмою в головній ролі і з Блазнем – М. Крушельницьким [13, с. 265], проте ця зустріч так і не трапилася. Прем'єра постановки «Короля Ліра» відбулася лише через 15 років після публікації перекладу, а саме 1956 р. на сцені Рівненського музично-драматичного театру.

Хоча К. Чуковський зазначає, що переклад є добрим, думку свою М. Рильський не змінює: «Дякую Вам за тепле слово про мого «Ліра» – правда, наразі не як про переклад, а як про твір... Боюся, що як переклад – це все ж значно гірше...» [7, с. 191]. Цікавим з цього погляду є лист І. Костецького до Ю. Лавріненка з 21 червня 1959 р. На той момент переклад Василя Барки ще не був завершеним і І. Костецький переживав з цього приводу, зокрема, коли дізнався про постановку «Короля Ліра» у перекладі М. Рильського. І. Костецький піддає переклад М. Рильського нищівній критиці, хоча сам зазначає, що ще не мав змоги з ним ознайомитися: «Докінчення цього перекладу тим більш актуальне (і актуальне), що нещодавно в Києві інсценізовано «Ліра» в перекладі Рильського, якого я ще не читав, але щодо якого не маю сумніву: підмальована соціалістично-реалістична пласкота, в стилі віршів із «Троянди й виноград» про Венеру Мілоську й Рафаелеву Мадонну. Еміграція повинна показати, що її мистецька сила потужніша і що Рильський мав ще сяке-таке значення, поки ходив у неокласиках (хоч і не дорівнював ніколи Тичині), а тепер це значення втрачає з кожним наступним опусом (що за жахливий, наприклад, вірш про «рідну мову»!)» [12, с. 131] (*цитати подані за сучасним правописом.* – М. К.). Через десять років, 1969 р. у передмові до перекладу Василя Барки, видавництво подає схожу, проте стриманішу характеристику перекладу М. Рильського: «Зусилля Рильського спрямовані на те, щоб супроти оригіналу виставити по змозі дисциплінованішу версію, усе розмашне й невтримне – втримати у звичних для певної стилістичної школи словесних рядах і конструкціях. Інакше кажучи, Рильському залежить на тому, аби будь-що появити Шекспіра класиком так, як це поняття уклалось у теорії та практиці українського неокласицизму. Барці йдеться про щось діаметрально інакше» [14, с. 8].

Друга публікація «Короля Ліра» у перекладі М. Рильського побачило світ у 1950-х рр. у двотомному виданні творів Шекспіра (видавництво «Мистецтво»), де до першого тому (1950 р.) увійшов переклад М. Рильського. 1958 р. Держлітвидав України видало переклад окремою книгою. Це видання було представлено 18 квітня 2014 р у Літературно-меморіальному музеї Максима Рильського на виставці-семінарі «І людям вічне у хвилиннім дав ...», присвяченому 450-річчю від дня народження В. Шекспіра. Представлений примірник містить дарчий напис М. Рильського: «Володимиру Івановичу Синенку. Пробачте за переклад, оформлення пробачати не можна. 19.X.1958». Отож, М. Рильський був незадоволений не тільки своїм перекладом, але і самим виданням. Він говорив: «Каюсь. Тепер, знов-таки, я би багато зробив по-іншому. На жаль!» [7, с. 191]. Згодом переклад виходив 1964 р. в тритомному виданні Шекспірових творів до 400-річчя з дня народження В. Шекспіра (видавництво «Дніпро»), у «Творах» 1969 р. (видавництво «Молодь»), окремим виданням 1986 р. (видавництво «Дніпро»), 1993 р. в книзі «Вільям Шекспір. Трагедії. Сонети» (видавництво «Веселка»), а також 2008 р. разом із трагедією «Гамлет» (видавництво «Фоліо»). Починаючи з першої постановки «Короля Ліра» на українській сцені і до наших днів, режисери послуговуються перекладом М. Рильського.

Якщо переклад М. Рильського належить до неокласицизму, то наступний переклад був створений під впливом течії модернізму Василем Баркою (справжнє ім'я Василь Костянтинович Очерет) – українським письменником і перекладачем. З В. Шекспіра він переклав трагедію «Король Лір» [14] – це єдиний український переклад трагедії доконаний виключно з оригіналу, а також опублікований не на теренах України, проте оскільки Василь Барка емігрував досить пізно, це не позначилося на мові перекладу. «Король Лір» пера Василя Барки вийшов 1969 р. у видавництві «На горі», яке заснували 1955 р. в Німеччині І. Костецький та його дружина Е. Коттмаєр, та яке спеціалізувалося на виданні перекладної літератури українською мовою та української поезії. І. Костецький тісно співпрацював з Василем Баркою впродовж усього часу створення перекладу і дуже високо оцінював його роботу: він вважав, що «це міг би бути шедевр» [12, с. 123], «перша сцена з цієї трагедії, від нього перекладена й опублікована в одному з чисел «Україна і Світ», являє собою щирий шедевр» [12, с. 142], а небажання Василем Баркою продовжувати переклад «треба розцінювати не інакше як злочин перед Богом, людьми та українською словесною культурою» [12, с. 141-142]. Опублікована 1969 р. книга стала ґрунтовним виданням, де уміщено не тільки переклад Василя Барки, але й «монолог Ліра (III, 2) у перекладі Куліша і – першою публікацією – в перекладі Панаса Мирного» [14, с. 11]. Окрім цього, читач має змогу ознайомитися з частиною статті Л. Толстого «Про Шекспіра та про драму», де він аналізує трагедію «Король Лір», статтею В. Шкловського, що розглядає трагедію в світлі формального методу, а також статтею Я. Кота «Король Лір, або Прикінцева гра». «Другий додаток містить монтажі, які дають уявлення про виконання трагедії на кону різних епох» [14, с. 10] на театральній сцені. З листа Василя

Барки до Віри Вовк відомо, що Василь Барка надавав перевагу вміщенню у виданні статті М. Метерлінка «З приводу «Короля Ліра»»: «Лір», зрештою, виломився з друку в наш світ. Все добре, але замість буркотливої статті Толстого ліпше було б закласти, як я й радив, есей Метерлінка… » [6]. Як зазначено у передмові до видання, цей переклад «не являє собою поліпшень чи вдосконалень супроти праці своїх видатних попередників. Він увесь складається з нового слова – нового в розумінні не тільки винаходу, а й переосмислення. Кожна лексична одиниця, кожна синтаксична чи фразеологічна фігура взяті достотно на зубок, випробувані на смак і на запах і деформовані у тому творчому акті, коли, всупереч арифметичному законові, від перестановки доданків сума змінюється, дістаючи нову якість» [14, с. 6]. У передмові також зазначається, що якщо колись укладуть словник мови Шекспіра з українськими відповідниками, то велика кількість еквівалентів супроводжуватиметься позначкою «винайдено (або застосовано) Василем Баркою».

Робота над перекладом тривала майже десять років. З листування І. Костецького з Ю. Лавріненком дізнаємося, що Василь Барка досить довго не закінчував перекладу «Короля Ліра». 1958 р. він вже завершив переклад першої сцени, проте припинив подальшу роботу. У листі з 21 вересня 1958 р. І. Костецький пише: «Хтось його десь у «центрі» образив з якимись музичними платівками, він покинув працю і тепер працює за шматок хліба на будівництві доріг, чи що. […] Я з ним домовився був про переклад «Короля Ліра», він переклав уже першу сцену, переклав блискуче, і ти в цьому переконаєшся з числа – «Україна і Світ», яке я тобі висилаю повільною поштою. Але на тому він і припинив. Мотивує саме цими подіями в своєму житті, які не дають йому зосередитися на духовній праці. Пише, крім того, про якісь доноси на нього, про допити на поліції й подібне» [12, с. 122]. Очевидно, що в листі до І. Костецького, Ю. Лавріненко повідомив причину, через яку Василь Барка припинив переклад, адже у листі з 21 жовтня 1958 р., І. Костецький пише: «Дякую за інформації про Барку. Тепер мені ясно, де лежить справжня причина, чому він не бажає далі перекладати «Короля Ліра». Факт, який глибоко засмучує обох нас» [12, с. 123]. Оскільки на сьогодні відомо лише про єдиний існуючий лист до І. Костецького, копія якого зберігається в архіві Ю. Лавріненка (24 жовтня 1958 р.), ми не можемо стверджувати чи справді причинами небажання продовжувати переклад «Короля Ліра» були ті, про які І. Костецький писав у листі з 21 вересня 1958 р. Після виходу частини перекладу у журналі «Україна і Світ», редактором якого на той час був І. Костецький, подальші переклади не з'являлися. І. Костецький вперто писав листи Василю Барці, але той не відписував, він просив Ю. Лавріненка поговорити з ним, говорив про моральний обов'язок Барки завершити переклад, обіцяв посприяти фінансово, проте Барка перекладу не продовжував. 21 червня 1959 р. він писав до Ю. Лавріненка: «Дозволь просити тебе про одну єзуїтську річ. Говоривши при першій же нагоді з Баркою, дай йому зрозуміти, що не тільки ми маємо обов'язки супроти нього (які ми виконаємо), але й він – супроти навіть не нас, а української культури. Йдеться про все той же переклад «Короля Ліра», що його він так блискуче розпочав (у чому ти міг переконатися з попереднього числа «Україна і Світ») і так ганебно перервав» [12, с. 131]. Очевидно, Барка так і не взявся за переклад, бо фактично через півтора року у листі до Ю. Лавріненка від 21 лютого 1961 р. він пише: «Ще одне велике прохання до тебе. За моїми підрахунками, Барка мусів уже давно закінчити свою велику поему («Сонце»). За ним великий моральний борг: закінчення перекладу «Короля Ліра». Прошу тебе, вплинь на нього таким аргументом: якщо він цей переклад закінчить, то в мене буде змога видати книжку, завдяки зв'язкам з Німецьким Шекспірівським товариством ітд. Весь наклад піде на користь його (Барки), він зможе його поступово в Америці реалізувати й за виручені гроші видати свою поему. Це ж так просто, але на всі мої (і дружинині) листи він найупертіше мовчить» [12, с. 141-142].

Зі статті «На закінчення Шекспірівського року», опублікованій у 1964 р. в журналі «Сучасність» говориться про рішення, прийняте Українським Шекспірівським товариством закордоном, ухвалене на загальних зборах, що відбулися у м. Фрібур 1 вересня 1964 р., датувати ювілейні видання «Короля Ліра» у перекладі Василя Барки та «Гамлета» у перекладі І. Костецького [3, с. 36]. Наступна публікація частини перекладу з'явилася лише 1966 р. в журналі «Сучасність», де було опубліковано переклад Василя Барки шостої сцени четвертої дії трагедії В. Шекспіра «Король Лір», що був приурочений 350-й річниці від дня смерті В. Шекспіра. Як зазначено у передмові до перекладу – це попередня публікація, за якою вийде повний переклад «у коментованому й ілюстрованому виданні «На горі», підготованому в співпраці з Українським Шекспірівським товариством» [1, с. 52]. Додатком до публікації є переклад уривків зі статті польського театрознавця Яна Котта «Король Лір, або Прикінцева гра», де цитати з «Короля Ліра» подані також у перекладі Василя Барки. Наступна публікація перекладу Барки повної першої дії трагедії, датується вже 1969 р. У передмові до перекладу міститься наступне пояснення Редакції: «Починаючи з цього числа, публікуємо працю Василя Барки: повний переклад Шекспірової трагедії «Король Лір». Цей переклад, з уривками першої версії якого ми вже знайомили наших читачів, друкується тепер після повторного перегляду» [2, с. 7]. Отож, текст зазнав правок і редакторського втручання. Хоча у передмові було зазначено, що переклад з'являтиметься у журналі продовженнями, проте це була друга і остання публікація «Короля Ліра» в перекладі Василя Барки у журналі «Сучасність». Кінцевий варіант повного перекладу пера Василя Барки опубліковано 1969 р. у видавництві «На горі».

Найновіший переклад Шекспірового «Короля Ліра» зробив О. Грязнов 2008 р. [16]. З Шекспіра він також переклав «Гамлета», «Отелло», «Макбета», а також «Короля Генріха IV». О. Грязнов закінчив геодезичний факультет Національного університету «Львівська політехніка», одержавши диплом інженера астрономо-геодезиста, отож філологічної освіти він не має. Перекладацьку діяльність розпочав 1995 р., перекладаючи з англійської та російської мов. Трагедія «Король Лір» входить до другої книги двотомного видання драматичних творів В. Шекспіра «Трагедії та хроніки». Як зазначає автор, книга є авторською, адже О. А. Грязнову довелося взяти на себе набір, коректуру, редагування тексту, а також художнє оформлення книги. Оскільки книга друкувалася власним коштом, тираж є малим – 300 примірників. Прикметно, що видання не має рецензентів, рецензій у періодиці теж немає. У Передмові, автор висловлює свою думку стосовно особливостей перекладу, що відображає його стратегію у відтворенні трагедії: поетичні переклади не

можуть бути точними, «бо з абсолютно не схожого мовного матеріалу перекладач повинен створити твір, який відображав би зміст, красу і звучання оригіналу» [16, с. 3], а « [б]агатослів'я і витіюватість, що характерні епосі Відродження, навряд чи доречні в наш час. Тому автор перекладів подекуди свідомо відмовляється від буквального відтворення розлогих висловів на користь простоті і чіткості думки» [16, с. 3].

Висновки і пропозиції. Сьогодні в українській полісистемі існує п'ять повних перекладів Шекспірової трагедії «Король Лір». Оскільки переклади належать до різних епох – XIX–XXI ст. – постає питання дослідження діахронічного аспекту їх множинності. Беручи до уваги, що переважна більшість перекладів були доконані не з оригіналу, існує потреба віднайдення тексту-посередника, а також дослідження підрядників, якими послуговувалися перекладачі. Історичний аспект вивчення української Ліріани є важливим у світлі подальших перекладознавчих досліджень трагедії, адже допоможе зрозуміти певні рішення прийняті перекладачами у доборі тих чи інших стратегій.

Список літератури:

1. Вільям Шекспір : Король Лір : у перекладі Василя Барки // Сучасність. – 1966. – № 5. – С. 52–59.
2. Вільям Шекспір : Король Лір : у перекладі Василя Барки // Сучасність. – 1969. – № 9. – С. 7–33.
3. І. К. На закінчення Шекспірівського року / І. К. // Сучасність. – 1964. – № 12 (48). – С. 23–39.
4. Інститут літератури імені Т. Шевченка, відділ рукописів, ф. 5, № 570.
5. Інститут літератури імені Т. Шевченка, відділ рукописів, ф. 5, № 572.
6. Листи Василя Барки до Віри Вовк // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 1212, опис 1, справа 136.
7. Максим Рильський. Зібрання творів у двадцяти томах / редкол. : Л. М. Новиченко (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1983-1990. – Т. 19 : Автобіографічні матеріали. Записні книжки. Листи / упоряд. : Н. А. Підпала, Р. Я. Пилипчук, К. М. Сєкарєва ; прим. : Н. А. Підпала ; ред. тому : Л. М. Новиченко. – 1988. – 704 с. : іл. – ISBN 5-12-009272-3 (т.19).
8. Максим Рильський. Зібрання творів у двадцяти томах / редкол. : Л. М. Новиченко (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1983-1990. – Т. 20 : Листи (1957-1964) / упоряд. : Н. А. Підпала, Р. Я. Пилипчук ; прим. : Н. А. Підпала ; ред. тому : Л. М. Новиченко, Б. М. Рильський. – 1990. – 896 с. : іл. – ISBN 5-12-009273-X (т. 20).
9. Панас Мирний (П. Я. Рудченко). Зібрання творів у семи томах / редкол. : М. Є. Сиваченко (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1968-1971. – Т. 6 : Драматичні твори / ред. тому : Н. Л. Калениченко ; упоряд. та приміт. : С. Д. Зубков, В. І. Мазний. – 1970. – 796 с.
10. Панас Мирний (П. Я. Рудченко). Зібрання творів у семи томах / редкол. : М. Є. Сиваченко (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1968-1971. – Т. 7 : Поезія. Публіцистика. Епістолярій / ред. тому : Н. О. Вишневська ; упоряд. та приміт. : В. І. Мазний. – 1971. – 663 с.
11. Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного : 1883 – 1905 (з 8 фотографічними знімками) / Є. Рудинська. – Київ : друкарня Української Академії Наук, 1928. – 106 с.
12. Стех М. Р. Вікно у будні культуротворення : (Листи Ігоря Костецького до Юрія Лавріненка) / М. Р. Стех // Літературно-критичний часопис Захід. – 7516 [2008]. – Кн. 8 (XXVIII). – С. 103-155.
13. Танюк Л. Мар'ян Крушельницький : школа образного перевтілення, заповідана Лесем Курбасом = Marjan Krushel'nyts'kyi : the Image Transformation School Entrusted by Les' Kurbas. – К. : Либідь, 2007. – 360 с. – ISBN 978-966-06-0499-5.
14. Шекспір В. Король Лір / В. Шекспір ; пер. Василя Барки. – Штутгард ; Нью Йорк ; Оттава : На горі, 1969. – 151 с.
15. Шекспір В. Король Лір / В. Шекспір ; пер. М. Рильського // Вільям Шекспір : твори в шести томах. – Київ : Дніпро, 1986. – Т. 5. – С. 235-343.
16. Шекспір В. Король Лір / В. Шекспір ; пер. О. А. Грязнова // В. Шекспір : трагедії та хронічки. – Київ : Задруга, 2008. – Кн. 2. – С. 3-125.
17. Шекспір. Король Лір / Шекспір ; пер. Панаса Мирного // Панас Мирний (П. Я. Рудченко) : Зібрання творів у семи томах. – Київ : Наукова думка, 1970. – Т. 6. – С. 511-682.

Кравцова М. А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

УКРАИНСКАЯ ЛИРИАНА ПАНАСА МЫРНОГО, М. РЫЛЬСКОГО, ВАСИЛИЯ БАРКИ И А. ГРЯЗНОВА: К ВОПРОСУ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ ПЕРЕВОДОВ

Аннотация
Статья раскрывает исторический аспект украинской Лирианы. Изучается процесс создания переводов Панаса Мырного, М. Рыльского, Василия Барки и А. Грязнова. Автор преимущественно обращается к эпистолярному наследию переводчиков, где речь идет о причинах выбора определенных стратегий, процессе публикации, а также мыслях переводчиков относительно созданного ими перевода. Изучение обстоятельств, которые предшествовали созданию переводов поможет в дальнейшем анализе особенностей воспроизведения трагедии на украинский язык.
Ключевые слова: В. Шекспир, украинская Лириана, перевод, эпистолярий, Панас Мырный, М. Рыльский, Василий Барка, А. Грязнов.

Kravtsova M.O.
Ivan Franko National University of Lviv

UKRAINIAN KING LEAR STUDIES IN THE LEGACY OF PANAS MYRNYI, M. RYLSKYI, VASYL BARKA AND O. HRIAZNOV: ON THE HISTORY OF TRANSLATIONS' CREATION

Summary
In the article, the author strives to study the historical aspect of Ukrainian King Lear Studies, namely the process of creation of translations by Panas Myrnyi, M. Rylskyi, Vasyl Barka and O. Hriaznov. The author analyzes mainly the epistolary of the translators where they express their ideas on the choice of translation strategies, process of publication, thoughts on their translations. The study of circumstances that foreran the appearance of the translations will facilitate the further analysis of peculiarities of reproduction of the tragedy into the Ukrainian language.
Keywords: W. Shakespeare, Ukrainian King Lear Studies, translation, epistolary, Panas Myrnyi, M. Rylskyi, Vasyl Barka, O. Hriaznov.

УДК 336.72

RENDERING ADJECTIVES OF LEXICO-SEMANTIC GROUP HUMAN APPEARANCE IN THE UKRAINIAN TRANSLATION OF "THE PICTURE OF DORIAN GRAY" BY OSCAR WILDE

Puha O.O., Hrytsko K.R., Bilyk O.O.
Lviv National Polytechnic University

The article dwells on the features of the lexico-semantic group of adjectives belonging to the lexico-semantic group HUMAN APPEARANCE in the novel "The Picture of Dorian Grey" by Oscar Wilde and on the corresponding adjectives used in the Ukrainian translation of the novel. The subgroups are distinguished within the set of English and Ukrainian adjectives specifying the understanding of the phenomena related to the concept of human appearance in both languages and cultures. Translation techniques applied are discussed. Regularities in application of translation techniques in rendering various subgroups of adjectives are traced. Numerous examples are provided to prove the conclusions.
Keywords: lexico-semantic group, translation technique, equivalence, sense modulation, adjective.

The problem. At the modern stage of the development of linguistics it is obvious that language should be studied in the light of anthropocentric paradigms which provide a wider and deeper understanding of language functioning peculiarities and also the connection between language and human mind mediated by conceptual and linguistic pictures of the world. [2, p. 3]. Some authors studying interrelation and mutual influence of different factors are: Yu. Apresian, N. Alefirenko, Z. Verdiyeva, S. Mironova and others.

Conceptual analysis of linguistic categories connected with the class of adjectives, like their lexico-semantic features should be held taking into consideration the functional aspect of the phenomena, i.e. the function of the inner form of adjectives. The theme is topical because of the tendency in modern linguistics of holding research at intersection areas, i.e. by joining and re-conceptualizing the data of different sciences or branches and approaches within a science. By transposing a morphological notion of classes of words into the sphere of interest of functional linguistics, text and discourse linguistics and linguoculturology we might find new aspects for analysis. The outcomes of the research seem even more promising if further insight is taken into differences between the original and the translation.

Literature review. According to S. Mironova if we adopt an approach based on semantic re-conceptualization, adjectives would be the least researched class of words [7, p. 6]. The reasons for this are suggested by A. Ufimtseva. According to the scholar, one of significant features of adjectives is the broad volume of their sense. And, as she states, it is understandable, since there are much more properties, qualities, emotional evaluations in the objective, social and spiritual spheres etc than there are objects which they described or to which they are ascribed [8, p. 197].

This area seems very promising, as many lexico-semantic groups of words with rich range of shades of meanings might be distinguished within the wide class of adjectives. Taking into account the ability of adjectives to render expressiveness, evaluation and emotiveness their functional potential cannot be overestimated. There are no unified criteria of defining the types of adjectives, as well as there is no a unified classification of them. Accordingly, there exist different classifications with different constituents [2, p. 3]. However, the scholars do agree on the major lexico-semantic groups of adjectives if it comes to describing a human being. Traditionally such groups like human appearance, human character, human activities etc are distinguished.

The definition of translation does not cause much of argument. In our paper we follow the definition suggested by I. Korunets: translation as a term and notion is of polysemantic nature, its common and most general meaning being mostly associated with the action or process of rendering/expressing the

© Puha O.O., Hrytsko K.R., Bilyk O.O., 2015

meaning/content of a source language word, word-group, sentence or passage (larger text) in the target language or with the result of the process/action of rendering [6, p. 10].

Translation is also a kind of bilingual and bicultural communication. It can be viewed, and analyzed from different points of view: according to correspondence of translation and original, the communicative effect of the translation, its pragmatic adequacy etc.

Generally, as many scholars have remarked, the process of translation may be presented as a chain of the following steps: the translator should first decode the source text, that is, to figure out the meaning/message/ intention of the original speaker or writer and then ask himself or herself how the same decoded meaning/message/intention is encoded in the target text, i.e. find the equivalents in both languages [6, p. 11].

However widely analyzed the issue of translating linguistic units may be, there is still an aspect which claims the attention of researchers. It embraces such aspects as differences between conceptualizing various spheres of reality and human activity in different languages, and specific features of translating linguistic units relating to such spheres verbalized by groups termed lexico-semantic fields and groups.

Therefore, **the aim of the article** is to analyze the English adjectives belonging to the lexico-semantic group HUMAN APPEARANCE from structural, semantic and functional view and to contrast them with the Ukrainian adjectives used by translator, R. Dotsenko []. The findings of the research, though rather narrow in significance, may contribute to the more general analysis of divergences and convergences between the English and Ukrainian languages and, thus, cultures. Also, the research aimed at establishing the translation techniques most often applied by the translator. The methods used for analysis included componential, contextual and contrastive analysis.

Findings. For our analysis of the methods of rendering adjectives into Ukrainian we have chosen to use the model developed by V. Komissarov, who distinguished equivalence, grammatical substitution, concretization, generalization, sense modulation, compensation and explication [5]. As the analysis has shown, there is a comparatively large number of adjectives which are rendered with the help of their equivalents. Here it should be mentioned that we are not talking about formal equivalence, but functional equivalence. It means that the translation of the adjective "beautiful" as "прекрасний" is considered equivalent, though semantic structures of these adjectives are slightly different. However, some remarks should be made as to which pairs of adjectives are considered equivalent. For, this, several conditions have to be maintained:

a) both the original and the translation belong to the same part of speech and are similar in terms of their morphological structure;

b) their semantic structures mainly coincide;

c) their collocability is similar to a high degree.

Special attention should be paid to the translation of sets of words synonymic with "beautiful" and "ugly"'. These words play an important part in the novel, and are directly connected with ideational and thematic layer of the text. As the analysis has shown, in total 15 adjectives synonymic to "beautiful" were used by Oscar Wilde. They are: "beautiful", "charming", "delightful", "fascinating", "exquisite", "marvellous", "good-looking", "extraordinary", "pretty", "refined-looking", "smart", "dainty", "delicate", "fair", and "winsome".

The analysis of their dictionary definitions and also the contextual analysis show that there is a set of semes which are present in the semantic structure of each of them. These semes are: "human appearance", "attractive appearance", "bringing pleasure", and "attracting sight".

Analogously, we have written out and counted all Ukrainian translations of the above mentioned set of adjectives. There are 17 of them (for the purpose of analysis we have changed the forms from three genders into one, masculinum, as this is the form usually presented first in dictionaries): "прекрасний", "вродливий", "прегарний", "привабливий", "принадний", "чарівний", "витончений", "граціозний", "досконалий", "чудовий", "гарний", "захопливий", "блискучий", "ладний", "гожий", "принадний", "бездоганний". In the analysis, it was taken into account that the words should describe human appearance, so that we could make a grounded comparison.

The results of componential analysis prove that despite certain differences between semantic structures of the adjectives and their collocational differences, all of them share the same integral semes as the adjectives from the corresponding group of English adjectives. So, we can say that the lexico-semantic subgroup "adjectives denoting attractive appearance" is rendered by way of finding partial equivalents each of which has the same 4 integral semes as any of the English adjectives from the subgroup.

The same may be said about the counterpart group, i.e. the group of adjectives denoting unattractive appearance. Their number is 9: "ugly", "hideous", "monstrous", "terrible", "horrid", "uncomely", "foul", "sordid", "vile". The integral semes which all of them share are "human appearance", "non-attractive experience", "causing disgust by one's look". These adjectives are translated into Ukrainian with the help of the equal number of adjectives: "бридкий", "відразливий", "потворний", "моторошний", "гидкий", "мерзенний", "страхітливий", "огидний", "мерзенний", and all of them share the three integral semes correspondent with their English counterparts.

The percentage of equivalent renderings varies depending on the subgroup. It is the highest for the subgroups "adjectives denoting attractive appearance" and "adjective denoting unattractive appearance". The adjectives from the first subgroup are translated by using the equivalent in 94% of cases, from the second subgroup – in 84% of cases. The remaining substances were translated using grammatical transformation, namely grammatical substitution (changing the part of speech: e.g. "ugly" – "потвори") giving 6% for the subgroup "adjectives denoting unattractive appearance: and 16% for the subgroup "adjectives denoting unattractive appearance".

The ways of translation are different for other subgroups, which are further from the nucleus. So, the adjectives from the subgroups "manifestation of positive inner features" and "manifestation of negative inner features" were translated with the help of following methods: Equivalence – 60%; Sense modulation – 20%; Grammatical substitution – 13% and Combination of two translation methods – 7%.

As we have observed, the ways of translation are more various. In 7 % of cases the adjective required the application of two translation methods.

The results change in the direction of more various ways of rendering and lower percentage of equivalent translation as with the distance of the adjective from the nuclear part of the lexico-semantic group. The percentages of the ways of rendering adjectives of the group "adjectives describing face, eyes etc" are: Equivalence – 32%; Concretization – 24%; Sense modulation – 14,7%; Grammatical substitution – 14,7%; Generalization – 10% and Combination of two translation methods – 5%.

The adjectives of these groups sometimes share only one or two integral semes with those in the nucleus, and, accordingly, they have more differential semes. Also, they are members of other lexico-semantic groups, and often are closer to the nucleus there. It is also worth noticing that the adjectives with contextual meanings require elaborated translation. For example, in the following passage several translation methods had to be used in order to render the richness of sense and connotations of the original:

Harry, imagine a girl, hardly seventeen years of age, with a little, **flowerlike** face, a **small Greek** head with plaited coils of **dark-brown** hair, eyes that were **violet** wells of passion, lips that were like the petals of a rose [10, p. 34].

Гаррі, уявіть собі дівчину літ сімнадцяти, обличчя в неї – **наче квітонька**, **голівка грекині**, а на голівці тій вінок **темно-каштанових** кіс. Очі її – немов **бузкові** плеса пристрасті, а вуста – пелюстки троянди… [4, p. 50].

The first pair "flowerlike" – "наче квітонька" is translated with the help of grammatical transformation (changing a compound adjective into a word combination) and also sense development ("flower" belongs to neutral vocabulary, while "квітонька" is diminutive and brings about richer sense which includes semes "small", "slender", "young", "causing tenderness" etc.

The second pair has to be analyzed in complex, since the sense is distributed among part of the combinations in different ways: "small Greek head" – "голівка грекині". The adjective "small" is omitted, and the technique of compensation is used in a different part of the sentence – the neutral noun "head" is translated by the diminutive "голівка". The second adjective "Greek" is translated by way of grammatical substitution by a noun.

The third pair of adjectives "dark-brown" – "темно-каштанових" is translated by way of concretization. The adjective "brown" belongs to the group of primary colours in the lexico-semantic group COLOUR ADJECTIVES, while "темно-каштановий" is more concrete in its meaning – not just brown, but brown in a way that chestnuts are. It is also situated further from the nucleus of the lexico-semantic group of colour adjectives in the Ukrainian language.

The fourth pair of adjectives "violet" – "бузковий" is translated by way of sense modulation (the adjective in the source text belongs to the group of primary colours, while the Ukrainian correspondent belongs to the group of secondary colours, and denotes a lighter colour.

The application of various translation techniques is visualized in Graph 1. The first group is the closest to the nucleus of the lexico-semantic group and shares four integral semes. It is translated mostly by way of finding the equivalent with the corresponding set of semes in the target language. There are only two methods of translation employed for rendering adjectives of this group.

The second group is farther from the nucleus, has more differential semes and some contextual meanings are included into their semantic structures. The number of equivalent options falls to 60 % and the number of translation methods increases to four.

The third group is the farthest from the nucleus, its constituents have the highest number of differential semes and they often share only one integral seme – "human appearance". The percentage of equivalent translations falls to 32, and the number of ways of translation rises to six.

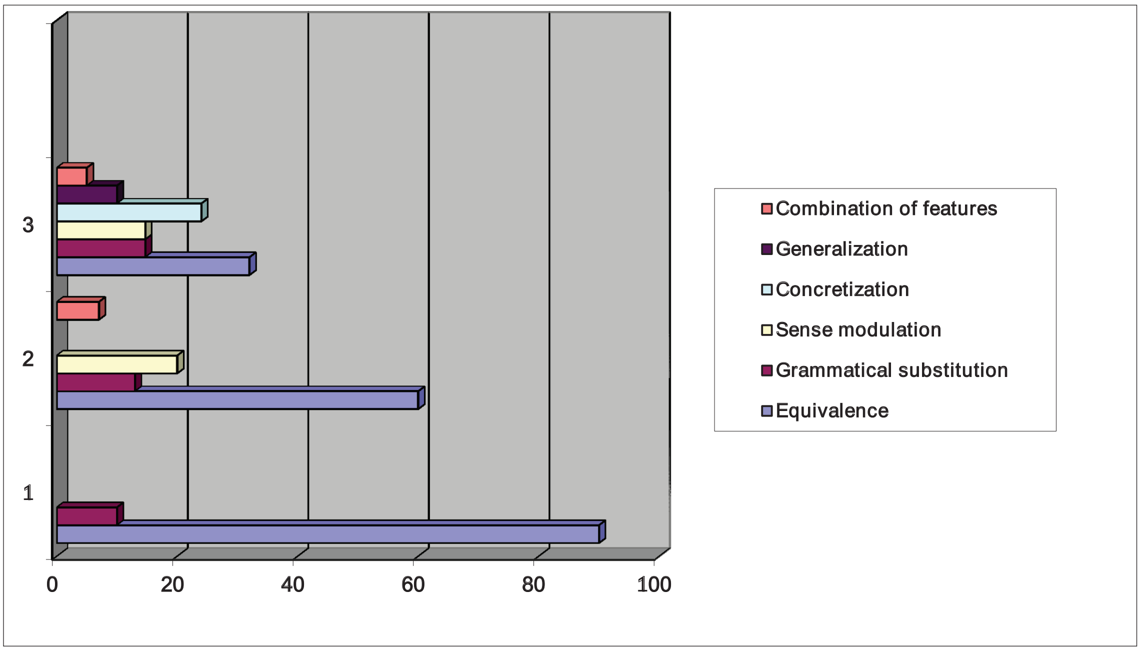

Graph 1. Translation methods for subgroups of lexico-semantic group HUMAN APPEARANCE

1 – adjectives denoting attractive/unattractive appearance; 2 – adjectives manifesting inner features; 3 – adjectives describing parts of the body

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Conclusions. The lexico-semantic group HUMAN APPEARANCE consists of several subgropus: "adjectives denoting attractiveness" and its counterpart "adjectives denoting unattractiveness" (they are the largest groups), "adjectives describing physical manifestation of positive inner features" and the counterpart group "adjectives describing physical manifestation of negative inner features", and a set of microgroups comprising adjectives used to describe different body parts: face, lips, eyes, figure/build, hair, skin and eyebrows. These groups possess the smallest number of adjectives. structurally, the first two groups are closest to the nucleus of the group, while the latter are the farthest because often the only integral seme uniting them with the nuclear lexeme(s) is "human appearance".

Adjectives of lexico-semantic group HUMAN APPEARANCE are translated by employing various methods. The tendency has been observed that the method of translation depends on the closeness of the adjective to the nuclear part of the lexico-semantic group and on the number of integral semes corresponding with the nuclear adjectives.

The most frequent ways of rendering adjectives of this group include finding the equivalent, sense modulation and grammatical substitution. Analysis allows making interesting conclusions. It was observed that the closeness to the nucleus of the group and the number of integral semes is proportionally connected with the possibility of finding the equivalent. It means that the general ideas about human appearance in the English and Ukrainian languages are rather similar, while the additional associations are rather different.

Such approach, if generating extensive research allows making conclusions about differences in conceptual and linguistic pictures of the world. It would be too ambitious to aim at such aim in a narrower research, but it allows developing the methodology for contrastive analysis of adjectives belonging to other groups, and then, with enough material, may be a very useful basis for establishing similarities and differences between the two languages and cultures.

References:

1. Алефиренко Н. Ф. Проблема вербализации концепта [Текст] / Николай Федорович Алефиренко. – Волгоград: Перемена, 2003. – 96 с.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. – М., 1974 – 220 с.
3. Бондарко А. В. Полевые структуры в системе языковой категоризации [Текст] / Александр Владимирович Бондарко // Теория, история, типология языков: Материалы чтений памяти чл-корр. В. Н. Ярцевой. – М.: РАН, Ин-т Языкознания, 2003. – Выпуск 1. – С. 13-20.
4. Вайльд Оскар. Портрет Доріана Ґрея / Пер. з англ. та прим. Р. Доценка; – К.: Школа, 2003. – 415 с.
5. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. Учебное пособие / Вилен Наумович Комиссаров. – М .: ЭТС. – 2002. – 424 с.
6. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник/ Ілько Вакулович Корунець. – Вінниця. «Нова Книга», 2001 – 448 с.
7. Миронова С. В. Функционально-статистические особенности имен прилагательных в прозаических текстах (на материале произведений М. Магдеева и В. Шукшина): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02, 10.02.01 / Светлана Валериевна Миронова. – Казань, 2006. – 181 с.
8. Уфимцева А. А. Смысловые связи слов в пределах лексико-семантической группы [Текст] / А. А. Уфимцева // Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка). – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 287 с.
9. Lehrer A., Kittay E. F. Frames, fields and contrasts. Pragmatics and Cognition / Adrienne Lehrer, Eva Feder Kittay. – 1: 2., 1993. – P. 377-387.
10. Wilde Oscar. The Picture of Dorian Gray [Electronic resource] / Available from: http://lib.aldebaran.ru/author/uaild_oskar/uaild_oskar_the_picture_of_dorian_gray
11. Тлумачний словник української мови. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uktdic.appspot.com/
12. The Free Dictionary – [Electronic resource] / http://www.thefreedictionary.com/

Пуга О.О., Грицко Х.Р., Білик О.О.
Національний університет «Львівська політехніка»

ПЕРЕДАЧА ПРИКМЕТНИКІВ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ ОСКАРА ВАЙЛДА «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ»

Анотація
У статті проаналізовано риси лексико-семантичної групи прикметників ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ у романі Оскара Вайлда «Портрет Доріана Грея» та відповідних прикметників, використаних в українському перекладі твору. Прикметники із вибірками з обох варіантів класифіковано із метою дослідження особливостей концептуалізації зовнішності людини в українській та англійській культурах. Досліджено методи перекладу. Прослідковано закономірності застосування методів перекладу до різних підгруп прикметників. Подано численні приклади із метою кращої ілюстрації висновків.

Ключові слова: лексико-семантична група, метод перекладу, еквівалентність, модуляції смислу, прикметник.

Пуга О.А., Грыцко К.Р., Билык О.О.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПЕРЕДАЧА ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ ВНЕШНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В УКРАИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ РОМАНА ОСКАРА УАЙЛДА «ПОРТРЕТ ДОРИАНА ГРЕЯ»

Аннотация
В статье проанализированы особенности лексико-семантической группы имен прилагательных ВНЕШНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА в романе Оскара Уайлда «Портрет Дориана Грея» и соответствующих имен прилагательных. Использованных в украинском переводе романа. Имена прилагательные, использованные в оригинале и переводе, классифицированы с целью исследования особенностей концептуализации внешности человека в английской и украинской культурах. Исследованы методы перевода. Изучены закономерности использования методов перевода к разным подгруппам имен прилагательных. Наведено много примеров для лучшей иллюстрации выводов.
Ключевые слова: лексико-семантическая группа, метод перевода, эквивалентность, модуляции смысла, имя прилагательное.

УДК 821.111(73):81'38

ALLUSION AS A TEXT-MAKING ELEMENT IN THE NOVEL "FAHRENHEIT 4510" BY RAY BRADBURY

Cherchata L.M.
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

The given research is based on the analysis of allusions as a stylistic device and text-making element in the novel "Fahrenheit 451" by Ray Bradbury. Attention is accented on absence of the generally accepted classification of allusion and its functions in literary text. The used allusions have important and clear functions in the novel. They are not accidental in the text of the novel, but an essential part of the author's creative technology:
Keywords: style, expressive means, stylistic devices, allusion, differential signs of the text, text-making categories of the text.

Introduction. The dynamic progress of society causes visible changes in all spheres of human activities (cultural, political, social and so on). In the development of language these changes are great, because language itself is a part of a very complex human experience and it could not function if it did not rely upon various kinds of information that human experience comprises. Any language is intentionally designed to emphasize, underline, hint and illustrate the speaker or writer's ideas, feelings or thoughts and to convey a vivid and graphic impression on the reader or listener. With the help of different expressive means, stylistic devices (SD), rhetorical devices or syntactic structure language became more melodic, pleasant, softer and interesting. Accordingly, while studying language we learn its different means.

Language is closely related to text and culture. Thus, studying texts we learn to interpret the products of culture in its different forms. Cultural heritage in general is embodied in a variety of different forms and text is one of them. Exactly text accumulates the results of the writer's reflection of the culture in which he was born and lives. So, each of the the author's literary works can be treated as a part of it.

The writer usually expresses his subjective worldview, attitude to different events and situations not directly, but with the help of EMs, SDs, to which allusion belongs. Allusion helps not only to transfer the sense of some information, to make a hint on something, but to appeal to experience and knowledge of the reader, to recall well-known history and religion episodes and people, great literature, architecture and music masterpieces and their famous creators.

The article **aims** to analyse allusions used in the novel "Fahrenheit 4510" by Ray Bradbury, to associate the given stylistic device with text-making categories and signs of the text and to find out its role as a text-making element in the novel.

The analysis of research work and publications. Text, including literary, comes into the notice of scientists many years ago and the same could be said about allusion. Both have been in the sphere of wide scientific investigations for many years. In a number of works the attempts to give definitions to the notions "text" and "discourse" were undertaken (D. Barannyk, F. Batsevych) as well as study problems of text in linguistics (M. Bakhtin), actualize the questions of correlation the notions "text" and "discourse" (N. Vovk), study text as object of linquistic investigation (I. Galperin), concentrate attention on text structure and grammar (O. Moscalska, L. Losieva), study theoretical questions of communication and text (V. Rizun), study aspects of literary texts (V. Vinogradov, S. Yermolenko) etc. Attention to the text, research of its structure, coherence of its units, character of information in it determine forming of a new branch of science about language, known as "linguistics (or theory) of text".

In its turn the word "allusion" appeared in many European languages in late XVI century, however

© Cherchata L.M., 2015

exactly the phenomenon began to be actively studied only at the end of the XX century. To study allusion in modern language, we should remember that it began the history as a rhetorical figure. Etymologic term "*allusion*" mounts to Latin "*alludere*" (from "*ludere*" – "*to play, to banter*", and also "*hint*") [12, p. 59–63].

The attempts of theory of allusion construction find out complication and many-sided nature of this concept as central one in the problems, related to the development of it in such linguistic disciplines, as theory of reference, stylistics, poetics, rhetoric, theory of translation. In the first turn it is related to the interest of research workers, investigators, translators to the hidden facilities of passing information in a text.

Analyzed theoretical material gives us good reasons to affirm that allusion went through a long period of its development and became the phenomenon which is actively studied in the XXI century being the object of research for both native and foreign scientists. We should testify to the fact of existing different approaches namely: linguistic (Chulkova V., Zhylko T.), structurally-functional (Hermeren G., Khimunina N.), inertextual (Dronova Ye.), hermeneutic (Arnold I., Mashkova L., Skrebnev Yu.), functionally-genetic (Lennon P.) etc. Up to now researchers do not have the unique point of view on authentication of stylistic reception of allusion. General for all of existent determinations is its interpretation as indirect reference to fact, person, event which is considered to be known. One of inalienable descriptions of allusion is its orientation on recipient, a person who accepts the text information.

The main material. Existing theoretical sources and classifications of allusion form the point of great actuality, because deep study of them will accurately ensure unambiguous treating of the phenomenon under consideration. The thematic sources of allusion, according to Dronova Ye., belong to the sphere of facts of culture which can be named a common to all mankind or "humanitarian" culture. They presuppose knowledge of modern foreign and classical languages, literary quotations, the Bible, mythology. A huge role in the formation of the background knowledge is played by modern media, especially the Internet [2, c. 128–133].

Observating various materials we came across with the following criteria of allusion's classification: source of allusion (*literary, biblical, mythological, historical and domestic*), degree of list of the fact of allusion (*transparent/direct* allusions belong to the universal encyclopaedia enter to general inter-textual of space of both original text and its translations, it is expedient to pass by quoting of canonical translation which functions in a culture-recipient, or, if allusion belongs to the texts of national literature and culture-recipient, – by the recreation of accordance directly from the utilized source [1, p. 49] and *hidden/indirect* allusion belongs to national and individual knowledge) and presence or absence of the national colouring. As any other SD allusion cannot be absolutely pure and independent from the rest of them.

The text includes a great number of SDs, especially lexico-semantic, for they help the writer to transmit a certain idea to the reader. Each group of SDs and any SD separately are used by writers with some definite aim. So it seems to be quite a right moment to speak about functions of allusion. It executes the various functions. In many cases it is difficult to pass the point of view or relation of the author, that is why the use of allusion often is enough to winning stylistic reception, for it is able not only to let fall a hint, to orientate, to send a reader in necessary direction, but also to come into his notice. Due to allusion it is possible to pass the dramatic effect of this or that situation, underline a necessity, actuality of decision of some problem and others like that. It is as though to call a recipient to the awareness of importance of information which is given through the prism of own acceptance.

As any SD allusion performs in the text specific functions. It was not a surprise to find different approaches to its functions classification as well. All of them are very logical and worthy to be followed. As it was said above allusion is a technique used in literature in which a literary work references another work of literature, work of art, historical figure, place, or event. In general, this passing reference is not explained by the writer, so only readers who are familiar with the source of allusion tend to understand or notice it. The wide use of allusions is caused by many reasons.

In process of the problem study different approaches to the classification of its functions were found. Each of them is very logical and worthy to be followed and used for our set of allusion functions (Cherkas N, Verdonk P.) [9; 13, p. 147].

- ideological, function of recreation of social and political atmosphere;
- function of transmission of specific national mentality;
- contribution to the development of the topic and literary text structure;
- function of "building material" working together with the words and phrases;
- function of strengthening of the problem sharpness;
- polemic function, based on creation of effect of irony;
- aesthetic function, for they enhance emotive expressivity of the utterance and help to achieve pragmatic effect as well;
- some allusions are symbolic (based on the principle of metaphorization);
- connotation elements: expressiveness, ambitiousness and stylish differentiation.

While detecting the differential signs of the text, its basic characteristics, we hold the opinion of O. Moskalska about three "integrities", which predetermine and provide integrity of any autonomous speech construction which is defined as a text: semantic integrity, communicative integrity and structural integrity [6, p. 87].

Structural unity seems to be the sign of text most described and investigated. It must be predefined by the fact of having concrete nominally-signed expression in form of language means which could be easily inventoried and classified [3, p. 317].

At the level of structural unity text-making categories (phonological, lexical, syntactic) correlate with text-making components, presented by different language means, which in turn, correlate as text-making elements. Exactly in these elements the proper text-making components are realized in the process of creating certain text [8, p. 22]. Allusion is realized in text by means of nomination (the word level) and quotation/citation (the phrase and sentence level). [4, c. 109–110]. It is considered, according to Yu. Skrebnev, to be a special variety of metaphor [7, p. 115])

Summing up all theoretical resources we can assert that there are diverse sings and text-making elements and categories of the text, which are thoroughly investigated. All levels with the peculiar to them categories are certainly important for our research as long as the author's usage of allusions can play the role of text-making element providing the realization of author's intentions and purpose and realization of the imposed aim (to inform, influence, incite, indicate, appeal, hint etc).

The hard fact is that allusion aims not only to fill the text structurally but to make some concept unity, make a semantic and logical structure for the reader. Using allusion an author fills the gap between own thoughts and readers' minds about the work, makes a communicative, emotional influence and creates unforgettable impression. Allusion in the broad sense is never absent from the text; always there is some fact of shared experience, some implicit circumstance in the common culture, to which speakers or writers may confidently allude. It can be an important, indeed cardinal, device in the structure of literary texts. Furthermore, wherever allusion is used some excursion into the "world of literary text" is possible and a great number of literary masterpieces begin with the allusive point.

Researching allusion which is related to the signs of thematic, communicative and structural unities of the literary text and using different methods of investigation our main task was to find out in what measure it can be a text-making element as a SD and what place it can take in a literary work.

To represent the results of the given research it is necessary to mention once again, that Ray Bradbury is one of those rare individuals whose writing has changed the way people think. Once read, his words are never forgotten. His best-known, most influential, beloved and widely read book "Fahrenheit 451" is the masterwork that readers carry with them over a lifetime. His timeless, constant appeal to audiences has proven him to be one of the truly classic authors of the XX and the XXI century. It is more than just a readable and teachable novel that generates public discussion about the danger of mass culture, as Charles F. Hamblen points out in one of his articles. It is an excellent source for showing the audience the value of studying an author's use of specific allusions in a work of fiction [11, p. 818–824]. The competent use of specific SDs makes a great impression on readers, adds subtle depth to the ideas of the novel. It is very likely, that just this fact could provoke the achieved result, for this book became a real best seller all over the world.

Using the continuous sampling method the most visible and clear examples of allusions in "Fahrenheit 451" were picked out. The gathered material let us think about certain role of this SD in the text. The quantity of them can verify because of the similarity of allusion and other SDs. Relying on the classification of allusion given before the examples of it in the novel were up-diffused on groups: 1) allusion in character names (5); 2) biblical allusions (10); 3) historical and political allusions (14); 4) allusions to the literature (17); 5) mythological allusions (9). Quantitative correlation of allusions used in the novel is different. We can clearly observe the fact, the author uses more literary, historical and political allusions.

During all life Bradbury has hopes for the future of man and his acquisition of the most fulfilling life. In the book he showed an utopian world that could have such a result if we paid heed to his advice, and described the horrors that could ensue if certain tendencies (greed, dependence on technology, governmental control) were not stopped. If to appeal to the novel, these tendencies are retraced in the fact that though books and people were fallen victims of censorship, luckily, some citizens were willing to sacrifice their lives to ensure that books remain alive. Bradbury always suggested the Earth to be the best of worlds, and humankind to follow his massage when it comes to grip with itself, because these are people who can make the world that very place where all would be able to be as free and happy as could ever dream. This is the reason he used historical and political allusions trying to persuade people to take care of freedom, which will be destroyed in a moment if we do not fight for it.

The next fact that cannot be passed by is that Bradbury appeals to allusions in his novel really very often. It can be proved by the quantity of pages in the work (64) and the quantity of used allusions (55). Almost 86% of the work is either based on this SD or has it as an auxiliary point for realizing the author's plan. It also would be interesting to follow the allusions representation in each of three chapters, for it is closely connected with the plot in general and its most significant episodes. Thus, the quantity of allusions in the parts of the novel was undertaken to careful analysis and resulted in the following: Part I. The Hearth and the Salamander contains 15 allusions. Part II. The Sieve and the Sand – 25. Part III. Burning Bright – 15.

The frequency of use allusions in the second part in comparison with the other parts differs greatly. This can be explained by the fact that in the "The Sieve and the Sand", we witness Montag's strong struggle with his inner world, cruel social environment. The title of this part provides a metaphor for Montag's frustration at not being able to a momentary grasp of what true in the world is. Through Montag's own recollections in the train, we see him as a boy, desperately trying to fill a sieve with sand, what is an impossible and a vain task. Likewise, Montag is frustrated to find himself a sieve of sorts, unable to retain what he reads from the Bible, however feverishly he tries. It becomes apparent that it is not only the words of the Bible, but truth in general that he finds difficult to attain. Thus, he is frustrated that he cannot fill himself or feel in whole. In contrast to him, Millie and others like her are sieves as well, unable and unwilling to grasp information even when it is made to be readily available by them. This part is full of strong emotions of Montag and other characters of the novel. Using allusions Bradbury wants to outline that special political, emotional, psychological mood of characters, human society and the whole world.

Another important point is, that the author turned out to use both clear marked allusions and hidden ones, which are rather difficult to attribute to the given classification. Thus, the author doesn't give a clear explanation of why censorship became so great in this futuristic society. Rather, he alludes to a variety of causes. Cars, loud music, and massive advertisements create an over stimulated society without room for books, self-reflection, nature appreciation. He gives the reader a brief description of how society slowly lost interest in books, first condensing them, then relying simply on titles, and finally forgetting about them all together.

Bradbury also alludes to the idea, that different "minority" groups were offended by certain types of literature. In his discussion with Montag, Beatty mentions dog lovers offended by books about cats, and cat lovers offended by books about dogs. The reader can only assume which minority groups Bradbury was truly referring to. Finally, in the Afterword to "Fahrenheit 451", Bradbury clearly expresses his own sensitivity to attempts to restrict his writing. To illustrate, he feels censored by letters suggesting he should give stronger roles to women or black men. Bradbury sees such suggestions and interventions as the first step towards censorship and book burning.

Even though Bradbury is writing about the time in future, he is also keeping in mind what is happening in his present and past. Technology is evolving and people are beginning to abstain from reading books and become entertainment addicts. Many literary allusions included in the novel help portray the themes and events in the book. Some directly relate to the themes while others refer indirectly to the book's events by relating to the cited author's biographies. Allusions help backup the theme of censorship by mentioning attempts of censorship in the past. Allusions help the antagonists of the book by substantiating their views: the idea of burning books is validated by desire to save people from getting negative emotions while reading the books. Allusions help to show that attempts of taking away knowledge and depriving people of intellectual freedom are not new. They have already been demonstrated in our time and in the past. Maybe, instead of warning us about the future, he is trying to open our eyes on what is already going on and the effects it can provokes.

While using method of sampling we took into account only examples of clear allusions in the novel. But besides the undertaken above statistic methods we think it to be no less interesting and important to suggest the analysis of the chosen and divided into groups different allusions. While analyzing the examples of chosen device the sudy guide by Kristi Hiner was used [10]. Consequently the first of them involves *Allusions in Character Name*. In a great novel, every character serves a purpose. For some, his or her purpose is obvious. However, some characters require more analysis to determine their purpose. The reader should be ready to consider all angles: to further the plot, to develop another character, to act as a character foil, to enforce the author's message. In Bradbury's novel characters allude more to historical and mythological persons and bring some deep contents meaning. It can be proved with an interview with Ray Bradbury, conducted by a Del Rey publisher, Bradbury is asked to expound on the character of Captain Beatty. Bradbury states, "You have to understand how Beatty became a burner of books. He has a history. He was a book reader, but after various crises in his life – his mother died of cancer, his father committed suicide, his love affair fell apart – when he opened the books, they were empty. They couldn't help him. So he burned them." Speaking about the allusions of this group we cannot avoid illustrating the narration with the following:

Guy Montag is the protagonist and fireman whose metamorphosis is illustrated throughout the book and who presents the dystopia through the eyes of a loyal worker to it, a man in conflict about it, and one resolved to be free of it. Bradbury notes in his afterword that Montag is the name of a paper mill. The first name, Guy, comes from Guy Fawkes who in the XVII century tried to kill the king and burn down the parliament building. Also "Montag" is the German term for "Monday". Monday as a start of a new week, possibly symbolizes Guy's mental position – by the end of the story, he has reached a new conclusion about life that he did not have at the start.

Faber is the former English professor, who represents those who know what is being done is wrong, but are too fearful to act. His name is another subconscious reference, this time of the pencil manufacturer (Faber-Castell). Guy acts as a drone, on which Faber begins to leave his mark. "Faber" is also Latin for "Craftsman", which aptly describes Faber's tinkering with radios. As to the combination of the names Faber and Montag, in an interview with Ray Bradbury himself it is mentioned that they may refer to the pencil maker and the paper manufacturer.

Another group included examples of *Biblical Allusions*. Speaking about the Bible we often treat it a treasure, a sort of eternal truth, moral and spiritual values. Often we come across many direct and indirect references to the Bible in literature. N. Markina claims that the use of Biblical situations as universal and traditional device of the classical world literature and their original interpretation has been used by Ray Bradbury in creation of his own picture of the modern world [5]. Many scientists, investigating Bradbury's literary style consider Biblical images to be the important component of the latter and a characteristic one for his work.

As example we can lead up the moment that the book Montag saves from the old woman's house is the Bible. Throughout his tribulations, Montag holds on to this book, reading it on the subway, showing it to Faber, and finally, with Granger and the other intellectuals, Montag agrees that the Bible is the book he will memorize in order to one day, in a new society, reprint. Furthermore at the conclusion of the novel, Montag, Granger and the rest of the intellectuals walk up the river to find survivors of the ultimate atomic destruction of the city. In his walk, Montag remembers passages he read in his Bible from Ecclesiastes. The apocalypse he has witnessed has clear connections to the one foreseen in the Bible. Here are some of biblical allusions in the novel:

"*We're all sheep who have strayed at times*" – Beatty alludes to the prophecy in Isaiah "All we like sheep have gone astray; we have turned ever one to his own way; and the Lord hath laid on him the iniquity of us all." The message implies that Montag has betrayed his fellow firemen.

"*To everything there is a season. Yes. A time to break down, and a time to build up. A time to keep silence and a time to speak.*" Montag recalls well-known segment of Ecclesiastes, which reminds him that there is a time for dying and for living.

The third of the compared groups was *Historical and Political Allusions*. Allusion can be wonderfully attractive in the literary text, for it can introduce variety and energy into an otherwise limited discussion, it can please the reader by reminding him of an apt familiar fact, thus helping to explain something difficult. The momentary pause and reflection on the analogy refreshes and strengthens the reader's mind. With this purpose Bradbury uses historical and political allusions in his novel.

"*...Thursday morning, November fourth...*" This is a reference to Guy Fawkes Day, which is actually November fifth. By today's standards, Guy Fawkes was a terrorist who attempted to blow up the English parliament on November fifth, however, this act was planned and executed as an act against a tyrannical government, not unlike the one found in "Fahrenheit 4510".

"*Established, 1790, to burn English-influenced books in the colonies. First fireman: Benjamin Franklin.*" This passage depicts Benjamin Franklin as the first fireman to burn books. Franklin established the first fire brigade in Philadelphia, however, he did not burn books as the novel tells, but rather stops fires.

There were many allusions to literature throughout this novel, mainly because the book focused on the censorship of novels and other types of writings. These allusions were made to strengthen the impact the fireman had on residences and just how serious they were about it. Many great novels and ideas were lost to history in the novel due to the censorship and the allusions help to show that point.

"*Coloured people don't like Little Black Sambo. Burn it. White people don't feel good about Uncle Tom's Cabin. Burn it.*" Harriet Beecher-Stowe published a novel with the title Uncle Tom's Cabin, in which she severely criticized slavery and which has become known in many countries including Germany. Sambo is a character in Uncle Tom's Cabin; by extension this has become a pejorative term which implies discrimination of the Blacks. Uncle Tom has become the stereotype of the black slave. Little Black Sambo also is the title of an illustrated children's book which was first published in 1898 by Hellen Bannerman and is still available today.

"*their Cheshire cat smiles...*" – the reference to a grinning character from Lewis Carroll's famous children's book Alice in Wonderland.

Mythological Allusions were of those that form the next group. Using mythology is important in the story to show how the past can be forgotten, but it is important as well to remember and learn even from the ancient stories about man, the famous playwriters of the time, and the Greek philosophers who helped build man's view of himself. It helps emphasize the hypocrisy in "Fahrenheit 4510", since learning was allowed only for those in power to help keep Montag subordinate.

"*Do you know the legend of Hercules and Antaeus, the giant wrestler, whose strength was incredible so long as he stood firmly on the earth?*" Faber refers to the Greek Myth of how Antaeus was defeated by being held away from the ground, and represents how the people are held away from the ground of reason and quality of information rich like the soil. That the people cannot grow off of the lies they are told, but only from the truth.

"*Old Montag wanted to fly near the Sun and now that he's burnt his damn wings, he wonders why*" – Captain Beatty refers to Greek myth of Icarus, whose father made him wings to fly, but flew too high until the wings melted, he fell to his death. Beatty says that Montag wanted too much to defy the law and keep a library, that his downfall is his own doing, when Montag's desire to understand is reasonable.

Conclusions. Summing up all analyzed material it should be said that allusion plays important role as text-making element in the novel "Fahrenheit 451" by Ray Bradbury. Using different types of allusions, the author appeals to readers' opinions, emotional fillings and moods making unforgettable impression on them with his work. The used allusions are not accidental in the text of the novel, but an essential part of the author's creative technology.

References:

1. Ахманова О. С. «Вертикальный контекст» как филологическая проблема / О. С. Ахманова, Гюббенет И. В. // Вопросы языкознания. – 1977. – № 3. – С. 47–54.
2. Дронова Е. М. Известность аллюзивного факта как социально-обусловленный критерий идентификации стилистического приема аллюзии / Е. М. Дронова // Язык, коммуникация, социальная среда. – Воронеж : ВГУ, 2006. – Вып. 4. – С. 128–133.
3. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
4. Лотоцька К. Стилістика англійської мови : навч. посіб. / Кароліна Лотоцька. – Львів : ВЦ ЛНІ імені Івана Франка. 2008. – 254 с.
5. Маркина Н. В. Художественный мир Рэя Брэдбери: традиции и новаторство : Автореф. дис... канд. филол. наук : 10.01.03 / Н. В. Маркина; Нижегородский гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского. – Самара, 2006. – 20 с.
6. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
7. Скребнев Ю. М. Основы стилистики английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / Ю. М. Скребнев. М. : ООО «Издательство Астрель»; ООО «Издательство АСТ», 2003. – 221 с.
8. Федосюк М. Ю. Неявные способы передачи информации в тексте : учеб. пособ. по спецкурсу / М. Ю. Федосюк. – М. : МГПИ, 1988. – 83 с.
9. Черкас Н. В. Мовно-стилістичні засоби відображення біблійних мотивів у повоєнному американському романі : Автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Н.В. Черкас; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2004. – 20 с.
10. CliffsNotes on Bradbury's Fahrenheit 451 / Kristi Hiner. – New York : Willey Publishing, Inc., 2001. – 96 p.
11. Hamblen Ch. F. Bradbury's Fahrenheit 451 in the Classroom / Charles F. Hamblen // English Journal. – 1968. – Vol. 57. – № 6. – P. 818–824.
12. Irwin W. What is an allusion? / W. Irwin // The Journal of Aesthetics and Art Criticism. – 2001. – № 3. – P. 59–73.
13. Verdonk P. Stylistics / P. Verdonk, J. Weber. – Oxford : Oxford University Press, 2002 – 283 p.

Черчата Л.М.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

АЛЮЗІЯ ЯК ТЕКСТОУТВОРЮЮЧИЙ ЕЛЕМЕНТ У РОМАНІ РЕЯ БРЕДБЕРІ «451 ГРАДУС ЗА ФАРЕНГЕЙТОМ»

Анотація
У статті здійснено аналіз використання алюзії як стилістичного прийому і текстоутворюючого елементу в романі Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом». Акцентовано увагу на відсутності єдиної класифікації алюзій та їх функцій у художньому тексті. Використані алюзії мають важливі й цілком певні функції в романі і є не випадковими вкрапленнями, а суттєвою частиною творчої технології автора.
Ключові слова: стиль, виразні засоби, стилістичні прийоми, алюзія, диференційна ознака тексту, текстоутворююча категорія тексту.

Черчата Л.М.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

АЛЛЮЗИЯ КАК ТЕКСТООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ЭЛЕМЕНТ В РОМАНЕ РЭЯ БРЭДБЕРИ «451 ГРАДУС ПО ФАРЕНГЕЙТУ»

Аннотация
В статье проведен анализ употребления аллюзии как стилистического приема и текстообразовательного элемента в романе Рэя Брэдбери «451 градус по Фаренгейту». Акцентировано внимание на отсутствии общепринятой классификации аллюзии и ее функций в художественном тексте. Использованные аллюзии имеют важные и вполне определенные функции в романе и являются не случайными вкраплениями, а существенной частью творческой технологии автора.
Ключевые слова: выразительные средства, стилистические приемы, аллюзия, дифференциальный признак текста, текстообразовательная категория текста.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 340.12

ПСИХОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ

Лебедєва О.В.
Київський коледж легкої промисловості

Стаття присвячена теоретичним питанням психологічної теорії походження держави. Автором проаналізовано основні причини утворення держави, а також суттєва увага приділена виникненню психологічної теорії походження держави. Зазначено, які саме чинники вплинули на появу такої теорії, а також визначено її недоліки.
Ключові слова: психологія, держава, психологічна теорія походження держави, сутність держави.

Постановка проблеми. Питання про походження і сутність держави займає одне з центральних місць в політичній організації суспільства. Неодмінна умова вірного вирішення багатьох актуальних питань сьогоднішньої політики – це вірне розуміння і трактування причин виникнення держави, її природи, сутність, призначення тощо.

Вивчення процесу походження держави має не тільки пізнавальний, але і політико-практичний характер, який дозволяє глибше зрозуміти соціальну природу держави, її особливості і риси, надає можливість проаналізувати причини та умови її виникнення і розвитку; дозволяє визначити усі властиві їй функції – основні напрями її діяльності, а отже визначити місце і роль у житті суспільства та політичної системи.

На сьогодні серед теоретиків держави відсутня єдність поглядів по відношенню до процесу походження держави. Розглядаючи означене питання ніхто, як правило, не ставить під сумнів такий загальновідомий історичний факт, що першою державно-правовою системою в Стародавній Греції, Єгипті, Римі й інших країнах була рабовласницька держава. Не підлягають сумніву й багато інших історичних фактів, які стосуються походження держави. Однак цього не можна говорити про усі випадки, коли мова йде про причини, умови, природу і характер походження держави, оскільки в єдності чи спільності думок переважають розбіжності.

Ще з давніх часів люди замислювалися над питаннями про причини і шляхи виникнення держави. Створювалися різні теорії, які по-різному відповідали на означене питання. Різноманітність теорій походження держави пояснюється тим, що були різні історичні і соціальні умови, різні ідеологічні і філософські позиції видатних мислителів того часу.

На сьогодні існує безліч різних теорій, що пояснюють процес виникнення і розвитку держави. Це цілком природно і зрозуміло, оскільки кожна з них відображає різні погляди і судження різних груп, націй тощо, на даний процес, або – погляди і судження однієї і тієї ж соціальної спільноти на різні аспекти процесу виникнення і розвитку держави. З удосконаленням суспільного життя, самої людини, з її соціальною політичною зрілістю змінювалася і сама держава [1, с. 110-112].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означеною проблемою займалися такі видатні вчені, як: Ш. Монтеске, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегель, І. Кант, Г. Плеханов, М. Бердяєв, Л. Петражицький, М. Коркунов, Т. Баштім, М. Абдулаєв, С. Комаров, А. Венгеров, М. Марченко, В. Бабаєв тощо. Таким чином, ґрунтуючись на думках видатних вчених, спробуємо визначити основні причини виникнення держави та проаналізувати одну з поширених теорій походження держави – психологічну.

Держава – це єдина політична організація суспільства, яка поширює свою владу на всю територію країни і її населення, має спеціальний апарат управління, видає обов'язкові для всіх правила поведінки та має суверенітет. Причинами для виникнення держави були: розпад первіснообщинного ладу, поява приватної власності на знаряддя і засоби виробництва, поділ суспільства на ворожі класи – експлуататорів і експлуатованих, перехід до територіальної організації населення, почастішання воєн, вплив релігії тощо.

Серед основних причин появи держави можна назвати наступні [5, с. 123-126]:

- необхідність удосконалення управління суспільством, пов'язана з його ускладненням, оскільки воно було пов'язане з розвитком виробництва, появою нових галузей, поділу праці, зміною умов розподілу загального продукту, зростанням чисельності населення тощо;
- необхідність організації суспільних робіт, тобто об'єднання великих мас людей для тих регіонів, де основою виробництва було поливне землеробство, яке вимагало будівництва каналів, водопідйомників, підтримання їх в робочому стані тощо;
- необхідність підтримки порядку в суспільстві, який забезпечує функціонування суспільного виробництва, соціальну стійкість суспільства, його стабільність, у тому числі і по відношенню до зовнішнього впливу;
- необхідність ведення війн, як оборонних, так і загарбницьких.

Суттєву роль у процесі державотворення належить релігії. Вона істотно вплинула на об'єднання окремих племен в єдині народи. У період об'єднання племен династія нових володарів прагнула утвердити спільні релігійні канони.

Держава на відміну від соціальної організації первіснообщинного ладу відрізняється наступними ознаками: поділ підданих держави за територіальними одиницями; встановлення особливої публічної влади; стягнення податків з населення і отримання від нього позик для утримання апарату державної влади [2, с. 86-88].

За час існування юридичної, філософської та політичної наук були створені десятки всіляких теорій і доктрин, висловлені сотні, якщо не тисячі припущень. Водночас суперечки про природу держави, причини, витоки та умови її виникнення продовжуються і до сьогодні.

В нашому дослідженні ми зупинимо свою увагу на психологічній теорії походження держави.

Її прихильники визначають суспільство і державу як суму психічних взаємодій людей і їх об'єднань. Суть даної теорії полягає в утвердженні психологічної потреби людини жити в рамках організованого співтовариства, а також у почутті необхідності колективної взаємодії. Говорячи про

© Лебедєва О.В., 2015

природні потреби суспільства в певній організації, представники психологічної теорії вважають, що суспільство і держава є наслідок психологічних закономірностей розвитку людини. Водночас пояснити причини виникнення і функціонування держави тільки з психологічної точки зору навряд чи можливо. Зрозуміло, що всі суспільні явища вирішуються на основі психічних актів людей і поза ними немає нічого суспільного. У цьому випадку психологічна теорія пояснює багато питань суспільного життя, увага яких оминається економічною, договірною та органічною теоріями. Однак спроба звести все суспільне життя до психологічної взаємодії людей, пояснити життя суспільства і держави загальними законами психології – таке ж перебільшення, як і всі інші уявлення про суспільство і державу. Держава – явище надзвичайно багатогранне [6, с. 93-95].

Причини її виникнення пояснюються багатьма об'єктивними факторами: біологічними, психологічними, економічними, соціальними, релігійними, національними та іншими. Їх загальне наукове осмислення навряд чи можливе в рамках однієї універсальної теорії, хоча такі спроби робилися, і досить успішно (Платон, Арістотель, К. Маркс, І. Ленін тощо). Історичний досвід показує, що причини походження суспільства і держави слід шукати в усій сукупності закономірностей, що породжуються індивідуальним і суспільним життям людини. Отже, головне завдання полягає в тому, щоб не заперечувати різноманітності наукових підходів до предмету дослідження, а інтегрувати їх об'єктивні висновки у загальну теорію, яка б не однобічно пояснювала сутність явища, а навпаки давала розмаїття її проявів у реальному житті. В такому випадку мають повне право на існування і органічна, і психологічна теорії походження держави, оскільки ними досліджуються біологічні та психологічні особливості людини як члена суспільства та громадянина держави, а суспільство і держава як система взаємодіючих біологічних видів, наділених волею і свідомістю.

Е. Трубецький, посилаючись на Г. Спенсера, зазначає, що «між частинами біологічного організму існує фізичний зв'язок; між людьми – частинами соціального організму – психічний зв'язок». З позицій договірної та економічної теорій походження держави ці погляди неспроможні. Проте договір про виникнення державного утворення може бути укладений біологічними індивідами, які володіють нормальною людською психікою. Розвиток суспільства і утворення держави в силу економічних причин також неможливо без участі психіки людини і його фізичних зусиль [4, с. 173-174].

Таким чином, основна суть психологічної теорії полягає в тому, що у людини існує психологічна потреба жити в рамках організованого співтовариства, а також почуття колективної взаємодії. Психіка людини, її імпульси і емоції відіграють головну роль не тільки в пристосуванні людини до мінливих умов, а й в утворенні держави і права.

Однак люди не рівні за своїми психологічними якостями. Так само як по фізичній силі розрізняють слабких і сильних, також різними є і психологічні якості. Одні люди схильні підпорядковувати свої вчинки авторитету, оскільки свідомість залежності від еліти первісного суспільства, усвідомлення справедливості певних дій і відносин дає стан стабільності, впевненості в своїй поведінці. Інші люди, навпаки, відрізняються бажанням наказувати і підкоряти своїй волі інших. Саме вони стають лідерами в суспільстві, а потім представниками публічної влади, службовцями державного апарату. Основним представником психологічної теорії походження держави вважають Л. Петражицького.

Виникнення психологічної теорії походження держави було певною мірою великим проривом в юридичній науці. Це стало можливим лише наприкінці XIX ст., коли психологія формувалася як самостійна галузь знань. Інтерес суспільствознавців до проблем психологічної науки помітно зріс, коли в ній взяли гору експериментальні методи досліджень і почали складатися наукові школи, які розходилися в трактуванні психіки. Сприйняті соціологами і юристами ідеї цих шкіл і поклали початок формуванню нових напрямів в юридичній науці [7, с. 201].

Було зазначено, що психіка людини істотно відрізняється від психіки тварин. Людині властива більш розвинена психіка. У ній присутнє почуття солідарності, почуття колективізму.

Зазначимо, що різні інтереси людей (економічні, політичні, культурні, побутові тощо) реалізуються тільки через психіку. Людина – не автомат, і навіть те, що вона робить звично, проходить через її психіку на рівні умовних і безумовних рефлексів.

Ми повинні погодитися і з тим, що люди за психологічними якостями відмінні один від одного. Звичайно, психологічні якості можуть певною мірою бути вдосконалені, і те, що нам «дала» природа, можна поліпшити, але для цього слід докласти зусилля. Однак межі вдосконалення тут дуже обмежені.

Не зважаючи на позитивні моменти психологічної теорії, вона має ряд негативних недоліків.

По-перше, вказуючи на роль психологічних якостей у процесі утворення держави, представники психологічної теорії з позицій розвитку психологічної науки того часу не змогли надати розгорнутого вчення про роль психіки в утворенні держави. Називаючи всі психологічні якості людей «імпульсами», «емоціями» і «переживаннями», вони не бачили між ними різниці. Водночас психіка людей розділяється на емоційну, вольову, розумову сфери. У взаєминах між людьми дуже важливі саме вольові якості. На їх основі встановлюється психологічна підпорядкованість між людьми і соціальна «піраміда», різновидом якої є держава. Сильні вольові якості роблять людей природними лідерами. Саме такі люди, як правило, і стають біля «керма» племені, союзу племен, а потім і держави.

По-друге, говорячи про психологічні якості, прихильники психологічної теорії підкреслюють, що прагнення до солідарності людям властиво практично з народження. Але насправді люди з моменту початку свого існування на землі воюють один з одним постійно, і війна з давніх часів була правилом, а не винятком. Приборкати її виявилося не зовсім під силу навіть до тепер. Згадаємо, що в центрі європейського континенту, де знаходяться найрозвиненіші країни, була війна в Югославії і зупинити її ледве вдалося. Таким чином виникає питання – хіба почуття солідарності є основоположним фактором людського розвитку?

По-третє, прагнення авторів психологічної теорії стримати економічний детермінізм, не можна не відзначити, що вони в процесі утворення держави надають вирішальне значення психологічним факторам, тобто по суті допускають ту ж помилку. Звичайно, психологічні фактори не мають вирішального впливу на зазначений процес, але відхиляти їх – це ще більш груба помилка, ніж їх недооцінка [3, с. 149].

Слід зазначити, що психічні та психологічні якості людей формуються під впливом економічних, політичних, соціальних, військових, релігійних, духовних чинників. Також відмітимо, що позитивну оцінку заслуговують спроби її прихильників знайти універсальну причину, яка пояснює процес утворення держави. Проте це завдання ними не виконано.

Таким чином, поява держави за психологічною теорією обумовлюється проявом властивостей людської психіки: потребою підкорятися, свідомою залежністю від еліти первісного суспільства, усвідомленням справедливості визначених варіантів дії і відносин тощо.

Природно, що соціальні закономірності реалізуються через людську поведінку, діяльність, тому властивості людської психіки надають певний вплив на реалізацію цих закономірностей. Однак, з одного боку, цей вплив не є вирішальним, а з іншого – сама людська психіка формується під впливом відповідних економічних, соціальних і інших зовнішніх умов. Отже саме ці умови і повинні враховуватися в першу чергу.

Список літератури:

1. Абдуллаев М.И. Проблемы теории государства и права: [учебник] / М.И. Абдуллаев, С.А. Комаров. – СПб.: Питер, 2003. – 576 с.
2. Венгеров А.Б. Теория государства и права: [учебник] / А.Б. Венгеров. – [3-е изд.]. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с.
3. Марченко М.Н. Теория государства и права: [учебник] / М.Н. Марченко. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Проспект, 2009. – 768 с.
4. Морозова Л.А. Теория государства и права: [учебник] / Л.А. Морозова. – [4-ое изд., перераб. и доп.]. – М.: Российское юридическое образование, 2010. – 384 с.
5. Общая теория государства и права / [под ред. В.В. Лазарева]. – М.: Юристъ, 2001. – 520 с.
6. Теория государства и права / [под. ред. В.К. Бабаева]. – М.: Юрист, 2003. – 592 с.
7. Червонюк В.И. Теория государства и права: [учебник] / В.И. Червонюк. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 704 с.

Лебедева Е.В.
Киевский колледж легкой промышленности

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ГОСУДАРСТВА

Аннотация
Статья посвящена теоретическим вопросам психологической теории происхождения государства. Автором проанализированы основные причины образования государства, а также существенное внимание уделено возникновению психологической теории происхождения государства. Обращено внимание на то, какие именно факторы повлияли на появление такой теории, а также определены ее недостатки.
Ключевые слова: психология, государство, психологическая теория происхождения государства, сущность государства.

Lebedeva E.V.
Kiev College of Light Industry

PSYCHOLOGICAL THEORY OF THE ORIGIN OF THE STATE

Summary
The article is devoted to theoretical issues of psychological theory of the origin of the state. The author analyzes the main reasons for the formation of the state, as well as the considerable attention paid to the emergence of a psychological theory of the origin of the state. Attention is drawn to the fact what factors influenced the emergence of such a theory, and identified its shortcomings.
Keywords: psychology, state, psychological theory of the origin of the state, essence of the state.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.14

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ ШКІЛЬНОГО ХІМІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Анічкіна О.В.
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто педагогічні умови поліпшення професійної підготовки майбутніх вчителів хімії у ВНЗ. Визначено можливості використання блок-схем в експериментально-методичній підготовці студентів. Проаналізовано практикуми хімічних дисциплін та їх можливості із забезпечення базової експериментально-методичної підготовки студентів до вчительської діяльності. Досліджено ефективність використання безперервної експериментально-методичної підготовки для забезпечення сформованості вмінь майбутніх вчителів проводити всі види шкільного хімічного експерименту. Визначено шляхи модернізації традиційних методичних прийомів (метод мікровикладання) в сучасних умовах інформатизації.

Ключові слова: експеримент, демонстраційний дослід, експериментально-методичні вміння, віртуальна хімічна лабораторія, блок – схема, техніка експерименту, мікровикладання.

Постановка проблеми. Одним з основних завдань сучасної вищої педагогічної школи є підготовка вчителів хімії, знання та вміння яких були б мобільні, рухливі та постійно активно вдосконалюванні. Для забезпечення майбутніх вчителів-предметників системою таких знань та вмінь, вища школа повинна використати методи активного здобування та вдосконалення знань і вмінь студентів. Слід відмітити, що хімія – експериментальна наука і тому, знання та вміння, які здобувають студенти невідривно пов'язані із хімічним експериментом. Цю обставину ми врахували під час конструювання системи професійно-методичної підготовки студентів у вищій школі. Студенти повинні активно готуватись до проведення, виконання та аналізу шкільного хімічного експерименту на всіх етапах навчання у вищій школі. Особливість такої роботи полягає в тому, що в школі досліди можуть бути як демонстраційними, так і лабораторними. І, якщо, виконання лабораторних дослідів, майже не викликає проблем у студентів, адже, вони виконують їх в межах всіх загально-хімічних дисциплін у вищій школі, то, виконання демонстраційних дослідів, пов'язане із рядом проблем, оскільки, подібного роду дослідів у практикумах із загально-хімічних дисциплін студенти не виконують.

Виникає проблема: як поєднати в методиці підготовки майбутніх вчителів хімії систему вироблення різноманітних вмінь демонструвати та пояснювати хімічний експеримент та велику кількість теоретичного та практичного матеріалу, яким необхідно оволодіти студентам для здобуття вчительської кваліфікації. Як домогтися свідомого формування вмінь студентів проводити шкільні хімічні експерименти, сформувати експериментально-методичну майстерність студентів, як основу майбутньої педагогічної професії? Для розв'язання даної проблеми ми пропонуємо використати можливості навчальної дисципліни «Методика навчання хімії» та сучасні прийоми та способи навчання, що дадуть можливість інтенсифікувати підготовку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Е межах традиційної системи підготовки вчителів хімії передбачено підготовку до проведення демонстраційних дослідів, яка полягає в проведенні і поясненні конкретного хімічного експерименту в межах теми, яка вивчається. Це накладає на студентів значну відповідальність. Річ у тім, що вони до початку вивчення навчальної дисципліни «Методика навчання хімії» навіть не працювали із демонстраційним посудом і не робили досліди у великій аудиторії для значної кількості спостерігачів. Всі досліди, які проводили студенти були лабораторними, проводились в межах практикумів із загально-хімічних дисциплін і вони самостійно спостерігали за ходом і результатом досліду. Тобто, виконувати досліди як демонстраційні, вони не можуть, оскільки, зустрічаються з ними вперше. З даного питання ми проаналізували роботи вчених методистів таких, як В.Н. Верховський, В.С. Полосін, К.Я. Парменов, Л.О. Цвєтков, Д.М. Кирюшкін, Н.М. Буринська, О.Г. Ярошенко, А.К. Грабовий, І.Н. Чертков, С.Г. Шаповаленко і ін.

Так, залежно від обладнання, яке використовується під час демонстрування дослідів, Т.С. Назарова, О.А. Грабецький, В.М. Лаврова виділяють такі їх три групи: демонстраційні досліди в типових приладах та установках; демонстраційний експеримент в спеціальних приладах та установках; кількісні досліди, які проектуються на екран [1].

Е свою чергу, в залежності від застосування обладнання для унаочнення, В.С. Полосін виділив два види демонстраційних дослідів – безпосередні та опосередковані [2, с. 49]. Безпосередні – вимагають від експериментатора використання великого демонстраційного посуду, демонстраційних штативів для пробірок із освітленням, демонстраційного столику, чорного та білого екранів. Опосередковані – вчитель використовує технічні засоби унаочнення хімічного експерименту – кодоскоп, мультимедійний проектор, відеозображення і ін.

В.С. Полосін та А.Г. Гатаулін [3] виділяли серед демонстраційних – паралельні досліди із позитивним та негативним ефектами, які дають можливість сформувати у спостерігачів розумові дії порівняння та узагальнення.

Таким чином, різноманітність шкільного демонстраційного експерименту вимагає від сучасного студента – майбутнього вчителя хімії, ґрунтовних хімічних знань для проведення та трактування результатів хімічного експерименту та досконалих експериментально-методичних вмінь пояснювати спостереження учнів під час його проходження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Підготовка майбутніх вчителів хімії в сучасній вищій школі достатньо динамічна, оскільки, із щорічною зміною студентів, змінюється і система підготовки (різний рівень загально-хімічної та психолого-педагогічної підготовленості студентів). Окрім цього, вивчення хімії в середній школі теж постійно вдосконалюється (змінюються методи, засоби вивчення предмету, урізноманітнюються способи подачі інформації і ін.). Тому,

© Анічкіна О.В., 2015

викладач методики навчання хімії у вищій школі добирає найбільш актуальні та сучасні педагогічні умови, які забезпечать формування вчителя – професіонала. Адже, демонстрація хімічних дослідів – один з основних видів діяльності вчителя на уроці, і не володіти даним вмінням, студент – випускник вищої педагогічної школи не має права.

Мета статті – визначити деякі актуальні педагогічні умови, які забезпечують підготовку студентів – майбутніх вчителів хімії до проведення демонстраційних хімічних експериментів в школі.

Виклад основного матеріалу. Підготовка майбутніх вчителів хімії до проведення демонстраційних дослідів в школі – складний та багатокомпонентний процес. Аналізуючи сучасну модель підготовки студентів до проведення хімічного експерименту в школі, нами було визначено основні проблеми, які постають перед майбутніми вчителями під час опанування основами професійної діяльності у вищій школі. Вирішення їх можливе під час реалізації таких педагогічних умов:

Перша педагогічна умова – подання теоретичного матеріалу кожної шкільної теми у вигляді блок-схем. Наше дослідження показало, що проведення демонстраційних дослідів з кожної теми вимагає від студентів: повторення шкільного програмного матеріалу з даної теми, перегляд теоретичного матеріалу за вузівськими підручниками, аналізу програми та підручника, підготовки техніки і методики пояснення дослідів, а також, розташування дослідів в логічній послідовності, відповідно до змісту навчального матеріалу.

Для студентів, рівень знань котрих високий і задовольняє вимогам вищої школи, це не становить проблеми, оскільки основна мета перегляду матеріалу теми за підручником зводиться до пригадування змісту та системи інформації. Для студентів, знання яких є недосконалими, великий обсяг матеріалу за умови несформованості системи знань з теми стає тягарем, оскільки більшу увагу студенти приділяють не методичному аналізу теми (визначенню основних понять, які вивчаються, розвиваються або узагальнюються в даній темі, встановленню міжпредметних та внутрішньопредметних зв'язків, аналізу цілей вивчення теми та її основних дидактичних завдань і ін.), а заповненню прогалин у власних знаннях.

Оскільки, рівень знань сучасних студентів педагогічних ВНЗ занизький, нам доводиться, як викладачам методики навчання хімії, приділяти увагу саме поясненню і перевірці загальнохімічних знань, це є невиправданою витратою часу та сил, а в результаті, все одно не може забезпечити формування цілісної системи знань та вмінь. Річ у тім, що у студентів наявні певні, часткові знання, але вони розрізнені і фрагментарні, тому основи для проведення і пояснення хімічного досліду, який ілюструє певні властивості речовини вони не мають. Допомогти у систематизації та підвищенні рівня знань, на нашу думку, може використання блок-схем. Такий спосіб подання матеріалу з виучуваної теми не тільки збагачує знання студентів поняттями та фактами, а цілком наочно створює систему знань, яка є запорукою формування експериментальних вмінь. Так, наприклад, хімічні властивості основних оксидів подані у методичних рекомендаціях до самостійної роботи студентів із навчальної дисципліни «Методика навчання хімії» у вигляді такої блок-схеми (рис. 1).

Такі ж блок-схеми ми використовуємо і для перевірки знань студентів, запропонувавши їм заповнити повністю або частково порожні схеми, додати пропущений елемент, узагальнити декілька елементів і ін.

Наступна педагогічна умова – використання шкільних хімічних експериментів у лабораторних практикумах із хімічних дисциплін на основі міждисциплінарного підходу. Проводячи шкільні досліди в межах вивчення хімічних дисциплін студенти здобувають елементарні вміння поводитись із хімічним посудом, реактивами та обладнанням хімічної лабораторії, вимірювати об'єм, масу, температуру плавлення і ін. необхідні саме для проведення таких дослідів в шкільному практикумі із хімії, тобто, лабораторному виконанні дослідів. Це, звичайно, не дає можливості вільно виконувати демонстраційні досліди, але створює необхідну базу для формування експериментальних вмінь майбутнього вчителя природничих дисциплін.

Експериментальні вміння проводити шкільні демонстраційні досліди ми починаємо формувати у студентів у ході вивчення основ хімічних наук. Оскільки, відокремлення хімічної та методичної підготовки студентів у часі призводить до відсутності цілісності професійної підготовки майбутніх вчителів. Це неприпустимо, оскільки, кожна начальна дисципліна професійно-практичної підготовки студентів містить знання, вміння та навички, які закладають основу методичної підготовки майбутніх вчителів.

Ми визначили шкільні хімічні досліди, які не проводяться студентами на заняттях з основних хімічних навчальних дисциплін під час навчання у вищій школі: виявлення властивостей пластмас: відношення до нагрівання, розчинів кислот, лугів, окисників; витягування ниток зі смоли капрону чи лавсану; відношення волокон різних видів до розчинів кислот і лугів.

Дані досліди можуть бути виконані в межах вибіркової навчальної дисципліни «Хімія високомолекулярних сполук», яка пропонується для вивчення студентам напряму підготовка 6.040101 Хімія* на IV курсі, а студентам спеціальності 7.04010201 Біологія* (з додатковою спеціальністю

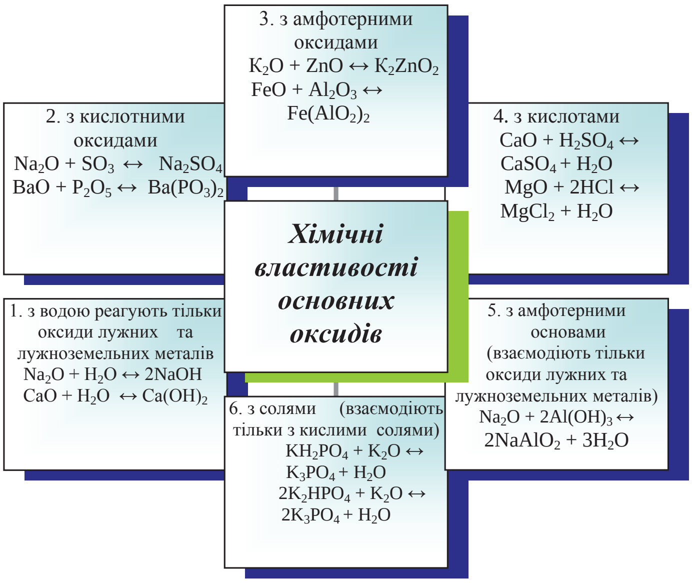

Рис. 1. Подання хімічних властивостей основних оксидів у вигляді блок – схеми

Джерело: розроблено авторами

Хімія*) на V курсі. Але дані досліди попередньо виконуються в ході вивчення навчальної дисципліни «Техніка шкільного хімічного експерименту», тому під час вивчення навчальної дисципліни «Методика навчання хімії», в будь-якому випадку, техніка виконання всіх шкільних хімічних експериментів відпрацьована попередньо.

Отже, проаналізувавши одержані дані, ми прийшли до висновку, що не використовувати можливості формування експериментально-методичних вмінь студентів проводити всі види шкільного хімічного експерименту під час вивчення основ хімічних наук є невиправданим марнотратством. Основні хімічні навчальні дисципліни у вищій школі включають практично всі демонстраційні та лабораторні досліди шкільної програми. Таким чином, оволодівши в повній мірі знаннями і вміннями з основних хімічних дисциплін студенти повністю готові до проведення всіх шкільних дослідів, ними відпрацьована техніка проведення конкретних хімічних експериментів (демонстраційних та лабораторних) у вигляді лабораторних дослідів.

Третя педагогічна умова – поетапна експериментально-методична підготовка студентів до проведення всіх видів шкільного хімічного експерименту. Навчання студентів розпочинається із вивчення дисциплін професійної та практичної підготовки бакалавра: загальна хімія, неорганічна хімія, які направлені на озброєння студентів первинними теоретичними та практичними знаннями та вміннями з хімії. Досвід роботи показує, що випускники шкіл не мають достатнього рівня сформованості практичних умінь та навичок, оскільки, сучасна середня загальноосвітня школа відходить від реального експерименту і досвід учнів з проведення або спостереження експерименту є мінімальним. Тому початкові, первинні загальні та експериментальні вміння студенти здобувають саме при вивченні цих дисциплін: організовувати спостереження; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; аналізувати результати експерименту; робити висновки; поводитися із речовинами, обладнанням, посудом; складати прилади; правильно виконувати операції в хімічному експерименті; дотримуватися правил техніки безпеки під час проведення експерименту; обробляти результати експериментів та ін.

Здобуті первинні загальні та експериментальні вміння студентам пропонуємо поглибити під час вивчення дисципліни «Техніка шкільного хімічного експерименту», яка дасть можливість систематизувати, закріпити вже наявні та продовжити оволодівати іншими вміннями професійної підготовки.

Отже, оволодіння студентами технікою проведення шкільних хімічних експериментів готує студентів до вивчення дисципліни «Методика навчання хімії», бо дає можливість більшу увагу приділяти методиці пояснення хімічного досліду, а не правильності виконання та хімізму шкільного демонстраційного досліду.

Вдосконалення і розширення експериментально-методичних умінь студентів проводиться під час вивчення навальних дисциплін «Позакласна робота з хімії», «Методика розв'язування хімічних задач», а також «Методика викладання хімії в профільній школі» та «Використання інноваційних технологій у викладанні хімії».

Інтегруючою та узагальнюючою ланкою формування експериментально-методичних умінь проводити всі види шкільного хімічного експерименту ми вважаємо педагогічну практику (IV та V курси). Саме під час проходження педагогічної практики студенти випробовують на практиці здобуті на заняттях з усіх начальних дисциплін, знання, вміння і навички професійної діяльності. Вона виступає і засобом професійно-практичної підготовки студентів, і засобом оцінювання сформованих професійних вмінь.

Четверта педагогічна умова – модернізація різноманітних методичних прийомів для забезпечення формування вмінь проводити різноманітні шкільні хімічні експерименти. Призначення даного комплексу педагогічних умов полягає в створенні ефективної моделі поступового формування системи конкретних експериментально-методичних вмінь проводити всі види шкільного хімічного експерименту у студентів природничих напрямів підготовки у вищій школі методами адекватними майбутній професійній діяльності.

Ми вдосконалили підготовку студента до проведення демонстраційних дослідів на лабораторному занятті, адже вона вимагає досконалого володіння технікою проведення та готовності пояснювати всі етапи проходження демонстраційного хімічного експерименту. Для цього студентом має бути проведена кропітка підготовча робота вдома. Розпочинається вона із пригадування техніки проведення конкретного досліду. Для цього ми пропонуємо використати «Віртуальну хімічну лабораторію».

Переглядаючи відеофрагменти «Віртуальної хімічної лабораторії» студенти мають змогу визначити послідовність проведення демонстраційних дослідів на уроці, характер використання на занятті демонстраційного досліду (ілюстративний, пошуковий, проблемний), послідовність дій та пояснення їх під час досліду, навіть, потренуватись коментувати «німий дослід», щоб відчути темп пояснення, відхронометрувати дії та слова, визначити місця в демонструванні коли потрібно пояснювати, організовувати спостереження, а коли і мовчати. Таким чином, студент підготувавшись до демонстрації всіх дослідів має необхідні експериментально-методичні знання та елементарні експериментально-методичні вміння для того, щоб виконати дослід в аудиторії.

Ми пропонуємо використовувати метод «мікровикладання» для надання студенту під час демонстрацій повноважень вчителя хімії. Переваги такого методу полягають у тому, що на лабораторному занятті кожен студент виконує один демонстраційний дослід як вчитель – відчуваючи всі етапи демонстрації. Для цього під час демонстрації він обов'язково: організовує власне вчительське робоче місце за демонстраційним столом; організовує спостереження учнів за проведенням досліду; ставить мету та реалізує її в ході проведення досліду; виконує демонстрацію з дотриманням всіх вимог; проводить пояснення досліду, як елемента змісту уроку; наголошує на необхідних засобах безпеки під час проведення досліду; наочно доводить утворення продуктів реакції (результат досліду); спрямовує спостерігачів на формулювання висновку з проведеної демонстрації.

Оновлення даного методу ми провели шляхом розділення видів робіт, які виконуються на лабораторному занятті та під час самостійної роботи студентів, врахувавши малу кількість часу відведену на аудиторну роботу під час вивчення навчальної дисципліни «Методика навчання хімії» та існуючі у вищій школі консультації протягом семестру та індивідуальні заняття.

Демонстрування дослідів ми проводимо на лабораторній роботі з методики навчання хімії, тобто на аудиторному занятті. Під час демонстрації досліду

на лабораторному занятті ми проводимо запис зображення та звуку на цифровий носій, після чого всі студенти отримують всі відеофрагменти у вигляді електронних файлів.

Після заняття, під час самостійної роботи, студенти передивляються всі демонстрації і готують звіт, докладно аналізуючи власну проведену демонстрацію (метод самоконтролю). Звіти заслуховуються та обговорюються під час групових консультацій з навчальної дисципліни «Методика навчання хімії», а в разі потреби, кожен студент, окремо, може звернутися до викладача за роз'ясненням під час проведення індивідуальних занять з даної навчальної дисципліни.

Враховують та виправляють типові помилки з демонстрування студенти: по-перше, під час проведення наступних демонстраційних дослідів з конкретних тем шкільного курсу хімії; по-друге, в ході проведення лабораторної практики з методики навчання хімії, яка передбачає проведення цілісних уроків із демонстраціями, а отже, повноцінне демонстрування та оцінювання техніки виконання та методики пояснення хімічних експериментів.

Результати наших досліджень показують, що кожен студент повинен проробити індивідуально хоч би один демонстраційний дослід з кожної теми шкільного курсу. Це викликає значні труднощі, але ми пропонуємо компроміс між потрібним і можливим. Він полягає у проведенні кожним студентом хоч би одного шкільного демонстраційного досліду з теми у ролі вчителя (демонстраційно) перед іншими студентами групи та глибокому аналізі кожного проведеного досліду студентами групи (взаємоконтроль), самим студентом (самоконтроль) та викладачем. Тобто формування методичних умінь проводити і пояснювати демонстраційний експеримент повинно проходити максимально індивідуально, методами максимально наближеними до майбутньої професійної діяльності, що дасть можливість навіть на педагогічній практиці вже ефективно використовувати хімічний експеримент у навчальній діяльності молодими вчителями.

Наші дослідження показали, що реалізація запропонованих педагогічних умов, під час викладання хімічних та методичних навчальних дисциплін у вищій школі, дає реальні позитивні результати у формуванні вмінь студентів проводити різноплановий шкільний демонстраційний експеримент в школі (табл. 1).

Отже, впровадження у навчальний процес зазначених педагогічних умов, призводить до збільшення студентів, експериментально-методичні вміння котрих сформовані на високому рівні – більше як на 5 %, достатньому – практично на 10 %, загальна кількість студентів, готових проводити шкільний хімічний експеримент, становить майже 91 %.

Висновки і пропозиції. Так, порівнявши результати педагогічного експерименту, отримані на констатувальному та формувальному етапах, можна стверджувати, що використання запропонованих педагогічних умов поліпшує професійну підготовку майбутніх вчителів хімії та формує цілісну професійноадаптовану систему експериментально-методичних вмінь проводити шкільний хімічний експеримент, тому говорити про творчість молодих вчителів, використання ними інноваційних технологій та засобів навчання стає можливим.

Таблиця 1

Порівняння рівнів сформованості експериментально-методичних вмінь студентів

Застосування запропонованих педагогічних умов	Рівень сформованості експериментально-методичних вмінь, %			
	Високий	***Достатній***	***Середній***	***Низький***
Без реалізації	14,84	29,62	36,42	19,12
Із реалізацією	20,09	39,61	31,24	9,06

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Химический эксперимент в школе / Т.С. Назарова, А.А. Грабецкий, В.Н. Лаврова. – М.: Просвещение, 1987. – 240 с.: ил.
2. Полосин В.С. Особенности и классификация демонстраций по химии /В.С. Полосин // Химия в школе. – 1985. – № 5. – С. 48-50.
3. Полосин В.С. Параллельные опыты по химии / В.С. Полосин, А.Г. Гатаулин // Химия в школе. 1982. – № 1. – С. 58-61.

Аничкина Е.В.
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ПРОВЕДЕНИЮ ШКОЛЬНОГО ХИМИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА

Аннотация
В статье рассмотрены педагогические условия улучшения профессиональной подготовки будущих учителей химии в вузе. Определены возможности использования блок-схем в экспериментально-методической подготовке студентов. Проанализированы практикумы химических дисциплин и их возможности по обеспечению базовой экспериментально-методической подготовки студентов к учительской деятельности. Исследована эффективность использования непрерывной экспериментально-методической подготовки для обеспечения сформированности умений будущих учителей проводить все виды школьного химического эксперимента. Определены пути модернизации традиционных методических приемов (метод микропреподавания) в современных условиях информатизации.

Ключевые слова: эксперимент, демонстрационный эксперимент, экспериментально-методические умения, виртуальная химическая лаборатория, блок – схема, техника химического эксперимента, микропреподавание.

Anichkina O.V.
Zhytomyr Ivan Franko State University

PEDAGOGICAL CONDITOONS FOR FUTURE TEACHERS TRAINING IN CONDUCTING CHEMICAL EXPERIMENT AT SCHOOL

Summary
The article considers pedagogical conditions for better professional training of future teachers of chemistry at higher school. Possibilities of using block diagrams in experimental – methodological training of students are determined. Workshops in chemical disciplines and their possibilities for basic experimental – methodological training of students for teachers service are analyzed. The efficiency of non-stop experimental – methodological training in formation abilities to conduct school chemical experiments of all types is researched. Ways for modernization of traditional techniques (microteaching) in modern informatization period are established.
Keywords: experiment, demonstrative experiment, experimental – methodological skills, virtual chemical laboratory, block diagram, experiment techniques, microteaching.

УДК 37.048(73)

ПРОГРАМИ І КУРСИ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ТА МОЛОДІ США ДО ВИБОРУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ

Грегоращук Ю.В.
Тернопільський національний економічний університет

У статті розглянуто сучасні програми і курси підготовки учнівської молоді США до вибору майбутньої професії. Особлива увага приділяється основним завданням і цілям, які ставлять перед собою ці програми. Проаналізовано структуру програм та курсів підготовки учнівської молоді США до вибору майбутньої професії. Охарактеризовано форми та методи організації професійної орієнтації та особливості оцінювання учнівської молоді США відповідно до програм. На основі аналізу виявлено, що зв'язок навчання з практикою та психолого-інформаційна підтримка процесу вибору майбутньої професії є основами програм та курсів підготовки американської молоді до свідомого самостійного вибору майбутньої професійної діяльності.
Ключові слова: профорієнтація, професійна консультація, програма, професія, кар'єра.

Постановка проблеми. В сучасних умовах успішна кар'єра є невід'ємною складовою самореалізації людини, засобом і чинником, які сприяють її самоствердженню у цьому світі, процесом, в якому найповніше реалізуються особистісний і соціальний потенціал особистості.

Слід зазначити, що програм підготовки молоді до правильного вибору майбутньої професії та підтримки процесу професійного самовизначення особистості впродовж періоду її професійного розвитку та становлення у нашій країні не існує. Тому доцільним є аналіз відповідних програм і курсів, що створені та функціонують впродовж багатьох років в інших країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правильного вибору майбутньої професії підростаючим поколінням завжди привертали увагу держави і суспільства, але сьогодення потребує принципово нових підходів до організації та функціонування системи професійної орієнтації учнів та молоді. Загальними проблемами профорієнтації, а також висвітленням різних аспектів самовизначення особистості займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як М. Гінзбург, Є. Зеєр, Л. Йовайша, Є. Клімов В. Мадзігон, Є. Павлютенков, В. Симоненко, Б. Федоришин, С. Чистякова, М. Янцур та інші науковці. Досвід зарубіжних країн в тому числі і США щодо професійної орієнтації вивчали С. Гриншпун, Г. Дмитрієв, Д. Закатнов, І. Шамсутдинова та ін. Проблема підготовки особистості до вибору професії посідала чільне місце і в працях американських науковців, таких як, Дж. Голланд, А. Маслоу, Ф. Парсонс, Д. Сьюпер, С.О'Хара та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, незважаючи на значний науковий інтерес до зарубіжних педагогічних напрацювань, аналіз свідчить, що особливості сучасних програм і курсів підготовки учнівської молоді до свідомого вибору майбутньої професії в Сполучених Штатах Америки висвітлені недостатньо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення особливостей програм та курсів підготовки американських учнів та молоді до самостійного правильного вибору майбутньої професії.

Виклад основного матеріалу. Сполучені Штати Америки прийнято вважати країною, в якій розпочалася профорієнтаційна робота, бо вже наприкінці XIX ст. перші консультанти Дейтройтської середньої школи допомагали учням обрати майбутню професію, а на початку XX ст. американським психологом Г. Мюнстербергом були складені і вперше застосовані тести для оцінювання професійних здібностей учнівської молоді. У цей же час з'явився новий розділ у прикладній психології – психологія професій.

Профорієнтація у Сполучених штатах Америки, яка називається «професійне керівництво», є необхідним компонентом загальної освіти і контролюється державою. При Комітеті освіти США є спеціальний відділ з керівництва вибором професії і консультування. Крім того, профорієнтацією взагалі і профконсультацією зокрема, а також плануванням професійного просування займаються спе-

© Грегоращук Ю.В., 2015

ціальні бюро, державні служби зайнятості, служби особового складу підприємств, ряд громадських організацій, оскільки профорієнтація є складовою частиною наукової організації та раціоналізації праці [4].

У середніх школах працюють консультанти з профорієнтації (у середньому 1 на 400 учнів). Це спеціалісти в галузі психології, психодіагностики і профорієнтації. Вони вивчають інтереси, нахили і здібності учнів, дають поради щодо вибору професії на основі професіограм (Професіограма – це науково обґрунтовані норми і вимоги професії до якостей особистості фахівця, що дозволяють йому ефективно виконувати ці вимоги [2]). Їх розроблено для 35 тис. спеціальностей.

При Міністерстві праці створено 1200 державних центрів профконсультацій і профвідбору – через них за рік проходить більше 1 млн. підлітків. Існують цілі програми і курси підготовки учнів до вибору професії і деякі з них ми розглянемо в нашій статті.

На початку 1970-х років введена програма «career education» (підготовка до кар'єри). Її створив Сідней Морланд. Основним завданням цієї програми є підготовка до життя, а потім вже підготовка до професії та її вибору. Ця програма охоплювала всі ступені освіти – дошкільну, шкільну і післяшкільну і використовувалася в 10 тис. з 16 тис. шкільних округів США.

Зараз цей курс має назву Career Development (тобто розвиток кар'єри) і він став частиною освітньої системи. Він покликаний ознайомити з професіями дітей у віці від 5 до 14 років і в школі здійснюється в ІІІ етапи:

І–IV кл. – розвиток самосвідомості учнів, розуміння свого місця в общині, вивчення класифікації професій (15 сімей); основними формами і методами є рольові ігри, ігри-шаради, екскурсії, інтерв'ю, відео-кінофільми.

V–IX кл. – учні досліджують професії, вивчають свої індивідуальні особливості, працюють в закладах і на підприємствах свого мікрорайону.

X–XII кл. – навчання диференційовано за профілями: академічному, загальному і практичному. Учні повинні навчитися визначати свої життєві і професійні плани. Вони складають власну характеристику з детальним описом своїх індивідуальних рис і якостей. До XII класу вони вже вміють орієнтуватися в світі праці, шукати роботу, вести переговори з підприємцями і заповнювати різні варіанти заяв, анкет. Особова справа учні ведеться на протязі всього навчання в школі.

До програми Career Development входять: перелік необхідних знань для досягнення кар'єри за всіма академічними предметами, зустрічі з представниками різних професій, відвідування підприємств та робочих місць, отримання досвіду роботи, використання спеціальних центрів кар'єри, підтримка випускників після закінчення навчального закладу [4].

Програма «School to Work» (Від школи до роботи) була прийнята в США на федеральному рівні спеціальним актом в 1994 р. Її метою є поліпшення підготовки американської молоді до самостійного трудового життя. Навчаючись за цією програмою, учні одержують більш повне уявлення про різні сфери трудової діяльності на практиці, що дозволяє їм більш усвідомлено зробити вибір своєї професійної кар'єри, ґрунтуючись на власному практичному досвіді. Вона включає два напрямки: для учнів, які планують після школи навчатися у ВНЗ, і для тих, хто збирається по закінченню школи працювати. Реалізація другого напряму програми передбачає ознайомлення учнів з майбутньою професією в умовах реального виробництва. Під керівництвом досвідчених наставників вони освоюють робочі професії, знайомляться із виробництвом і робочим колективом.

Найбільш вагомим наслідком прийняття акту стало те, що основний акцент став робитися на формуванні загальнопрофесійних навичок та вмінь (які можна характеризувати за сучасною термінологією як загально професійні компетенції) на робочому місці в умовах реального виробництва, що дозволяє полегшити перехід від школи до світу праці.

Роботодавці, які беруть активну участь у реалізації даної програми, охоче надають робочі місця учням. Це пояснюється тим, що вони не тільки беруть участь у підготовці кадрів для суспільства, що вважається почесною справою, але й готують кадри для власного бізнесу [1].

Е. Херр запропонував повніше бачення комплексної програми переходу від школи у світ праці, розглядаючи його, як довготривалий процес [5]. Програма Е. Херра починається з початкової школи, де учням надається можливість зрозуміти, що школа є їх роботою, і що навички, які вони здобувають, важливі для ринку. Учні пізнають себе, при цьому велика увага приділяється формуванню у них позитивного відношення до себе; знайомляться з сучасним світом праці. Навчання здійснюється за допомогою спеціальних курсів, професійних консультацій і зустрічей з представниками бізнесу і промисловості.

Ознайомлення з варіантами подальшого навчання і майбутньої кар'єри автор вважає за необхідне провести не пізніше, ніж на рівні середньої школи. Система професійного консультування повинна охоплювати учнів від першого до дванадцятого класу, обов'язковою є розробка індивідуальних планів кар'єри. Концепції розвитку кар'єри мають бути органічно вплетені у навчання академічних предметів [6].

Оцінювання навчання проводиться на основі портфоліо. «Портфоліо – це колекція робіт учня, яка демонструє його зусилля, прогрес або досягнення в певній галузі» [8, с. 20]. Оцінювання портфоліо, як правило, здійснюється комісією, до складу якої входять вчителі, учні і незалежні фахівці навчального закладу. Наприклад, у портфоліо, захищеному випускником школи в США перед компетентною комісією, входять виконані ним проекти, що охоплюють різні сфери навчальної і позаурочної діяльності [8, с. 24-25]. Це план дій після закінчення школи, автобіографія, практичні знання і навички (життєво важливі компетентності), професійне стажування (вказується місце і час), участь в суспільно-корисних добровільних видах діяльності в громаді, заняттях з фізичної культури і спорту та ін.

Е. Херр підкреслює, що надання випускникам шкіл і професійних навчальних закладів сертифікатів професійної компетентності і портфоліо, що містять повну інформацію про досягнуті рівні компетентності, є важливим як для випускника, так і для роботодавця.

Достатньо традиційною програмою, яка постійно оновлюється, є авторський проект професора У. Адкінса. Це консультаційна програма «Необхідні життєві навички: як вибрати, знайти, отримати і зберегти роботу», розроблена в Колумбійському університеті. Програма із самого початку створювалася як відносно універсальна, призначена для різних типів освітніх установ і консультаційних центрів, у ній закладена можливість адаптації для

різних груп населення, з різними освітніми рівнями. В даний час ця програма застосовується в 35 американських штатах [5].

Аналізуючи мету програми, необхідно відзначити, що програма допомагає учням не лише усвідомити проблеми, що стоять перед ними, але і набути необхідних навичок для вирішення цих проблем. Програма сприяє з'ясуванню учнями свого ставлення до проблеми, вчить приймати рішення, робити вибір, вирішувати конфлікти, підвищувати самооцінку, ефективно спілкуватися з навколишніми і бути відповідальнішим за свої дії. Програма має чітко розроблену структуру, складний комплекс завдань, розбитий на дрібніші складові, що дозволяє детально конкретизувати їх.

Програма складається з десяти розділів, кожен з яких розглядає проблеми розвитку кар'єри: «Самоаналіз»; «Хто я і куди я йду далі?»; «Дослідження світу роботи»; «Ухвалення правильних рішень відносно своєї кар'єри»; «Знаходження інформації про роботу і контакти з роботодавцями»; «Уміння використовувати агентства по найму і особисті контакти»;» Планування і ефективне управління своїм часом»; «Розробка плану своєї кар'єри»; «Як зберегти роботу: загальна стратегія і тактика» та ін. [5].

Опрацювання кожної проблеми складається з чотирьох етапів, що є найважливішою особливістю програми. Структура навчальної моделі може бути представлена наступним чином.

По-перше, це стимуляція, яка починається з представлення самої проблеми, зазвичай у вигляді перегляду п'ятихвилинної відеосценки. Початку всієї програми передує низка ігор, направлених на об'єднання групи і зняття напруженості розіграної акторами. Ситуації на плівці стандартні, і суть проблеми чітко вимальовується: у них показані типові помилки при вирішенні певної проблеми.

По-друге, обговорення і мотивація до надбання потрібних навичок. На цьому етапі психолог-консультант намагається з'ясувати відношення групи до поставленої проблеми. Членам групи задаються питання до переглянутого відео і група намагається заново вирішити ті проблеми, які стояли перед персонажами фільму. Це стадія первинного засвоєння знань, яка в основному базується на особистому життєвому досвіді і є мотивацією до подальшого дослідження проблеми.

Надбання навичок вирішення проблеми. На третій стадії відбувається розбиття проблеми на дрібніші складові з подальшим їх детальним опрацюванням. Передбачені спеціальні вправи, запитальники, читання статей, прослуховування аудіозаписів, рольові ігри з метою розширення знань з поданої проблеми.

Четвертий етап – використання отриманих навичок. Перед групою ставиться схожа проблема, і кожному членові групи надається можливість заново опрацювати проблему, використовуючи нові знання і навички, одержані на попередніх етапах. Всі чотири етапи взаємопов'язані і логічно витікають один з іншого. Таким чином, чітко прослідкується плавний перехід від простої постановки проблеми до формування стійких поведінкових навичок для її вирішення на завершальному етапі. Вирішення будь-якої проблемної ситуації може бути побудоване за цією навчальною схемою, що дозволяє адаптувати програму для використання в конкретній ситуації, для конкретних потреб [3, с. 184].

Зміст навчання насичено різного роду вправами, які відповідають чотирьом етапам опрацювання проблеми. В цілому, опрацювання всіх розділів займає 150 годин і розраховане на досить тривалий період. Дана програма надає можливість кожному членові групи зрозуміти свої особисті характеристики і співвіднести їх з вимогами ринку праці. За допомогою рольових ігор, вивчення та аналізу конкретних життєвих ситуацій, використання аудіо-та відеоматеріалів, дискусій, запрошення фахівців, що цікавлять групу, структурованого опрацювання проблематики члени групи можуть по-новому осмислити і усвідомити ключові питання, що стосуються формування необхідних життєвих навичок.

Курс Дж.Кімбрелла і Б.Віньярда «Як домогтися успіху в світі праці» представляє, на наш погляд, значний інтерес з точки зору змісту і методики викладання різних дисциплін [7]. Даний курс застосовується сьогодні в багатьох професійних і загальноосвітніх школах США.

Цільовими установками курсу є підготовка молоді до побудови власної професійної стратегії, формування досвіду самоорганізації, закріплення навичок самопізнання і самовдосконалення, формування навичок, що сприяють успіху на ринку праці.

Зміст курсу передбачає розгляд таких ключових тем, як «Самооцінка і пізнання себе»; «Вивчення світу кар'єри» з підрозділами «Вивчення світу професій», «Підприємництво» і «Розробка індивідуального плану кар'єри»; «Як знайти місце роботи», «Приєднуємося до тих, хто працює» (підрозділи «Нове місце роботи»; «Виробнича етика» та ін.); «Професійне зростання» («Міжособистісні стосунки на роботі», «Робота в групі і лідерство», «Професійні комунікативні навички» та ін.); «Навички, необхідні в житті» («Економіка і споживач», «Як витрачати гроші» та ін.); «Безперервна освіта» («Адаптація до змін», «Поєднання роботи і особистого життя»).

На особливу увагу заслуговує добре розроблене навчально-методичне забезпечення курсу. У навчально-методичний комплекс входять книга для учня і декілька посібників для вчителя, де подані детальні конспекти всіх уроків, розкрита методика виконання активних завдань, організації ігрової і проектної діяльності учнів. У комплект також входять відео- і діафільми, плакати схеми, діаграми, опорні тези. Основне завдання впровадження подібного роду інновацій – поглиблення знань про професії і техніку планування кар'єри, а також розвиток творчості та уяви учнів. Так, використання відеофрагментів при вивченні кожної об'ємної теми допомагає зоровому сприйняттю матеріалу [7].

Цікавою є структура побудови матеріалу. У підручнику для учня кожен розділ складається з декількох невеликих секцій, кожна з яких починається з постановки завдань і цілей, при цьому вказується, які знання і вміння формуються після вивчення даного обсягу матеріалу. Окремо виділяються «Ключові поняття».

Кожен підрозділ закінчується запитаннями, спрямованими на перевірку розуміння вивченого матеріалу. В кінці розділу подається реферат, що коротко описує основні положення розділу; його рекомендують використовувати для закріплення вивченого матеріалу. Після реферату подано тексти контрольних завдань, запитальники, психологічні завдання, ситуації для аналізу, мета яких – перевірити знання матеріалу розділу і закріпити отримані вміння і навички. Завдання несуть активний характер, вимагають виконання конкретних дій від учнів, що, поза сумнівом, є позитивним.

«Запитальник» на початку кожного великого розділу дає можливість провести попередній зріз наявних знань з теми заняття. «Лабораторія роз-

ділу» містить інформацію про різні галузі промисловості. «Журнал: особистий план кар'єри», сторінки якого пропонує кожен розділ, надає можливість критично обдумати і записати свої очікування від майбутньої кар'єри, відповідно до теми, що вивчається. Рубрика «Вивчаємо професії» знайомить з різними спеціальностями і досвідченими професіоналами, їх розповідями про свою кар'єру. Тема «Потрібно» і «Не можна» в кар'єрі» дає практичні поради про те, як поводитися в життєвих ситуаціях [7].

Висновки і пропозиції. З викладеного вище можна зробити висновки про те, що для програм і курсів підготовки учнів та молоді до правильного самостійного вибору майбутньої професії в США характерними рисами є: ступеневий характер підготовки; посилення зв'язку шкільного навчання з практикою; психолого-інформаційна підтримка процесу вибору майбутньої професії і надання допомоги у виборі та розбудові кар'єри тощо. Особливу роль у професійній орієнтації молоді США відіграє активна співпраця освітянської галузі з ринком праці.

Теоретичний і практичний досвід підготовки учнів та молоді у США до вибору майбутньої професії може бути адаптованим, з урахуванням соціокультурних, економічних та освітніх особливостей України, для використання у вітчизняній системі профорієнтації.

У подальших дослідженнях ми детальніше розглянемо форми та методи організації профорієнтації учнів та молоді в США.

Список літератури:

1. Закатнов Д. О. Навчання старшокласників за програмами професійної освіти у США / Д. О. Закатнов // Професійно-технічна освіта. – 2009. – № 3. – С. 32-36.
2. Малхазов О. Р. Психологія праці. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. - 208 с.
3. Федотова Е. Е. Теория и практика подготовки к занятости учащихся общеобразовательных школ и профессионально-технических учебных заведений зарубежных стран (на опыте США, Германии, Дании) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Федотова Елена Евгеньевна. – Томск, 2003. – 373 с.
4. Янцур М.С.Кращий світовий досвід професійної орієнтації молоді / М.С. Янцур [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://kariera.in.ua/ua/dovidka/useful/best/
5. Gray K. Other ways to win: creating alternatives for high school graduates / K. Gray, E. Herr. – Thousand Oaks, California : Corwin Press, Inc. A Sage Publications Company, 2000. – 198 p.
6. Herr E. L. Career guidance and counseling through the life span: systematic approaches / E. L. Herr, S. H. Cramer. – Glenview Scott ; Foresman ; Little : Brown College Division, 1988. – 576 p.
7. Kimbrell G. Succeeding in the world of work / G. Kimbrell, B. S. Vineyard. – Columbus, OH : Glencoe Division, Macmillan/McGraw-Hill, 1998. – 555 p.
8. Marzano R. J. Implementing standards-based education / R. J. Marzano, J. S. Kendall // National Education Association of the US. – 1998. – 90 p.

Грегоращук Ю.В.
Тернопольский национальный экономический университет

ПРОГРАММЫ И КУРСЫ ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ И МОЛОДЕЖИ США К ВЫБОРУ БУДУЩЕЙ ПРОФЕССИИ

Аннотация
В статье рассмотрены современные программы и курсы подготовки учащейся молодежи США к выбору будущей профессии. Особое внимание уделяется основным задачам и целям, которые ставят перед собой эти программы. Проанализирована структура программ и курсов подготовки учащейся молодежи США к выбору будущей профессии. Охарактеризованы формы и методы организации профессиональной ориентации и особенности оценки учащейся молодежи США в соответствии с программами. На основе анализа выявлено, что связь обучения с практикой и психолого-информационная поддержка процесса выбора будущей профессии являются основами программ и курсов подготовки американской молодежи к сознательному самостоятельному выбору будущей профессиональной деятельности.
Ключевые слова: профориентация, профессиональная консультация, программа, профессия, карьера.

Hrehorashchuk Yu.V.
Ternopil National Economic University

FUTURE PROFESSION CHOOSING PREPARATION PROGRAMS AND COURSES FOR US PUPILS AND YOUTH

Summary
Future profession choosing preparation programs and courses for US pupils and youth are reviewed in the article. Particular attention is paid to the main tasks and objectives, which these programs have set. The structure of future profession choosing preparation programs and courses for US youth is analyzed. Forms and methods of professional orientation and students' evaluation features according to US programs were characterized. The link between learning and practice, psychological and informational support for the future profession choice are the foundations of American youth programs and courses for responsible future profession self-selection.
Keywords: professional orientation, vocational counseling, program, profession, career.

УДК 373.5.091.64: (075) 811.161

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРОФІЛЬНИХ ФІЛОЛОГІЧНИХ КЛАСАХ

Діденко Н.М.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовано навчально-методичне забезпечення організації і проведення позакласної роботи у профільних філологічних класах. Подано характеристику орієнтовних програм, підручників, посібників, а також використання інформаційно-комунікаційних технологій у позакласній роботі з української мови. Акцентовано увагу на вимогах сьогодення до професійної компетенції вчителя української мови і літератури.

Ключові слова: навчально-методичне забезпечення, форми та методи, орієнтовні програми, підручники, посібники, інформаційно-комунікаційні технології, професійна компетенція вчителя.

Постановка проблеми. В умовах становлення і розвитку профільної шкільної освіти в Україні, тяжіння до європейського рівня викладання мов змінюються вимоги й до викладання української мови у профільних філологічних класах, посилюється увага до компетентнісного та особистісно орієнтованого підходу до навчання української мови. Головним завданням шкільної профільної філологічної освіти, як зазначено у чинній програмі, є підготовка мовнограмотної особистості з високим рівнем комунікативної компетентності, формування мотивації до постійного самовдосконалення мовної та мовленнєвої здатності впродовж життя. Великий вплив на формування мовної особистості має ефективна позакласна робота, результативність якої залежить від методичного забезпечення.

Основним змістом позакласних занять у сучасній школі є матеріал навчальної програми з української мови; додатковий матеріал фахових журналів, інший додатковий дидактичний матеріал навчальних посібників; освітні ресурси Інтернету; масові заходи, затверджені на засіданнях МО, РМО. Вважаємо за доцільне проаналізувати навчально-методичне та організаційне забезпечення ПР, що є важливою та необхідною умовою якісно проведених позакласних занять у профільних філологічних класах, їх вплив на формування мовної особистості учня

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність шляхів удосконалення методики позакласної роботи з української мови розглядали відомі дослідники (Григорян Л. Т., Лопушинський І. П., Марунич І. І., Передрій Г. Р., Савіна С. Н., Н. Могила), а також лінгводидакти (Богуш А. М., Вашуленко М. С., Паламар Л. М., Пентилюк М. І., Хорошковська О. Н. та ін.).

Проблеми методики організації позакласної роботи, шляхів удосконалення навчально-методичного забезпечення в умовах профільного навчання торкалися у своїх наукових працях, а також розробляли посібники, підручники О. Біляєв, С. Караман, О. Караман, О. Горошкіна, В. Мельничайко, М. Пентилюк, К. Плиско, Г. Шелехова, Н. Голуб, Т. Донченко, В. Дороз, Н. Дика, Л. Мацько, О. Кучерук, С. Яворська, В. Мельничайко, С. Омельчук та ін.. Шляхом наукового пошуку з'ясовано, що проблему навчально-методичного забезпечення висвітлено недостатньо, особливо на сучасному етапі профільної освіти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Пропоноване навчально-методичне забезпечення позакласної роботи з української мови у процесі профільного навчання потребує удосконалення, подальшого розроблення. Якість української мовної освіти залежить від якості навчально-методичного забезпечення і має відповідати вимогам профільної школи. Важливо враховувати, наскільки система навчальної і методичної літератури, інформаційних ресурсів задовольняє освітні потреби.

Мета статті. З'ясувати основні параметри навчально-методичного забезпечення позакласної роботи для учнів профільних філологічних класів.

Виклад основного матеріалу. У світлі сучасної концепції мовної освіти ПР з української мови повинна реалізовуватися в тісному взаємозв'язку з навчальним матеріалом профільної школи. У Концепції навчання української мови, розробленій М. Пентелюк, О. Горошкіною, А. Нікітіною зазначено, що філологічний профіль сприяє поглибленню лінгвістичної компетенції учнів, формує мовну, мовленнєву, комунікативну, соціокультурну, діяльнісну компетенції [1].

Оскільки ПР з української мови не може будуватися за чітко окресленою програмою, вважаємо, її підґрунтям, опертям щодо правильної організації, реалізації у навчально-виховний процес учнів 10–11 класів чинну програму з української мови філологічного напряму профільного рівня авторів (Л. Мацько, О. Семеног).

Програмою передбачено використання на заняттях з учнями філологічних класів різноманітних форм та методів: тематичні екскурсії; семінари-дискусії; вивчення наукових джерел; завдання дослідницько-пошукового характеру; підготовка настінної преси; творчі роботи; підготовка проектів з використанням індивідуальних, групових форм; робота з філологічними інтернет-ресурсами, web-сторінками мовознавців, електронними словниками; тренінги; інтернет-конференції; інтерактивні ігри; робота над відеосюжетами, відеороликами; участь у наукових конференціях, предметних олімпіадах, конкурсах [16].

Педагогічною вимогою організації ПР є відсутність загальних програм, планів, тому реалізація у навчально-виховний процес профільної школи здійснюється за авторськими варіантами педагогів, за активного залучення учнів. Учитель визначає модель роботи, шляхи її виконання, види контролю, критерії оцінювання, форми, методи, засоби. Така організація ПР вимагає відповідних особистісних та професійних якостей педагога, індивідуального стилю мислення, спрямованого на творчий пошук ідей, оригінальних рішень, виховання мовної особистості старшокласника профільної школи.

О. М. Семеног у монографії «Професійна підготовка майбутніх вчителів української мови і літератури» акцентує увагу на вимогах сьогодення до вчителя української мови та літератури як діяльнісного, інтелектуального, духовно розвинутого

© Діденко Н.М., 2015

фахівця, котрий орієнтується в численних педагогічних новаціях, продукує власні новаторські ідеї, володіє основами інформаційних технологій, методикою проведення науково-педагогічних досліджень, уміє проектувати, моделювати уроки, позакласні заняття [14, с. 18-25].

Орієнтиром у побудові власної моделі ПР, підготовкою до позакласних занять слугуватимуть побудовані на нових концептуальних засадах мовної освіти в Україні підручник з методики рідної мови в середніх навчальних закладах (2000), підручник з методики навчання української мови в середніх освітніх закладах (2009) та практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах (2011), підготовлені колективом авторів за редакцією М. І. Пентлюк [3; 4; 8].

У 10 розділі підручника (2009) приділено увагу позакласній роботі, розкрито роль і місце позакласної роботи в системі навчання української мови, охарактеризовано принципи, форми, зміст. Подано методичні поради щодо організації окремих форм позакласних занять (мовні гуртки, олімпіади, Тиждень української мови, презентація, екскурсі, мовна вікторина, діяльність Малої академії наук України (МАН). Наведено зразок приблизного плану проведення предметного тижня, приклад розробки засідання мовного гуртка на тему «Аналіз рекламних текстів» (10 клас). У практикумі (змістовий модуль 6), що цілком доповнює підручник, уміщені методичні поради, контрольні запитання, проблемні питання, план лабораторного заняття на тему «Систематичні форми позакласної роботи», практичні завдання. Слугуватиме потужним інформаційним блоком для вчителів-словесників перелік рекомендованих джерел, поданих у кінці параграфів.

Викладені теоретичні положення з методики позакласної роботи в розділі 8 «Позакласна робота з рідної мови» підручника з методики рідної мови в середніх навчальних закладах (2000) визначають принципи, цілі, завдання, оптимальні шляхи їх реалізації, порядок організації окремих форм ПР, зокрема гурткової роботи. Автори зупиняються докладно на роз'ясненні змісту ПР, системі взаємодії вчителя й учнів, структурі ПЗ. До змісту відносять відбір, організацію, структуру навчального матеріалу і різні види вправ, структура яких детально подається у розділі, а також систему взаємодії вчителя й учнів. У структурі позакласних занять (усієї системи ПР), як переконані лінгводидакти, можна виділяти навчальні матеріали декількох рівні: 1) формування мовленнєвої компетенції (навчальні діалоги, тренувальні вправи, ділові ігри); 2) активізація розумової діяльності і формування навичок оцінки результатів своєї діяльності (бесіди, дискусії конференції); 3) мотивація до вивчення рідної мови (рецензії, творчі вечори, КВК, МАН). Акцентується увага на проведенні таких поширених групових форм, як тематичні, комплексні гуртки: гурток лексики і фразеології, культури мовлення, топоніміки тощо [4, с. 217-233].

Значний внесок у методику гурткової роботи з української мови має посібник практичного спрямування О. І. Потапенка, що вміщує зразки планів, розробки позакласних занять, пошукових завдань, різнорівневих вправ, бесід тощо. Не применшує значення в методиці позакласної роботи і дещо застарілий дидактичний матеріал посібника [10]. Продовженням практичних рекомендацій щодо позакласної роботи можна розглядати практикум з методики викладання української мови (О. І. Потапенко, Г. І. Потапенко) [11, с. 101-110].

Варто назвати посібник вчителя-словесника Г. Середюк «Позакласна робота з української мови» (2007). Основу посібника становлять орієнтовні плани тематичних і предметних тижнів, розробки усних журналів, конференцій, сценарії літературних свят, літературний календар, план роботи гуртка «Юний кореспондент», а також до кожної методичної розробки подано список літератури. Пропонований посібник претендує на використання педагогами у підготовці до ПР, відтак, автор використовує праці видатних мовознавців, науковців, письменників, краєзнавців, що мають значний емоційний вплив, підвищують мотивацію учнів до самостійної пошуковою роботи [15, с. 136].

У посібнику для вчителів (упорядник К. Ю. Голобородько) детально висвітлено методику і проведення окремих видів позакласних занять: предметний тиждень, лінгвістичні ранки й вечори, читацькі конференції, вікторини, олімпіади, прес-центр, клуб знавців української мови, стінна преса тощо.

Відзначаємо постійну увагу авторів до навчально-методичного забезпечення, наприклад, у методичних рекомендаціях проведення лінгвістичних ранків і вечорів, з метою виникнення нових ідей у педагогів, пропоновано літературу: Іржі Томан «Мистецтво говорити» (К.: В-во політичної літератури, 1989), Б. Д. Антоненко-Давидович «Як ми говоримо» (К.: Либідь, 1991), М. І. Пентелюк «Культура мови і стилістика» (К.: Вежа, 1994), Г. Ващенко «Виховний ідеал» (Полтава: Полтавський вісник, 1994), М. Грушевський «Про українську мову і українську школу» (К.: Веселка, 1991) та інші [9].

Окремі аспекти організації ПР з української мови висвітлено у збірниках наукових праць, фахових періодичних виданнях: «Дивослово», «Вивчаємо українську мову і літературу», «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах», «Урок української», газета «Українська мова і література», «Методичні діалоги».

З-поміж додаткових літературних джерел, що можуть слугувати в підготовці сучасного вчителя до позакласних завдань варто назвати «Практичний словник синонімів української мови» (Л., 2012) С. Караванського (лексична робота), «Українське слово у вимірах сьогодення» (К., 2014) К. Городенської (складні питання слововживання, словотворення, правопису, відмінювання, пунктуації, передавання слів іншомовного походження), «Словник-довідник з правопису та слововживання» (К., 2000) С. Головащука (проблемний правопис і слововживання у сучасній мовній практиці), посібник «Культура наукової української мови» (К., 2012) О. Семеног (культура мовлення), словник-довідник з культури української мови (2006) автори Д. Гричишин, А. Капелюшний, О. Сербенська (особливості вживання в українській мові прийменникових сполук, форм звертання, ввічливості), навчальний посібник «Культура української фахової мови» (К., 2007) Л. Мацько, Л. Кравець (особливості культури публічного виступу, діалогу), два посібники О. Глазової для 10 та 11 класів з орфографії та пунктуації (Х., 2004), енциклопедія «Українська мова» (2011) за редакцією І. В. Муромцева (орфографія, пунктуація, життєвий шлях найвизначніших мовознавців).

У підготовці до позакласних занять учителі можуть використати посібники з факультативів, курсів за вибором, викладання яких передбачено за відповідними програмами, рекомендованими Міністерством освіти і науки; також науково-популярну літературу, довідкові видання, інтернет-видання, досвід навчальних закладів, комп'ютерні техно-

логії. У збірнику курсів за вибором і факультативів з української мови за редакцією К. В. Таранік-Ткачук подається прелік програм, над змістом яких активно працювали методисти (М. Пентелюк, С. Омельчук, О. Глазова, Ю. Кузнецов, В. Заєць, Л. Кочергіна, Л. Кузьменко, О. Авраменко та ін.) [2].

Особливості організації ПР з української мови у процесі профільного навчання вимагають створення сприятливих умов для навчально-виховної праці. Центром наукової організації праці вчителя і учня на позакласних заняттях, своєрідною творчою лабораторією, що забезпечує неперервний процес формування мовної особистості старшокласників, високий рівень викладання української мови, професійне зростання педагога є кабінет української мови, оформлений відповідно до вимог [5].

Посилення уваги до інформаційно-комунікаційних технологій в освітянському просторі зумовлюють їх повноцінне використання у підготовці вчителя до позакласних занять у профільних філологічних класах. На сьогодні педагогам пропонується широкий вибір навчально-методичного матеріалу для уроків і позакласних занять на мовних інтернет-сайтах, блогах, у соцмережах, дистанційні технології, електронні енциклопедії, словники, електронні бібліотеки, онлайн-журнали, онлайн-коференції, веб-семінари, різноманітні освітні програми, інноваційні інтернет-проекти.

За спільної ініціативи Міністерства освіти і науки України, Інституту інноваційних технологій і змісту освіти України, Академії педагогічних наук України, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, обласних управлінь освіти і науки обласних державних адміністрацій та корпорації Intel щодо підвищення професійного рівня вчителя з ІКТ та новітніх педагогічних технологій було впроваджено з 2004 року міжнародну програму Intel «Навчання для майбутнього».

Система навчання за програмою надає можливість навчатися очно або дистанційно, окрім цього, проводяться тренінги для вчителів, майстер-класи, конкурси, координаційні наради, конференції, форуми, виставки, вебінари, веб-підтримка (онлайн-ресурси, онлайн-спільноти), здійснюється науково-методичний супровід. Учителі опановують проектно-дослідницьку методику, роботу з мультимедіа та Інтернет-ресурсами, розробляють власні проекти з використанням інформаційних технологій, створення презентацій, публікацій та web-сторінок [13].

На нашу думку, участь у програмі має надзвичайно велике значення для ефективної інтеграції сучасних ком'ютерних технологій у процес викладання української мови у профільних філологічних класах, результативності у позакласній роботі.

У рамках Національного проекту «Відкритий світ» започатковано першу українську електронну бібліотеку шкільних уроків. Це унікальна розробка програмного забезпечення та освітнього контенту, що здійснювалася разом із провідними педагогами України. Освітній портал поєднав рівний доступ до великої кількості навчального матеріалу (традиційного, інтерактивного), цікаву соціальну мережу [7].

У квітні 2014 стартував новий інноваційний проект «Школа XXI» від видавничої групи «Основа», що налічує 36 найменувань електронної передплати. Учителі, які взяли участь у проекті, мали змогу користуватися електронним архівом журналів з 2006 року (40000 наукових статей, розробки уроків, позакласних занять, досвід учителів); стати учасником Всеукраїнського учительського марафону, онлайн-коференцій, веб-семінарів, пройти курси з методики створення матеріалів для вчителів з використанням додатків Mikrosoft Excel, HTML; можливість навчатися в дистанційній академії.

Група видавництв з метою підвищення якості власної продукції і за сприяння розвитку української освіти ініціювала Український проект «Якість освіти». Метою ресурсу є надання фахової допомоги освітянам України, поширення авторських методик, можливість вести діалог з авторами підручників, провідними фахівцями наукової галузі, методистами, керівниками [17].

Зекономити час підготовки вчителя до ПЗ і використати сучасні можливості Інтернету допомагають хмарні технології. Така освітня платформа, реалізована на основі хмарних технологій, дозволяє ефективно використовувати програмно-апаратні ресурси школи, учасникам навчально-виховного процесу застосовувати на практиці найсучасніші комп'ютерні технології (використання Web-додатків, електронні щоденники, онлайн-сервіси спілкування, тестування дистанційного навчання, медіатеки, відео конференції, електронна пошта, сховища файлів, спільний доступ до матеріалів).

Варто зазначити про початок роботи Всеукраїнського проекту «Хмарні сервіси в освіті» (2014–2017 н. р.), започаткованого Інститутом інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук України. Проект передбачає участь в екпериментi з використанням хмарних технологій у навчанні (сервісів Office 365), зокрема набір програм, що охоплюють безкоштовну електронну пошту, службу обміну миттєвими повідомленнями, засіб проведення відеоконференцій, здійснення голосових викликів, створення і редагування документів в онлайн-режимі. Хмарний формат означає, що всі дані зберігаються в центрі обробки Microsoft і забезпечує користувачам доступ до документів і даних з різних пристроїв через мережу Інтернет за допомогою браузера.

Для нашого дослідження важливою виявилася монографія «Моделювання й інтеграція сервісів хмаро орієнтованого навчального середовища» (2015) колективу авторів за загальною редакцією С. Г. Литвинової, де висвітлено проблеми щодо формування хмаро орієнтованого навчального середовища в загальноосвітніх навчальних закладах як актуального чинника у світлі останніх тенденцій розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Авторським колективом розглянуто питання теоретичного характеру, запропоновано визначення понятійного апарату, моделювання структури навчального середовища, практичне застосування сервісів Microsoft Office 365, Google, Web-2.0 (інтерактивних плакатів, блог-технологій, квест-технологій та ін.) [6].

Стрімке зростання ролі інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому просторі ЗНЗ змінили погляди на організацію навчально-виховного процесу, актуалізували розв'язання проблеми навчально-методичного забезпечення урочної та позаурочної системи з української мови і зумовили пошуки ефективних інноваційних технологій третього тисячоліття.

Висновки і пропозиції. Ефективну позакласну роботу неможливо реалізувати без якісної наукової та навчально-методичної продукції. Отже, навчально-методичне забезпечення позакласної роботи з української мови для учнів профільних філологічних класів має складатися з традиційних

і інноваційних компонентів. Важливими видаються перспективи нових підходів до науково-методичного забезпечення позакласної роботи, зокрема інтерактивного навчання, проектних технологій, використання інтернет-ресурсів. На часі створення єдиного інформаційного центру з позакласної роботи.

Список літератури:

1. Концепція профільного навчання в старшій школі // Освіта України. –2003. – 10 червня, № 42–43.
2. Збірник курсів за вибором і факультативів з української мови / За загальною редакцією Таранік-Ткачук К.В. – К.: Грамота, 2011.
3. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: [навчально-методичний посібник для студентів-філологів] / [М. І. Пенилюк, А. Г. Галетова, С. О. Караман та ін.] за ред. М. І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
4. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: [навчально-методичний посібник для студентів-філологів] / [М. І. Пенилюк, А. Г. Галетова, С. О. Караман та ін.] за ред. М. І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
5. Міністерство освіти і науки України наказ 20.07.2004 N 601 «Про затвердження положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua – Назва з екрану.
6. Моделювання й інтеграція сервісів хмаро орієнтованого навчального середовища: монографія / [Копняк Н., Корицька Г., Литвинова С., Носенко Ю. та ін.]; за заг. ред. С. Г. Литвинової. – Київ. : ЦП «Компринт», 2015. – 163 с.
7. Національний проект «Відкритий світ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://educom.ua/uk-ua/about/. – Назва з екрану.
8. Пентилюк М. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. Пантелюк, С. Карман, О. Карман. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
9. Позакласна робота з рідної мови в школі / Упоряд. К. Ю. Голобородько. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 144 с. – (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу»; Вип. 2 (15))].
10. Потапенко О. Гурткова робота з української мови в 4–8 кл. : посіб. для вчителя / О. Потапенко. – К. : Рад. шк., 1989. – 111 с.
11. Потапенко О. І., Потапенко Г. І.. Методика викладання української мови. Практикум: Навчальний посібник. К., Вища шк., 1992. – 126 с .
12. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: Посібник для студентів пед. університетів та інститутів / Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2011. – 366 с.
13. Програма Intel «Навчання для майбутнього» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iteach.com.ua/. – Назва з екрану.
14. Семеног О. М. Професійні підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: Монографія. – Суми: ВВП «Мрія» – 1» ТОВ, 2005. – 404 с.
15. Середюк Г. М. Позакласна робота з української мови та літератури / Г. М. Середюк. – Т.: Навчальна книга. – Богдан, 2007. – 136 с.
16. Українська мова. 10–11 класи. Профільний рівень. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) / Л. І. Мацько, О. М. Семеног. – К. : Грамота, 2011. – 95 с.
17. Український проект «Якість освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yakistosviti.com.ua/uk/Golovna. – Назва з екрану.

Диденко Н.Н.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ ПО УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ В ПРОФИЛЬНЫХ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ КЛАССАХ

Аннотация
В статье проанализировано учебно-методическое обеспечение организации и проведения внеклассной работы в профильных филологических классах. Дано характеристику ориентировочных программ, учебников, пособий, а также использование информационно-коммуникационных технологий во внеклассной работе по украинскому языку. Акцентировано внимание на требованиях современности к профессиональной компетенции учителя украинского языка и литературы.
Ключевые слова: учебно-методическое обеспечение, формы и методы, ориентировочные программы, учебники, пособия, информационно-коммуникационные технологии, профессиональная компетенция учителя.

Didenko N.M.
Kyiv University named after Borys Grinchenko

EDUCATION MATERIALS OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES ON UKRAINIAN LANGUAGE IN PHILOLOGICAL PROFESSION-ORIENTED CLASSES

Summary
The article analyzes the scientific and methodological support of organization of extracurricular activities at philological profession-oriented classes. Characteristic of programs, textbooks, manuals, and information and communication technology in class work of the Ukrainian language are posted. The attention is focused on the requirements of today's professional competence of teachers of Ukrainian language and literature.
Keywords: teaching software, forms and methods, indicative programs, textbooks, manuals, information and communication technology, professional competence of teacher.

УДК 378.14

СКЛАДОВІ СТРУКТУРИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Короткіх М.А.
Військова академія

На основі використання сучасних підходів до освіти та її розвитку в демократичному суспільстві розглядаються проблеми професіоналізації викладачів вищих військових навчальних закладів та їх педагогічної майстерності як важливої складової системи підготовки фахівців Збройних Сил України. Оволодіння педагогічної майстерності потребує значного досвіду роботи військових викладачів та розвитком у них спеціальних здібностей як індикатора високого рівня професійної діяльності. Особливу увагу приділено принципам формування педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів та складовим структури їх педагогічної майстерності.

Ключові слова: освіта, вища військова освіта, система військової освіти, викладач вищого військового навчального закладу, педагогічна майстерність викладачів, професійна діяльність, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Входження України до європейського освітнього простору вимагає підвищення якості кваліфікації викладачів вищих військових навчальних закладів. Планомірне, систематичне підвищення кваліфікації викладацьких кадрів являє собою головну проблему суспільного розвитку в контексті Болонського процесу і одне з найважливіших завдань освіти. Військова освіта, як одна із складових частин загальнодержавної системи освіти, повинна забезпечувати потреби держави і військових формувань у кваліфікованих військових кадрах і сприяти зміцненню обороноздатності держави відповідно до Конституції та законів України [1, с. 361].

Сучасний стан справ у державі визначає широку потребу у вихованні нового покоління свідомих громадян, патріотів нації, країни, в удосконаленні системи виховання, у тому числі військових кадрів. Сьогодення розвитку системи військової освіти ставить високі вимоги до професійних і особистісних якостей науково-педагогічного працівника. Одним з пріоритетних завдань вищих військових навчальних закладів є ставлення викладацьких кадрів до навчально-виховної, культурно-просвітницької та науково-дослідницької діяльності з високим рівнем педагогічної майстерності, з розвиненим творчим та інтелектуальним мисленням, військовою культурою, системою духовно-моральних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи наукового розв'язання загальнодидактичних проблем навчання військовослужбовців строкової служби викладено в літературі з розвитку педагогічної науки та практики в Україні. Проблеми підготовки спеціалістів у військовій педагогіці розглядались у працях О. В. Барабанціков, А. М. Зеленицький, Л. О. Кандибович, С. О. Кубіцький, А. О. Ліготський, Є. Ю. Літвіновський, В. С. Маслов, М. І. Нещадим, П. В. Стефаненко, І. О. Хорєв, В. В. Ягупов; концептуальні основи професійної підготовки майбутніх офіцерів досліджували В. П. Давидов, Л. М. Джигун, О. В. Діденко, В. Г. Кельбя, В. Я. Кікоть, І. А. Новак, В. А. Чернявський.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання сформованості педагогічної майстерності викладачів неодноразово розглядалося в працях сучасних вітчизняних науковців (І. Д. Бех, С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєва, В. М. Теслюк, О. К. Бикова, І. Ф. Видріна, П. Г. Лузан, Л. М. Шовкун, В. В. Федорчук). Результати теоретичного аналізу науково-педагогічної літератури, емпіричного дослідження формування педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів дозволили звернути увагу саме на принципи формування педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів та складових структури їх педагогічної майстерності.

Головною **метою** цієї роботи є розгляд принципів формування педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів та складових структури їх педагогічної майстерності.

Виклад основного матеріалу. У своїй діяльності науково-педагогічні кадри вищих військових навчальних закладів вирішують складне завдання щодо формування якостей особистості майбутнього військового фахівця. При цьому вирішується й низка специфічних педагогічних завдань. По-перше, підготовка кваліфікованих військових кадрів для різних напрямів діяльності силових відомств. Науково-технічний прогрес, що визначає безперервне ускладнення характеру військової праці в межах однієї професії, а також інтеграцію професій, висуває нові вимоги до підготовки кваліфікованих військових кадрів. По-друге, у вищих військових навчальних закладах забезпечується взаємозв'язок загальної вищої освіти з військовою. Поєднання навчання з військовою службою створює умови для формування й розвитку особистості майбутнього офіцера, який володіє активною життєвою позицією, високим рівнем загальної професійної компетентності тощо [8, с. 41].

В основу військової освіти покладено вирішення таких завдань:

– формування потреби в освіті, важливості суспільного інтересу до неї; розвиток творчої особистості, формування інноваційного мислення;
– глобальний характер освіти;
– створення фундаменту освіти на основі органічної і збалансованої єдності природничої, гуманітарної і військово-професійної складових освіти;
– гуманізація освіти;
– екологічна спрямованість освіти;
– інформатизація освіти;
– розробка сучасної дидактики різних рівнів освіти;
– запровадження сучасних технологій навчання;
– формування потреби в самостійному опануванні знань, у самоосвіті;
– всебічне матеріально-технічне та навчально-методичне забезпечення освіти відповідно до поставлених завдань і мети;
– перегляд ролі, функцій науково-педагогічного складу, організації його підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації [3, с. 11].

© Короткіх М.А., 2015

Педагогічна майстерність залежить від сукупність певних властивостей, якостей, здібностей, знань, навичок, умінь і досвіду, ставлень, цінностей. Оволодіння нею, її складовими потребує значного досвіду та роботи військових викладачів над собою.

До таких важливих властивостей педагогічної майстерності військових викладачів належать:

– гуманістична спрямованість (домінанта на розвитку учня; бачити особистість, відчувати, розуміти й допомагати; у кожній малій справі бачити велику мету; «вирощувати» особистість через відкриття. а не насаджування; відповідати за свій вплив; відчувати моральне задоволення від розвитку учнів);

– професійна компетентність (комплекс знань з предмета, психології, педагогіки, методик; особистісна забарвленість знань; постійне оновлення знань);

– педагогічні здібності (комунікативні; перцептивні; динамізм; емоційна стабільність; оптимістичне прогнозування; креативність); педагогічна техніка (зовнішня і внутрішня) [4, с. 201].

Важливим є підхід дослідників до структури педагогічної майстерності.

І. А. Зязюн, аналізуючи думки В. О. Сухомлинського про знання й уміння педагога-майстра, не тільки доведені до ступеня майстерності, але й підняті до рівня мистецтва, виділив такі складові структури педагогічної майстерності:

– педагогічна спрямованість особистості вчителя: ціннісні орієнтації на себе, на засоби педагогічного впливу, на особистість вихованця і навчально-виховний колектив, на цілі педагогічної діяльності;

– професійне знання: знання предмета викладання, його методики, педагогіки і психології;

– здібності до педагогічної діяльності: комунікативні (повага до людей, доброзичливість, товариськість), перцептивні (професійна передбачуваність, емпатія, педагогічна інтуїція), динамічні (здатність до вольового впливу і логічного переконання), емоційно-почуттєві (здатність володіти собою і вибудовувати педагогічну дію на позитивних почуттях), оптимістичного прогнозування;

– педагогічна техніка (форма організації поведінки вчителя). Вона ґрунтується на двох групах умінь: умінні володіти собою (поставою, мімікою, жестами, пантомімікою), керувати емоційними станами (знімати зайве психічне напруження, викликати стани творчого самопочуття), техніки мови (дихання, голосоутворення, дикція, темп мовлення); до другої групи належить вміння співпрацювати з кожним учнем і всім класом у процесі вирішення педагогічних завдань (дидактичних, організаторських, контактної взаємодії, стимулювання діяльності вихованців тощо). Проте система педагогічної підготовки у вищому навчальному закладі побудована в основному на традиційних технологіях навчання, що не сприяє підвищенню її ефективності та обмежує можливість повною мірою здійснювати індивідуальний підхід [2, с. 211].

В основі педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів лежить сукупність певних якостей, здібностей, знань, навичок, умінь і досвіду, ставлень, цінностей, наукового й педагогічного зростання, чіткості виокремлення та формулювання професійних завдань в навчальному процесі, творчої діяльності з узагальненням набутого та придбанням нового педагогічного досвіду у професійній діяльності. Оволодіння педагогічної майстерності потребує значного досвіду роботи військових викладачів та розвитком у них спеціальних здібностей як індикатора високого рівня професійної діяльності.

В умовах демократизації та гуманізації вищої освіти, реалізації особистісно-розвивального підходу до формування фахівця, особливої ваги набувають аспекти формування педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів. На формування педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів впливають такі принципи, як: мотивація; цілеспрямованість; комплексний підхід; інтегративність; наступність і неперервність; пріоритетність саморозвитку і самоосвіти (рис. 1).

При обґрунтуванні принципів враховувалися логічні основи теорії пізнання, закономірності психічного розвитку людини, особливості праці військових фахівців, різноманітні підходи до принципів навчання, виховання, організації військово-педагогічного процесу.

Зупинимось детальніше на принципах формування педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів, оскільки вони характеризуються певними особливостями реалізації.

Рис. 1. Складові структури педагогічної майстерності військових викладачів

Принцип мотивації – передбачає активізацію діяльності військового викладача до формування перспективних, внутрішньовмотивованих дій, інтересів потреб, мотивів спрямованих на організацію професійної діяльності. Формування стійких інтересів до виконання функціональних обов'язків, соціальних перспектив, постійного професійного удосконалення, внутрішньообумовлену цілеспрямовану самореалізацію, почуття обов'язку та потреби у владі, схвалення поваги з боку колег та керівництва й одержанні високого соціального статусу, творчого ставлення до фахової діяльності спрямовану на перетворення себе в усіх відношеннях.

Принцип цілеспрямованість – передбачає забезпечення цілеспрямованості росту і формування професійної компетентності військових викладачів, практичної готовності до реалізації різних методів і форм роботи, цілеспрямованого керування підготовкою курсантів згідно мети і завдань їх підготовки, інтелектуальної фахової підготовленості до викладацької діяльності, професійного володіння військово-педагогічними технологіями навчання та виховання майбутніх офіцерів.

Принцип комплексного підходу – передбачає інтеграцію навчально-виховної та науково-методичної діяльності викладачів з метою всебічної підготовки курсантів, спрямованість виконання комплексної програми їх підготовки. Багатоаспектність та багатогранність навчально-виховного процесу на етапі професійної підготовки майбутніх фахівців.

Принцип інтегративності – передбачає інтеграцію тенденцій розвитку освіти, науково-технічного прогресу, технологій орієнтованих на реалізацію військово-педагогічних цілей навчання та виховання. Забезпечення теоретичної і практичної спрямованості як власно професійних, так і особистісних індивідуально-психологічних важливих якостей особистості. Підтримки впровадження інтеграційних тенденцій в системі вищої освіти для пізнання та освоєння предметних галузей і підготовки до професійної діяльності.

Принцип наступності і неперервності – передбачає забезпечення у процесі підготовки умов для врахування попереднього професійно важливого досвіду, здійснення наступності всіх етапів багаторівневого військово-педагогічного процесу. Надбання якісно нових перетворень на основі накопиченого досвіду та властивостей, новоутворень, вмінню професійніше здійснювати і реалізовувати свої надбання в навчальний процес. Накопиченню власних змін та переходу на більш якісний наступний рівень з врахуванням попереднього досвіду, що дозволяє ініціювати себе, як внутрішню складову саморозвитку і переходу на наступний щабель свого вдосконалення.

Принцип пріоритетності саморозвитку і самоосвіти – передбачає спрямованість процесу саморозвитку і самоосвіти на перетворення власних якостей у всіх відношеннях і новоутворення особистісних й професійно значущих характеристик для оволодіння нових знань, вмінь, навичок, рис та властивостей (у професійному, педагогічному, психічному, моральному, фізичному відношеннях). Формування необхідних умінь саморозвитку і самоосвіти для цілеспрямованої діяльності надбання в собі необхідних рис та якостей характеру для внутрішнього бажання виховати в собі необхідні для себе якості, які дозволять йому самореалізуватися.

Для формування педагогічної майстерності військових викладачів важливим елементом є розгляд її структури, як багатогранного утворення, яке складається з окремих структур, які тісно пов'язані між собою і перебувають у певних відношеннях один з одним. Новий тлумачний словник української мови подає поняття «структура» як: «Взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого» [5, с. 461]. У філософському словнику «структуру» визначено як єдність стійких закономірних взаємозв'язків між елементами системи, а систему – як множину пов'язаних між собою елементів, що є певним цілісним утворенням [7, с. 345]. Структура є однією з істотних характеристик об'єкта, а пізнання структури об'єкта дозволяє розкрити його сутність [6, с. 96].

Виділимо наступні складові структуру педагогічної майстерності викладачів вищих військових навчальних закладів:

– розвинене *педагогічне мислення* з логічністю і гнучкістю розумової діяльності для педагогічного передбачення навчального та виховного процесу курсантів, здатності передбачення цих процесів в динаміці їх розвитку. Педагогічне мислення обумовлює: логічність і лаконічність мислення, оперативність і практичність, креативність і аргументованість суджень, творчість і гнучкість розуму, конструктивність і послідовність стратегій, глибину і самостійність розумової діяльності; гнучкість і самокритичність, креативність і оригінальність мислительних операцій; обґрунтованість і організованість у пізнавальній діяльностівійськових викладача;

– *професійна компетентність* як сукупність знань та вмінь, практичних навичок, професійного досвіду, комплексу особистісних соціальних, військових, педагогічних, виховних, моральних, вольових, комунікативних, творчих, розумових, фізичних, креативних, вузько-спеціалізованих професійних якостей. Професійна компетентність орієнтована на неперервне самовдосконалення, саморозвиток та самоосвіту в військово-професійної діяльності;

– *педагогічну вимогливість* з чіткістю і змістовністю повноти: пояснення й виконання вимог законодавчих актів, що визначають статус і становище курсанта й офіцера; переконання і роз'яснення можливостей особистості, реальна допомога у розвитку здібностей військовослужбовців, доведення необхідності наполегливої й кропіткої праці в навчанні та вдосконаленні службової поведінки; справедливому ставленні до служби, навчання та статутної поведінки підлеглих; багатогранному та всебічному вихованні й вдосконаленні особистості підлеглих їх можливостей, віри в вдосконалення та військового вишкалу курсантів;

– *педагогічний такт* як професійно-етичнахарактеристика військового викладача, його морально-культурна поведінка з військовослужбовцями. Тактовність викладача є одним із механізмів педагогічної культури, специфічної професійної якості вихователя, яка одночасно виступає важливою умовою підвищення ефективності навчально-виховної діяльності. Це фактор впливу характеру військових викладачів на курсантів, який неодмінно пов'язаний зі їх словом, розумом, почуттям. Педагогічний такт є важливою морально-психологічного характеристикою викладачів, яка пов'язана з їх мовною педагогічною культурою, військово-етичною поведінкою, професійною культурою, військово-педагогічною етикою тощо;

– *педагогічна техніка* майстерності впливу військових викладачів на навчально-виховний процес курсантів. Елемент взаємодії наставників на підлеглих, що дозволяє можливість якісного виконання поставлених завдань. Педагогічна техніка включає техніку виховного впливу, техніку навчального впливу, техніку переконання, техніку навіювання, техніку виконання поставлених завдань. Вплив педагогічної техніки характеризує охоплення викладачем всіх складових навчально-виховної діяльності

Висновки і пропозиції. Педагогічна майстерність є комплексом властивостей та якостей особистості військових викладачів, що забезпечує високу професійну діяльність в освітньо-педагогічному процесі, залежить від рівня майстерності, підготовки, кваліфікації, творчій активності, особистісного розвитку, від цінностей офіцера у сфері педагогічного спілкування, вибору методів навчання і виховання військовослужбовців.

Список літератури:

1. Зелений В. І. Місце педагогічної культури у професійній діяльності офіцера внутрішніх військ МВС України / В. І. Зелений // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – К. : КІВС, 2001. – № 6. – С. 360–362.
2. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос [та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К. : СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
3. Нещадим М. І. Військова освіта України : історія, теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. І. Нещадим ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2004. – 56 с.
4. Нещадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: Монографія. – К., 2003. – 766 с.
5. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. – К. : Аконіт, 2008, – Т. 3. – 862 с.
6. Сердюк С. І. Формування готовності до лідерства майбутніх офіцерів державної прикордонної служби України : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Сердюк Сергій Іванович ; Національна академія державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2009. – 205 с.
7. Філософський словник ; за ред. В. І. Шинкарука. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1986. – 768 с.
8. Ягупов В. В. Загальнодидактичні основи навчання військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Ягупов Василь Васильович ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2002. – 432 с.

Коротких М.А.
Военная академия

СОСТАВЛЯЮЩИЕ СТРУКТУРЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
На основе использования современных подходов к образованию и его развития в демократическом обществе рассматриваются проблемы профессионализации преподавателей высших военных учебных заведений и их педагогического мастерства как важной составляющей системы подготовки специалистов Вооруженных Сил Украины. Овладение педагогического мастерства требует большого опыта работы военных преподавателей и развитием в них специальных способностей как индикатора высокого уровня профессиональной деятельности. Особое внимание уделено принципам формирования педагогического мастерства преподавателей высших военных учебных заведений и составляющим структуры их педагогического мастерства.
Ключевые слова: образование, высшее военное образование, система военного образования, преподаватель высшего военного учебного заведения, педагогическое мастерство преподавателей, профессиональная деятельность, профессиональная подготовка.

Korotkikh M.A.
Military Academy

COMPONENTS OF PEDAGOGICAL SKILLS OF TEACHERS OF EDUCATION ESTABLISHMENTS

Summary
On the basis of modern approaches to education and its development in a democratic society the problems of professionalization teachers of schools and their pedagogical skills as an important component of the training system of the Armed Forces of Ukraine. Mastering pedagogical skills requires considerable military experience of teachers and the development of their special abilities as an indicator of the high level of professional activity. Particular attention is paid to the principles of formation of pedagogical skills of teachers of higher military educational institutions and composite structure their pedagogical skills.
Keywords: education, higher military education, military education system, teacher of higher military educational institutions, pedagogical skills of teachers, professional activities, professional training.

УДК 378.178

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Нечипор Н.М.
Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

У статті розкрито зміст понять «модель» та «моделювання» в педагогічних дослідженнях; визначено підходи у розробці моделі формування безпечного освітнього середовища та її основних конструктів; виведено алгоритм формування безпечного освітнього середовища у вищому військовому навчальному закладі та описано його етапи процесу формування; теоретично обґрунтовано та розроблено модель формування безпечного освітнього середовища у вищому військовому навчальному закладі; запропоновано методичні рекомендації щодо впровадження даної моделі.
Ключові слова: модель, алгоритм, безпечне освітнє середовище, вищий військовий навчальний заклад

Постановка проблеми. Системний підхід до організації навчально-виховного процесу у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ), застосування широкого комплексу організаційно-педагогічних умов для створення безпечної діяльності навчального закладу сприятимуть його успішному функціонуванню. Очевидною є потреба у створенні безпечного освітнього середовища (БОС) у ВВНЗ як такого, яке сприяє підвищенню якості професійної підготовки військових фахівців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою моделювання діяльності в навчально-виховному процесі цікавиться багато науковців: Борисова О. М., Карасьова Л. А. (моделювання діяльності викладача ВНЗ), Дахін А. Н. (педагогічне моделювання), Корнещук В. В. (моделювання в системі підготовки професійно надійного спеціаліста), Лодатко Є. О. (особливості моделювання в педагогіці в контексті розвитку інформаційних відносин), Міхєєв В. І. (моделювання і теорія вимірювання в педагогіці), Пономарьов О. С. (соціальна складова в моделюванні діяльності фахівця), Тонконог Н. І. (особливості моделювання професійної діяльності сучасного педагога).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування БОС у ВВНЗ досі залишається невирішеною. Тому актуальною є потреба у створенні моделі формування безпечного освітнього середовища у ВВНЗ.

Метою статті є: аналіз понять «модель», «моделювання» в педагогічних дослідженнях; визначення підходів у розробці моделі формування БОС та її основних конструктів; виведення алгоритму формування БОС у ВВНЗ; теоретичне обґрунтування та розробка моделі формування БОС ВВНЗ; методичні рекомендації щодо впровадження даної моделі.

Виклад основного матеріалу. Педагогічні дослідження приділяють велику увагу пошукам способів моделювання структурно-змістових, процесуальних, концептуальних та понятійних характеристик або окремих аспектів навчання й виховання.

Як стверджує Лодатко Є.О., стрімкий розвиток інформаційних відносин в сучасному суспільстві зумовлює виняткову актуальність моделювання в педагогіці – галузі знань, безпосередньо пов'язаній з інформаційними процесами [7].

Широке розповсюдження моделювання в педагогічних дослідженнях, на думку Міхєєва В. І., пояснюється різноманіттям його гносеологічних функцій, що зумовлює вивчення педагогічних явищ і процесів на спеціальному об'єкті – моделі, яка є проміжною ланкою між суб'єктом – педагогом, дослідником і предметом дослідження, тобто певними властивостями і відношеннями між елементами навчально-виховного процесу [8, с. 5].

У широкому розумінні моделювання – це кількісний метод педагогічного дослідження, який використовується для створення і дослідження моделей, діагностики, прогнозування, комп'ютеризації навчально-виховного процесу. Це метод педагогічного дослідження, який відтворює характеристики одного об'єкта на іншому, з визначеною раніше метою, та орієнтує на практичне застосування результатів. Він враховує сутність явища, яке моделюється, а також поставлену мету, яка визначає засоби та впливає на результат.

Об'єктом педагогічного моделювання є навчально-виховний процес, що реалізується чи реалізуватиметься у певному соціокультурному просторі. Предметом педагогічного моделювання, зазвичай, є окремі аспекти навчально-виховного процесу (наприклад, зв'язок навчального процесу з формуванням БОС), або окремі його характеристики (понятійні, процесуальні, структурно-змістові, концептуальні тощо).

Так Міхєєв В.І. розглядає застосування моделювання в декількох аспектах:

- *гносеологічному*, у якому модель відіграє роль проміжного об'єкта у процесі пізнання педагогічного явища;
- *загальнометодологічному*, який дозволяє оцінювати зв'язки і відношення між характеристиками стану різних елементів навчально-виховного процесу на різних рівнях їх опису і вивчення;
- *психологічному*, який дозволяє вести опис різних сторін навчальної і педагогічної діяльності та виявляти на цій основі психолого-педагогічні закономірності [8, с. 8].

Тому моделювання в педагогіці застосовується для вирішення найрізноманітніших завдань (виявлення і класифікація нових законів; побудова нових теорій та інтерпретація отриманих даних; вирішення обчислювальних завдань з використанням моделей; перевірка гіпотез за допомогою моделей; управління навчально-виховним процесом; покращення планування навчального процесу; оптимізація структури навчального матеріалу; управління пізнавальною діяльністю та ін.).

Головною перевагою моделювання є можливість охопити систему цілісно.

Разом з тим, моделювання у педагогіці має певні особливості, природа яких ґрунтується на нечіткості, розпливчастості педагогічних понять, практичній відсутності прийнятних механізмів виміру розвитку особистості у процесі навчання, її навчальних здобутків, досягнення соціально визначених освітніх орієнтирів тощо [7].

Основним практичним результатом моделювання є створення моделі (з латинського «modulus», франц. «module», італ. «modello» – міра, мірило,

© Нечипор Н.М., 2015

зразок, норма). Термін «модель» в українській мові використовується у значенні «взірець». Модель як ідеалізований об'єкт є основою системного теоретичного дослідження і предметом пізнання на емпіричному рівні [7].

Суть поняття «модель» у філософській літературі розглядали такі вчені, як Уємов А. І. [11] та Штофф В.А. [13, с. 84.], у психології – Суходольський Г. В. [10, с. 72], у педагогіці – Бабанський Ю. К. [1, с. 27].

У загальному розумінні модель – це «штучно створений об'єкт у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм чи формул, який, будучи подібним до досліджуваного об'єкта (чи явища), відображає та відтворює в простішому і загальнішому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки та відношення між елементами цього об'єкта» [3, с. 45]; це система елементів, що відтворює деякі сторони, зв'язки, функції об'єкта дослідження [5, с. 333]; зразок, що відтворює, імітує будову і дію якогонебудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про об'єкт [2, с. 683].

У педагогіці також існує кілька тлумачень цього поняття:

- така уявлена чи матеріально реалізована система, яка відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію [12, с. 19];
- засіб пізнання об'єкта, що надає можливість формалізувати певні дії, зв'язки між об'єктами, які відображають основні істотні властивості системи з метою їх глибокого, повного усвідомлення, можливість коригування відповідно до поставлених цілей і завдань [6, с. 94];
- спрощений аналіз об'єкта, функціонування якого подібне до функціонування реального об'єкта [4, с. 114].

У педагогічній науці модель найчастіше використовується для пояснення чи отримання нових знань, всебічного аналізу об'єкта, явища чи процесу, що дозволяє робити певні висновки та узагальнення. Однак, ми погоджуємось з думкою Корнещук В. В., що використання моделі є доцільним лише тоді, коли проведення експериментів на реальних об'єктах неможливе чи пов'язане з великими матеріальними витратами. Варто зазначити, що в процесі моделювання іноді доводиться відкидати ряд параметрів, які потрібно враховувати на практиці [4, с. 114].

Така необхідність у значній мірі залежить від цілей моделювання, відповідно до яких моделі поділяють на *пізнавальні та прагматичні.* В нашому випадку одним із завдань дослідження є створення прагматичної моделі, яка є засобом регулювання практичної діяльності, служить для практичних цілей та є стандартом, зразком для здійснення процесу формування БОС у ВВНЗ.

Головною властивістю моделі є її *адекватність.* Тому для цього необхідно створити таку модель, яка б відповідала об'єкту хоча б в тій мірі, яка приводить до поставленої цілі, що дозволяє одержати необхідні на практиці результати із заданою точністю.

Для того, щоб модель відповідала своєму призначенню, виконувала свої функції необхідно створити умови, які б реалізовували основні складові моделі. Необхідною умовою її створення є відображення зв'язків між моделлю та середовищем, в якому вона діє. Відображення зв'язків зумовлює створення підсистем, алгоритмів тощо, які забезпечують повноцінне функціонування моделі у цьому середовищі.

Педагогічний процес у ВВНЗ розглядається як динамічна система. Основними ознаками такої системи є наявність структурних зв'язків між її компонентами, що об'єднують їх в єдину цілісну систему [9, с. 112]. Саме завдяки системному баченню педагогічного процесу ми можемо чітко виділити складові компоненти нашої моделі, проаналізувавши всю різноманітність зв'язків між компонентами БОС і загальним педагогічним процесом. А тому у розробці моделі формування БОС у ВВНЗ ми використовуємо такі підходи: *синергетичний*, що дає можливість відслідковувати під час реалізації моделі закономірності хаотичних процесів; *комплексний*, оскільки компоненти моделі формування БОС у ВВНЗ не є ізольовані один від одного і мають взаємообумовлений характер та *середовищний*, який вже згадувався в попередньому розділі нашої науково-дослідної роботи. Стосовно останнього варто додати, що сучасна наука розглядає цей підхід як теорію і технологію управління (через середовище) процесами виховання, навчання та розвитку особистості; як систему дій суб'єктів ОС, яка зумовлює перетворення середовища у засіб впливу на проектування результатів навчання та виховання, що в нашому випадку є дуже важливим при побудові моделі формування БОС, адже через результати навчально-виховного процесу освітнього середовища ми робимо висновок про його функціональність на основі аналізу стану захищеності, стійкості до небезпек та загроз різного характеру.

Опираючись на зазначені підходи, для розробки моделі було проведено також аналіз передумов для побудови структури та змісту моделі формування

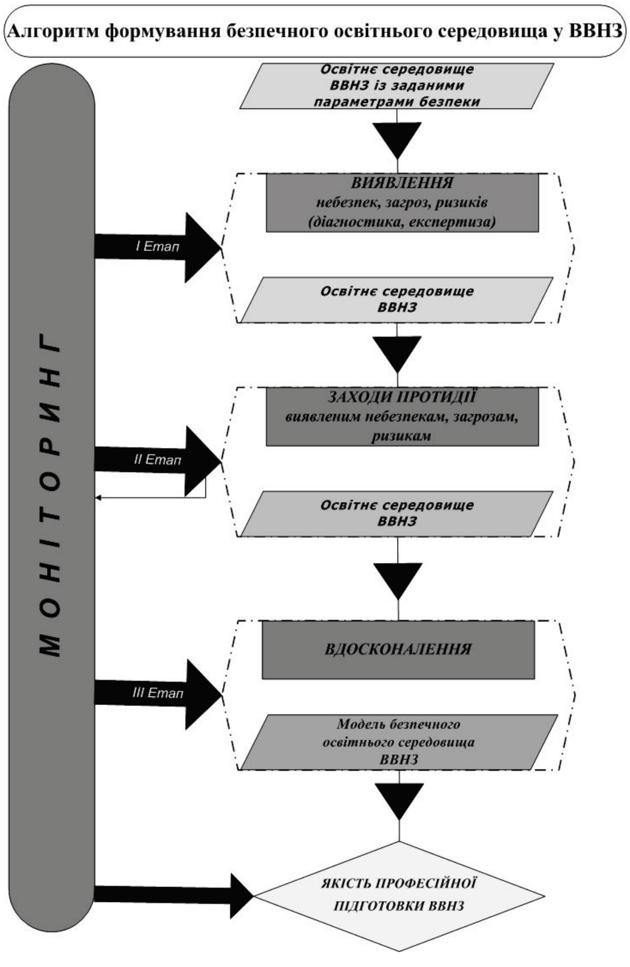

Рис. 1. Алгоритм формування БОС у ВВНЗ

БОС, який дозволив нам визначити основні вимоги до створення такої моделі: необхідність включення в структуру моделі як цільових установок (що повинно бути), так і процесуальних (що необхідно зробити); облік факторів, що впливають на безпеку середовища і умов, що регулюють ступінь їх впливу; можливість розробки на основі моделі системи оцінки стану БОС з виходом на прийняття рішень про необхідність втручання та корекції тих компонентів, які цього потребують.

Однак перш ніж перейти до побудови моделі формування БОС у ВВНЗ важливим є визначення його алгоритму формування, який представляється нам у такому вигляді (див. рис. 1).

Процес формування БОС, зображений на даному рисунку, проходить 3 етапи.

На 1-ому етапі процесу формування БОС ВВНЗ ми визначаємо стан безпеки ОС ВВНЗ згідно з базовими критеріями безпеки ОС, а також виявляємо їх специфічне змістовне наповнення для ВВНЗ, та оцінюємо відповідно до отриманих показників.

Інструментом для визначення стану ОС ВВНЗ, виявлення небезпек, загроз та ризиків його безпеці, слугує система моніторингу і пов'язані з ним процедури діагностики та експертизи. При цьому слід зауважити, що моніторинг в нашому випадку носить постійний характер, тобто проводиться протягом усього навчально-виховного процесу військового ВНЗ.

Моніторинг ОС ВВНЗ дає нам можливість визначити організаційно-управлінські засоби вироблення оптимальної стратегії підвищення ефективності формування БОС ВВНЗ, тобто заходи протидії виявленим загрозам та небезпекам в ОС цього закладу, що і є змістом 2-го етапу.

2-й етап формування БОС включає впровадження та застосування цих заходів протидії з одночасним продовженням процесу моніторингу для спостереження за результативністю вжитих заходів. Під цими заходами ми розуміємо мінімізацію, усунення та запобігання загрозам та небезпекам. Вибір та застосування необхідних заходів зумовлений характером виявлених ризиків, загроз і небезпек.

На 3-му етапі відбувається внесення змін щодо вдосконалення діяльності компонентів БОС, які зазнали деструктивного впливу, виявленого на основі результатів постійного моніторингу. В результаті цих змін отримує свій розвиток і цілеспрямовано формується весь спектр просторово-предметних, організаційно-нормативних, соціально-психологічних та дидактично-ціннісних складових ОС ВВНЗ, що забезпечують його безпеку і, як наслідок, висока якість професійної підготовки військовослужбовця, що є основною метою навчально-виховного процесу ВВНЗ.

Компоненти структури БОС (просторово-предметний, організаційно-нормативний, соціально-психологічний, дидактично-ціннісний (компетентнісний)), принципи формування БОС ВВНЗ та принципи навчання та виховання військовослужбовців зокрема, організаційно-педагогічні умови, критерії та показники безпеки ОС ВВНЗ є конструктами єдиної системи БОС ВВНЗ. Ці конструкти взаємопов'язані, зумовлені один одним, тому ігнорування будь-якого з них може призвести до ланцюгової реакції деструктивних змін або зниження ефективності підготовки військових фахівців. Тому важливою умовою успішного формування БОС є створення злагодженої системи, встановлення параметрів функціонування усіх конструктів БОС, кожен з яких виконує покладене на нього завдання.

На основі аналізу науково-методичної літератури, результатів теоретичного дослідження та визначивши алгоритм формування БОС, пропонуємо модель формування БОС у ВВНЗ, мета якої сформувати БОС у ВВНЗ (рис. 2).

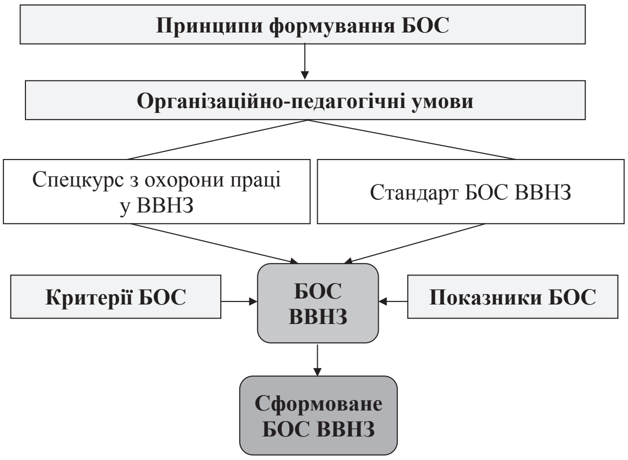

Рис. 2. Модель формування БОС у ВВНЗ

Окрім моделі формування безпечного освітнього середовища у ВВНЗ пропонуємо методичні рекомендації щодо її впровадження, серед яких:

- розробка організаційно-управлінських, методичних і профілактичних технологій системи безпеки військового закладу, враховуючи результати моніторингу;
- розробка внутрішньовідомчого стандарту БОС ВВНЗ;
- розробка і реалізація технологій постійного моніторингу (діагностики, експертизи) безпеки ОС;
- створення бази інформаційних ресурсів з питань забезпечення та моніторингу безпеки ОС ВВНЗ;
- розробка практико-орієнтованих технологій забезпечення БОС ВВНЗ;
- вивчення та узагальнення міжнародного досвіду формування БОС та розробка рекомендацій щодо використання нових підходів до проблеми формування БОС ВВНЗ та вдосконалення засобів протидії небезпекам, загрозам та ризикам в ОС військового закладу;
- організація і проведення конференцій, семінарів, тренінгів, консультацій з проблеми формування БОС ВВНЗ та підвищення рівня культури безпеки усіх суб'єктів ОС ВВНЗ.

Запропоновані рекомендації можна реалізувати тільки за умови впровадження моделі формування БОС.

Висновки і пропозиції. Рекомендації щодо впровадження моделі БОС ВВНЗ можуть бути використані як керівним складом військових закладів, науково-педагогічними працівниками, психологами так і відомчими службами ВВНЗ в організації його навчально-виховного процесу, в психологічній та фаховій підготовці військовослужбовців тощо.

Отже, використання представленої моделі формування БОС ВВНЗ повинно забезпечити умови оптимального функціонування усіх конструктів ОС навчального закладу, їх чіткої взаємодії, злагодженості та вдосконалення, організацію моніторингу цього процесу, що дозволить своєчасно виявити загрози та небезпеки, і поетапне подолання останніх із врахуванням ризиків, які виявлятимуться на кожному етапі формування системи безпеки цього середовища.

Список літератури:
1. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М. : Знание, 1987. – 80 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун», 2007. – 1736 с.
3. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование : монография / А. Н. Дахин ; науч. ред. А. Ж. Жафяров. – Новосибирск : НИПК и ПРО, 2005. – 232 с.
4. Корнещук В. В. Моделювання в системі підготовки професійно надійного спеціаліста: теоретичний аспект / В. В. Корнещук // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: [науково-теоретичний збірник]. – Переяслав-Хмельницький, 2008. Вип. 14. – 354 с.
5. Краевский В. В. Методология педагогики: новый этап : учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. "Педагогика» / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. – М. : Академия, 2006. – 400 с.
6. Кубрак С. В. Модель професійного саморозвитку майбутнього вчителя філологічного профілю засобами інформаційних технологій // Вісник Житомирського державного університету / Педагогічні науки. – 2013. – Вип. № 4(70).
7. Лодатко Є. О. Моделювання в педагогіці: точки відліку [Електронний ресурс] / Є. О. Лодатко // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку: Е-журнал. – 2010. – Вип. № 1. – Режим доступу: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_vypuski_n1_2010_st_2/
8. Михеев В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике [текст]: – 3-е изд., стереотип. / В. И. Михеев. – М.: КомКнига, 2006. – 200 с.
9. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: кол. моногр. / за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вид-во «Віпол», 2000. – 636 с.
10. Суходольський Г. В. Структурно-алгоритмический анализ и синтез деятельности / Г. В. Суходольський. – Л. : ЛГУ, 1976. – 172 с.
11. Уемов А. И. Логические основы моделирования / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1971. – 215 с.
12. Штофф В. А. Моделирование в философии / В. А. Штофф. – М.; Л. : Наука, 1966. – 301 с.
13. Штофф В. А. О роли модели в познании / В. А. Штофф. – Л. : ЛГУ, 1963. – 284 с.

Нечипор Н.М.
Академия сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ БЕЗОПАСНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В ВЫСШЕМ ВОЕННОМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация
В статье раскрыто содержание понятий «модель» и «моделирование» в педагогических исследованиях; определены подходы в разработке модели формирования безопасной образовательной среды и ее основных конструктов; выведено алгоритм формирования безопасной образовательной среды в высшем военном учебном заведении и описаны его этапы процесса формирования; теоретически обоснована и разработана модель формирования безопасной образовательной среды в высшем военном учебном заведении; предложены методические рекомендации по внедрению данной модели.
Ключевые слова: модель, алгоритм, безопасная образовательная среда, высшее военное учебное заведение.

Nechypor N.M.
Hetman Petro Sahaidachnyi Army Academy

MODEL OF A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FORMATION IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Summary
This article deals with the development of concept contents «model» and «modeling» in educational research; the approaches in the development of creation of a safe educational environment model and its basic constructs are determined; algorithm of a safe educational environment in Higher Military Educational Establishment is deduced and its phases of formation process are described; a model of a safe educational environment in Higher Military Educational Establishment is theoretically substantiated and developed; the recommendations of this model implementation are proposed here.
Keywords: model, algorithm, a safe educational environment, Higher Military Educational Establishment.

УДК 378.147:373.3–051

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОБОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

Онишків З.М.
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті виділено професійні функції вчителя початкової школи сільської місцевості, розкрито поліфункціональність та багатопредметність його діяльності. Обґрунтовано концептуальні засади підготовки майбутніх учителів до роботи в початковій школі сільської місцевості: підготовка студентів до роботи в початковій школі сільської місцевості здійснюється в структурі професійної педагогічної діяльності; забезпечення індивідуального професійного розвитку студентів; використання вітагенного досвіду майбутніх учителів. Охарактеризовано наукові підходи до розкриття важливих концептуальних положень. Вказано на необхідність їх врахування у процесі професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів до роботи в початковій школі сільської місцевості.
Ключові слова: початкова школа сільської місцевості, професійні функції вчителя, професійна педагогічна діяльність, концептуальні засади, індивідуальний професійно-педагогічний розвиток студента, вітагенний досвід.

Постановка проблеми. У зв'язку з демографічною ситуацією в Україні істотно скоротилося кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. Зокрема, з 2001 р. до 2012 р. у сільській місцевості кількість учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів скоротилася на 868 тис. осіб, що становить 40,1%. Це вплинуло на скорочення мережі загальноосвітніх навчальних закладів, зменшення середньої наповнюваності класів і шкіл, збільшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів з малою чисельністю учнів. Станом на 2012/2013 н.р. відсоток початкових шкіл чисельністю до 10 учнів становив 27,2%. Тому початкова школа сільської місцевості в переважній більшості є малочисельною, що вимагає особливого підходу до її функціонування, створення належних умов для якісної підготовки молодших школярів. А це вимагає модернізації у підготовці педагогічних кадрів, зокрема щодо формування готовності майбутніх учителів до роботи в початковій школі сільської місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу психолого-педагогічної літератури свідчать, що проблема підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності, зокрема її теоретичні та методологічні засади, висвітлювалась у численних наукових працях. Зокрема, філософські аспекти розкрито у дослідженнях А. Лисенко, Л. Кондрашової, К. Дурай-Новакової, В. Сластьоніна, В. Кременя, С. Гончаренка, Н. Кузьміної, І. Зязюна та ін.); питання формування морально-психологічної готовності до професійної діяльності – у працях М. Дяченко, Л. Кандибович, О. Деркач, Н. Кузьміної, Л. Кондрашової, В. Семиченко та ін.); питання підготовки вчителя до інноваційної діяльності вивчали Л. Даниленко, О. Комар, Н. Клокар, О. Козлова, Л. Подимова, О. Попова, В. Сластьонін та ін.); окремим проблемам підготовки майбутніх учителів присвячені дослідження О. Абдулліної, А. Алексюка, М. Бурди, Н. Буринської, І. Волощука, С. Гончаренка, М. Євтуха, О. Коберника, І. Осадчого, О. Пєхоти, С. Сисоєвої та ін.); теоретико-методичні аспекти підготовки вчителя початкових класів охарактеризовані в дослідженнях Н. Бібік, О. Біди, В. Бондар, М. Вашуленка, Л. Коваль, Я. Кодлюк, Н. Кічук, А. Коломієць, С. Мартиненко, С. Скворцової, Л. Хомич, Л. Хоружої та ін.; зарубіжний досвід підготовки майбутніх учителів став предметом наукового вивчення О. Волошиної, О. Локшиної, О. Озерської, Л. Поліщук, Л. Пуховської, А. Роляк та ін.

Підготовці майбутніх педагогів до роботи в умовах сільської школи присвячені дослідження О. Біди, В. Кузя, А. Кузьмінського, В. Мелешко, М. Міщенко, Л. Присяжнюк, Н. Присяжнюк, Л. Прокопенко, О. Савченко, Г. Суворової та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте у процесі професійної підготовки вчителів початкових класів поза увагою залишаються питання організації індивідуального навчання, робота з різними за рівнем навчальних можливостей учнями, організація виховної та позакласної роботи з різновіковим колективом учнів, забезпечення наступності в роботі дошкільного закладу і початкової школи та ін. Тому виникає необхідність розробки та впровадження у практику підготовки вчителів початкових класів нових концептуальних положень, які відображали б тенденції розвитку сучасної початкової школи сільської місцевості.

Мета статті – обґрунтувати концептуальні засади підготовки майбутніх учителів до роботи в початковій школі сільської місцевості.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до умов роботи в початковій школі сільської місцевості викликає потребу охарактеризувати особливості роботи вчителя цієї школи. Варто зазначити, що зростає рівень професійної відповідальності вчителя початкової школи сільської місцевості, оскільки для його діяльності характерною є багатофункціональність: вчитель, вихователь, класний керівник, психолог, управлінець (керівник школи), а також багатопредметність (рис. 1).

Визначимо професійні функції учителя початкової школи. До них відносимо такі: соціально-культурну, навчальну, виховну, розвивальну, діагностичну, корекційну, управлінську. Для вчителя початкової школи сільської місцевості характерними є і такі функції:

Планування навчальної діяльності з малою кількістю учнів, які можуть бути об'єднані в окремий клас, у клас-комплект або займатися за індивідуальною формою навчання, складання індивідуального навчального плану для окремих учнів, розкладу занять для класу-комплекту, розкладу індивідуальних занять для учнів, що навчаються за індивідуальною формою.

Організація навчальної діяльності учнів у класі з малою наповнюваністю, з учнями, що займаються за індивідуальною формою навчання. У цих умовах потрібно вибирати методи, форми,

© Онишків З.М., 2015

прийоми роботи, які відрізняються від тих, що використовуються у звичайних класах.

Об'єднання учнів у клас-комплект (які класи з якими найкраще об'єднувати, від яких факторів залежить таке об'єднання).

Планування й організація виховного процесу з невеликим за чисельністю різновіковим колективом учнів, залучати до організації виховної та позанавчальної роботи батьків учнів, місцевих спеціалістів (економістів, агрономів, лікарів та ін.).

Здійснення педагогічної діагностики, вибір доступних діагностичних методик, оскільки посади психолога у початкових школах немає. У процесі навчання у вузі в майбутніх учителів повинна бути сформована система практичних умінь діагностувати:

– індивідуально-психологічні особливості в розвитку дитини;

– рівень загального фізичного розвитку;

– рівень розвитку соціальних якостей в учнів (патріотизм, товариськість, повага до старших, чесність, працьовитість, бережливість, дисциплінованість, цікавість, любов до прекрасного та ін.);

– соціально-психологічний клімат в колективі;

– рівень морального розвитку класного колективу;

– рівень розвитку пізнавальної діяльності школярів;

– рівень розвитку мотиваційної сфери в пізнавальній діяльності;

– рівень педагогічної культури батьків;

– психологічну комунікабельність сім'ї [9, с. 137–138].

Здійснення управлінської діяльності. Специфіка умов діяльності початкових шкіл у сільській місцевості вимагає іншого підходу до організації підготовки таких керівників. У початковій школі сільської місцевості завідуючий початковою школою одночасно є і вчителем початкових класів. До його обов'язків входить планування роботи початкової школи, ведення шкільної документації, організація внутрішньошкільного контролю, методичної роботи, роботи з батьками й громадськістю та ін.

Організація самостійної роботи з учнями. В умовах малочисельної початкової школи сільської місцевості (на відміну від міської школи) багато часу на заняттях відводиться для самостійної роботи: у класі-комплекті характерним є чергування етапів «самостійна робота» – «робота з учителем», тому слід продумати, які вправа доцільно давати для роботи з учителем, а які – на самостійну роботу; у процесі індивідуальних занять, тривалість яких є незначною (15–20 хв.), великий обсяг завдань відводиться на домашню роботу, тому вчителеві слід продумати допомогу, яку необхідно надати учневі для виконання самостійної роботи.

Оцінювання навчальної діяльності школярів. В умовах малої наповнюваності класів учні перебувають під надмірним контролем учителя, а це породжує нервозність і дискомфорт у навчальній роботі. На занятті кожен із них буває опитаний учителем по кілька разів. Тому треба так продумати систему опитування та оцінювання учнів, щоб створити для них нормальний емоційний мікроклімат на занятті.

Індивідуалізація навчальної роботи на занятті. Мала наповнюваність класів, класів-комплектів, організація індивідуальних занять з учнями вимагає індивідуалізації навчального процесу, використання різних способів індивідуалізації навчальних завдань.

Організація вільного часу школярів. Початкова школа в сільському населеному пункті переважно є єдиним центром виховної і позашкільної роботи. Тому вчителеві необхідно допомогти дітям в організації вільного часу, посприяти в організації позакласної роботи, занять за інтересами.

Використання у виховній роботі національних традицій, української народної ментальності.

Використання у навчально-виховному процесі навколишнього природного середовища.

Виходячи із зазначених особливостей роботи вчителів розглянемо основні концептуальні положення підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи в загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості.

Педагогічна діяльність студентів, підготовка їх до роботи в початковій школі сіль-

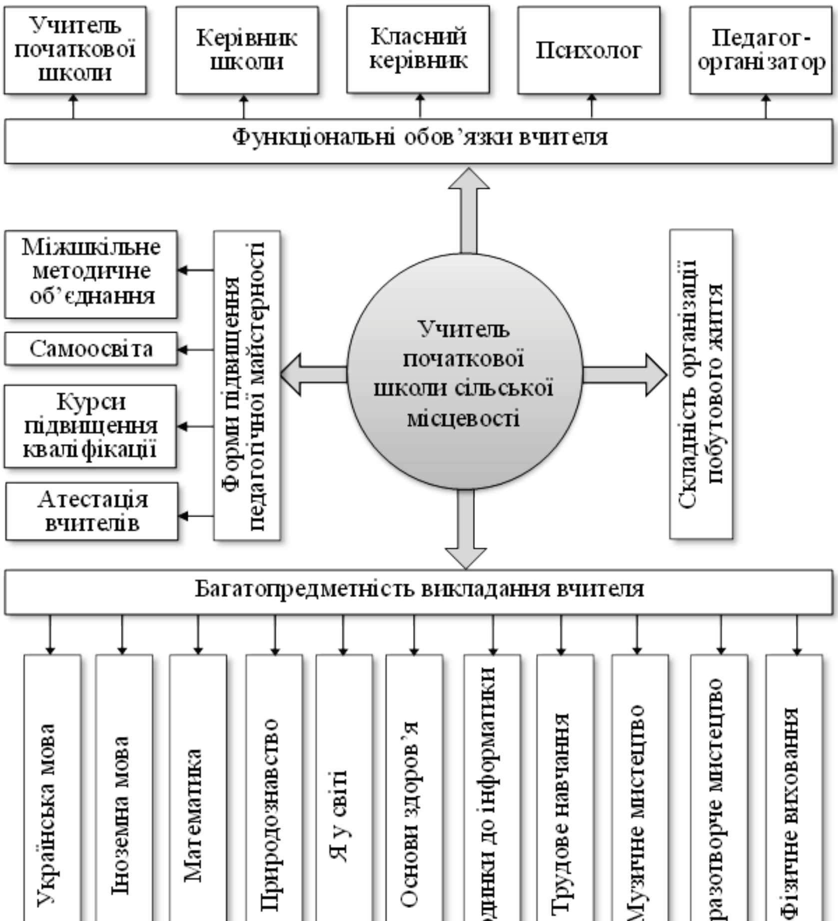

Рис. 1. Поліфункціональність та багатокомпонентність діяльності вчителя початкової школи

ської місцевості здійснюється в структурі професійної педагогічної діяльності і виступає важливим концептуальним положенням нашого дослідження. Таку підготовку ми розглядаємо як одиничне, особливе по відношенню до загальнопрофесійної педагогічної діяльності, в якій вона виступає органічною, але особливою частиною, адже організація навчально-виховного процесу в початковій школі сільської місцевості має значну специфіку.

Як зазначено в «Енциклопедії освіти», «професійно-педагогічна освіта – система підготовки педагогічних кадрів (педагогів професійного навчання, майстрів виробничого навчання, педагогів-інженерів, педагогів-агрономів, педагогів-будівельників та ін.) для професійно-технічних навчальних закладів, ВНЗ різних рівнів кваліфікації, у спеціалізованих навчальних закладах, індустріально-педагогічних та професійно-педагогічних технікумах і коледжах, інженерно-педагогічних академіях, інженерно-педагогічних факультетах технічних інститутів і університетів» [8, с. 735].

У сучасній психології виділяють такі компоненти педагогічної діяльності, як мету, мотиви, дії і результат. Системоутворюючою характеристикою педагогічної діяльності є мета. У дослідженні Л. Хомич сказано, що «головною метою підготовки вчителів у вузі є формування творчої, всебічно розвиненої, духовно збагаченої особистості майбутнього спеціаліста із науковим світоглядом, з широким професійним кругозором, яка постійно дбає про своє самовдосконалення, добре фізично розвинута, тобто підготовлена до активної участі в суспільному житті» [17, с. 129].

Зміст професійно-педагогічної підготовки студентів О. Абдулліна визначає як систему суспільно-політичного, спеціально-наукового, психолого-педагогічного і загальнокультурного компонентів, що складають інтегративну цілісність. До найважливих компонентів належить загальнопедагогічна підготовка, цілісність якої забезпечується шляхом оволодіння студентами методологічними основами педагогіки, дидактики, теорії і методики виховання, теорією організації і управління народною освітою, історією педагогіки у тісному зв'язку із освоєнням педагогічної практики [1, с. 24–27].

В. Гриньова, досліджуючи формування педагогічної культури майбутнього вчителя, до змісту професійної підготовки студентів включає засвоєння педагогічних і спеціальних знань, умінь і навичок, формування певних властивостей особистості, ставлень, прагнення творчого саморозвитку та ін. [7, с. 17–18].

У процесі дослідження проблеми психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів Л. Хомич дійшла висновку, що важливими напрямами підготовки сучасного вчителя є соціально-психологічний, професійно-педагогічний та індивідуально-психологічний, які пов'язані зі змістом педагогічної освіти. А зміст педагогічної освіти складається з світоглядно-культурологічного, психолого-педагогічного і фахово-методичного. Перехід на багаторівневу підготовку фахівців у нашій країні потребує перегляду змісту психолого-педагогічної освіти, переконана вчена [18, с. 17].

У дисертаційному дослідженні «Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів» Д. Пащенко виокремив поняття «професійна готовність», яка, окрім професійної придатності (наявність у людини сукупності морфофізіологічних і психологічних особливостей, без яких неможливо успішно виконувати професійні функції), передбачає ще й науково-теоретичну й практичну підготовку вчителя, тобто наявність у нього передбачуваних професіограмою відповідної спеціальності знань, умінь і навичок, особистісних і професійних якостей [10, с. 13].

Аналіз наукових джерел з проблеми реалізації особистісно зорієнтованої педагогічної освіти (І. Бех, В. Бондар, С. Бондаревська, О. Пєхота, І. Прокопенко, О. Савченко, С. Сисоєва, І. Якиманська та ін.) дає підстави стверджувати, що вищою метою педагогічної освіти є індивідуальний професійно-особистісний розвиток студентів. Ця парадигма освіти передбачає не тільки формування готовності до педагогічної діяльності, але й формування творчої особистості, здатності до саморозвитку й самоактуалізації. Тому *індивідуальний професійно-особистісний розвиток студентів* є наступним концептуальним положенням нашого дослідження.

Так, О. Пєхота вбачає суть індивідуалізації професійно-педагогічної підготовки у «забезпеченні особистісно-суб'єктного рівня оволодіння педагогічними знаннями, уміннями і навичками, у виявленні й розвитку у майбутнього вчителя готовності до творчої самореалізації, у формуванні ціннісного ставлення до вивчення психолого-педагогічних теорій, потреби в професійному самопізнанні і саморозвитку» [11, с. 131].

Важливим концептуальним положенням нашого дослідження є *використання вітагенного досвіду студентів*. Прикметно, що проблема досвіду людини завжди привертала увагу дослідників з різних сфер науки – філософії, психології, соціології, педагогіки тощо.

Так, у філософії поняття «досвід» розуміють як засноване на практиці чуттєво-емпіричне пізнання дійсності, як «сукупність знань і навичок, набутих на основі і в процесі безпосередньої практичної взаємодії людей із зовнішнім світом; форма засвоєння людиною здобутків минулої діяльності» [15, с. 151], як «заснований на власній діяльності процес та результат осягнення світу, який постає як єдність знання та вміння» [16, с. 61].

У психології ж «досвід» – якість (підструктура) особистості, групи, сформована в процесі їх діяльності, навчання і виховання, що узагальнює знання, навички, вміння і звички [12, с. 296]. Психологічні характеристики досвіду розглядали такі вчені, як Б. Ананьєв, С. Рубінштейн, М. Холодна та ін.

Уперше ідея вітагенної освіти була висунута в кінці 90-х років XX століття в дослідженнях А. Бєлкіна. Автор увів термін «вітагенний» для характеристики інформації, на основі якої конструюється життєвий досвід. Вітагенна освіта – це освіта, яка базується на актуалізації життєвого досвіду особистості, її інтелектуально-психологічного потенціалу.

А. Бєлкін пропонує розмежовувати поняття «досвід життя» і «життєвий досвід». Досвід життя – це вітагенна інформація, яка пов'язана з розумінням тих чи інших станів життя і діяльності людини, але не має для неї достатньої цінності. Життєвий досвід – це вітагенна (vita – життя) інформація, яка стала досягненням особистості, відкладена у резервах довготривалої пам'яті, перебуває в стані постійної готовності до актуалізації в адекватних ситуаціях. Вона становить

собою сплав тих думок, почуттів, вчинків, які прожиті людиною і становлять для неї самодостатню цінність [4, с. 7–8].

В. Бачманова вважає, що «та частина досвіду життя, яка має безпосереднє відношення до конкретної особистості (відчута, пережита, продумана), складає життєвий досвід особистості [3, с. 54].

Життєвий досвід розпочинається з перших секунд життя і супроводжує людину до старості.

Розширенню складу змісту шкільного навчання на засадах особистісно зорієнтованої освіти, – як зазначає О. Савченко, – сприяє залучення елементів життєвого досвіду учнів. «З урахуванням цього пропонується включення до змісту на рівні навчального матеріалу ситуацій і подій з навколишнього життя, які є джерелом аналізу і набуття дітьми особистісного досвіду, його оновлення і збагачення» [13, с. 28].

Н. Свініна переконана, що в рамках традиційного когнітивного підходу до навчання використання епізодів із життєвого досвіду дітей стають ілюстраціями до наукових понять, що впроваджуються в їхню свідомість. В учнівському досвіді переважає хаотичний набір уявлень. «Час від часу вчитель «перетрушує» це «зібрання», щоб дістати із глибини дитячої пам'яті необхідні йому для уроку якісь почуття, спогади, образи. Потім за принципом асоціації він прив'язує до них нові поняття, знання, закріпивши їх тим самим у довговічній пам'яті учня» [14, с. 27–31].

Джерелами вітагенної інформації є засоби масової інформації, міжособистісне спілкування, різні види діяльності, освітній процес.

Життєвий досвід виникає не спонтанно, а проростає крізь стадію інформації про життя. Вітагенний досвід, як зазначають дослідники, формується в результаті переходу вітагенної інформації через три стадії. Перша стадія – первинне сприймання вітагенної інформації, нерозчленоване, недиференційоване. Друга стадія – оціночно-фільтрувальна. Особистість визначає значення одержаної інформації у філогенезі, тобто з загальнолюдських, групових, гностичних позицій, потім в онтогенезі, тобто з позицій особистого значення. Відсіювання інформації відбувається саме онтогенетично. Третя стадія – установча. Особистість створює або стихійно, або осмислено установку на запам'ятовування певної інформації з приблизним терміном «зберігання». Термін зберігання визначається її значущістю, життєвою і практичною спрямованістю. Це визначає і рівень її засвоєння [4, с. 16].

Засвоєння вітагенної інформації відбувається і крізь особистісно-значущий фільтр. Це дає можливість людині підсвідомо відправити в далекі запасники пам'яті таку інформацію, яка повинна зберігатися тривалий час, але може бути потрібною в адекватних життєвих ситуаціях.

Досліджуючи питання актуалізації вітагенного досвіду майбутніх учителів як засобу розвитку інтересу до вивчення науково-педагогічних понять, В. Бачманова під вітагенним досвідом розуміє «соціально-генетичну інформацію, яка є особистісно значущою, формує ціннісне ставлення особистості до змісту життя і навколишнього світу і висуває перспективу майбутнього в життєвих ситуаціях людини» [3, с. 24].

Розвиваючи ідею А. С. Бєлкіна про вітагенну освіту, Н. Вербіцька розробила теорію і технологію освіти дорослих на основі вітагенного (життєвого) досвіду [6]. У своєму дослідженні вона підкреслює важливість засвоєння людиною вітагенної інформації, оскільки донаукове знання про навколишній світ є для людини достовірним і в подальшому нова інформація сприймається крізь призму вже існуючого донаукового знання. Дослідниця розмежовує поняття «досвід життя» і «вітагенний досвід». Якщо досвід життя є накопичення і збереження знань, умінь, навичок в певному виді, то вітагенний досвід – це оновлення, зміна, творення. Якщо життєвий досвід можна трактувати як результат життєдіяльності людини, то вітагенний досвід – це неперервний процес життєтворчості. Досвід життя у цьому випадку виступає основою для набуття вітагенного досвіду. У дослідженні підкреслено, що дорослий у процесі навчання «стає повноправним учасником освітнього процесу за умови, якщо навчання спирається на його життєвий досвід – важливе джерело навчання» [6, с. 16].

Зазвичай, доросла людина вже має власну життєву позицію. «Думається, не зміст освіти, а саме життєвий досвід зумовлює справжній смисл набутих знань, стає ціннісним надбанням особистості, який активно формує спосіб життя і професійну компетенцію людини», – зауважує Н. Вербіцька [6, с. 17].

Поєднання набутих знань і життєвого досвіду формує новий вид досвіду – вітагенний, що відповідає таким умовам: має ціннісний зміст для певної людини; соціально-ціннісне значення і є соціально конструктивним; допомагає проектувати майбутнє; включає в себе досвід попередніх поколінь; неперервно поповнюється і розвивається [6, с. 16–17].

Н. Вербіцька вважає, що вітагенний досвід служить основою для конструювання інших різноманітних видів діяльності, особливо професійної. Необхідно, щоб освітній досвід школяра спочатку був вітагенним і допомагав йому конструювати шляхи життєвого і професійного самовизначення.

Формування навчальної діяльності особистості здійснюється не тільки шляхом навчання, а й завдяки накопиченню життєвого досвіду. Б. Г. Ананьєв розглядає поєднання знань із життєвим досвідом як важливу умову формування людини як суб'єкта діяльності [2, с. 24].

Опора на життєвий досвід студентів – важлива умова активізації їхньої пізнавальної діяльності, формування ціннісного ставлення до процесу навчання. Накопичення життєвого досвіду починається ще задовго до навчання у вузі. Його джерелами є сім'я, навколишнє середовище, навчання в школі, засоби масової інформації, науково-популярна література, спілкування з однолітками, екскурсії, подорожі тощо.

Тому в процесі підготовки майбутніх учителів до роботи в початковій школі сільської місцевості необхідно поєднувати використання вітагенного досвіду студентів, зокрема тієї його частини, що містить знання, пов'язані із особливостями діяльності вчителя початкової школи сільської місцевості, з процесом набуття нових знань, умінь і навичок, формуванням ціннісного ставлення до навчальної діяльності. У процесі викладання можна актуалізувати вітагенний досвід студентів як базовий, особистісно-значущий, а також цілеспрямовано педагогічно впливати на зміст вітагенного досвіду, на корекцію помилкових уявлень і на розширення меж вітагенного досвіду студентів.

Висновки і пропозиції. Отже, основними концептуальними засадами підготовки майбутніх учителів до роботи в початковій школі сільської місцевості нами виділено такі: підготовка май-

бутніх учителів до роботи в початковій школі сільської місцевості здійснюється у процесі формування професійної педагогічної діяльності вчителя початкових класів; використання у процесі підготовки майбутніх учителів до роботи в початковій школі сільської місцевості вітагенного досвіду студентів; забезпечення індивідуального професійно-педагогічного розвитку студентів. Врахування цих концептуальних положень сприятиме ефективній підготовці студентів до означеного виду діяльності.

Подальшого дослідження потребують способи використання цих концептуальних положень в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи в загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості.

Список літератури:

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдуллина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания / Б. Г. Ананьев. – М. : Изд – во Акад. пед. наук РСФСР, 1960. – 486 с.
3. Бачманова В. В. Актуализация витагенного опыта будущих учителей как средство развития интереса к изучению научно-педагогических понятий: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / В. В. Бачманова. – Екатеринбург, 2002. – 143 с.
4. Белкин А. С. Витагенное образование. Голографический поход / А. С. Белкин, Н. К. Жукова. – Екатеринбург : Ургу, 1999. – 136 с.
5. Белкин А. С. Теория и практика витагенного обучения с голографическим методом проекции : материалы лекций / А. С. Белкин. – Нижний Тагил, 1997. – 18 с.
6. Вербицкая Н. О. Образование взрослых на основе их жизненного (витагенного) опыта / Н. О. Вербицкая // Педагогика. – 2002. – № 6. – С. 14–19.
7. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. М. Гриньова. – К., 2001. – 29 с.
8. Енциклопедії освіти / Академія пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юріком Інтер, 2008. – 1040 с.
9. Ковалев В. П. Формирование профессиональной готовности учителя начальных классов к работе в малокомплектной сельской национальной школе: дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика» / В. П. Ковалев. – Чебоксары, 1998. – 321 с.
10. Пащенко Д. І. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Д. І. Пащенко. – К., 2006. – 28 с.
11. Пехота Е. Н. Индивидуализация профессионально-педагогической подготовки учителя : монография / Е. Н. Пехота; под общей ред. И. А. Зязюна. – К. : Вища школа, 1997. – 281 с.
12. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений / под ред. Д. А. Пидкасистого. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 544 с.
13. Савченко О. Я. Розвиток змісту початкової освіти в умовах суверенітету України: методологічний, законодавчий, дидактичний аспекти / О. Я. Савченко // Початкова освіта. – 2011. – № 8. – С. 25–29.
14. Свинина Н. Г. Жизненный опыт учащихся в контексте личностно ориентированного образования / Н. Г. Свинина // Педагогика. – 2001. – № 7. – С. 27–31.
15. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
16. Хамітов Н. Філософський словник. Людина і світ / Н. Хамітов, С. Крилова. – К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. – 264 с.
17. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Л. О. Хомич. – К. : «Магістр–S», 1998. – 200 с.
18. Хомич Л. О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 «Теорія та історія педагогіки» / Л. О. Хомич. – К., 1999. – 38 с.

Онышкив З.М.
Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВАНИЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К РАБОТЕ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

Аннотация
В статье выделены профессиональные функции учителя начальной школы сельской местности, раскрыта полифункциональность и многопредметность его деятельности. Обоснованы концептуальные основания подготовки будущих учителей к работе в начальной школе сельской местности: подготовка студентов к работе в начальной школе сельской местности осуществляется в структуре профессиональной педагогической деятельности; обеспечение индивидуального профессионального развития студентов; использование витагенного опыта будущих учителей. Охарактеризованы научные подходы к раскрытию важных концептуальных положений. Указано на необходимость их учитывания в процессе профессионально-педагогической подготовки будущих учителей к работе в начальной школе сельской местности.

Ключевые слова: начальная школа сельской местности, профессиональные функции учителя, профессиональная педагогическая деятельность, концептуальные принципы, индивидуальное профессионально-педагогическое развитие студента, витагенный опыт.

Onyshkiv Z.M.
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

CONCEPTUAL BASES OF TRAINING OF FUTURE TEACHERS TO WORK IN JUNIOR SCHOOL IN RURAL AREAS

Summary
The article highlighted professional functions of a junior school teacher in rural areas and disclosed multifunctional and multi-subject character of his or her activities. The article substantiated conceptual bases of training of future teachers to work in junior schools in rural areas: preparation of students to work in a junior school in rural areas is done within the structure of professional educational activities, providing individual professional development of students, use of vital experience of future teachers. Scientific approaches to the disclosure of important conceptual provisions are characterized in the article. The necessity of their incorporation into the professional and educational training of future teachers to work in junior schools in rural areas is pointed out.
Keywords: junior school in rural area, professional functions of a teacher, professional educational activity, conceptual bases, individual professional and educational development of a student, vital experience.

УДК 377.5.033

ЛЮБОВ ЯК МАНІПУЛЯЦІЯ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Перхайло Н.А.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті висвітлено окремі аспекти проблеми комунікативних маніпуляцій у фаховій діяльності соціального педагога,вироблення навичок конструктивної, асертивної поведінки. У пропонованій публікації зроблено спробу привернути увагу до проблеми комунікативних маніпуляцій у соціально-педагогічному процесі, необхідності спеціальної підготовки студентів до реальної шкільної практики. Завданням було виявити причини, що зумовлюють маніпулятивний вплив у соціально-педагогічній діяльності та його особливості; проаналізувати, механізми захисту від маніпулювання; систематизувати способи профілактики та попередження маніпулювання у сфері професійної діяльності соціального педагога. Важливим елементом професійного спілкування соціального педагога є протидія маніпуляціям, що часто з'являються в різних конфліктних ситуаціях, а також у взаєминах «учень-учень», «учень-група», «учень-батьки» та безпосередньо у стосунках із соціальним педагогом. При цьому розкрито сутність комунікативної поведінки різних учасників соціально-педагогічного процесу: соціального педагога, учнів, батьків, громадськості, названо типові прийоми і засоби маніпулювання, що ними використовуються.
Ключові слова: фахова підготовка соціального педагога, соціально-педагогічна діяльність, комунікативні якості, комунікативні маніпуляції, захист від маніпуляцій у спілкуванні.

Постановка проблеми. Оновлення системи освіти в Україні вимагає удосконалення змісту і технологій професійної діяльності кожного фахівця, реагування на сучасні запити суспільства, звернення до «незручних», але гострих проблем навчання та виховання соціально активної, адаптованої, успішної особистості. У цьому зв'язку актуалізується потреба в модернізації підготовки майбутніх соціальних педагогів та збагачення шкільної практики інноваційними соціально-педагогічними технологіями.

Завданням соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу є забезпечення сприятливих соціальних, навчально-виховних умов для розвитку, соціалізації, адаптації особистості, взаємодії освітніх, позашкільних закладів, установ, сім'ї та громадськості, їхнього всебічного розвитку [шенд.] Соціальний педагог виступає посередником між учнем і соціумом, зокрема:
– між учнем і різноманітними структурами й установами;
– між учнем та вчителями і вихователями;
– між дитиною й батьками;
– між учнем та іншими фахівцями, які залучаються до вирішення виховних та навчальних проблем учня (тренери, керівники гуртків тощо);
– між учнем і різними групами однолітків, молодіжними групами тощо.

Серед численних проблем, з якими зустрічається дитина у названих соціальних ситуаціях, є проблема любові як важливого складника взаємин між людьми, неодмінної умови успішної соціалізації особистості. Сприймання любові як обов'язкової, природної умови стосунків між батьками і дітьми, братами й сестрами, вчителями й учнями сьогодні потребує перегляду, реалістичного, правдивого погляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних дослідженнях проблема маніпуляції розглядається в різних аспектах: визначення видів впливу, прийомів розпізнавання маніпуляції, а також алгоритм протистояння маніпулятивному впливу(О. Сидоренко); виявлення передумов, механізмів, технології, критеріїв маніпуляції в міжособистісному спілкуванні (О. Доценко); маніпуляції в діловому спілкуванні й технології захисту від них (В. Панкратов); опис особливостей маніпуляції вчителів при взаємодії з учнями (Е. Шостром); встановлення специфіки явища маніпулювання свідомістю (Н. Волинець), аналіз системи маніпулятивних технологій (О. Пелехатий) тощо.

Проте цілісної та систематизованої моделі діагностики та попередження маніпулювання у процесі соціально-педагогічної діяльності немає. Практика роботи соціальних педагогів тісно

© Перхайло Н.А., 2015

пов'язана з вирішенням проблем, зумовлених деструктивними стосунками в сім'ї вихованців, відсутністю любові чи маніпуляцією любов'ю. Питанню маніпуляції любов'ю приділяється недостатньо уваги як науковцями, так і практиками соціально-педагогічної сфери. Тому виникає необхідність глибшого вивчення сутності названої проблеми, пошуку шляхів її вирішення.

Метою статті є визначення специфіки та причин маніпуляцій любов'ю, виявлення шляхів протидії маніпулятивним впливам у сфері професійної діяльності соціального педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маніпуляція – це прихований психологічний прийом, метою якого є примусити людину виконати певну дію всупереч її бажанню, замаскувати керівний вплив так, щоб він не викликав заперечення адресата (приховане управління). Тобто маніпуляція являє собою інструмент впливу на людей, що відбувається у різних сферах. Приховане управління – це такий керівний вплив ініціатора, при якому потрібне йому рішення приймається адресатом впливу самостійно, без видимого тиску [6].

Маніпуляція зустрічається у сім'ї, діловому спілкуванні, у галузі релігії та державних структурах. В основу маніпуляції покладено вплив на емоції, почуття провини, страх. Механізм маніпуляції можна представити у вигляді ланцюга: збір інформації, вибір об'єкта впливу, атракція, спонукання адресата до дії, результат впливу [2; 8]. Характеристиками маніпуляції є: 1) родова ознака психологічного впливу; 2) ставлення маніпулятора до об'єктів маніпулювання як до засобу досягнення власної мети; 3) прагнення отримати односторонню перевагу; 4) прихований характер впливу (як факт впливу, так і його спрямованість); 5) застосування сили (психологічної), гра на слабкостях (використання психологічної вразливості) [1; 8].

Традиційно виділяють кілька видів маніпуляції: любов'ю, жалістю, гордістю, лестощами, надією, почуттям провини, відповідальності, невпевненості в собі тощо. Зазвичай маніпулятор покриває своїм впливом площу всіх вразливих, слабких сторін адресата.

Принципом маніпуляції любов'ю є шантажування прив'язаністю до людини. Природним є бажання людини бути бажаною, захищеною, відчувати увагу, турботу, любов. Часто ми навіть прагнемо це заслужити певними своїми діями. Маніпуляція любов'ю починається у дитинстві. Першими маніпуляторами стосовно дітей є батьки. Причинами маніпуляцій батьків є їхня власна невпевненість, свій комплекс неповноцінності, нереалізованості, неуспіху. За таких умов батьки прагнуть реалізуватися у дітях, компенсувати свої невдачі досягненнями дітей та ін. При цьому дії батьків ґрунтуються на повній залежності дитини від них, нездатності захиститися, повноцінно протистояти тиску. Зазвичай батьки створюють ідеальний образ, якому має відповідати дитина, щоб стати любимою і одержати винагороду.

Традиційно психологи називають кілька образів батьків-маніпуляторів і типів маніпулятивної поведінки:

– «батьки-володарі», які втішаються владою над дитиною, зумовлюючи появу у дитини комплексів;

– «нещасна жінка» – це зазвичай мама, котра дорікає дитині за свою невдалу жіночу долю, нереалізованість, викликаючи у неї почуття провини;

– «бездоганні батьки» – тобто ті, хто в очах дітей створює власний ідеальний образ, «супертата (-мами)», маніпулює своїм надуманим авторитетом, підкреслює безпорадність, нікчемність дитини;

– «удавана жертва» – батьки, які «розігрують» образу на дітей, викликаючи у них провину;

– «продавці благ» – батьки, що керують дітьми за допомогою якихось подарунків;

– «домашній мудрець» – позиція батьків, котра не повинна піддаватися критиці, сумніву;

– «вічні діти» – модель стосунків, при яких батьки все життя змушують навіть уже дорослих дітей почуватися маленькими, безпорадними;

– «нагнітання страху» через погрози, залякування та ін.;

– «зволікання з відповіддю» – уникнення необхідності відповідати на запитання дітей;

– «зловживання заборонами», що викликає почуття провини, страх порушити наказ;

– «торгівля любов'ю», яка передбачає постійне заслуговування любові дитиною;

– «порівняння з іншими» – прийом приниження дітей через порівняння з кимось кращим;

– «відкуплення від дитини» створює видимість любові за допомогою показних подарунків тощо [4; 7; 8].

Засобами маніпуляцій, які найчастіше застосовують батьки, є трюїзми (банальні, загальновживані твердження), ситуації «вибору без вибору», слова типу «завжди», «постійно», «вічно», зміна теми, застосування «масок» та ін.

Маніпуляція у сім'ї має кілька наслідків – у дітей з'являється невпевненість, незахищеність, почуття самотності, невміння любити, а також порушується процес соціалізації дітей: успадковуються деструктивні моделі поведінки, набувається негативний досвід побудови взаємодії з людьми, зокрема, й у своїй власній родині.

Іншим виявом маніпуляції в сім'ї – це маніпуляції дітей. Першою причиною ранніх маніпуляцій є протест, що виражається дитячим криком, плачем, впертістю та ін. Ще однією причиною дитячих маніпуляцій є прагнення уваги, любові батьків, що спонукає дітей заслужити схвалення за допомогою гарної поведінки, хороших оцінок тощо чи, навпаки, поганих вчинків, які засуджуються (тобто помічаються) дорослими. Типовими дитячими маніпуляціями є вдавання хворого, щоб викликати жалість; шантажування, погрози («не піду...», «покину ... », «захворію ...», «помру ..»); позиції «маленького диктатора», який вимагає свого, «ви мене не любите», «майбутнього хулігана», котрий демонструє елементи асоціальної поведінки; «провокатора», що викликає конфлікт серед оточуючих; «покірного телятка», «нетямущого учня» тощо.

У стосунках між братами і сестрами діти найчастіше застосовують такі маніпуляції: «ви (батьки) більше любите брата (сестру)»; «а слабо»; «чому йому (їй) можна, а мені ні» і т.д.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що здебільшого маніпуляції дітей зумовлені прагненням наслідувати поведінку батьків або захистити себе, обстояти свої права, викликати у батьків любов, жалість, увагу.

Поява маніпулятивної поведінки у дітей є небезпечним сигналом, на який мають оперативно відреагувати батьки і соціальні педагоги. Тому професійна діяльність останніх обов'язково

повинна включати протидію маніпуляції любов'ю у сім'ї учнів, оскільки саме вона значною мірою зумовлює цілий спектр проблем у процесі соціалізації дітей.

Шкільна практика недостатньо спрямована на протидію маніпуляції дітьми і самих дітей. Сьогодні необхідно підготувати соціального педагога до такої роботи, озброїти його відповідними знанням і технологіями.

Профілактика маніпулятивної поведінки у сім'ї передбачає:

– спеціальне навчання і виховання учнів;
– налагодження взаємодії батьків і дітей;
– створення позитивних життєвих альтернатив та бажаних моделей поведінки у сім'ї [1].

Увага соціального педагога має спрямовуватися насамперед на роботу з батьками, щоб перетворити їх на своїх однодумців: допомагати усвідомити і подолати проблеми у взаєминах «батьки і діти», привернути увагу до відхилень у поведінці дітей, з'ясувати їхні причини, спільно коригувати процес соціалізації учнів. Іншим напрямом діяльності соціального педагога є робота з сім'ями, в яких діти позбавлені любові батьків, що передбачає увагу до двох аспектів: 1) формування у дітей правильного поняття любові, неманіпулятивної поведінки, вміння любити; 2) захист дітей від агресії, нелюбові чи «неправильної», збоченої любові оточуючих.

Ефективними методами і формами роботи з батьками є тренінги, на яких батьки обмінюють досвідом, спільно шукають оптимальні рішення проблем, намагаються позбутися ролей «супербатьків», «мудреців», «нещасної мами», «ментора» та ін., гіпертрофованого почуття батьківства, вчаться поважити особистість дитини, її права, приватну територію, надавати можливість вибору. Батьків слід навчити взаємодіяти з дітьми-маніпуляторами – спілкуватися на рівних, не запобігати, не догоджати, переривати маніпулятивний контакт, конструктивно розв'язувати конфлікти тощо. Батьки мають усвідомити: дитина, якою маніпулюють, розуміє, що найрідніші люди не приймають її цілком, не люблять безумовно, голублять, хвалять і чи сварять лише за щось конкретне, що слід робити чи не робити.

Цінною є індивідуальна робота з батьками, глибокий аналіз окремого випадку. У таких ситуаціях доцільно комплексно вирішувати проблему, при потребі залучаючи різних фахівців (психологів, лікарів).

Водночас соціально-педагогічна робота з учнями покликана сформувати у дітей поняття любові – почуття, яке надає іншому повагу, свободу, право вибирати. Учні мають учитися поважати, підтримувати іншого, не лише приймати, але й щиро віддавати, бути відповідальним, самодостатнім, відкритим до любові, але критичним щодо її проявів.

У процесі підготовки майбутніх фахівців слід сформувати у студентів поняття про сутність, види і стратегії маніпуляцій (на приклад, при вивченні курсів «Психологія», «Сімейна педагогіка», «Психолого-педагогічні засади спілкування» та ін.). Водночас важливо у самих студентів виробити навички неманіпулятивної поведінки, володіння базовими захисними настановами протидії маніпуляціям (відхід, вигнання, блокування, управління, завмирання та ігнорування).

Модернізація системи освіти пов'язується насамперед із уведенням в освітнє середовище інноваційних технологій, в основу яких покладені цілісні моделі навчання, засновані на діалектичній єдності методології та засобів їх здійснення. Важливо, щоб студенти опанували інноваційні соціально-педагогічні технології протидії маніпуляціям – інтерактивні, проективі технології, технології соціальної терапії засобами мистецтва тощо.

Висновки. Отже, професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів повинна забезпечити формування у них знань про структуру, механізми виникнення, особливостей маніпуляцій; шляхів, форм і методів маніпулятивної поведінки; а також вироблення практичних умінь і навичок конструктивної протидії маніпуляціям любов'ю у професійній сфері.

Перспективи подальших розвідок. Із метою подальшого вивчення маніпуляцій у роботі соціального педагога доцільно класифікувати типи «маніпуляторів» та «об'єктів маніпуляції» у соціально-педагогічному процесі, дослідити типові стратегії маніпулювання та прийомів протидії їй.

Список літератури:

1. Грачов Г.В., Мельник И.К. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия / Г.В. Грачов, И.К. Мельник. – Издание второе, исправленное и дополненное. – М. : Алгоритм, 2002. – 288 с.
2. Доценко Е.Л. Психология манипуляции / Е.Л Доценко. – М.: ЧеРо, 1997. – 344 с.
3. Перспективні освітні технології / За ред. Г.С. Сазоненко. – К., 2000. – 560 с.
4. Присяжнюк М.М. Як розпізнати загрозу маніпулювання й протидіяти йому / М.М. Присяжнюк // Сугестивні технології маніпулятивного впливу. – К. : Наук.-вид. Відділ НА СБ України, 2010. – С. 220–224.
5. Професія – соціальний працівник [Текст] / Упоряд.: О. Главник. За заг. ред. К. Шендеровського, І. Ткач. – К.: Главник, 2006. – 112 с.
6. Шейнов В.П. Скрытое управление человеком (Психология манипулирования) / В.П. Шейнов. – М.: ООО «Издательство АСТ», Мн.: Харвест, 2001. – 848 с.
7. Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации. – М.: Апрель-Пресс, Психотер., 2008. – 192 с.
8. Эндмюллер А. Техники манипуляции: распознавание и противодействие / А. Эндмюллер, Т. Вильгельм. – М. : Омега-Л, 2006. – 144 с.

Перхайло Н.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ЛЮБОВЬ КАК МАНИПУЛЯЦИЯ: СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье освещены отдельные аспекты проблемы коммуникативных манипуляций в профессиональной деятельности социального педагога, навыков конструктивного, ассертивного поведения. В предложенной статье сделана попытка привлечь внимание к проблеме коммуникативных манипуляций в социально-педагогическом процессе, необходимости специальной подготовки студентов к реальной школьной практике. Следовало определить причины, обуславливающие манипулятивное влияние в социально-педагогической деятельности и его особенности, проанализировать механизмы защиты от манипулирования, систематизировать пути профилактики и предупреждения манипуляций в сфере профессиональной деятельности социального педагога. Важно было раскрыть сущность коммуникативного поведения разных участников социально-педагогического процесса: социального педагога, учеников, родителей, общественности, назвать типичные приемы и средства манипуляций, которые они используют.
Ключевые слова: профессиональная подготовка социального педагога, социально-педагогическая деятельность, коммуникативные характеристики, коммуникативные манипуляции, защити от манипуляций в общении

Perhailo N.A.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda

LOVE AS MANIPULATION: SOCIO-PEDAGOGICAL ASPECT

Summary
The article highlights some aspects of the problem of communicative manipulation in the professional work of a social pedagogue, the skills of constructive, assertive behavior. In this publication, an attempt is made to draw attention to the problem of communicative manipulation in the socio-pedagogical process, the need for special training of students to real classroom practice. The task was to identify reasons of manipulative influence in the socio-pedagogical activity and its features; to analyse the mechanisms of protection against manipulation; to systematize the methods of disease prevention and manipulation in the field of professional activity of the social pedagogue. Socio-pedagogical work is based on different types and forms of communication and requires some skills to build effective communication. An important element of professional communication of the social pedagogue is resistance to manipulations that often appear in different conflict situations, as well as in the relationship between “student-student”, “student-group”, “student-parents” and directly in relationship with the social pedagogue. Thus the essence of the communicative behaviour of the various participants in the socio-pedagogical process is revealed: social pedagogue, students, parents, the public, typical techniques and tools of manipulation which are used are dominated.
Keywords: professional training of social pedagogues, socio-pedagogical work, communication skills, communicative manipulations, protection against manipulations in communication.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 617.7–007.681

СИНДРОМ ПІГМЕНТНОЇ ДИСПЕРСІЇ

Александровська Л.М.
Буковинський державний медичний університет

У статті проведено аналіз даних літератури щодо етіології, патогенезу синдрома пігментної дисперсії. Викладено клінічні симптоми, класифікація та принципи лікування синдрома пігментної дисперсії, а також ознаки переходу процесу в пігментну глаукому.

Ключові слова: райдужка, пігмент, глаукома, цинові зв'язки, міопія.

Постановка проблеми. Синдром пігментної дисперсії – зазвичай двобічний, характеризується вимиванням пігменту з епітелію пігментного шару райдужної оболонки та його перерозподілом в структурах переднього сегмента ока. Синдром пігментної дисперсії частіше зустрічається у європейців і може успадковуватись як аутосомно-домінантна ознака з різним ступенем прояву. Два фрагменти відповідального гена ідентифіковані на 7 і 8 хромосомах. Розвиток синдрому пігментної дисперсії є результатом тертя між пігментним шаром райдужки і передніми порціями ціннових зв'язок на фоні заднього зіничного блоку. Синдром пігментної дисперсії може бути початковим етапом виникнення пігментної глаукоми [2].

Аналіз досліджень. Вперше синдром пігментної дисперсії був описаний H.Sugar в 1966 році. Він провів аналіз 147 випадків за 25 років дослідження і прийшов до висновку, що синдром пігментної дисперсії – це двосторонній процес, який частіше виникає у чоловіків, виявляється у молодому віці, його частота серед пацієнтів з міопічною рефракцією становить 2,45%, і в деяких випадках синдром може переходити в пігментну глаукому.

Великий внесок у вивчення патогенезу синдрома пігментного дисперсії і відповідно пігментної глаукоми вніс D. Campbell. На підставі даних електронної мікроскопії та ультразвукової біометрії він представив механізм розвитку синдрома пігментної дисперсії як результат іридозонулярного тертя між пігментним шаром райдужки та передніми порціями цинової зв'язки. Їм було досліджено 20 нормальних людських очей з очного банку. П'ять з них були міопічними, довжиною 25 мм і більше, без периферичних дефектів райдужки. Він виявив, що передні ділянки цинової зв'язки організовані в промінуючі агрегації або «пакети». Число цих пакетів підраховувалася в п'яти очах після розвороту райдужки та її ретракції. Два ока з очного банку були з типовими проявами розпилення пігменту. При гістологічному дослідженні була виявлена помірна дисперсія пігменту по передній камері з інтенсивною пігментацією +2 і +3 в трабекулярної зоні. Зв'язок передніх порцій цинової зв'язки з дефектами периферичної райдужки був визначений біомікроскопічно. При трансілюмінації визначалось 70-78 радіально-щілинних дефектів.

Епідеміологія. Синдром пігментної дисперсії починається в юнацький період (17-25 років). Пігментна глаукома формується на 3-5 десятилітті життя. Від початку перших клінічних ознак синдрома пігментної дисперсії до формування та розвитку глаукомної нейропатії проходить біля 10 років. Розвиток пігментної глаукоми у чоловіків відбувається в більш молодому віці (30-35 років), ніж у жінок (45 років і старше).

Метою статті є дослідження факторів ризику, що призводять до розвитку пігментної глаукоми.

Основний матеріал. До факторів ризику відносяться:

1. Міопічна рефракція.
2. Трабекулярний тип будови райдужки (сірого або блакитного кольору).
3. Широкий профіль кута передньої камери.
4. Пролапс райдужки в циліарній зоні.

Розвиток синдрому пігментної дисперсії є результатом тертя між пігментним шаром райдужки і передніми порціями цінових зв'язок на фоні зворотнього зіничного блоку, що призводить до механічного руйнування пігментного шару райдужної оболонки та дисперсії екзопігмента [7].

Скарги у пацієнтів з'являються тільки в стадії глаукоми, під час гострих епізодів підйому внутрішньоочного тиску, які можуть бути спровоковані розширенням зіниці, фізичними навантаженнями, заняттям спортом, що пов'язані зі стрибками. Синдром пігментної дисперсії характеризується клінічними симптомами:

1. Глибока передня камера, в водянистій волозі можуть перебувати у вигляді суспензії гранули меланіну.

2. Розпилення пігменту на задній поверхні рогівки у вигляді веретена Крукенберга, на передній поверхні райдужки, передній капсулі кришталика. Розмір і щільність пігментних часток зазвичай пропорційні вираженості атрофії райдужної оболонки. Веретено Крукенберга, хоча і зустрічається часто, не завжди характерно для синдрому пігментної дисперсії і з часом стає менш помітним і зменшується в розмірі.

3. Радужка: а) пігментні гранули зазвичай локалізуються в криптах. Це може створити враження більш темною райдужки, що при асиметричній пігментації іноді виглядає як гетерохромія; б) пігментна епітеліальна атрофія райдужки. Через втрату пігменту формуються радіальні трансілюмінаційні дефекти від середини до периферії райдужки. При асиметрії процесу зіниця в більш зміненому оці може здатися трохи ширше.

4. Пролапс райдужки та іридодонез в циліарній зоні.

5. Кришталик. Зазвичай розпорошення пігменту локалізується на передній поверхні кришталика. На задній поверхні пігмент має тенденцію до формування лінії на ділянці вітреолентикулярного контакту.

6. Гоніоскопія а) Кут передньої камери широкий і відкритий з характерною увігнутістю райдужки по середній периферії, яка може збільшитися при акомодації; б) гіперпігментація трабекули більше виражена в задній частині. На відміну від грубої пігментації, при синдромі пігментної дисперсії вона більш розмита і локалізується на трабекулярній тканині та межтрабекулярних просторах. При цьому пігментація більш гомогенна, формує щільну пігментну смугу й однорідна по всьому колу кута, ступінь пігментації 3-4. Пігмент може відкладатися по лінії Schwalbe і перед нею.

© Александровська Л.М., 2015

7. Очне дно. Можуть бути виявлені ділянки «решітчастої» дегенерації, що збільшує ризик розвитку більш серйозних змін сітківки. Зустрічається відкладення пігменту на крайній периферії сітківки.

6. У початковій стадії внутрішньоочний тиск в нормі, нестабільність гідродинаміки подтверджується навантажувальною пробою з мідріатиками.

Параметрами, що визначають стан передньої камери ока, є її глибина, профіль і ступінь відкриття кута.

Екзогенний пігмент з течією вологи потрапляє в передню камеру, осідає на задній поверхні рогівки. Формується веретено Крукенберга: насип пігменту по лінії Тюрка – вертикальна лінія, умовно проведена від центру рогівки до лімба на 6 годинах. У куті передньої камери накопичення пігменту в трабекулі поступове. Починається в нижній половині кута, потім імбібіція пігментом шлемова каналу і закінчується незворотною обструкцією трабекулярних каналів і порожнин. Характерним для синдрома пігментної дисперсії є блакитний або сірий колір райдужки. Цим кольорам відповідає трабекулярний тип будови переднього мезодермального листка – тонка строма, широкі циліарні крипти. У пацієнтів з темними райдужками, що мають губчасту будову мезодермального шару, синдром пігментної дисперсії формується на фоні високої міопії (від -9,0 до -13,0 дптр). При біомікроскопії райдужки виявляється дисперсія пігменту по її поверхні від поодиноких зерен, що скупчуються в криптах і лакунах, до рівномірного розсіювання темно – коричневих зерен по всій її поверхні. При всіх випадках синдрома пігментної дисперсії діагностуються пролапс райдужної оболонки та іридодонез периферичних циліарних відділів. Абсолютні ознаки враження заднього пігментного шару – зони трансілюмінації у вигляді світлих щілиноподібних смуг або плям, на ранніх стадіях в нижній половині райдужки.

Зміна гідродинаміки ока є дуже важливим показником розвитку глаукомного процесу. Враховуючи те, що в кожному віковому періоді ступінь вираженості дистрофічних змін різна і серед здорових осіб, потрібно притримуватись при аналізі вікових норм. Для людей у віці від 20 до 35 років статистична норма внутрішньоочного тиску – від 16 до 21 мм рт. ст. При розвитку синдрома пігментної дисперсії, появі екзогенної пігментації трабекули, зміні райдужки у вигляді зон трансілюмінації, показники наближаються до середньостатистичної норми. Коли внутрішньоочний тиск знаходиться в діапазоні від 20 до 24 мм рт. ст., зміни гідродинаміки можна охарактеризувати як граничний стан переходу синдрома пігментної дисперсії в пігментну глаукому. При проведенні навантажувальної проби з мідріатиками можливе підвищення внутрішньоочного тиску на 4-10 мм рт. ст. Нестійке підвищення офтальмотонуса поступово змінюється стійкою офтальмогіпертензією, яка супроводжується формуванням нейропатії та розвитком незворотних змін зорових функцій, що характерні для глаукоми.

На підставі клінічних особливостей процес формування синдрома пігментної дисперсії та його перехід в пігментну глаукому можна розділити на стадії:

1. Латентна – глибока передня камера, пролапс райдужки в циліарній зоні, відкритий кут передньої камери (профіль широкий, канавоподібний), відсутність ознак пігментної дисперсії, порушень гідродинаміки та глаукомної нейропатії, переважає міопічна рефракція.

2. Стадія перших клінічних ознак – пігментація кута передньої камери 1-3 ступеня, пігмент на ендотелії рогівки у вигляді веретена Крукенберга, щілиноподібні дефекти пігментного епітелію райдужки, слабкопозитивна навантажувальна проба, відсутність ознак глаукомної нейропатії.

3. Стадія маніфестації: додатково з'являються ознаки – посилення пігментації ендотелію рогівки, великі зливні дефекти пігментного епітелію по всьому діаметру, наростання ступеня пігментації трабекули від 3 до 4, рівень внутрішньоочного тиску перевищує вікову норму, позитивна навантажувальна проба з мідріатиками, зниження легкости відтоку внутрішньоочної рідини, зменшення товщини шару нервових волокон.

4. Пігментна глаукома – стійке підвищення внутрішньоочного тиску, ознаки глаукомної нейропатії.

У 50% пацієнтів з синдромом пігментної дисперсії розвивається офтальмогіпертензія або хронічна відкритокутова глаукома. Чоловіки хворіють в 2 рази частіше за жінок, тому важливі регулярні офтальмологічні огляди пацієнтів з факторами ризику, наприклад короткозорих чоловіків з веретеном Крукенберга. Однак за рівнем внутрішньоочного тиску, співвідношенням діаметрів диска і екскавації та ступеня трабекулярної гіперпігментації неможливо точно ідентифікувати «кандидатів» на розвиток глаукоми. Відомо, що при пігментній глаукомі є підвищена реакція на стероїди. Синдром пігментної дисперсії рідко розвивається у пацієнтів з темним кольором шкіри, тим не менш, вони є групою ризику розвитку глаукоми, що протікає особливо агресивно в порівнянні з європейцями [5].

Клінічні особливості. 1. Проявляється у віці 30-40 років і старше, хоча у жінок захворювання розвивається на 10 років пізніше. Іноді раптовий викид пігменту може бути пов'язаний з активним рухом зіниці, а також з напруженими фізичними вправами, які можуть прискорити гостре підвищення внутрішньоочного тиску з набряком рогівки і райдужними колами перед очима.

2. Рівень внутрішньоочного тиску може значно коливатися, тому одноразова реєстрація нормального внутрішньоочного тиску не виключає глаукому. У деяких пацієнтів виявляють більш високі значення і більш значні коливання внутрішньоочного тиску, ніж при первинній відкритокутовій глаукомі, тоді в момент постановки діагнозу виявляють виражені зміни в одному оці і помірні – на парному.

Лікування. 1. Медикаментозне лікування не відрізняється від лікування первинної відкритокутової глаукоми. Міотики теоретично корисні, оскільки вони зменшують ірідо-зонулярний контакт і викликають додаткове покращення відтоку водянистої вологи, проте вони можуть посилювати короткозорість [1].

2. Лазерна трабекулопластика спочатку часто буває ефективною, особливо у молодих пацієнтів. Для селективної трабекулопластики використовується імпульсний зелений лазер. Ефект селективної лазерної трабекулопластики досягається шляхом запуску процесів, які починаються з того, що пігментовані трабекулярні клітини поглинають енергію лазерного випромінювання. Лазерна енергія впливає на пігментовані ендотеліальні клітини трабекулярної сітки; оскільки селективність такого впливу дуже висока, не відбувається коагуляційного пошкодження трабекул. Крім настільки високого ступеня специфічності лазера також запобігають термічних реакцій за рахунок використання відносно коротких імпульсів випромінювання, тривалість яких вимірюється наносекундами. Тривалість імпульсу менше часу теплової релаксації, тому значимого нагрівання в клітинах-мішенях не відбувається. Спостерігається фокальна загибель

клітини, при цьому навколо неї немає вогнищ клітин, які загинули через некроз. Таким чином трабекулярна сітка залишається неушкодженою, проте у відповідь на вплив лазера стимулюється виділення цитокінів. Оскільки ці цитокіни зв'язуються з клітинами ендотелію шлемова каналу, вони підвищують проникність бар'єра, що покращує відтік водянистої вологи та знижується внутрішньоочний тиск. Цитокіни залучають циркулюючі моноцити в місце лазерного опромінення. Ці моноцити трансформуються в макрофаги та фагоцитують залишки зруйнованих клітин і пігменту. По мірі очищення трабекулярної сітки відтік водянистої вологи через шлемів канал полегшується. Збільшення діаметра плями в порівнянні з аргон-лазерною трабекулопластикою переслідує дві мети: зменшення необхідності у фокусуванні та більш рівномірне розповсюдження лазерної енергії, завдяки чому всі клітини отримують еквівалентні дози лазерної енергії. Відсутність термічного пошкодження та збереження архітектури трабекулярної сітки дає можливість, при необхідності, повторювати процедуру лікування [3].

За статистикою 1/3 пацієнтів протягом 5 років після лазерної трабекулопластики потребують трабекулектомії.

3. Лазерна іридотомія ефективна для запобігання подальшого викиду пігменту і усунення зміщення райдужної оболонки.

4. Трабекулектомію виконують хворим, резистентним до медикаментозного і лазерному впливу. Результати менш передбачувані у молодих пацієнтів. Додаткове використання антиметаболітів може покращити результат операції.

Диференційна діагностика. 1. При первинній відкритокутовій глаукомі може бути гіперпігментація зони трабекул, однак у цьому випадку пігмент сконцентрований в нижньому секторі кута. На відміну від синдрому пігментної дисперсії пацієнти з первинною відкритокутовою глаукомою зазвичай старше, і у них немає веретена Крукенберга і характерних трансілюмінаційних дефектів райдужки.

2. Псевдоексфоліативна глаукома може супроводжуватися дисперсією пігменту в зоні трабекули. Трансілюмінаційні дефекти райдужки виявляють по краю зіниці частіше, ніж по периферії. На відміну від пігментної глаукоми псевдоексфоліативна глаукома зазвичай розвивається у пацієнтів після 60 років, в 50% випадків вона одностороння і не має тенденції до міопізації.

3. Пігментна глаукома при артифакії виникає в результаті тертя гаптичної та оптичної частин задньокамерної інтраокулярної лінзи із задньою поверхнею райдужки, подальшої дисперсії пігменту та перешкоди циркуляції внутрішньоочної рідини.

4. Передній увеїт може супроводжуватися гіперпігментацією трабекулярної зони та атрофією райдужки. Скупчення дрібних старих пігментованих преципітатів при поверхневому огляді можуть бути помилково прийняті за веретено Крукунберга.

5. Підгостра закритокутова глаукома може бути пов'язана з вираженою пігментацією трабекулярної зони при контакті райдужки зі структурами кута передньої камери.

Висновок. Своєчасна діагностика синдрому пігментної дисперсії і правильна тактика ведення пацієнтів дозволяють запобігти розвитку пігментної глаукоми. Залежно від стадії процесу необхідно проводити комплексне поетапне лікування. Латентна стадія синдрома пігментної дисперсії служить показанням до диспансеризації пацієнта. Лазерна іридектомія, проведена в стадії перших клінічних ознак, призводить до досягнення повного структурного та функціонального ефектів. Якщо лікування розпочато в стадії маніфестації, то воно призводить лише до стабілізації процесу.

Список літератури:

1. Ахметшин Р.Ф., Абдулаева Э.А., Булгар С.Н. Результаты лечения синдрома пигментной дисперсии и пигментной глаукомы//Казанский медицинский журнал. – 2012. – Том 93. – № 6. – С. 969-972.
2. Глаукома. Национальное руководство (под ред. Егорова Е.А.). – М.: ГЭОТАР-Медиа. – 2013. – С. 324-337.
3. Гндоян И.А., Петраевский А.В. Способ лечения пигментной глаукомы при синдроме пигментной дисперсии // XI Всероссийская научно-практическая конференция с международным участием «Федоровские чтения – 2013». Сб. тезисов. – 2013. – С. 177.
4. Петраевский А.В., Гндоян И.А., Ковылин В.В., Полякова В.Р. Синдром пигментной дисперсии с начальной пигментной глаукомой (клинический случай).//Глаукома. – 2009. – № 1. – С. 61-65.
5. Щуко А.Г., Юрьева Т.Н., Чекмарева Л.Т., Малышев В.В. Способ определения стадий развития синдрома пигментной дисперсии глаза. Патент RU 2215500/10.11.2003.
6. Щуко А.Г., Юрьева Т.Н., Мищенко О.П., Ветрова Е.Л., Хантакова О.Ф. Эффективность лазерной иридэктомии как метода профилактики пигментной глаукомы.//Клиническая офтальмология. – 2007. – № 4. – С. 125-128.
7. Щуко А.Г. Роль изменений задней камеры глаза в патогенезе синдрома пигментной дисперсии//Клиническая офтальмология. – 2001. – № 4. – С. 164-166.

Александровская Л.Н.
Буковинский государственный медицинский университет

СИНДРОМ ПИГМЕНТНОЙ ДИСПЕРСИИ

Аннотация
В статье проведен анализ данных литературы о этиологии, патогенезе синдрома пигментной дисперсии. Изложено клинические симптомы, классификация и принципы лечения синдрома пигментной дисперсии, а также признаки перехода процесса в пигментную глаукому.

Ключевые слова: радужка, пигмент, глаукома, цинновы связки, миопия.

Aleksandrovska L.M.
Bukovinian State Medical University

PIGMENT DISPERSION SYNDROME

Summary
The article analyzes the literature on the etiology, pathogenesis of pigment dispersion syndrome. Set out the clinical symptoms, classification and treatment guidelines pigment dispersion syndrome, as well as signs of the transition process in the pigmentary glaucoma.
Keywords: iris, pigment glaucoma, zonule of zinn, myopia.

УДК 616.314-002:616.379-008.64

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА МЕХАНІЗМИ УРАЖЕННЯ ТКАНИН ПАРОДОНТА ПРИ ЦУКРОВОМУ ДІАБЕТІ

Мочалов Ю.О., Пушкарьов А.О.
Ужгородський національний університет

Цукровий діабет – одне із найпоширеніших хронічних захворювань у світі, він являє собою водночас і медичну, і соціальну проблему. Перебіг захворювань пародонта у осіб із цукровим діабетом є тривалим і несприятливим. Патогенетичні механізми уражень тканин пародонта при цукровому діабеті є складними і багатокомпонентними, вони реалізуються прямим та непрямим чином. Впливають: рівень глюкози в крові, змінена реактивність організму, знижений імунний захист, відсутні окремі функції інсуліну.
Ключові слова: цукровий діабет, стоматологічний статус, пародонт, патогенез.

Вступ. В сучасних умовах, цукровий діабет – одне із найпоширеніших хронічних захворювань серед населення багатьох країн. Цукровий діабет першого і другого типів – водночас і медична, і соціальна проблема. Відмічено, що перебіг багатьох стоматологічних захворювань у осіб, уражених цукровим діабетом, є тривалим і несприятливим у 47-98% випадках спостережень. Поряд із цим, стоматологічні захворювання у зазначених пацієнтів характеризуються резистентністю до стандартних методів терапевтичного впливу.

Сьогодні механізми реактивності організму та функціонування систем захисту в пацієнтів із цукровим діабетом не є остаточно з'ясованими. Хоча вважається, що в патогенезі стоматологічних захворювань у пацієнтів із цукровим діабетом на перший план виступають імунні порушення [1; 2; 3].

У фаховій літературі навіть і на сьогодні ще не сформовано одностайної думки щодо точного розділення місцевого та ефекторних компонентів загального імунітету, представлених в порожнині рота, яким належить різноманітна роль в процесах запалення та функціонування місцевих систем захисту порожнини рота. Точні взаємозв'язки та закономірності взаємодії зазначених систем захисту у пацієнтів є малодослідженим питанням і прогалини у цих відомостях часто не дозволяють підібрати адекватну тактику лікування та корекції порушених місцевих захисних функцій.

Варто наголосити, що публікації в фахових виданнях про стан імунної системи у осіб із цукровим діабетом є одиничними. Висвітлено окремі аспекти – стан продукції секреторного імуноглобуліну А, лізоциму, фагоцитарної активності нейтрофілів порожнини рота [4; 5; 6].

Особливості патогенезу стоматологічних захворювань у пацієнтів із цукровим діабетом. Сьогодні, серед всіх пацієнтів із хронічними захворюваннями, які перебувають на диспансерному обліку, кожен десятий страждає на цукровий діабет. При вказаній патології спостерігається додаткові ураження різних органів і систем – найчастіше такими виступають судинні ураження [7].

Стан гігієни порожнини рота у пацієнтів із наявним цукровим діабетом в 2,5 раз гірший, ніж у здорових осіб. При цукровому діабеті частіше виявляються генералізований пародонтит та генералізований гінгівіт різних ступенів важкості. Для таких пацієнтів характерні подовжені строки загоєння ран після видалення зубів та виконання інших хірургічних втручань, особливо погіршуються процеси регенерації тканин [8; 9; 10].

Механізми агресивного ураження тканин пародонта при цукровому діабеті сьогодні пов'язують із ушкоджувальною дією гіперглікемії на тканини пародонта, навіть можна провести клінічні паралелі стану пародонта зі ступенем компенсації діабету. При субкомпенсації вуглеводного обміну у пацієнтів із важким ступенем пародонтиту спостерігається зниження активності секреторних компонентів імунітету, що може бути скомпенсоване за рахунок зростання активності клітинних факторів (особливо виразні зміни відмічаються в популяціях нейтрофільних гранулоцитів). При декомпенсації вуглеводного обміну виснаження місцевих секреторних механізмів імунітету вже не компенсується клітинними факторами захисту – в такому стані падає не тільки абсолютне число нейтрофілів, а й знижується їх фагоцитарна функція – як активність, так і сам процес.

Також відбуваються порушення в системах Т-клітинного та В-клітинного імунітету. Знижується рівень синтезу антитіл IgG, IgA, при цьому спостерігається компенсаторне збільшення рівнів IgM. Також при декомпенсації вуглеводного обміну в крові зростає кількість так званих «нульових»

© Мочалов Ю.О., Пушкарьов А.О., 2015

лімфоцитів, фактично – незрілих клітинних форм (норма становить – близько 16%, у пацієнтів із цукровим діабетом 26% – 36,8%).

У пацієнтів із цукровим діабетом показники стану пародонта суттєво залежать від ступеня компенсації вуглеводного обміну. Компенсована форма цукрового діабету супроводжується генералізованим пародонтитом середнього ступеня важкості у 83%, у 16% виявляється генералізований пародонтит важкого ступеня. При субкомпенсованій та декомпенсованій формах цукрового діабету – 84% пацієнтів мають тяжку форму генералізованого пародонтиту. Показники місцевого гуморального і клітинного імунітету та їх взаємовідношення змінюються відповідно до стану компенсації хвороби – змінюються титри S-IgA, IgA и IgG, реєструються різкі зміни в субпопуляціях Т і В-лімфоцитів СД4, СД8, СД4/СД8. Поруч із тим, спостерігається зростання продукування прозапальних інтерлейкінів ІЛ-1, ІЛ-1р, та деяке зниження окремих імунорегуляторних ІЛ-2, ІЛ-2р [11; 12].

Патологічні ураження гемомікроциркуляторного русла пародонта при цукровому діабеті відбуваються набагато швидше, ніж уражаються інші органи. Ці зміни можуть проявлятися скаргами у пацієнтів на сухість порожнини рота, печіння та больових відчуттів при вживанні їжі, порушення смакової чутливості та неприємного запаху із порожнини рота. Внаслідок змін в процесах обміну, у пацієнтів змінюються реологічні властивості слини, розвивається ксеростомія та навіть слина може солодкий присмак, змінюється стан та властивості слизової оболонки, може спостерігатися атрофія сосочків язика, зростає кількість зубних м'яких нашарувань, та зубного каменю [13; 14; 15].

Особливості складу мікрофлори порожнини рота у хворих на цукровий діабет При бактеріологічних дослідженнях мікрофлори слизової оболонки порожнини рота хворих на цукровий діабет виявляється більш часта вегетація асоціацій умовно-патогенних бактерій. Переважають асоціації гемолітичного стрептокока і дріжджоподібних грибів роду Candida, мікрофлора пародонтальних кишень представлена монокультурами гемолітичного стрептокока і грамнегативних бактерій. На тлі порушення вуглеводного обміну і підвищеної проникності сполучнотканинних структур, гіпоксії, зниження стійкості тканин пародонта зростає роль мікрофлори ясенної борозни. Висока концентрація глюкози в ясенної рідини і слині у хворих на цукровий діабет (від 0,44 до 6,33 мг глюкози на 100 мл слини, при нормі від 0,24 до 3,33 мг) сприяє розмноженню мікрофлори, швидкого утворення зубного каменю. Наявність надмірних зубних відкладень і нальоту може бути пояснено високою концентрацією глюкози в слині, що сприяє швидкому розмноженню бактерій і утворенню зубного каменю.

Найбільш типовими представниками мікрофлори порожнини рота у пацієнтів із цукровим діабетом є ті ж представники флори, що зумовлює карієс зубів і захворюваннях пародонту – Str. mutans, St. aureus, Bacteroides forsythus, Peptostreptococcus micros, E.coli, Actinobacillus actinomycetemcomitans, Porphyromonas gingivalis, Fusobacterium nucleatum та ін. При цьому ряд авторів відзначають у пацієнтів із цукровим діабетом збільшення в порожнині рота кількості патогенних мікроорганізмів [16; 17; 18; 19].

Особливості перебігу пародонтопатій при цукровому діабеті/ На думку Д.Б. Файзулліної та інших авторів, патологія пародонта характеризується посиленою проліферацією мікроорганізмів у пародонтальній кишені. У хворого на інсулінозалежний цукровий діабет у поєднанні з пародонтитом вага бактеріальної маси в пародонтальній кишені досягає 35-200 мг, тоді як у хворого на пародонтит без ендокринної патології цей показник не перевищує 16 мг. Коли загальна маса бактерій досягає критичного рівня, відбувається їх впровадження в тканини пародонту. Є дані про більш високої вірулентності мікрофлори патологічних зубо-ясенних кишень у хворих на цукровий діабет [20].

При цукровому діабеті спостерігаються ураження різних органів і систем; і найбільш поширеними є різного типу судинні ураження. Дійсно, провідне місце в патогенезі хронічного генералізованого пародонтиту у хворих на цукровий діабет відводять ангіопатіям пародонта, при цьому, в ураженні малих судин пародонта провідна роль належить диспротеїнемії. Виражені клінічні симптоми захворювань пародонту при цукровому діабеті, особливо в період декомпенсації захворювання, фахівці пояснюють порушеннями обмінних процесів і інтоксикацією організму, зміною судинної проникності, при якому рух рідини і білків переважає в напрямку з крові в тканини. У пацієнтів із цукровим діабетом зменшується стійкість стінок капілярних судин порожнини рота, інтенсивність змін при цьому залежить від давності захворювання. Проте все ж, на думку більшості авторів, патологія пародонта при цукровому діабеті є локальним проявом діабетичної мікроангіопатії.

При цьому, морфологічно – базальний шар капілярів найчастіше потовщений, розпушений розшарується на окремі анастомозувальні смужки, по периферії його речовина без чітких меж переходить в пластівчастий матеріал, подібний плазмі крові. У просвіті більшості капілярів – сладж-феномен і гемолізовані еритроцити, в просвіті венул – тромбоцитарно-фібринові обтурувальні мікротромби.

Отже, у хворих на хронічний генералізований пародонтит на тлі цукрового діабету виявлені виражені порушення в мікроциркуляторному руслі тромбогеморагічного пародонту, синдрому, що у вигляді призводить до місцевого порушення проникності стінки капілярів, трофіки пародонту, прогресуванню дистрофічних і запальних процесів у ньому. Порушення гемодинаміки в пародонті при цукровому діабеті – один з важливих факторів розвитку запалення.

Як уже писалося вище, у патогенезі діабетичних мікроангіопатій істотну роль відіграють імунні механізми. На імунний механізм судинних ушкоджень вказує підвищений вміст активованих Т-лімфоцитів з антигенами HLA-DR. При діабетичних ангіопатіях відзначається підвищена концентрація використання імуносупресорів імуноглобуліну G.

Дослідження патогенезу пародонтитів загалом виводить на перший план імунозапальну активацію в тканинах, яка опосередковується впливом прозапальних цитотоксинів – фактор некрозу пухлини α20, інтерлейкіну-6. Таке накопичення є предиктором активації і хронізації патологічного процесу. Системну запальну активацію, яка проявляється у вигляді гіперпродукції цитокінів, взагалі розглядають основний фактор дестабілізації перебігу запалення в тканинах пародонта. Підвищення продукції запальних медіаторів на фоні цукрового діабету в певній мірі обумовлено додатковими несприятливими ефектами наявності хвороби у пацієнта [21; 22].

Морфологічні зміни тканин пародонта у пацієнтів із цукровим діабетом. Гістохімічне дослідження слизової оболонки міжзубних сосочків у хворих на цукровий діабет свідчить про наявність порушення

вуглеводного і білкового обміну речовин, аналогічного порушень обміну речовин в інших органах і тканинах організму і виявляються ускладненнями у вигляді кетоацидозу, ретинопатії і полінейропатії. Особливий інтерес представляють дані про взаємозв'язок між вмістом глюкози в крові і атрофією альвеолярного відростка, розширенням лінії періодонта.

Ураження кісткової тканини при цукровому діабеті пояснюють тим, що низький рівень інсуліну в крові пригнічує активність остеобластів, опосередковано викликає метаболічний ацидоз, в умовах котрого зростає активність остеокластів. У хворих на цукровий діабет значно раніше, ніж в осіб без патології вуглеводного обміну, розвивається остеопороз. Присутня невідповідність клінічних та рентгенологічних симптомів захворювання: при помірно вираженому гінгівіті може бути виражена резорбція кісткової тканини альвеолярного відростка, з'являються глибокі пародонтальні кишені. Встановлено, що клінічної особливістю перебігу захворювань пародонту є переважання запального компонента, а рентгенологічною – дифузний остеопороз при різного ступеня атрофії кісткової тканини.

Таким чином, відповідно до сучасних уявлень, в патогенезі запальних уражень пародонта у пацієнтів на фоні цукрового діабету провідну роль відіграють мікроциркуляторні порушення, бактеріальна інвазія із зубного нальоту, та порушення вуглеводного обміну [23; 24].

Особливості лікування пацієнтів із цукровим діабетом. З точки зору парадонтологів-практиків, успіх лікування генералізованого пародонтиту у хворих на цукровий діабет безпосередньо залежить від ступеня компенсації вуглеводного обміну в період лікування. Комплексна терапія генералізованого пародонтиту у таких пацієнтів має включати санацію порожнини рота, усунення місцевих травмувальних чинників, навчання правилам гігієни порожнини рота і підбір індивідуальних засобів для неї.

В якості способів прогнозу ефективності лікування генералізованого пародонтиту у таких пацієнтів можна використовувати показник лізосомальної активності змішаної слини [25].

Хірургічні стоматологічні втручання при цукровому діабеті. Стан регенерації тканин у пацієнтів із цукровим діабетом також змінюється. У пацієнтів із цукровим діабетом після видалення зубів, а також інших хірургічних стоматологічних втручань подовжуються терміни загоєння і погіршуються процеси регенерації. При обґрунтуванні показань до стоматологічним хірургічних втручань у таких пацієнтів, при виборі обсягу операції і методів знеболювання слід враховувати той факт, що наявність вогнищ хронічної інфекції у них часто обумовлює розвиток порушень гемостазу в сторону гіперкоагуляції, і вираженість вказаних порушень знаходиться в прямій залежності від тяжкості захворювання. Тому у пацієнта із цукровим діабетом доки не ліквідовано джерело хронічної інфекції, неможливо засобами медикаментозної терапії стабілізувати гіперкоагуляцію крові або усунути претромбоз [26; 27].

Висновки. Отже, патогенетичні механізми уражень тканини порожнини рота при цукровому діабеті є складними і багатокомпонентними, які реалізуються прямим та непрямим чином. Підвищення рівня глюкози крові негативно пливає на функціонування систем загального і місцевого імунітету в порожнині рота, ослаблюючи захисні функції та посилюючи інтенсивність перебігу запальних реакцій. Поряд із тим, збільшення вмісту вуглеводів в ротовій рідині призводить до колонізації порожнини рота патогенними мікроорганізмами, що збільшує ризик виникнення стоматологічних захворювань, а також змінює реологічні властивості ротової рідини, що несприятливо впливає на перебіг реакцій місцевого захисту, та регенерації тканини порожнини рота, впливає на стан гігієни. Також відмічено вплив зниженого рівня інсуліну крові на стан зубо-щелепного апарату, оскільки цей гормон також виконує функцію гормону росту, і його дефіцит впливає на регенерацію тканини та прискорює резорбцію кісткової тканини при запальних та запально-дистрофічних її ураженнях.

Список літератури:

1. Джураева Ш.Ф. Ассоциированные параллели в течении основных стоматологических заболеваний и сахарного диабета /Ш.Ф. Джураева // Международный эндокринологический журнал. – 2010. – № 5 (29). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mif-ua.com/archive/article/13315
2. Богомолов М.В. Пародонтит как неспецифическое осложнение сахарного диабета. Подходы к профилактике// РМЖ. Эндокринология. – 2011. – № 13. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rmj.ru/articles_77 33.html
3. Александров Е.И. Течение кариеса и заболеваний пародонта при сахарном диабете (обзор литературы) / Е.И. Александров // Медико-социальные проблемы семьи. – 2011. – № 1, Т. 14. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mif-ua.com/archive/article_print/35868
4. Гудар'ян О.О. Обгрунтовання диференційованих методів лікування генералізованого пародонтиту при цукровому діабеті 2 типу / О.О. Гудар'ян: автореф. дис...д-ра мед. наук. – Полтава, 2008. – 36 с.
5. Романенко І.Г. Патогенез, клініка і лікування гландулярного та ангулярного хейлітів у хворих на цукровий діабет / І.Г. Роман // автореф. дис… д-ра мед. наук. – Полтава, 2009. – 39 с.
6. Назаренко З.Ю. Комплексна терапія мікроциркуляторних порушень у яснах хворих на хронічний генералізований пародонтит на тлі цукрового діабету / З.Ю. Назаренко // автореф. дис… канд. мед. наук. – Полтава, 2008. – 23 с.
7. Рунге Р.И. Новые подходы к организации стоматологической помощи больным сахарным диабетом / Р.И. Рунге // Врач-аспирант. – 2013. – № 4. – С. 163-168.
8. Мусаева Р.С. Клинико-лабораторное обоснование выбора средств гигиены полости рта при заболеваниях пародонта у больных сахарным диабетом : автореф. дис. ... канд. мед. наук : / Р. С. Мусаева. – Спб., 2009. – 16 с.
9. Andersen C.P. Relationship between periodontitis and diabetes: lessons from rodent studies / C.P. Andersen, A. Flyvbjerg, K. Buschard [et al.] // Journal of Periodontology. – 2007. – Vol. 78, № 7. – P. 1264-1275.
10. Чижевский И.В. Воспалительные заболевания пародонта у детей. Часть І. Клиника, дифференциальная диагностика воспалительных заболеваний пародонта / И.В. Чижевский, Л.А. Моисейцева, И.Д. Ермакова, А.А. Забышный // Здоровье ребенка. – 2008. – № 3(12). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mif-ua.com/archive/article_print/5866
11. Османова Т.Т. Нарушения тканевых и сосудистых реакций при экспериментальном пародонтите на фоне сахарного диабета и применение настойки калгана для их коррекции: автореф. дис. ... канд. мед. наук. / Т.Т. Османова. – М., 2007. – 26 с.

12. Шмидт Д.В. Состояние местного иммунитета у больных с хроническим генерализованным пародонтитом / Д.В. Шмидт, К.В. Шмагель, Л.А. Мозговая, О.В. Беляева // Стоматология. – 2008. – № 4. – С. 33-38.
13. Da Cruz G.A. Clinical and laboratory evaluations of non-surgical periodontal treatment in subjects with diabetes mellitus / G.A. da Cruz, S. de Toledo, E.A. Sallum [et. al.] // Journal of Periodontology. – 2008. – Vol. 79, № 7. – P. 1150-1157.
14. Ефремов О.С. Особенности амбулаторного стоматологического приема больных, страдающих сахарным диабетом: автореф. дис. ... канд. мед. наук / О.С. Ефремов. – М., 2007. – 26 с.
15. Улитовский С.Б. Связь воспалительных заболеваний пародонта с сахарным диабетом / С.Б. Улитовский// Лечащий врач. – 2012. – № 11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lvrach.ru/2012/11/15435588/
16. Савичук Н.О. Колонізаційна резистентність порожнини рота / Н.О. Савичук // Український медичний часопис. – 2012. – № 4. – С. 57-63.
17. Григорьян А.С. Микроогранизмы в заболеваниях пародонта: экология, патогенез, диагностика / А.С. Григорьян, С.Ю. Рахметова, Н.В. Зырянова. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2007. – 56 с.
18. Ламонт Р.Дж. Микробиология и иммунология для стоматологов. / Р.Дж. Ламонт, М.С. Лантц, Р.А. Берне, Д.Д. Лебланк. – М.: Практическая медицина, 2010. – 504 с.
19. Belstrom D. Differences in bacterial saliva profile between periodontitis patients and a control cohort / D. Belstrшm, N.E. Fiehn, C.H. Nielsen, N, Kirkby, S. Twetman, V. Klepac-Ceraj, B.J. Paster, P.J. Holmstrup // Clin Periodontol. – 2014. – Vol. 41(2). – P. 104-112.
20. Файзуллина Д.Б. Состояние тканей пародонта у больных сахарным диабетом: Обзор / Д.Б. Файзуллина, Г.Г. Мингазов // Мед. вестн. Башкортостана. – 2009. – Т. 4, № 5. – С. 69-74.
21. Карачевська К.О. Клінічні та морфофункціональні особливості ураження тканин пародонта у дітей, хворих на цукровий діабет 1 типу, їх лікування та профілактика : автореф. дис... канд. мед. наук. / К.О. Карачевська. – Київ, 2007. – 26 с.
22. Льянова Д.К. Цитокиновый статус в развитии воспалительных заболеваний пародонта у больных сахарным диабетом / Д.К. Льянова, Т.Ф. Косырева, Г.А. Дроздова // Рос. стоматол. журн. – 2009. – № 3. – С. 42-46.
23. Мороз Б.Т. Состояние тканей пародонта и твердых тканей зубов у пациентов с сахарным диабетом 2-го типа / Б.Т. Мороз, Н.В. Жаворонкова, Е.А. Хромова // Институт стоматологии. – 2013. – № 3. – С. 64-65.
24. Stanko P. Bidirectional association between diabetes mellitus and inflammatory periodontal disease. A review / P. Stanko, L. Holla // Biomedical Papers. – 2014. – № 2. – P. 5-7.
25. Джураева Ш.Ф. Ассоциированные параллели в течении основных стоматологических заболеваний и сахарного диабета : автореферат дис... д-ра мед. наук / Ш.Ф. Джураева. – М., 2010. – 46 с.
26. Куликов П.В. Организация хирургической помощи взрослому населению в городской стоматологической поликлинике в современных условиях: автореф. дис. ... канд. мед. наук / П.В. Куликов. – СПб., 2011. – 18 с.
27. Слесарев О.В. Опыт работы Центра оказания стоматологической помощи больным сахарным диабетом / О.В. Слесарев, Л.П. Гриднева, Н.И. Султанова В.П. Кириллова. – Самара, 2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.zdravsamara.ru/content/view/151/116.

Мочалов Ю.А., Пушкарёв А.О.
Ужгородский национальный университет

СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА МЕХАНИЗМЫ ПОРАЖЕНИЯ ТКАНЕЙ ПАРОДОНТА ПРИ САХАРНОМ ДИАБЕТЕ

Аннотация
Сахарный диабет – одно из самых распространенных заболеваний в мире, представляющее собой медицинскую и социальную проблему. Течение заболеваний пародонта у пациентов, страдающих сахарным диабетом, длительное и неблагоприятное. Патогенетические механизмы поражения тканей пародонта при сахарном диабете сложны и многокомпонентны, для них характерны прямые и непрямые эффекты. Влияние оказывают: уровень глюкозы в крови, измененная реактивность организма, сниженная иммуная защита, отсутствуют отдельные функции инсулина.
Ключевые слова: сахарный диабет, стоматологический статус, пародонт, патогенез

Mochalov Yu.O., Puskaryov A.O.
Uzhgorod National University

CONTEMPORARY OPINIONS ON PERIODONTAL LESIONS FOLLOWED BY DIABETES MELLITUS

Summary
Diabetes mellitus is one of most spreaded diseases in the world. Diabetes mellitus is a medical and social problem. Patients with diabetes mellitus usually have agressive and long-lasting clinical forms of parodontal diseases. Pathogenetic mechanisms of oral diseases followed by diabetes mellitus are complex and have a lot of components. Parodontium influenced by high blood glucose level, changed general reactivity of organism, depressed immune protection, lack of insuline's special functions.
Keywords: diabetes mellitus, dental status, parodontium, pathogenesis.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.035(045)

ЕВРОПЕЙСКАЯ ГЕОГРАФИЯ ПОЛИФУРКАЦИИ МАНЬЕРИЗМА

Романенкова Ю.В.
Институт искусств
Киевского университета имени Бориса Гринченко

В статье рассмотрены направления распространения по территории Европы стиля маньеризм, сформировавшегося и начавшего свой путь в Италии как результат трансформации поздней фазы Возрождения. Освещены этапы его миграции по Европе, выделены основные ветви распространения, проведен компаративный анализ характерных особенностей локальных вариантов стиля.

Ключевые слова: маньеризм, полифуркация, стиль, Ренессанс, искусство, античные традиции.

Постановка проблемы. Цель исследования. Маньеризм по своей природе интернационален. Зародиться в Италии, с ее богатейшей базой античной культуры, другим «стилистическим календарем», особой динамикой художественных процессов и свободой, дарованной творческим личностям Ренессансом, для него было предопределено исторически. Но итальянский вариант стал лишь толчком, спровоцировавшим интересный художественный процесс, получивший место в культуре Европы в XVI-XVII вв. При этом установить хронологию стиля достаточно проблематично, поскольку его география достаточно широка, и динамика полифуркации стилистической ткани разная во всех национальных моделях. Этот процесс распространения стиля по Европе в западноевропейской искусствоведческой литературе получил условное название «Триумфального шествия маньеризма». Его маршруты определяются основными направлениями передвижения по Европе художников, которые являлись носителями стиля. Выявить основные направления, проанализировать характер распространения стиля по территории постренессансной Европы и является целью данной статьи.

Поскольку мастера не только выезжали работать к другим королевским дворам, но зачастую и возвращались назад, а потом ехали снова уже в другом направлении, после того, как провели на чужой земле не один месяц, а то и год, возникал своеобразный стилистический круговорот. В его формировании участвовали итальянские, французские, фламандские, испанские, немецкие художники. По сути, характер художественной культуры той или иной территории определялся в XVI–I пол. XVII в. тем, кого ангажировали монархи к своим дворам. К Фонтенбло, Мадриду и Праге выезжают итальянские мастера, ангажированные Франциском I, Рудольфом II, Карлом V, Филиппом II Испанским. Но в самой Италии в это время художественная картина формировалась прежде всего благодаря двум течениям – собственно итальянцам как первоисточникам стиля и нидерландским мастерам, ехавшим в Рим из Амстердама.

После Тосканы (Флоренции) стиль впоследствии получил форпостом Рим. Отсюда маньеристические традиции распространялись по Европе в нескольких направлениях, а иногда и возвращались обратно в уже трансформированной форме.

Анализ последний исследований и публикаций. В работах искусствоведческого направления теоретической стороне вопроса, то есть художественной теории «века противоречий», посвящается обычно несколько страниц, вступительные части, поскольку философско-эстетический анализ не является основным объектом анализа. Кроме того, имеет значение и географический аспект – если итальянское Чинквеченто стало темой для многочисленных философских, эстетических, культурологических, искусствоведческих, литературоведческих штудий, то исследований, посвященных локальным вариантам нового стиля в странах т. н. «Северного Ренессанса», почти нет. А труды, которые сочетают в себе элементы методологической базы философского, эстетического, искусствоведческого анализа, используют различные аппараты для исследования национальных вариантов стиля путем компаративной характеристики (при этом избегая «качественного» сравнения творчества маньеристов и художников итальянского Ренессанса), – вообще редкость [6; 7; 8]. Зарубежное искусствознание ставило объектом исследования маньеризм еще в начале XX в., но комплексных исследований по-прежнему мало, чаще это были труды, посвященные локальным вариантам стиля или отдельным проблемам его формирования и эволюции, творчеству конкретных мастеров (труды Ж. Адемара, С. Беген, Л. Димье, Э. Панофского, А. Шастеля, Ж. Эрманна, работы А. Лосева, В. Дажиной, М. Свидерской, Л. Тананаевой, К. Чекалова). Первые оценки творчества маньеристов были весьма разнородными. Однако и сегодня исследователи нередко расходятся в своем взгляде на маньеризм. Это искусство или возводят на пьедестал, или столь же яростно отвергают, причем, в корне. Отсутствуют и труды, где было бы сформировано расширенное понимание маньеризма – не только как стиля в художественной культуре XVI в., но и как эмоционального состояния, времени изменения культурной парадигмы, формирования нового художественного видения. Поэтому введение в научный оборот понятий «маньеризм стиля», «маньеризм эпохи», «маньеризм личности», «маньеристическая пауза творческого процесса» тоже определено среди задач данного исследования.

Направлений, в которых происходила полифуркация стиля, немало. Среди фигурирующих в процессе взаимообмена художественными силами, раньше всех встречаласт Венгрия, куда в свое время уехал Грассо, куда был вывезен Визино (ученик М. Альбертинелли, который был, согласно данным Дж. Вазари, вывезен флорентийскими купцами в Венгрию, где и умер около 1512 г. [1, с. 99],

Португалия, где девять лет работал А. Сансовино. Но эти проявления были хоть и ранними, но стихийными, для художников выезжать сюда не стало тенденцией. И самой рьяной ученицей ренессансной, а затем и маньеристической Италии стала Франция. Сюда сначала попадают ростки нового стиля, сменившего рациональный, простой и логичный Ренессанс, изживший себя на родине и вытесняемый там пламенем барокко. «Конечной остановкой» маньеризма на пути его движения Францией

© Романенкова Ю.В., 2015

стала «универсальная мастерская Европы» – Фонтенбло, где при Франциске I сконцентрировались все ангажированные королем итальянские маньеристы сначала первой, а затем и второй волны: «титан Возрождения» Леонардо да Винчи с учениками провел здесь, в Сен- Клу, последние месяцы своей жизни, Ф. Приматиччо, один из «Диоскуров маньеризма» – Россо Фиорентино, Б. Челлини, Л. Пенни, Н. дель Аббате, Згуацелла, Р. Руджиеро, Б. и Миниато и др. находились здесь немало времени, некоторые так и не вернулись обратно. Есть целый ряд мастеров, о которых почти ничего не известно, кроме самого факта их пребывания во Франции, что уже само по себе указывает на значимость этого факта: Б. Готти, ученик Д. Пулига, Д. Флорентен, др. [8]. Эра итальянцев во Франции завершилась с приходом к власти Генриха II, отдавашего предпочтение работе местных мастеров: на время его правления большинство придворных должностей итальянцы уступили французским художникам, Ф. Клуэ, К. де Лион, Кузенам (Старшему и Младшему), А. Карону, др. Впоследствии французы тоже отступили, и на поле действий воцарились фламандцы. Во Франции маньеризм в искусстве, ядро которого французские исследователи называют «школой Фонтенбло» или «стилем Фонтенбло», в общем удерживает свои позиции примерно до 1620-х гг., хотя иногда края его плаща искусственно дотягивают до 1648 г., когда С. Вуэ основал королевскую Академию живописи и скульптуры. Но этот период (с 1620-х до 1640-х гг.) правильнее было бы именовать «межстильем», поскольку попытка продолжить маньеризм была бы искусственной, это породило бы фазу его агонии. Этот период корректно называть временем становления первой модели классицизма, т.н. «Классицизма Пуссена».

Основные ветви, отделившиеся от итальянского стилевого ствола, кроме французского, – испанская, нидерландская, немецкая, английская, а уже своего рода отростками от главных ветвей были чешская, польская, украинская и т.д.

В рамках основных «маршрутов стиля», диктуемых передвижениями художников, существовали еще и внутренние процессы, менее масштабные. Иногда «побочные ростки» отходят не от «главных ветвей», а прямо от «ствола» – итальянские мастера, минуя Францию или Фландрию, едут например, сразу в Прагу, ко двору Рудольфа II, или на территорию Западной Украины. Были и внеитальянские траектории, когда мастера ехали из Амстердама или Антверпена в Фонтенбло, или из Амстердама в Прагу, т.е. фактически в обратном направлении. В то время, как из Италии в Фонтенбло едут упоминавшиеся выше маньеристы первой и второй волн, из Амстердама и Антверпена туда же направляются А. Дюбуа, А. Блумарт, К. ван Харлем, Д. Питерс. Из того же Амстердама, но уже сразу в Прагу отправляются П. Стевенс, В. де Врис и Д. ван Равестейн. Туда же, в Прагу, едут Дж. Арчимбольдо, И. Хайнс. Из Амстердама в Италию тянутся И. Эйтеваль, Г. Гольциус, Г. ван Конинкслоо, М. де Вос, Л. Сустрис, М. ван Хемскерк [8]. «Маршрутная книжка» даже одного отдельно взятого мастера изрезана довольно причудливыми, капризными серпантинам движения. М. Фремине, успевший привнести влияние северных, фламандских традиций на почву «королевства лилий», теперь отправляется на «перековку» в Италию. Б. Спрангер, которого можно было увидеть и в Праге, направляется туда же. Испанская линия тоже богата чрезвычайно интересными именами – к этой группе мастеров принадлежат Эль Греко, один из основоположников маньеристических эстетики Ф. Цуккари, Л. Камбьязо, П. Тибальди. Итальянский маньеризм получил свою вторую жизнь в творчестве испанских, фламандских, голландских, немецких мастеров, как тот куст боярышника, который, по легенде, расцвел во второй раз накануне Варфоломеевской ночи в Париже. Среди прогрессивных художников того периода практически не было таких, которых не коснулся бы дух маньеризма, – были те, кого можно называть просто жившими в эпоху маньеризма, но не считать собственно маньеристами, хотя их не много. Работы П. Веронезе и Я. Тинторетто, творчество которых часто рассматривают в контексте позднего Возрождения, стали образцом для многих мастеров Севера. То же можно сказать и о немецкой ветви – творчество Л. Кранаха (Старшего), его поздний период, его Altersstil – яркий пример маньеристического искусства, хотя нередко его тоже относят к мастерам Возрождения. Эти личности, как и Микеланджело или Тициан поздних периодов, скорее даже не маньеристичны в чистом виде, а являются полистилевыми, как многие, например, французские мастера эпохи могут считаться внестилевыми. Немецкая ветвь представлена И. Хайнцем, И. Роттенхаммером, Г. фон Аахеном, швейцарская – Р. Боком. Творчество немецких мастеров имеет отличный от других национальных модификаций стиля характер. Возможно, это объясняется не только особенностями немецкого маньеризма в целом, но и личностным уровнем мастерства художников, их индивидуальной манерой. Они предпочитают мифологические сюжеты, тяготеют к богатой и причудливой атрибутике, картинности поз в изображении обнаженного тела, превращающегося в культ, но в их произведениях сразу ощутимо, что они к этого всему этому еще не привыкли.

Распространению маньеризма прежде всего способствовала популярность в то время репродукционной графики, позволявшей мастерам знакомиться с самыми известными произведениями искусства эпохи, становящимися для них образцами. В начале XVII в. новый стиль попадает даже в отдаленную Испанию, казалось бы, наиболее защищенную от внешних воздействий такого рода памятью о деяниях инквизиции, очень прочно и надолго укрепившуюся в подсознании людей. Там специфика религиозной и общей историко-политической ситуации предопределяла ощутимое стилевое заопаздывание. Но одновременно художественная Испания находилась под влиянием тех мастеров, которые тоже, как большинство их фламандских и французских коллег, смогли побывать в Италии, не говоря уже о том, что испанские монархи заключали династические браки с представительницами французского королевского дома, что тоже способствовало проникновению веяний придворного искусства, а, значит, и «итальянизации» испанской культуры. Достаточно вспомнить о том, что Филипп II был женат третьим браком на Елизавете Австрийской, дочери Екатерины Медичи и Генриха II, а, значит, уже получил «в приданое» частичку французской придворной культуры, на тот момент уже сложившейся благодаря гуманистическому кружку двора Маргариты Наваррской и итальянцам двух волн. В Испании царит Д. Теотокопули, прозванный Эль Греко, поистине открытый для науки и заслуженно оцененный не так давно. В его творчестве новые тенденции сказались еще в бытность художника в Италии, когда он позволил Тициану, Пармиджанино и Я. Бассано, а, возможно, и А. да Корреджо

вполне «перекроить», творчески переформировать себя. Флорентийский маньеризм отразился в творчестве Эль Греко путем своеобразной трактовки форм, а венецианский продолжал жить в колорите.

Испанскую линию полифуркации стиля продолжил еще один художник – Ф. Пачеко, у которого вскоре будет учиться человек, коего называют представителем уже испанского национального варианта барокко – Д. Веласкес.

Но наиболее самобытными из североевропейских модификаций маньеризма, вероятно, является нидерландская. Нидерланды, как и другие государства, тоже в XV-XVI вв. страдали от религиозной нестабильности, но там никогда так решительно не менялись принципы искусства, как это было в немецкоязычных странах. Общая схема развития, характерна для многих других модификаций маньеризма, наблюдается и в его нидерландском варианте. К типично маньеристическим можно отнести работы фламандского по происхождению Б. Спрангера, работавшего в Вене и Праге, Ф. фон Валькенборха, Х. Гольциуса, К. Корнелиссена, К. ван Мандера из Гарлема, А. Блумарта, И. А. Эйтеваля из Утрехта. Существуют и национальные различия между южными Нидерландами – Фландрией – и Северными – Голландией. Старые художественные центры Фландрии – Брюгге и Лувен – постепенно сдали свои позиции Антверпену и Брюсселю, где расположился королевский двор. В Голландии начали проявляться характерные особенности живописных школ Гарлема, Дельфта и Лейдена, набрасывая «нидерландское покрывало» на всю Европу. Антверпен стал центром, в котором пересекались различные художественные направления, шедшие из южных и северных Нидерландов. Именно здесь работали те, кого в литературе принято называть «нидерландскими маньеристами» или «художниками группы Блесс». Деятельность мастеров этой группы достигла своего апогея примерно в 1520 г. К ней относят «Мастера мюнхенского «Поклонения младенцу», Я. Госсарта, Я. де Бера, Я. де Кока (Я. ван Лейен), мастера Утрехтской школы И. А. Эйтеваля, художника Гарлемской школы К. Корнелиссена, голландца А. ван Блокландта, фламандцев С. Вранкса и А. Янсенса (Старшего), Ф. ван Валькенборха (которого причисляют и к фламандской, и к немецкой школам, поскольку он был родом из Антверпена, некоторое время жил во Фландрии, а затем перебрался на немецкую землю), представителя школы Антверпена Г. Мостарта. На примере работ любого из них можно видеть, что суть нидерландского маньеризма в целом грубее изысканной куртуазности языка французского стиля Фонтенбло и не так изящно-профессиональна, как итальянская maniera.

Прага, ставшая одним из ведущих художественных центров Восточной Европы, при дворе Рудольфа II собирает изысканные образцы маньеристического стиля. Император Рудольф исполнял в Праге ту же функцию движущего рычага художественной жизни, каковой в Фонтенбло был Франциск I. Он собрал при своем дворе художников, создавших со временем такое же сложное по консистенции явление, каким была школа Фонтенбло для Франциска, блюдо для настоящего гурмана в искусстве, каким ялялся король Франциск, «замешано» во французском сосуде, по итальянскому рецепту и «приправленно» фламандским «соусом». В Праге был взбит такой же многослойный «художественный коктейль» под названием «рудольфинизм», который состоял из нидерландского, немецкого и итальянского слоев. Здесь работали Г. В. де Врис, И. Хофнагель, прошедший итальянскую выучку, Г. фон Аахен, Д. Фрешель, Р. Саверей, Д. ван Равестейн, Б. Спрангер, И. Хайнц, П. Стевенс. Здесь же удивлял необычностью видения художник, которого можно по праву считать одним из ярких выразителей всей вопиющей капризности маньеризма, – миланец Дж. Арчимбольдо, художественный язык, индивидуальная манера которого неповторимы и до сих пор в полной мере не оценены исследователями. Мастер, искусство которого он напоминает венецианскую карнавальную маску, сложную по контурам, чрезвычайно красивую, загадочную и, в то же время, абсолютно искусственную, некий символ, воплощение искусственности и театральности.

Чешская линия «шествия маньеризма по Европе» характерна тем, что движение в этом направлении был преимущественно односторонним, в отличие от итальянских художественных центров – Рима, Флоренции, Мантуи, Венеции, – через которые художники «просеивались», как золотой песок, то оседая, то отправляясь дальше, то возвращаясь. Прага же стремилась впитывать, но не отдавать чужие животворные силы и не делиться своими.

Одним из направлений полифуркации маньеризма, в качестве небольшого, бокового отростка основной ветви, стало английское. Некоторые мастера оказывались при английском дворе, хотя и ненадолго, так же, как и английские художники совершали путешествия к различным дворам, дополняя и усложняя и без того капризную траекторию диффузии маньеризма по Европе. Английские монархи не уступали другим в желании держать роскошный двор и украшать свои резиденции произведениями искусства. В середине – второй половине XVI в. при дворе были очень популярны театрализованные представления, «живые картины», для организации которых нужны были силы многих знатоков искусства. Ради всех праздников устраивались такие действа, украшались дворцы, по случаю предстоящего бракосочетания монархов заказывались их портреты, которые выполнялись придворными или ангажированными на временную службу живописцами. При Генрихе VIII было построен большой дворец в Суррее, где работало немало ангажированных итальянцев, были и при дворе его дочери, Марии Тюдор, которую не раз портретировали. О многих из них, как, например, об А. дель Нунциата, ученике Д. Гирландайо, почти ничего не известно. Таким образом, целебные соки внутри «стилистевого древа» циркулировали в нескольких направлениях, как от «ствола» в основные или боковые ветви, так и назад. А со временем «ствол» становится менее жизнеспособным, поскольку вся сила развития с него ушла в ветви. Образуются синтетические по своей природе, не всегда органические сочетания – сначала итало-французское, затем – итало- французско-фламандская «культурные модели». В этих «художественных коктейлях» культура-ученик становится талантливее культуры-учителя, но при этом художник-последователь был обречен никогда не достичь уровня мастерства своего наставника. В этом один из неразришимых конфликтов стиля, сотканного из противоречий в век противоречий, чем во многом и объясняется неповторимый трагизм маньеризма как состояния. Это и был «стилевой круговорот», окропивший практически всю Европу своей живительной влагой, поскольку европейский культурный грунт, высушенный эгоистичным Возрождением, уже начинал трескаться от засухи.

Конечно, родина маньеризма меньше подвергалась влиянию чужеземных традиций, потому что сюда приезжали мастера и с совсем другими целями – они ехали учиться, впитывали традиции самой Италии, но не наоборот. Хотя, конечно, происходил и обратный процесс, но несомненно, значительно меньшей силы интенсивности. Благодаря жизнеописаниям мастеров, оставленных Дж. Вазари и К. ван Мандером, можно в творческих биографиях подавляющего числа художников того времени найти факт хотя бы краткосрочного пребывания в Италии, но это чаще всего были достаточно непродолжительные путешествия с образовательной целью, но не работа на заказ, не серьезные периоды творчества.

Размах странствий художников становился все шире. Художник XVI в . вел поистине «странствующий образ жизни» [5, с. 10], который не мог не наложить отпечаток на его мышление, на художественный язык. Подавленные авторитетами своих великих предшественников, итальянские маньеристы прекрасно понимали, что уровня мастерства и свежести вымысла Леонардо или Микеланджело им не достичь, и мало у кого это вызвало просто слезы восторга или попытки сохранить традиции гениев, как это было, например, в Дж. Вазари или Б. Челлини, увлеченных своими учителями без душевного «надлома» и не чувствовавших себя ущемленными. Творческие амбиции все же брали верх, и художники искали пути для открытия второго дыхания, а для этого нужен был более слабый художественный фон. В Италии его было найти невозможно. Поэтому многие после обязательного периода душевных метаний и самобичеваний на родине, пройдя процесс профессионального становления все равно только здесь, уезжали ко дворам различных европейских монархов в поисках второго дыхания и находили его.

Такой же путь проходили не только итальянцы, маньеристический круговорот художественных сил в культуре сложен по траектории. Но самым драматичным является тот его виток, который начинает свое движение из Италии. Необходая боль осознания собственной вторичности по отношению к великим, кого не повторить и не вернуть, становилась движущей силой творческого самосовершенствования художников. С одной стороны, они избегали, даже бежали от творческого сравнения с титанами, шли по пути наименьшего сопротивления, превращая себя в итальянский бриллиант во французской или фламандской оправе. Но, с другой стороны, именно благодаря им состоялся процесс знакомства Европы с новым искусством, они несли дух свободной ренессансной Италии в еще готическую Францию, застывшие от средневекового холода Нидерланды и слишком разгоряченную кострами аутодафе Испанию, где это дыхание античности принималось как долгожданное. Многие из мастеров осуществляли и обратный виток – домой, но уже обогащенные локальными традициями того государства, где работали и учились некоторое время. Такой путь для любого художника был очень плодотворным, не каждый возвращался, но предпринять такой шаг было нелегко. Этому предшествовал этап постоянной рефлексии, попыток разобраться в самом себе и оправдать собственную вторичность, а при возможности – и избавиться от нее. Именно склонность к самоанализу, тяготение к превращению себя в «душевное экорше» привела к тому, что в XVI в. развился жанр автопортрета в живописи и распространились автобиографии художников как жанр литературы [5, с. 11]. Но избавиться от «теней великих», нависших над каждой творческой личностью эпохи подобно «дамоклову мечу», можно было только вне Италии. Кто-то из мастеров смог приспособиться к такому пути, нашел в нем спасение и метод самовыражения. Но многих этот путь и погубил. Они оказались слишком слабыми, чтобы выдержать испытание переходным временем, ломающим все на своем пути, стихия Stilwandel'я оказалась им не по плечу. В таких случаях путь художника завершался, не имея в конце «венца творческой деятельности», становился трагедией. Эпоха отчаявшихся, надломленных и отчаянных [5, с. 11] дала Европе не только сумасброда Б. Челлини, прожившего более семидесяти лет и успевшего испытать признание при дворах нескольких владельцев; не только Ф. Приматиччо, получившего полное признание при французском дворе и т.д. Эпоха сломала многих, как, например, Я. Понтормо, очень склонного к меланхолии [5, с. 12], или Пармиджанино, погубившего свой талант ради своего же желания заморозить ртуть и разбогатеть благодаря занятиям алхимией, не найдя способа сделать это благодаря искусству, П. ди Торриджани, пропавшего где-то в Испании [5, с. 12], следы которого можно найти и в Англии, где он работал над надгробиями Вестминстерского аббатства, или Россо Фьорентино, настолько тонкого и чувствительного, что пошел на самоубийство из-за того, что совершил несправедливость по отношению к своему коллеге, став причиной его серьезных неприятностей.

Выводы. Каждый из них был продуктом своей эпохи, переломной, сложной, жестоко. Путь каждого стал показательным, кто-то переступил через собственные метания и нашел себя в другой атмосфере, а кто-то сломался под глыбой кризисной эпохи и позволил обстоятельствам задавить себя, а некоторые даже смогли приспособиться к среде и «занять свою нишу» в родной художественной сфере. XVI в. предоставил художникам эти три различных пути, пройдя которые, они соткали орнамент художественной ткани столетия, эгоистической и замкнутой на себе, но самобытной, проложившей тоннель для преобразований в культуре будущего, XVII в.

Список литературы:

1. Вазари Дж. Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих : в 5 т. / Дж. Вазари. – М. : Астрель АСТ, 2001. – Т. 3. – 736 с.
2. Вазари Дж. Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих : в 5 т. / Дж. Вазари. – М. : ТЕРРА, 1994. – Т. 4. – 688 с. : ил.
3. Вазари Дж. Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих: в 5 т. / Дж. Вазари. – М. : Астрель АСТ, 2001. – Т. 5. – 752 с.
4. Вельфлин Г. Ренессанс и барокко / Г. Вельфлин. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 288 с.
5. Виппер Б. Борьба течений в итальянском искусстве / Б. Виппер. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 370 с.
6. Романенкова Ю. Феномен «творческого оскудения» художника и многообразие его проявлений / Ю. Романенкова // Вестник истории и философии КГУ. Философия. – 2008. – С. 169-174.

7. Романенкова Ю. Проблема французького варіанту маньєризму та роль школи Фонтенбло у французькій художній культурі XVI сторіччя / Ю. Романенкова // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – 2000. – № 6. – С. 76-78.
8. Романенкова Ю. Мировоззренческие универсалии периодов Stilwandlung в мировом художественном процессе / Ю. Романенкова. – К. : Химджест, 2009. – 276 с., ил.
9. Романенкова Ю. Мистецтво маньєризму та маньєризм мистецтва : до питання про «творче безпліддя» / Ю. Романенкова // Мистецтвознавство України. – 2008. – Вип. 9. – С. 264-270.
10. Свидерская М. Искусство Италии XVII века / М. Свидерская. – М.: Искусство, 1999. – 174 с. ; ил.
11. Свидерская М. Пространственные искусства в культуре итальянского Возрождения / М. Свидерская // Классическое и современное искусство Запада: Мастера и проблемы. – М. : Наука, 1989. – С. 36-62.
12. Тананаева Л. Некоторые концепции маньеризма и изучение искусства Восточной Европы конца XVI и XVII века / Л. Тананаева // Советское искусствознание. – М., 1987. – Вип. 22. – С. 123-167.
13. Тананаева Л. Рудольфинцы / Л. Тананаева. – М. : Наука, 1996. – 238 с.
14. Харасти Такач М. Живопись маньеризма. – Будапешт : Корвина, 1975. – 34 с. ; ил.
15. Châstel A. La crease de la Renaissance. 1520-1600 / A. Châstel. – Genève : Skira, 1968. – 405 p.
16. L'École de Fontainebleau. – Paris : Éditions des Musées Nationaux, 1972. –319 p.
17. Le triomphe du Maniérisme Européen de Michel-Ange au Greco : [Catalogue du Seconde Exposition sous les auspices du conseol de l'Europe, Rijksmuseum]. – Amsterdam, 1955. – P. 54-57.
18. Lévêque J.-J. L'École de Fontaibnebleau / J.-J. Lévêque. – Neuchâtel : Éditions Ides et Calendes, 1984. – 281 p.
19. Panofsky D. et E. Étude iconigraphique de la Galerie François Ier a Fontainebleau / D. et E. Panofsky. – Paris : Gérard Monfort, 1992. – 96 p.

Романенкова Ю.В.
Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

ЄВРОПЕЙСЬКА ГЕОГРАФІЯ ПОЛФУРКАЦІЇ МАНЬЄРИЗМУ

Анотація
У статті розглянуто напрямки розповсюдження теренами Європи стилю маньєризм, що сформувався та почав свій шлях в Італії як результат трансформації пізньої фази Відродження. Висвітлені етапи його міграції Європою, виділені основні гілки поширення, проведено компаративний аналіз характерних особливостей локальних варіантів стилю.
Ключові слова: маньєризм, поліфуркація, стиль, Ренесанс, мистецтво, античні традиції.

Romanenkova J.V.
Institute of Arts
Kiev Boris Grinchenko University

EUROPEAN GEOGRAPHY OF DIFFUSION OF MANNERISM

Summary
The article deals with the directions of diffusion of Mannerism, that was formed and begun its career in Italy as a result of transformation of the late phase of Renaissance, on Europe territory. The stages of its migration across Europe, main branch of diffusion have been analyzed, a comparative analysis of the characteristics of the local style versions has been done.
Keywords: Mannerism, diffusion, style, Renaissance, art, antique traditions.

УДК 2-523.42(477.44)

ДОМІНІКАНСЬКИЙ ХРАМ СВ. МИХАЙЛА АРХАНГЕЛА У ТИВРОВІ НА ПОДІЛЛІ

Урсу Н.О.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Стаття присвячена дослідженню домініканського монастиря з костелом св. Михайла Архангела у Тиврові, як одного з видатних зразків культурно-мистецької спадщини на землях України. Простежується доля інших костелів ордену проповідників на теренах Брацлавщини, час виникнення, екзистенції та ліквідації.
Ключові слова: костел, мистецька спадщина, храм, монастир, домініканський орден, архітектура.

Цей матеріал входить складовою до проблеми висвітлення мистецької спадщини домініканського ордену XVII-XIX століть і заповнює прогалини в історії українського сакрального мистецтва. Серед авторів, котрі у тій чи іншій мірі торкалися питань дослідження існування домініканців на теренах України можна назвати історика ордену Симона Окольського, котрий написав книгу «Russia Florida rosis et liliis», що побачила світ у Львові у 1646 році. Отець Симон, який з 1641 року був пріором і похований у крипті кам'янецького домініканського костелу, коротко згадує історію виникнення осередків ченців на цих теренах [6]. Польські науковці С. Баронч та Волиняк (М.І. Гіжицький) наприкінці XIX і початку XX століть досліджують історичні коріння існування монахів-домініканців на територіях Руської провінції [7]. Професійними з точки зору аналізу архітектури, але короткими, є нотатки про згадані костели в ілюстрованому довіднику пам'яток архітектури, що знаходяться під охороною держави [3]. Серед сучасних зарубіжних авторів привертають увагу дослідницькі пошуки польських вчених Є. Ковальчика, Я. Островського, А. Барановського, А. Бетлея, І. А. Спежа ОР та ін., зафіксовані у публікаціях.

Як видно з переліку джерел і тематики наукових розвідок, проблема дослідження мистецького доробку домініканського ордену є актуальною тому, що дотепер знаходиться майже поза увагою сучасних науковців. Особливо це стосується аналізу візуальних мистецтв у сакральних спорудах ченців.

У порівнянні із сусіднім Подільським воєводством, на території якого у XVII-XVIII століттях існувало тринадцять домініканських костелів, більшість яких мали монастирські садиби, терени Східного Поділля, зокрема Брацлавщини, містили меншу кількість осередків ордену – чотири: Мурафський, Вінницький, Тульчинський і Тиврівський, які разом з монастирями поєднувалися в архітектурні ансамблі. Проте, кожний з храмів, як за структурою побудови, так і в сфері інтер'єрного наповнення, можна вважати видатною пам'яткою зодчества, що заслуговує пильної уваги. Тому, у статті ставиться завдання наукового розгляду храму св. Михайла Архангела у містечку Тиврів на теренах Брацлавщини, який до 1824 знаходився у територіальних межах Луцької дієцезії, пізніше перейшов до Вінницького деканату Кам'янецької дієцезії.

Всі чотири домініканських конвенти Брацлавщини витримали і вижили під час турецької окупації в другій половині XVII століття, хоча більшість католицьких костелів постраждала настільки, що душпастирська діяльність там вже не відновлювалася. Першобудови ордену були дерев'яними, але у XVIII столітті, у період розквіту чину на території України, на їх місці постають кам'яні муровані споруди та великі монастирі, які вирізняються репрезентативністю архітектури й пишністю інтер'єрів. Адже протягом кількох десятиліть зміцнюється положення ордену, і домініканські архітектурні забудови набувають нового вигляду. Природні умови, наявність на території Брацлавського воєводства кам'яних кар'єрів, багатих вапняком, придатним для будування (Браїлов, Вінниця, Мястківка), полегшили матеріально і в часі зведення цих костелів [5, с. 20]. Багатий домініканський орден, що провадив на цих теренах місійну діяльність, будував великі за обсягово-просторовою структурою храми та великі монастирі для здійснення парафіяльного душпастирства.

Значну роль у створенні художньо-композиційного образу споруд відігравали бенефактори. Храми і монастирі ордену своїм існуванням, зовнішнім і внутрішнім виглядом, а також символіко-образним звучанням значною мірою завдячують доброчинцям, котрі впродовж століть не лише підтримували їх в належному стані, а й жертвували чималі гроші для їх суттєвої перебудови і оздоблення.

Перша згадка про Тиврів відноситься до 1505 року, коли брацлавському земянину (дрібний землевласник) Федьку Дашкевичу великим князем литовським Олександром був виданий привілей, що підтверджував права володіння Тивровом, отримані Германом Дашкевичем від великого князя литовського Витовта у XIV столітті «за службу».

Довгий час Тиврів залишався прикордонним укріпленням феодальної Литви. Татари добре знали зручну переправу через Буг біля Тиврова. Природно, що містечко ставало першою «жертвою». У 1648 році козацько-селянські війська взяли Тиврів штурмом, пізніше знов повернулися поляки, за ними турки, а потім знов поляки [2, с. 65].

У перші роки існування Тиврів був селом, а з 1744 року став містечком, розташованим при усті річки Черемешни. Тиврівський храм спочатку був дерев'яний, побудований для домініканців ще у 1569 році [2, с. 66].

У Візитаціях зафіксовано, що у 1752 році почато будівництво кам'яної споруди, після зведення якої, дерев'яний було розібрано. У 1760 році костел з монастирем вимурувані у вигляді 4-кутника фронтом на північ, довжиною 65, шириною 40, висотою стін 45 ліктів, частково коштом фундатора, каштеляна, хорунжого Брацлавського, Яна Міхала Калетинського (1672-1756), частково на пожертви бенефакторів [1, с. 389]. Коли подружжя Калетинських у 1739 році були на паломництві у Ченстохові, купили копію чудотворного образу Матінки Божої, привезли до Тиврова і умістили в замку. Образ огорнуло ясне сяйво і його перенесли до замкової каплиці, де почали здійснюватися різноманітні чудеса, що спричинило розгляд цієї справи духовною комісією у 1742 році. Єпископ Луцький оголосив її чудотворною. Було постановлено збудувати для неї костел. Ян Міхал Калетинський споро

© Урсу Н.О., 2015

взявся за справу, але не дочекався її закінчення. Він об'явив, що хоче побудувати для домініканців костел і садибу. У 1742 році приїхало 4 монахи, котрі осіли поки що при замковій каплиці [7, с. 259]. Тиврівський костел мав титулатуру св. Михайла Архангела, покровителя України і патрона фундатора Я. М. Калетинського.

Калетинський вибудував для монахів новий монастир замість старого, основаного ще у 1569 році і, вірогідно, зруйнованого повстанцями. Ще у 1590 році Маріанна Ярошинська вийшла заміж за Себастіана Калетинського і отримала у придане Тиврів, який таким чином перейшов до дому Калетинських. Коли згасла пряма лінія нащадків, на містечко і землі стали претендувати як представники побічної лінії Калетинських, так і рід Ярошинських. «Сімейний конфлікт» було розв'язано силою зброї. Захарія Ярошинський з добре озброєною дружиною напав і виграв кровопролитну бійку, у якій з обох сторін застосовувалася навіть артилерія [2, с. 65]. Його син побудував проти монастиря великий палац, розкинув парк, і обидва архітектурних комплекси надовго визначили силует і обличчя Тиврова.

Костел – базиліка з баштами на фасаді, що не збереглися, і маленькою сигнатуркою на високому даху, було видно здалека, з дороги, що біжить між полів до крутих скелястих берегів Бугу. Він спочатку зникав з поля зору і з'являвся вже на горі, за панською резиденцією, вражаючи уяву важкою, подавляючою громадою [2, с. 66]. Суворий фасад скупо пожвавлюють ледве окреслені пілястри зі спрощеними капітелями ще й грайливі рокайлеві наличники вікон та круглі прорізи у третьому ярусі.

У всьому вигляді монастиря, побудованого по вже знайомій після Вінниці і Браїлова схемі, замкненого хором костелу каре з двоповерховим, П-подібним у плані корпусом келій, чітко помітний поступовий ефект згасання (зменшення) об'ємів у відповідності з їх функціональним, змістовим значенням. На першому місці – фасад костелу, звернений до річки. Тут крупні пілястри відповідають масштабу будівлі. На бокових фасадах застосовані пілястри меншого розміру, спрощений й малюнок віконних наличників. У наступному за храмом, крихітному у порівнянні з дійсно великим костелом монастирському корпусі декор зовсім зникає – гладкі стіни, ані пілястр, ні наличників [2, с. 67].

Візитація за 1824 рік містить інформацію про дві башти по боках перед фронтом, під якими знаходилися склепіння і крухта. Дах веж оббитий залізною бляхою, пофарбований червоним кольором. Куполи у 1820 році вкриті білою англійською бляхою на гроші ордена і увінчані прекрасними залізними хрестами. В одній з веж підвішені костельні дзвони. Дах пресбітерія суцільний, над навою і каплицями частково вкритий червоною бляхою, частково ґонтом. Купол мурований, вкритий білою бляхою із залізним хрестом і сигнатуркою по центру. Зовнішні стіни костелу і каплиць гладкі, добре побілені вапном. Вхід до костелу з фронту має по боках і всередині дубові сходи з мурованою галереєю, подвійні двері на завісах з великим французьким замком, над дверима образ Ісуса Христа, що виганяє торговців з храму з надписом «Мій Дім – Дім молитви, а не торгівлі і розмов». Вище дерев'яна галерея при хорі органа з вікном. В костелі, між 2 вежами на аркаді органний хор, під яким крухта зі склепінням [1, с. 389[а]]. Монастир отці-домініканці побудували одночасно з костелом, між 1752 та 1760 роками.

Особливої уваги заслуговує внутрішнє опорядження храму. Пишною величчю вирізнявся колись інтер'єр костелу, зокрема різний амвон, що зображував алегоричний «Корабель спасіння» – з щоглами, вітрилами і навіть сітями [2, с. 68]. Амвон розміщувався з лівого боку при першому стовпі східної каплиці. Майстерно різьблений з дерева, подібний до судна з розпущеними вітрилами, кольорово оздоблений [1, с. 390]. Цей амвон-корабель вирізнявся від казальниць інших храмів на цих теренах і був відомим не лише на Поділлі, а й за його межами.

Документи зафіксували існування старовинного органу на 9 голосів, до якого на хори вели сходи з двох сторін. В органному хорі, над дверима галереї – велике квадратне, а вище мале округле вікно. Гладенькі стіни й муровані склепіння головної нави та бокових каплиць, побілені вапном, справляли враження чистоти і піднесеності. Підлога комбінована: частково з кам'яних квадратів, частково дубова, частково цегляна, менш упорядковано укладена.

Дві вузькі бокові каплиці, поєднані з навою, починаються від пресвітерія, оформлені 4-ма видовженими мурованими колонами (стовпами). Десять вікон, через які здійснюється інсоляція приміщення, розташовуються в пресбітерії й наві над широкими карнизами. У хорі законному, за Великим вівтарем – значних розмірів квадратне вікно з решіткою, вище кругле мале. В бокових каплицях шість невеликих вікон з залізними ґратами.

Пресбітерій відокремлюється від головної нави дубовою романікою (перегородкою) столярської роботи, вкритою оліфою.

Інтер'єрний простір містив вісім вівтарів. Перший, головний у пресбітерії з 4 великими і 2 малими округлими колонами, мурований і пофарбований білим кольором. Образ Матінки Божої Ченстоховської (копія), визнаний Римом, чудесами прославлений, оздоблений красивим срібним позолоченим окладом з двома коронами [1, с. 389а]. Чудотворний образ оздоблюють багаті корони та біля 200 розміщених у вівтарі вотивних зображень. Тут же знаходяться дві пари милиць, що свідчить про чудеса, які відбувалися біля образу [4, с. 368]. В якості заслона – образ св. Михайла Архангела, патрона костелу. Обидва образи прекрасної роботи, намальовані на полотні олійними фарбами.

Різьблений циборій розташовувався на менсі вівтаря, пофарбований і місцями позолочений фольгою, оздоблений 2 янголами і знаряддями Муки Господньої. Вище – тридольне коло, де виставляється дарохранительниця з Пресвятими Дарами. Нижче – табернакль з дверцятами і замочком.

Менса (вівтарний престол) обшита деревом, піднята на три сходинки, мурована, з консекрованим портателем. Хор монахів знаходився, як прийнято, за головним вівтарем з цегляною підлогою, з чотирма кріслами з дерев'яними пульпітами і виходом до захристії.

Дві скульптури розташовані при аркаді пресбітерія в одній з нав костелу. Перша – з правого боку. Це портрет фундатора Я. М. Калетинського, і по центру, під заслоном з тканини – прекрасно різьблена з дерева фігура Божої Матері Скорботної, що тримає Ісуса, знятого з хреста. Нижче – урна із серцем Калетинського, яке там знаходиться з 1814 року. Менса при ньому мурована. Друга – з лівого боку, з портретом одного з бенефакторів Захарія Ярошинського, нижче – вмонтована у стінку з 1774 року пам'яті Захарія і Маріанни Ярошинських мармурова таблиця з написом, викарбуваним золотими літерами, та гербом їх родини.

Другій вівтар – у західній каплиці праворуч з

Тілом розп'ятого на хресті Ісуса, майстерно різьблений з дерева. Поруч знаходиться намальований на полотні образ св. Терези, розташований над менсою і оправлений у позолочену раму. Третій вівтар – при першому стовпі з цього ж боку з парними образами, намальованими на полотні, – великим – св. Домініка і малим – св. Яцка. Четвертий вівтар розміщений при другому стовпі західної каплиці з образами, також намальованими на полотні: великим – св. Вікентія Феррарія, видатного домініканського проповідника, і малим, круглим, над менсою – св. Миколая, єпископа.

П'ятий вівтар знаходиться в східній каплиці, ліворуч нави, з намальованими на полотні образами: великим – св. Анни, матері Богородиці і малим, круглим, св. Ружі з Ліми, домініканської черниці. Шостий вівтар – при першому стовпі з намальованими на полотні образами: великим – св. Антонія Падуанського і малим, круглим, над менсою – св. Марії Магдалини. Сьомий вівтар – з цього ж боку, при другому стовпі, з образами намальованими на полотні: великим – св. Юди Тадея і малим, круглим, – св. Яна Непомука, патрона доброї сповіді.

Всі бокові вівтарі було виконано в одній манері, відповідно спільної уніфікованої структури. Тумби вівтарів, вирізьблені з дерева, пофарбовані зеленим кольором під мармур з фактурою й місцями делікатно позолочені, вгорі і на долі вівтарі було прикрашено скульптурами професійного виконання.

Дещо вирізнявся манерою виконання восьмий вівтар, що містився у східній каплиці: на стіні у техніці *alfresco* намальований образ св. Йосифа. Окремо виставлявся під час відпустів спеціально створений образ Божої Матері. Вівтарна менса виконана з дерева.

Армаріум у пресбітерії було розташовано праворуч двері у скарбницю, у рамі в стіні, з дверцятами і замочком, де зберігався посвячений олій.

З опорядження інтер'єрного простору можна згадати чотири старих конфесіонали (сповідальниці) прекрасної столярської роботи, а також сім різьблених з дерева великих лавок і шість крісел майстерної столярської роботи.

Захристія знаходилася ліворуч головного вівтаря, над великими дверима до неї висів портрет у рамі єпископа Калетинського, коронного канцлера, оздоблений з дерева вирізьбленими символами єпископства. Скарбниця містилася праворуч пресбітерія.

Архівні документи свідчать, що у 1800 році в костелі сталася велика пожежа, після чого він був реставрований: перекритий дах, замінена в деяких місцях підлога [1, с. 390[а]].

У домініканському костелі зберігалися релікварії (раки з мощами святих): перший позолочений в променях – з реліквіями Святих Господніх; другий з промінням – чеського св. Яна Непомука, патрона доброї сповіді; третій – у вигляді хреста з Деревом життя і реліквіями святих [1, с. 391[а]].

На період візитації монастиря і храму братів-проповідників у 1824 році зафіксовані срібні оклади (сукенки), котрі прикрашали образи: Діви Марії, св. Домініка, св. Терези. Біля розп'ятого Ісуса знаходилися срібні: хрест, корона з чеськими кольоровими камінцями, тернова корона, п'ятдесят два вотивних зображення [1, с. 394[а]]. Також образ Божої Матінки у великому вівтарі був оздоблений дарунками прихожан у вигляді бус: чотирьох янтарних і десяти коралових. Перед головним вівтарем знаходилася статуя на колінах, що тримала лампу.

Майже кожний вівтар мав на менсі круцифікс (Розп'яття). Усього було зафіксовано п'ять малих круцифіксів з Ісусом при вівтарях [1, с. 395].

Окрім головних вівтарних образів домініканський костел містив лики святих, яких особливо вшановували в ордені проповідників і саме у даному храмі: у західній каплиці – св. св. Амброзія, Августина, Миколая; у східній Ієроніма, Василя. При вході до костелу – св. св. Теклі, Миколая. В захристії та інших місцях розташовувались образи св. св. Каетана, Анни, Яна Непомука, Франциска та ін., написаних на полотні [1, с. 395[а]].

За рішенням російської влади монастир було скасовано у 1832 році; тоді ж костел відповідно наказу став парафіяльним [7, с. 261].

Безумовно, архітектори впливали на стиль сакральних споруд. У стилі пізнього бароко побудовані Мурафський, Вінницький і Тиврівський костели. Це обумовлено тим, що через війни будівництво раннєбарокових споруд було перервано; зрілого бароко з тієї ж причини на окупованих землях також не існувало. Інтенсивне будівництво, яке розвивалося в другій фазі століття (від 1740 року), якісно різнилося не лише тривалістю кам'яного матеріалу. Будівництво в галузі сакральної архітектури відразу відзначалося пізньобароковими формами, без проміжних стильових етапів [5, с. 37].

Піддаючи аналізу мистецький доробок домініканців на Україні можна говорити про інтеграційний зв'язок двох культур – української і польської, про взаємопроникнення ментальності, духовності й творчості, про дуалістичний характер пам'яток, який до того ж доповнювався західноєвропейськими впливами, що привносилися запрошеними архітекторами, скульпторами, живописцями, майстрами декоративно-прикладного мистецтва.

Список літератури:

1. Кам'янець-Подільський державний міський архів (КПДМА). – Ф. 685. – Римсько-католицька духовна консисторія. – Оп. 4, справа № 23, 1824.
2. Малаков Д.В. По Восточному Подолью / Д.В. Малаков. – М: Искусство, 1988. – 168 с. – Библиогр. : с. 167. – 100 000 экз.
3. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР : иллюстр. справочник-каталог : Т. 1 – 4. – К. : Будівельник, 1983-1986 гг. – Т. 4. – 1986. – 375 с. : ил.
4. Fridrich A. T.I. Historye cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce / A. Fridrich T.I. – Kraków, 1911. – 500 s. – T. 4.
5. Kowalczyk J. Późnobarokowe Kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu bracławskiego / J. Kowalczyk // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1998. – Cz. 3.– S. 19-43.
6. Okolski S. Russia Florida Rosis et Liliis / S. Okolski. – Leopoli, 1646. – 172 s.
7. Wołyniak (M. J. Giżycki). Wykaz klasztorów Dominikańskich prowincji Ruskiej / (M. J. Giżycki) Wołyniak. – Kraków, 1923. – T. 2. – 278 s.

Урсу Н.А.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ДОМИНИКАНСКИЙ ХРАМ СВ. МИХАИЛА АРХАНГЕЛА В ТЫВРОВЕ НА ПОДОЛЬЕ

Аннотация
Статья посвячена исследованию доминиканского монастыря с костелом св. Михаила Архангела в Тыврове, как одного из выдающихся образцов культурно-художественного наследия на землях Украины. Рассматривается судьба других храмов ордена проповедников в регионе Брацлавщины, время возникновения, экзистенции и ликвидации.
Ключевые слова: костел, художественное наследие, храм, монастырь, доминиканский орден, архитектура.

Ursu N.O.
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University

DOMINICAN TEMPLE OF SAINT MICHAEL ARCHANGEL IN TYVRIV AT PODILLIA

Summary
The article deals with the investigation of Dominican cloister with the Polish Roman-Catholic church of St. Michael Archangel in Tyvrov as one of the remarkable specimens of cultural-artistic heritage on the lands of Ukraine. The author traces the fate of other Roman-Catholic churches of preachers' order on the territories of Bratslavshchina, the time of their appearance, existence and destruction.
Keywords: Roman-Catholic church, artistic heritage, temple, cloister, Dominican order, architecture.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 061.21+323.383 (045)

ДОВЕРИЕ КАК ФАКТОР ПОЛИТИЧЕСКОЙ МОБИЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ ДЕМОКРАТИИ

Исхакова Н.Г.
Национальный авиационный университет

В данной статье исследуется процесс политической мобилизации населения как завершающий этап демократизации общества. Доверие граждан к демократическим институтам определяется как базовый фактор политической мобилизации населения. В Украине не реализована задача кооперирования граждан в добровольные объединения. Причиной этому является низкий уровень доверия к демократическим институтам.

Ключевые слова: политическое доверие, политическая мобилизация, политическая активность, политическое участие, демократизация.

Постановка проблемы. В последнее время в Украине вырисовывается опасная тенденция к нарастанию спонтанных протестов населения при низкой способности к организованным формам участия в политическом процессе. Эта тенденция прослеживается на протяжении всей новейшей украинской истории, особенно в событиях 2004 и 2013-2014 годов. Из-за медленного формирования практик коллективной политической активности, остаются не реализованными задачи по активизации широких слоев населения в политике, кооперирования граждан в добровольные объединения, нормирования политической активности социальных групп и индивидов. Поэтому, актуальной является проблема доверия как базового фактора политической мобилизации граждан. Особенно это важно в условиях постоянно низкого уровня доверия населения Украины к всем государственным органам и демократических институтов в течение последних двух десятилетий.

Анализ последних исследований и публикаций. Интерес исследователей к проблемам политической мобилизации связан с работой К. Дойча «Социальная мобилизация и политическое развитие», в которой он описал роль мобилизации в условиях демократизации (модернизации) общества. С помощью мобилизации граждане получают возможность выполнять новые политические роли и усваивать новые модели политической социализации [12]. В контексте современной теории демократии выработался взгляд на политическую мобилизацию как участие в политическом процессе автономных рациональных индивидов (Й.Шумпетер). Российский исследователь Д.В. Гончаров в рамках теории политического участия проанализировал мобилизационные модели избирателей [2].

В последнее время в отечественной научной литературе все чаще политическая мобилизация рассматривается исследователями в области массовой коммуникации. Так, на активизацию населения через Интернет ресурсы для участия в акциях протеста обратила внимание Ю.А. Ильичева [5], а украинская исследовательница Т. Кремень [6] доказала, что действенным средством политической мобилизации выступают социальные медиа, в частности в стабильных западных странах. В диссертационном исследовании А.Б.Мищенко установлено, что доверие большинства граждан к политическим институтам является базовым фактором демократических реформ [7].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В современной украинской науке проблема доверия как основы для социально-политической мобилизации почти не исследовалась. Это при том, что существует серьезная необходимость повышения уровня коллективной политического участия в условиях демократизации. В современном украинском обществе остаются не реализованными задачи по активизации населения в политике, кооперирования граждан в добровольные объединения.

Цель статьи. Главной целью этой статьи является представить процесс политической мобилизации масс как завершающий этап демократизации общества и определить политическое доверие как базовый фактор мобилизации населения к участию в политической жизни.

Изложение основного материала. Политическая мобилизация населения – это неотъемлемая составляющая процесса демократической трансформации современного общества. Теоретики «транзитологии» отмечают важность политической мобилизации масс, без которой невозможны системные изменения.

В этой связи можно вспомнить динамическую модель перехода к демократии американского политолога Д.Растоу [9]. Ученый выделил основные фазы демократизации, особо отметив роль субъективных факторов такого перехода. Эти фазы рассматриваются современными политологами как такие, которые характерны для всех переходных обществ. Особую роль ученый отводит завершающей фазе («привыкание»), где происходит политическая активизация населения, способствует утверждению новой формы взаимодействия гражданского общества и государства. Таким образом, закрепляются демократические политические институты и процедуры. Мобилизация широких слоев важна не только на завершающем этапе демократизации, но в начале этого процесса. Данная модель предусматривала также наличие основной предпосылки перехода к демократии – национальное единство, осознание большинством граждан принадлежности к единой политической общности.

В основательном исследовании «Переходы от авторитарного правления: предварительные выводы о неопределенных демократиях» (1986 г.) Авторы Г.О'Доннел, Ф.Шмиттер осуществили сравнительный анализ переходных процессов, происходивших в странах Южной Европы и Латинской Америки. Авторы пришли к выводу, что политическая мобилизация населения является конечной стадией перехода к демократии. Это стадия «ресоциализации», то есть усвоение гражданами новых политических норм и ценностей путем постепенного вхождения в новую систему политических отношений [11, с. 71].

Одной из наиболее продуманных и логических, относительно объяснения демократической трансформации обществ, является теория последова-

© Исхакова Н.Г., 2015

тельности отдельных фаз Зб.Бжезинського [1]. По мнению ученого, лишь на последней фазе достигается политическая стабильность в результате закрепления демократической политической и правовой культуры.

Под социально-политической мобилизацией следует понимать процесс активизации индивидов и социальных групп в политике на постоянной основе. Речь идет об ассоциативной (коллективной) повседневной политической деятельности, предполагающей высокий уровень участия масс в политике. В таком случае понятие «политическая мобилизация» будет иметь более узкое значение. Под ним можно понимать процесс активизации людей и ресурсов государством, политическими партиями, общественными движениями, отдельными лидерами [5]. Политическая мобилизация это процесс привлечения индивидов и групп к различным формам политической активности.

На практике демократических преобразований политическая мобилизация масс играет ключевую завершающую роль. Сначала происходит либерализация режима, что расширяет возможности политической деятельности индивидов и социальных групп. То есть начинается активизация негосударственных институтов (ассоциаций, организаций и т.п.), что способствует широкому участию граждан в политическом процессе. Важно подчеркнуть о необходимости организационной стороны такого участия, в отличие от спонтанных массовых протестов. Поэтому постепенно гражданская активность становится нормой политического поведения населения. Консолидация демократии – завершающая стадия демократической трансформации. На этой стадии происходит «привыкание» или адаптация населения к новым политическим механизмам и легитимация нового демократического режима. По мнению Д.А.Фадеева «консолидация режима – это процесс установления и адаптации демократических структур, институтов и норм, которые частично или полностью признаются гражданским обществом как легитимные» [10, с. 121].

Таким образом, успешность процессов демократизации напрямую зависит от адаптации граждан к новой политической системе. Установка новой взаимосвязи человека и политической власти зависит от качества коллективных действий в политике (организованного политического участия) различных групп и индивидов. Мобилизация масс в политическом процессе силами негосударственных институтов – показатель качества демократических перемен. Пока политическая активность широких слоев не приобретет признаков автономности, организованности и постоянства, говорить о существенных изменениях в политической системе рано. Поэтому уровень гражданской активности может быть показателем демократизации политического режима.

Важными последствиями такой самоорганизации граждан должно стать появление новых способов коллективных акций по защите своих интересов и стремлений. При этом коллективные действия в политике должны быть не хаотичны, а в рамках общественных или правовых норм.

Такой сценарий демократических преобразований с ключевой ролью политической мобилизации масс уже проходили страны так называемой «предварительной волны» прошлого века. Примерами могут стать Испания (1970-х годов), где на стадии либерализации было ослаблено преследования рабочих движений, а также Бразилия (1980-х годов), где сразу активизировались общественные организации. Так, снижение государственного контроля привело к политической активизации граждан.

Повышение уровня политической мобилизации масс имеет ряд последствий в социально-политической сфере: стабилизация системы потребностей и социальных ожиданий, усвоения новой системы ролей и норм поведения, обеспечения каналов негосударственного регулирования политической активности, осознание целей в политической сфере через развитие группового самосознания. Это способствует утверждению модели общественно-организованной демократии (А.Пшеворский).

Однако, положения и примеры теории демократизации не полностью могут быть применены к трансформационным процессам постсоветских стран, в том числе Украины. Политическую активность граждан этих стран затрудняют патерналистские ожидания, которые укоренились в массовом сознании. Кроме того, недоверие к институтам власти вызывает незаинтересованность и безразличие к политической жизни. В этих странах лояльность к демократии напрямую зависит от успеха экономических преобразований.

Поэтому на современном этапе демократических преобразований возрастает значение основных субъектов мобилизации. По мнению украинской ученой Т. Кремень основными такими субъектами выступают: государство и межгосударственные объединения; депутаты и депутатские группы в парламенте, группы влияния в правительстве; вне государственные объединения, члены которых имеют непосредственный контакт; ассоциации, т.е. формальные объединения имеющие организационную структуру и аппарат управления; политические, духовные лидеры, моральные авторитеты.

Добавим к выше сказанному, то что цементирующей основой демократических преобразований выступает политическое доверие. Оно включено в процесс формирования разнородных форм общественных ассоциаций. Без этого невозможно достичь консолидации общества на основе минимального консенсуса. Доверие выступает одним из основных факторов политической мобилизации масс в условиях демократии и обеспечивает бесперебойное функционирование ее институтов. Демократии нужен фундамент социального доверия, а падение уровня институциональной поддержки со стороны гражданского общества неминуемо приведет к фундаментальным изменениям политической системы.

По мнению ученой Г.М.Заболотной, социальную базу поддержки институтов власти и их политико-экономического курса обеспечивает доверие, которое непосредственно вплетается в механизм легитимации властного авторитета. [4, с. 69-70]. Данное утверждение подчеркивает важность политического доверия граждан в период объединения для эффективного и стабильного функционирования этих структур. Кроме того, еще в конце 1950-х – начале 1960-х годов в работе Г.Алмонда и С.Верби «Гражданская культура» было доказано, что только доверие большинства граждан к существующему положению вещей является основой гражданской культуры, то есть демократизации общества.

Здесь следует обратить внимание на то, что даже в стабильных демократиях социологические исследования фиксируют массовое недоверие граждан к органам государственной власти. Однако, на этот случай существует целый ряд правовых процедур например, народный роспуск парламента, народная конституционная и законодательная инициатива, народное собрание граждан, отзыв депутата

избирателями. Кроме того, существует механизм выражения недоверия правительству со стороны парламента.

Выше сказанное только подтверждает взаимосвязь явлений: политическое доверие – консолидация граждан – гражданская активность. Чем выше уровень ассоциативного повседневного политического участия граждан, тем выше показатель политического доверия граждан к политическому режиму в целом. В качестве примера можно вспомнить о трансформационных процессах Восточной Европы (в частности Польши и Венгрии) в начале 1990-х годов XX века. Там доверие к демократическим институтам и процедурам способствовало повышению активности негосударственных организаций и в конечном итоге утверждению демократического политического режима. Поэтому, когда в американском обществе социологи начали фиксировать снижение уровня политической мобилизации населения, сразу появились тревожные публикации об угрозе существованию демократического строя. Так, С.Липсет и У.Шнейдер констатировали, что народ стал высказываться все более критично по поводу действий (результатов) главных институтов [3, с. 87].

Итак, для стран, которые только стремятся к утверждению демократии, огромной проблемой является укрепление доверия граждан как основы для их политической мобилизации. К сожалению, часто доверие к политическим лидерам отождествляется с демократическими институтами, что приводит к снижению доверия к партиям, правительству, парламенту, главе государства, государственным администрациям, СМИ и тому подобное.

Украинская исследовательница А.Б. Мищенко выделила факторы, которые мешают современной украинской власти получить достаточный уровень доверия: неэффективность политической элиты, административное давление, манипуляция духовными ценностями. Все это может составлять риск возврата к авторитарному политическому режиму [7, с. 13].

Выводы и предложения. Процесс политической мобилизации широких слоев населения является завершающим этапом демократизации общества и показателем качества системных преобразований. В современном украинском обществе остаются не реализованными задачи по активизации населения в политике, кооперирования граждан в добровольные объединения. В дальнейшем, действенным средством мобилизации украинского населения к участию в политической жизни является Интернет ресурсы. Интернет обладает огромными возможностями влиять на ум и чувства людей, их образ мышления и политическую мотивацию. Введение системы гражданского образования минимизирует манипуляционные воздействия со стороны СМИ. Приобретения практического политического опыта, навыков системной политической активности, особенно у молодежи, может быть обеспечено путем консолидации усилий различных субъектов мобилизации.

В дальнейших исследованиях качества демократических преобразований в Украине, следует учитывать масштабы политической мобилизации украинского населения. Актуальным будет проведение анализа уровня политической активности широких слоев населения, способности к кооперации граждан в добровольные политические объединения.

Список литературы:

1. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 204 с.
2. Гончаров Д.В. Политическая мобилизация // Полис. – 1995. – № 6. – С. 129-137.
3. Доган М. Эрозия доверия в развитых демократиях / Доган М. // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 5. – С. 85-93;
4. Заболотная Г.М. Феномен доверия и его социальные функции / Г.М. Заболотная // Вестник РУДН, сер. Соц-я. – 2003. – № 1 (4). – С. 67-73;
5. Ильичева Ю.А. Мобилизационные технологии: сущность, предпосылки возникновения, основные инструменты и средства // Теория СМИ и массовой коммуникации. – 2013. – № 2. – С. 129-137.
6. Кремень Т.В. Политическая мобилизация: объекты и субъекты // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2013. – № 5(21). – С. 146-149
7. Міщенко А.Б. Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії: дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – 0,9 арк.
8. Міщенко А.Б. Вплив довіри на легітимацію влади в сучасній Україні / А.Б. Міщенко // Гілея. – 2010. – Вип. 30. – С. 440-447.
9. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5-15.
10. Фадеев Д.А. От авторитаризма к демократии: закономерности переходного периода // Полис. – 1992. – № 1-2. – С. 117-123.
11. Харитонова О.Г. Генезис демократии (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей) // Полис. – 1996. – № 5. – С. 70-78.
12. Deutsh K.W. Social Mobilization and Political Development // Comparative Politics. A Reader / Ed. by Eckstein H., Apter D.E. Toronto, 1964.

Ісхакова Н.Г.
Національний авіаційний університет

ДОВІРА ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ

Анотація
Досліджується процес політичної мобілізації населення як завершальний етап демократизації суспільства. Довіри громадян до демократичних інститутів визначається базовим чинником політичної мобілізації. В Україні не реалізованим залишається завдання кооперування громадян у добровільні об'єднання. Причиною цього є низький рівень довіри населення до демократичних інститутів.
Ключові слова: політична довіра, політична мобілізація, політична активність, політична участь, демократизація.

Iskhakova N.H.
National Aviation University

THE TRUST AS A FACTOR OF POLITICAL MOBILIZATION IN CONDITIONS OF DEMOCRACY

Summary
The process of political mobilization of population as finishing stage of democratization of society is studied. Citizens' trust for democratic institutions is defined as a basic factor of political mobilization of the population. Ukraine has not implemented the task of co-operation of citizens in voluntary associations. The reason for this is the low level of trust in democratic institutions.
Keywords: political trust, political mobilization, political activity, political participation, democratization.

УДК 328.122(4)

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ І РОЛЬ ПЕРЕДВИБОРЧИХ КОАЛІЦІЙ

Мироненко В.П.
Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

Проаналізовано чинники, що сприяють формуванню передвиборчих коаліцій (виборча система, партійна система, політичний режим), на основі яких сформовано два основних підходи до їх розуміння: диспропорційна гіпотеза та сигнальна теорія. Визначено відмінності між виборчим блоком і передвиборчою коаліцією та проаналізовано можливість застосування зарубіжного досвіду формування передвиборчих коаліцій в Україні.
Ключові слова: передвиборча коаліція, вибори, парламент, уряд, виборчий блок, виборча система.

Передвиборча коаліція є одним із способів формування парламентської коаліції та уряду, який доволі часто зустрічається у сучасній практиці. У ході аналізу майже 300 парламентських виборів, що проводилися у 20 розвинених парламентських демократіях протягом 1946–1998 років встановлено, що з 4 460 потенційних двопартійних коаліцій було створено 234 (5%), при цьому формування на підставі передвиборчих домовленостей мало місце у 44% випадків, що потрапили у вибірку [7, p. 194]. Інші дослідники зазначають, що протягом 1946–2002 років в Західній Європі майже кожній четвертій з таких коаліцій вдалося сформувати уряд [15].

До останнього часу проблематика передвиборчих коаліцій (ПВК) ігнорувалася дослідниками, які хоч і визнавали її важливість, однак зосереджувалися насамперед на вивченні парламентських коаліцій. Це дало підстави Дж. Пауеллу стверджувати, що «однією зі сфер, що вимагають серйозніших теоретичних та емпіричних досліджень, є передвиборчі коаліції між політичними партіями. Ми знаємо надто мало про походження таких коаліцій.» [17, p. 247].

Лише протягом останніх двох десятиліть з'явилися праці, присвячені аналізу передумов формування ПВК (З. Голдер), реакції виборців на союзи (Т. Гшвенд [10], М. Хуг [12]), особливості і наслідки їх створення у конкретних країнах (Індії [3], Ірландії [14], Німеччині [18], Норвегії [1], Франції [11]). Мало дослідженою є тема взаємозв'язку між поведінкою виборців та діяльністю коаліцій, яка частково висвітлена у працях М. Левера [13] та Х. Наруд [16]. Деякі автори зробили спробу вийти за рамки вузького розуміння ПВК як явища, характерного виключно для виборів у представницькі органи, і змоделювали її використання щодо президентських виборів [19]. В Україні перехід до парламентсько-президентської республіки, що передбачає обов'язкове формування парламентської коаліції, відбувся зовсім недавно, тому дослідження цієї проблематики відсутні.

Розуміння особливостей формування ПВК є важливим з огляду на те, що це може мати визначальний вплив на результат виборів і на тип політики, який буде реалізувати майбутній уряд. Крім того, такий вид коаліції сприяє стабільності і життєздатності урядів. М. Чіру проаналізував 534 уряди Західної і Східної Європи, які були створені протягом 1944–2008 років, і дійшов висновку, що ПВК продовжують термін існування вищих органів виконавчої влади, створених на їх основі. Зокрема, у випадку Західної Європи, тривалість життя уряду не залежить від ідеологічної сумісності коаліційних партнерів. Уряди, створені на основі передвиборчої коаліції, мають удвічі більше шансів відбути свою каденцію без змін у своєму складі, ніж ті, які утворені після оголошення результатів виборів. Більше того, ймовірність дострокових виборів для них менша на 42% [5, p. 181].

В умовах демократії політичні партії можуть утворювати парламентські коаліції за результатами виборів або на підставі попередніх домовленостей (передвиборчі коаліції). У найбільш загальному визначенні передвиборча коаліція – це союз партій, які не беруть самостійної участі у виборах і які: а) публічно заявили про об'єднання своїх зусиль в ході виборчої кампанії, б) сформували спільний список або узгодили висування кандидатів по виборчих округах.

Координуючи хід виборчої кампанії та узгоджуючи свої програми, політичні партії намагаються покращити свої шанси пройти до парламенту та здобути максимальну кількість мандатів. Іноді політичні партії можуть рекомендувати своїм прихильникам голосувати за потенційного коаліційного партнера для гарантування того, що всі політичні

© Мироненко В.П., 2015

партії, які є учасниками ПВК отримають достатню кількість голосів, щоб бути представленими у парламенті. Це особливо актуально у випадку, коли виборча система надає можливість голосувати двічі: за партійний список і конкретного кандидата. Таким чином виборець може підтримати двох учасників в ході одного голосування. Наприклад, якщо прихильники основної партії голосують за потенційного коаліційного партнера, то це може допомогти обом партіям отримати представництво у парламенті.

У Нідерландах для позначення виборчого союзу між двома партіями використовують термін «об'єднаний список» (lijstverbinding). У пропорційній виборчій системі не всі місця розподіляються одразу ж після виборів, деякі залишаються нерозподіленими, що пов'язано з особливостями підрахунку голосів і їх конвертації у депутатські мандати. У Нідерландах застосовується метод д'Хонта, що створює переваги великим партіям, які і отримують «зайві» місця. Але якщо дрібні партії укладуть передвиборчий союз, то за результатами виборів в ході розподілу місць отримані ними голоси підсумовуються, що збільшує їх представництво у парламенті. Як правило, такі партії близькі за ідеологією. На виборах 2003 року свої зусилля об'єднали Соціалістична партія та Зелені ліві, яким вдалося пройти до законодавчого органу. У Греції партія СІРІЗА виникла спершу як передвиборчий альянс, і лише згодом стала повноцінною політичною партією.

З. Голдер визначила ПВК як «сукупність партій, що не конкурують незалежно на виборах, або через домовленість координувати свої кампанії, висувати спільних кандидатів чи формувати єдиний список, або ж ввійти до складу уряду разом, після виборів» [8, p. 652]. Вона стверджує, що саме прагнення партій отримати максимальну кількість голосів є основним критерієм для формування ПВК [7, p. 195].

Таке визначення, на нашу думку, є надто загальним, оскільки дає змогу віднести до такого типу угод будь-які домовленості між дрібними партіями, що об'єднуються заради проходження у парламент. У цьому випадку правильніше говорити про виборчий блок, який ставить за мету подолання виборчого бар'єру і отримання максимальної кількості місць у представницькому органі. В той же час передвиборча коаліція створюється як основа для майбутнього уряду, який визначатиме державну політику на найближчі роки.

Тобто передвиборча коаліція – це союз двох і більше партій, які публічно заявили про намір і можливості сформувати парламентську коаліцію, що визначить склад і програму діяльності нового уряду.

Якщо скористатися класифікацією ступенів співробітництва між учасниками виборчої кампанії, запропонованою Р. Керролом та Дж. Коксом [4], то відмінності між виборчим блоком і ПВК виглядатимуть наступним чином (див. табл. 1).

Основною перевагою ПВК на відміну від традиційної парламентської коаліції є те, що вона дає можливість поєднати переваги мажоритарної і пропорційної виборчих систем. За мажоритарної системи виборці мають чітке уявлення про те, за кого вони голосують і яка партія, що сформувала уряд, є відповідальною за стан справ у державі. В умовах пропорційної виборчої системи результат виборів не такий очевидний, оскільки місця у парламенті розподіляються за особливою процедурою серед певної кількості партій, які виконали низку умов (наприклад, подолали виборчий бар'єр). Більше того, через велику кількість переможців, жодна з партій не може самостійно сформувати уряд і змушена укладати коаліційні угоди з іншими, що передбачає необхідність погоджуватись на компроміси. Це може призвести до того, що уряд, сформований в результаті тривалих перемовин, укладання публічних і таємних домовленостей між партіями, буде здійснювати політику, що не відображає інтересів виборців, які голосували за партії парламентської коаліції.

Хоча вивчення передумов формування ПВК не набуло систематичного характеру, можна виділити два основних підходи до визначення чинників, що мають вирішальний вплив на цей процес. Так звана диспропорційна гіпотеза стверджує, що передвиборчий альянс має більше шансів з'явитися у диспропорційній виборчій системі, якщо у країні функціонують багато або хоча б більше, ніж дві, політичні партії. К. Стром, Я. Бадж, М. Левер відзначали, що «системи, засновані на пропорційному представництві за списками, змушують партії створювати коаліції перед виборами. Чим більш диспропорційна виборча система, тим сильніші стимули для створення передвиборчих коаліцій» [20, p. 316]. прихильники цього підходу вважають, що виборча система чинить значний вплив на формування коаліцій і альянсів у передвиборчий період.

Мажоритарна і пропорційна виборчі системи як правило, створюють переваги для великих партій. Якщо у партійній системі є більше, ніж два конкуренти, то найбільша партія буде тяжіти до укладання ПВК, щоб підвищити свої шанси отримати більшість у парламенті і таким чином сформувати уряд. Залежно від особливостей виборчої системи, партії можуть також ділитися своїми виборцями чи навіть систематично передавати голоси в рамках передвиборчих альянсів.

Однак згодом З. Голдер спростувала цю гіпотезу, оскільки ПВК є одним з видів торгів між лідерами політичних партій, які прагнуть домовитися про розподіл посад в майбутньому уряді та програму його діяльності [7, p. 211]. Відповідно, ПВК найшвидше утворюються між ідеологічно сумісними партіями, які приблизно рівні за розмірами.

Відмінності між процесом торгів, що відбувається в рамках парламентської і передвиборчої коаліції полягають у тому, що:

1) перша не може вплинути на результати виборів, на відміну від другої, оскільки створюється постфактум;

Таблиця 1

Відмінності між виборчим блоком та передвиборчою коаліцією

Рівні	Види співробітництва	Виборчий блок	ПВК
I (найнижчий)	Спільна заява партій про співробітництво на виборах	+	+
II	Прийняття спільної виборчої програми	+	+
III	Формування єдиного списку на місцевих/національних виборах, розробка інструкцій для виборців щодо голосування	+	+
IV	Узгодження зняття кандидатів, що конкурують на одному окрузі, досягнення домовленості про передачу голосів	+	+
V (найвищий)	Узгодження розподілу посад у майбутньому уряді	–	+

2) ідеологічна сумісність має набагато більше значення для передвиборчих коаліцій, ніж для парламентських.

Твердження З. Голдер було частково підтверджено дослідженням Е. Аллерна і Н. Айлотта, які зосередилися не на інституційних характеристиках чи особливостях партійної системи, а на партіях як таких. На основі дослідження двох випадків ПВК у Норвегії (з трьох лівоцентристських партій) та Швеції (з чотирьох правоцентристських партій) у 2005–2006 роках, вони зробили висновок, що визначальним чинником укладання такого виду коаліцій було бажання отримати посади в уряді [1].

У той же час група дослідників [9] встановила, що якщо послуговуватися моделлю формування парламентських коаліцій, розроблену У. Доусоном і У. Райкером, то формування ПВК для політичних партій невигідне: вони хоча і підвищують свої шанси на перемогу, однак роблять це за рахунок того, що коаліція нараховуватиме більше голосів, ніж потрібно. Оскільки для гарантування перемоги партії намагаються заручитися підтримкою максимальної кількості партнерів, то це закладає основи для формування надлишкової коаліції. Однак така практика корисна для виборців, оскільки вони краще розуміють, що «купують», віддаючи голос за партійний список чи кандидата. Водночас виборці не завжди належним чином оцінюють дану інформацію в ході голосування. Нею послуговуються лише ті, хто орієнтуються насамперед на партійних лідерів.

Другий підхід ґрунтується на сигнальній теорії, за якою ПВК утворюється для того, щоб: 1) інформувати зовнішнє середовище про намір партій співробітничати, що збільшує шанси на перемогу; 2) набути досвіду координації діяльності між партіями – майбутніми учасниками урядової коаліції; 3) зменшити конкуренцію між партіями (опозиційні партії відмовляються від конкуренції між собою та укладають союз для участі у виборах [6]). Таким чином ПВК є сигналом для зовнішньої (виборці) та внутрішньої (члени партій) аудиторій про плани учасників коаліції співробітничати у найближчому майбутньому.

Іншими словами, формування ПВК розглядається як сигнал чи чітка демонстрація електорату того, що політична партія буде спроможна керувати країною у стабільній коаліції. Це особливо важливо у випадках, коли у демократичній країні опозиційні партії вирішують сконцентрувати свої зусилля, щоб змінити однопартійний уряд чи урядову коаліцію, яка перебуває при владі протягом тривалого часу. У Швеції тривалий час при владі перебувала Соціал-демократична робітнича партія. Незадоволені таким тривалим домінуванням чотири праві партії на виборах 2006 року об'єдналися у виборчий блок «Альянс за Швецію» для консолідації зусиль, тому їм вдалося набрати на 2% більше голосів, ніж соціалістам, сформувати уряд, а у 2010 році вони навіть покращили результат.

Що стосується авторитарних режимів, то проаналізувавши понад 100 парламентських виборів, які були проведені у таких умовах протягом 1989 – 2004 років, М. Вахман дійшов висновку, що саме позиція опозиційних партій разом з поточною ситуацією в економіці є визначальними чинниками, які підвищують ймовірність створення ПВК [21]. А виборчі інститути (виборча система) мають відносно менший вплив, особливо в авторитарних країнах з малим досвідом проведення вільних виборів.

Україна має значний досвід формування виборчих блоків, але прецеденти створення саме передвиборчої коаліції – відсутні. Невдала спроба укласти аналог передвиборчої коаліції була зроблена перед парламентськими виборами 2006 року, коли так званими «помаранчевими» силами (Блоком Юлії Тимошенко, Нашою Україною, Соціалістичною партією України, Українським народним блоком, громадянським блоком «ПОРА-ПРП») велися переговори про підписання попередньої угоди про створення коаліції після виборів. Однак через розбіжності між учасниками щодо програми діяльності уряду та розподілу посад, ставлення до історичного минулого та газових угод з Росією, вона так і не була підписана. За результатами виборів розпочалася так звана «коаліціада», яка тривала три місяці і завершилася формуванням парламентської більшості, до складу якої увійшли Партія Регіонів, Соціалістична та Комуністична партії. Тим не менше використання зарубіжного досвіду створення успішних ПВК шляхом внесення змін у виборче і партійне законодавство, може сприяти стабілізації політичної ситуації в країні та запобіганню частим змінам парламентських коаліцій та урядів.

Список літератури:

1. Allern E.H. Overcoming the fear of commitment: Preelectoral coalitions in Norway and Sweden / E.H. Allern, N. Aylott // Acta Politica. – 2009. – Vol. 44. – № 3. – P. 259-285.
2. Allern E.H. Overcoming the fear of commitment: Preelectoral coalitions in Norway and Sweden / E.H. Allern, N. Aylott // Acta Politica. – 2009. – Vol. 44. – № 3. – P. 259-285.
3. Bandyopadhyay S. Pre-electoral coalitions and post-electoral bargaining / S. Bandyopadhyay, K. Chatterjee, T. Sjostrom // Quaterly Journal of Political Science. – 2011. – Vol. 6. – P. 1-53.
4. Carroll R. The logic of Gamson's Law: Pre-election coalitions and portfolio allocations / R. Carroll, G.W. Cox // American Journal of Political Science. – 2007. – Vol. 51. – № 2. – P. 300-313.
5. Chiru M. Early marriages last longer: Pre-electoral coalitions and government survival in Europe / M. Chiru // Government and Opposition. – 2015. – Vol. 50. – P. 165-188.
6. Christiansen F.J. Parliamentary opposition under minority parliamentarism: Scandinavia / F.J. Christiansen, E. Damgaard // Journal of Legislative Studies. – 2008. – Vol. 14. – № 1-2. – P. 46-76.
7. Golder S.N. Pre-electoral coalition formation in parliamentary democracies / S.N. Golder // British Journal of Political Science. – 2006. – Vol. 36. – № 2. – P. 193-212.
8. Golder S.N. Pre-electoral coalitions in comparative perspective: A test of existing hypotheses / S.N. Golder // Electoral Studies. – 2005. – Vol. 24. – № 4. – P. 643-663, p. 652.
9. Goodin R., Güth W., Sausgruber R. When to Coalesce: Early versus Late Coalition Announcement in an Experimental Democracy // British Journal of Political Science/ – 2008. – Vol. 38. – P. 181-191.
10. Gschwend T. Should I stay or should I go? An experimental study on voter responses to pre-electoral coalitions / T. Gschwend, M. Hooghe // European Journal of Political Research. – 2008. – Vol. 47. – № 5. – P. 556-577.
11. Hanley D. Compromise, party management and fair shares: The case of the French UDF / D. Hanley // Party Politics. – 1999. – Vol. 5. – № 2. – P. 171-189.

12. Hooghe M. Gathering counter-factual evidence: An experimental study on voters' responses to pre-electoral coalitions / M. Hooghe, S. Marien, T. Gschwend // Kittel B., Luhanand W.J. Experimental political science: Principles and practices. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. – P. 413-440.
13. Laver M. Party competition and party system change: The interaction of coalition bargaining and election competition / M. Laver // Journal of Theoretical Politics. – 1989. – Vol. 1. – № 3. – P. 301-324.
14. Mitchell P. Government formation: A tale of two coalitions / P. Mitchell // Marsh M., Mitchell M. How Ireland voted. – Boulder, CO: Westview, 1997. – P. 243-263.
15. Müller W. Coalition governments in Western Europe / W. Müller, K. Strom. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 602 p.
16. Narud H.M. Electoral competition and coalition bargaining in multiparty systems / H.M. Narud // Journal of Theoretical Politics. – 1996. – Vol. 8. – № 4. – P. 499-525.
17. Powell G.B. Elections as instruments of democracy / G.B. Powell. – New Haven, CT: Yale University Press, 2000. – 310 p.
18. Saalfeld T. Germany: Stable parties, chancellor democracy, and the art of informal settlement / T. Saalfeld // Müller W.C., Strom K. Coalition governments in Western Europe. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 32-85.
19. Shin E. A model of pre-electoral coalition formation / E. Shin / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://people.hss.caltech.edu/~eshin/pdf/PEC.pdf.
20. Strom K., Budge I., Laver M. Constraints on Cabinet Formation in Parliamentary Democracies // American Journal of Political Science. – 1994. – Vol. 38. – № 2. – P. 303–335.
21. Wahman M. Oppositional pre-electoral coalition formation in authoritarian regimes / M. Wahman // ISA Annual Convention, 2010. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lup.lub.lu.se/search/publication/1544511.

Мироненко В. П.
Институт государства и права имени В.М. Корецкого Национальной академии наук Украины

ПРЕДПОСЫЛКИ СОЗДАНИЯ И РОЛЬ ПРЕДВЫБОРНЫХ КОАЛИЦИЙ

Аннотация
Проанализированы факторы, содействующие созданию предвыборных коалиций (избирательная система, партийная система, политический режим), на основе которых сформулированы два основных подхода к их пониманию: диспропорциональная гипотеза и сигнальная теория. Выявлены отличия между избирательным блоком и предвыборной коалицией и проанализирована возможность применения зарубежного опыта создания предвыборных коалиций в Украине.
Ключевые слова: предвыборная коалиция, выборы, парламент, правительство, избирательный блок, избирательная система.

Myronenko V.P.
V.M. Koretsky Institute of State and Law National Academy of Sciences of Ukraine

CONDITIONS AND THE OF PRE-ELECTORAL COALITIONS

Summary
The factors contributing to the creation of pre-electoral coalitions (electoral system, party system, political regime) are analyzed and two main approaches to understanding them – disproportionate hypothesis and signal theory – are considered. The differences between the election bloc and the pre-electoral coalition are defined and the possibility of using foreign experience of electoral coalitions in Ukraine is analyzed.
Keywords: pre-electoral coalition, election, parliament, government, electoral bloc, electoral system.

УДК 321.7(47+57)"1985/1991"

СВІТАНОК ДЕМОКРАТІЇ: ДВА ВИБОРИ І ТРИ КОНВЕРТИ ОСТАННЬОГО ГЕНСЕКА

Яковлев Д.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У політологічному есе продовжуються роздуми щодо сутності феномену політичного вибору, його альтернатив та обмежень в історичній ретроспективі та у сучасних умовах, розпочаті автором у попередніх номерах журналу «Молодий вчений» [Див. детал.: 10; 11]. Тема даного есе – вибір М. Горбачова. Цей політичний вибір не лише спричинив «світанок» демократії на пострадянському просторі. Вибір «останнього генсека» КПРС переконливо засвідчив, що третього шляху між демократією та авторитаризмом не існує. Сучасний український політичний клас має усвідомити це й зробити раціональний вибір на користь демократії.

Ключові слова: демократія, політичний вибір, «перестройка», пострадянський політичний простір, раціональний вибір.

Вступ. Скільки років демократії? Її елементи можна знайти у первісному суспільстві, у грецьких полісах, де відбувся розквіт античної демократії, а становлення сучасних демократичних режимів починається з європейських революцій кінця XVIII ст. У пострадянських країн є своя точка відліку тривалої та важкої боротьби за демократію. Це 1991 рік. Дата краху Радянського Союзу та появи нових незалежних держав. Але світанок демократії на 1/6 частині суходолу розпочався на шість років раніше. І пов'язується він з ім'ям Михайла Горбачова, який став «батьком» амбітного проекту неоднозначних змін, що отримав назву «*перестройка*».

Михайло Горбачов – останній генеральний секретар ЦК КПРС, перший та останній Президент СРСР став, внаслідок «*перестройки*», ще й «батьком» поразки великої імперії, її краху та розпаду. У 1985 році, прийшовши до влади, він опинився у ситуації вибору курсу подальшого розвитку СРСР та рішуче обрав «перебудову». Наслідком другого вибору Горбачова – вже у 1991 році – став крах держави, яку від так завзято намагався реформувати на основі «ленінського соціалізму».

Період правління Горбачова ознаменувався переоцінкою цінностей та постатей, інститутів та процесів, феноменів, символів та явищ, які тримали в страху весь світ та визначили історію XX століття. Це стосується осердя радянського режиму (головних політичних, ідеологічних, інституційних елементів комуністичної епохи): Ленін і Сталін, КПРС і КДБ, Рада економічної взаємодопомоги й Організація варшавського договору, соціалізм «з людським обличчям» і комунізм, радянська партократія і комсомол, авторитаризм і «вороги народу», інтернаціоналізм і класова боротьба, «Пролетарії усіх країн, єднайтесь!» і «Ми вас поховаємо!», діамат і науковий комунізм, планова економіка і номенклатура.

Сьогодні громадяни пострадянських країн переживають черговий «кінець світу», знайомого з початку тисячоліття. У 2013-2014 роках кризові явища пострадянського світу, які жевріли від розпаду СРСР, спричинили справжні багаття, які запалали на Сході України. У цей період знову загострюється проблема вибору моделі реформ, напрямку внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу, що, у свою чергу, актуалізує візії «ситуації вибору» переломного для нас періоду кінця 80-х – початку 90-х років. Вартість помилок для політичного класу та суспільства зростає.

Для України спроба дослідити грандіозну подію – розпад СРСР – з кута зору двох ситуацій вибору «останнього генсека», набуває особливої ваги.

По-перше, Україна досить несподівано, враховуючи значний внесок українців у розбудову радянського режиму та кволість змін у перше десятиліття незалежності, опинилась в авангарді пострадянських політичних трансформацій. Незважаючи на схожість причин та відмінність наслідків подій 2004-2005 та 2013-2014 років, українські «майдани» переконливо продемонстрували альтернативи та обмеження політичного вибору країни. А передусім те, що політичний клас так і не вийшов із «пострадянської» шинелі, і намагається у нових умовах реалізувати модель «*перестройки*», як чергову спробу відмовитись від реальних реформ, симулювати демократію задля збереження влади та власності.

По-друге, у політичному та політологічному дискурсах багато уваги приділяється *виборам в Україні* (електоральному процесу), але, водночас, недостатньо акцентується увага саме на умовах, альтернативах та обмеженнях вибору політичних акторів, громадян та інституцій (будь-то у високих кабінетах, на виборчих дільницях чи під час вуличних протестів).

У даному політологічному есе сучасні політичні події, у тому числі – ті половинчасті реформи, свідками яких ми усі є, пропонується розглядати з кута зору політичного вибору, який має певну специфіку у контексті проблем пострадянської політики. Її фундамент було закладено «напівреформатором» М. Горбачовим, нема де правди діти. За шість років він пройшов половину шляху від радянського авторитаризму до демократії. На другу половину дороги більшість колишніх республік, у тому числі – Україна, витратили вже понад два десятиріччя.

Свій Серед Чужих, Чужий Серед Своїх. Серед представників радянського управлінського класу була популярною історія про конверти. У ситуації з М. Горбачовим вона видається дуже показовою, бо ілюструє те, як він приймав рішення та робив (не робив?) вибір. Мова йде про те, що кожний політичний діяч у шухляді свого кабінету має декілька конвертів, які залишив для нього попередник. Один з конвертів відкривається на початку діяльності політика на відповідній посаді, а другий – наприкінці (є й третій конверт, який відкривається вже напередодні відставки. Його зміст – «Готуй три конверти для наступника»). Розглядаючи «випадок» Горбачова, цю традиційну історію з конвертами можна доповнити вельми оригінальними «новаціями» у виборі генсека. У 1985 році він «відкрив перший конверт» і, напевно, як це і було написано у листі, звинуватив в усьому попередників (передусім – Й. Сталіна та Л. Брежнєва). Водночас ноу-

© Яковлев Д.В., 2015

хау М. Горбачова полягало у тому, що повівся він не зовсім традиційно, задекларувавши водночас прагнення повернутись до ідей іншого, головного, попередника – В. Леніна. У 1991 році прийшов час «відкривати другий конверт». Горбачов мав би поскаржитись на те, що для реформ йому не вистачило часу, або повноважень. Замість цього, він спробував паралельно реалізувати два політичних курси – на реформи та консервацію Союзу. Нарешті, Горбачов – єдиний політик у світі, якому довелось зробити не одну, а п'ятнадцять копій змісту третього конверту для лідерів колишніх республік, а від часу його відставки – незалежних держав.

М. Горбачов – політик у європейському сенсі цього слова. Він визнаний реформатор та бажаний гість у столицях усіх демократичних країн, який став символом завершення епохи Холодної війни. Після генсеків епохи «застою» (передусім – Л. Брєжнева, але також Ю. Андропова і К. Черненка) він повернув радянському стилю політичного керівництва життя, революційну енергію та здатність говорити без папірця. Говорити з людьми.

Але така вже вдача останнього генсека – він не хотів зробити те, що зробив. Саме тому його критикують за абсолютно протилежні речі. За намагання зберегти імперію, прагнення реформувати Союз та його розпад. За ставку на номенклатуру і боротьбу з нею. За свободу слова та цензуру, народовладдя й нездатність почути голосу народу. За підтримку дисидентів та дисидентського руху (А. Сахарова та ін.) та занадто ліберальне ставлення до них. Його доля – половинчастість в усьому. Перебудова та гласність не змогли врятувати Союз, увага політбюро до економічних питань не вирішила проблеми дефіциту та черг. Усвідомлення М. Горбачовим важливості національного питання не убезпечило від вибуху націоналізму та зіткнення національних ідентичностей, нейтралізація комуністичної партії не призвела до конкурентної багатопартійної системи та не позбавила політичної ваги «партію влади» (колишніх комуністів, які зберегли владу завдяки удаваній безпартійності) у пострадянських республіках.

У перемоги багато батьків, а от поразка – завжди сирота. Цей закон Великого спорту повною мірою відноситься до Великої політики. Перемога одного політичного актора є поразкою для інших. Поділ політиків на «переможців» та «переможених» це, здається, звичайна, стандартна ситуація політичного змагання за голоси виборців та аксіома демократичного політичного життя.

На відміну від спортивних змагань у політиці досить часто буває важко розрізнити, що є поразкою, а що – перемогою, й у якій дрібниці ховається диявол. Програш політичної «битви» може стати початком переможної війни, допомогти у боротьбі за голоси виборців, і навпаки. Іноді поразка політика, тобто коли він/вона ставить певну мету, але не досягає її, призводить до перемоги суспільства. Політичні актори і спостерігачі, які намагаються дати оцінку подіям, у цьому сенсі опиняються майже у подібних умовах: передбачити результат політичної боротьби важко, раціонально пояснити складно, а відрізнити перемогу демократії від її поразки та оцінити роль і значення кожного вибору у процесі демократизації можна лише post factum, після встановлення консолідованої демократії.

Протягом достатньо короткого терміну перебування у владі М. Горбачов декілька разів опинявся у складних ситуаціях. Принаймні двічі йому довелось робити принциповий політичний вибір між демократією та авторитаризмом, «новим мисленням» та «старим». У 1985 році він знайшов прийнятну (якщо не оптимальну) політичну альтернативу стагнації комуністичного режиму епохи брєжневського «застою». У 1991 році, будучи вже водночас *генсеком* та *Президентом* Горбачов знову опинився на роздоріжжі, обираючи між демократією та «*перестройкой*».

Ці дати доволі умовні. Очевидно, що ситуація «*перестройки*», «*гласности*» та «*ускорения*» (тобто, вибору 1985 року) почала формуватись задовго до Горбачова, десь у 60-ті роки (згадаймо хрущовську «відлигу»), а тренди демократизації радянського режиму, у свою чергу, були закладені самою перебудовою та міжнародною політикою СРСР протягом 70–80-х років XX століття.

Але *обирати* (тобто, приймати рішення щодо напрямку політичного курсу), вирішувати власну долю та долі мільйонів людей М. Горбачову довелось саме у 1985 та 1991 роках. І він двічі обрав «перестройку». Але якщо у 1985 році це був вельми вдалий вибір, який дозволив розпочати рух реформ та опертись на підтримку громадськості, то вибір 1991 року призвів до політичної поразки М. Горбачова. І це була не лише його особиста драма. Він став «батьком» краху Радянського Союзу, «кінця світу» для мешканців 1/6 частини суходолу.

За шість років у «списку Горбачова» опинилась не лише сама держава – Союз, але й усе, що з нею пов'язувалось. На думку Н. Дейвіса, «Розпад радянської імперії – безперечно, найвидатніша і, можливо, найстрашніша подія найновішої історії. Швидкість її розпаду перевершила всі великі обвали європейської історії – відокремлення іспанських домініонів, поділи Польщі, відступ Османської імперії, дезінтеграцію Австро-Угорщини...» [3, с. 1174].

Внутрішньополітичні поразки ініціатора перебудови сприймались ліберальною частиною суспільства як перемоги демократії та дивним чином поєднувались у громадській думці із зовнішньополітичними перемогами, які, проте, негативно оцінювались ортодоксами. У Радянському Союзі М. Горбачова тихо ненавиділи спочатку як комуністичного лідера, а потім – усе голосніше – як політика, що «продався» Заходу. І це на тлі безмежного «горбачевізму» західних урядів і західної громадської думки.

Вибір 1985 року можна пояснити намаганням передової частини радянської номенклатури передбачливо очолити революцію «зверху» з метою запобігання революції «знизу». На думку Г. Дерлугьяна, «Класичні революції починалися загальним панічно наростаючим усвідомленням неадекватності старого режиму і його можливого ганебного провалу перед обличчям зовнішніх загроз ... Інакше кажучи, в історичній ретроспективі соціальні революції були потужними відповідями переможених країн на падіння їх світового статусу...» [4, с. 125].

Відчуваючи потребу дати відповідь на виклик часу, у 1985 році лідер комуністів, М. Горбачов, знайшов адекватний шлях вирішення радянських проблем – реформувати політичну систему на основі «ленінського курсу» та «соціалізму з людським обличчям». «Перестройка» – це революція сьогодні», як вважалось тоді...

Але йому довелось рухатись далі.

Логіка Радянського Політичного Процесу. Радянський політичний процес мав власну логіку. Вона була обумовлена реальним досвідом побудови держави в абсолютно унікальних історичних, ідеологічних, політичних та економічних умовах.

На думку Г. Дерлугьяна, «Уже в ході Громадянської війни Ленін заклав основи організаційної архі-

тектури СРСР: номенклатурний апарат, військово-планове господарство, національні республіки. Ці інститути забезпечували виживання СРСР протягом трьох поколінь. Вони ж СРСР і поховали ... Те, що рятувало в одну епоху, виявилося згубним в іншу» [4, с. 128].

Один із найвитонченіших критиків «реального комунізму» О. Зинов'єв слушно зауважив, що «...комуністичне суспільство повністю було пристосоване до системи управління, держава виростала з явищ комунальності та сама стала їхнім розвитком в масштабах цілої країни... держава перебрала усі ті функції, які в західних країнах виконують приватні підприємці та їхні контори, банки і всякого роду недержавні механізми самоорганізації [6, с. 9].

Протягом трьох генерацій «радянських людей» було сформовано й відповідну «картину світу». Остання будувалась на здобутках (реальних та уявних) радянського режиму у соціальній, ідеологічній, науковій, економічній сферах. А головне – у міжнародних відносинах. Ключове послання режиму полягало у тому, що радянський образ життя та комуністична ідеологія утворили з Росії, яка до 1917 року знаходилась на узбіччі світової історії та європейської цивілізації, одну з двох світових потуг. СРСР диктував свою волю не лише країнам-сателітам в усіх куточках світу, а й, без перебільшення, визначав хід світової історії. Ідея «Великої держави» утворювала «зону психологічного комфорту» для громадян, які потерпали від бідності, відсутності елементарних свобод та диктату авторитарних правителів.

При цьому, сталінський тип комуністичного режиму був волюнтаристським (сталіністи прагнули силою змусити народ робити те, чого хоче вище керівництво), а брежнєвський тип – пристосовницьким (брежнєвісти пристосовувались до рутинного процесу життя).

Епоха застою, коли «економіка була економною», правила геронтократія, що готувалась до «перегонів на лафетах» (яка почалась у грудні 1980 року, коли помер Голова Ради міністрів А. Косигін), водночас сформувала певні передумови для перебудови. Не останню роль у цьому відігравала особистість Л. Брежнєва, який «жив сам і давав жити іншим», віддаючи перевагу простим радощам життя, та не вдаючись до масштабних «чисток». Звичайно, ці «переваги» брежнєвізму, як типу керівництва, особливої ваги набували лише у порівнянні зі сталінізмом. Масові репресії відійшли у минуле, на політичну арену поступово виходили «діти XX з'їзду», формувались команди «консерваторів» та «реформаторів».

Сьогодні М. Горбачов каже, що у нього з'явилось відчуття дежавю – повторюються події часів Холодної війни, споруджуються нові стіни, посилюються нові вогнища напруженості [2]. Яка іронія долі!

У СРСР брежнєвського періоду з'явились «юмористы», сатиричні випади яких проти радянської влади із захватом сприймались як правлячою елітою (номенклатурою) так і суспільством. Один з найвідоміших з них, одесит М. Жванецький так описував сутність відносин між державою та народом (тут і далі цит. мовою оригіналу): «Отношения с родным пролетарским государством складываются очень изощренно. Пролетариат воюет с милицией, крестьянство – с райкомами, интеллигенция – с КГБ, средние слои – с ОБХСС... Мы отвернемся – они нас. Они отвернутся – мы их... Государство все, что можно, забирает у нас, мы – у государства. Оно родное, и мы родные... И государство не дремлет. Отошел от магазина на пять метров, а там цены повысились. От газет отвернулся – вдвое, бензин – вдвое, такси – вдвое, колбаса – вчетверо. А нам хоть бы что» [5].

Продовженню руху курсом «дорогого Ілліча» радянській номенклатурі заважав комплекс внутрішніх та зовнішніх факторів, серед яких слід відзначити падіння цін на нафту (з 1980 по 1986 рік ціна впала у шість разів) та ескалація гонки озброєнь за часів адміністрації Р. Рейгана. Як зазначав Г. Кісінджер (вже з позиції переможців): «Радянський Союз, незважаючи на всю свою військову потугу, був все ще досить відсталою країною. Попросту кажучи, Радянський Союз не був досить сильним або досить динамічним для виконання тієї ролі, яку призначили йому радянські керівники» [7].

На думку Г. Дерлугьяна, «...по суті радянська Росія була одним з перших і найбільших зразків диктатури розвитку, успішно вийшла на рівень індустріалізації середини XX століття, але там же і застрягла... Національні республіки були привчені до утриманства, а робітники просто гнали брак і спивалися від неробства. Панував загальний цинізм. Як дорого обійшлася нам брежнєвська інтерлюдія» [4, с. 137].

Принагідно знову згадаймо М. Жванецького, який написав: «...когда советский человек попадает в Америку... он окончательно сходит с ума... Количество магазинов, вещей и машин превосходит мыслимое. Что советского человека переворачивает до дна – американские гастрономы-супермаркеты. Там можно повеситься в начале, в середине и в конце. Пока Америка будет так жрать, хорошие отношения между нами невозможны» [5].

Брежнєвський застій лише загострив протиріччя радянського режиму. Так, економіка військового періоду з пріоритетом ВПК втратила мету, інертна партійна номенклатура за Брежнєва нарешті знайшла затишний «регламентований рай чиновника».

Ще раз процитуємо Жванецького, який дав влучну характеристику партійній номенклатурі у мініатюрі «В партії»: Они там в жару в шляпах и в галстуках, в темных костюмах... Любят собирать совещания у первого, где двести объясняют одному основные законы физики, экономики, химии, но это не помогает, и они опять разбирают: почем купил, где построил, как и с кем спал. Здесь они непревзойденные знатоки. Чтоб что-нибудь сказать народу, собирают специалистов, выслушивают, но повторить не могут. Вопросами торговли они занимаются со знанием дела, но наладить не могут» [5].

У цілому, «Подальше зростання радянського арсеналу не обіцяло зміцнення безпеки. Військові витрати досягли рівня, який перешкоджав будь-якому поліпшенню рівня цивільного життя... Комуністичні методи планування провалились, технологічний розрив із Заходом день у день збільшувався. Партія була корумпована і зневірена, молодь відверталася від комуністичної ідеології, громадяни, годовані самими пустими обіцянками, втрачали терпець. Радянське суспільство поглинала апатія...Війна в Афганістані, як і революційна боротьба в інших країнах світу, виявилася бездонною бочкою, радянська гегемонія у Східній Європі не давала дивідендів» [3, с. 1159].

Квінтесенція управління радянською політичною системою полягала у тому, що для реформування адміністративно-командної системи обов'язково потрібна команда «зверху». За влучним висловом Г. Дерлугьяна, «Командна система... потребує Головнокомандуючого» [4, с. 375]. М. Горбачов намагався опертись на «апарат» з метою його реформування. Досвід пострадянських країн, які свого часу пішли на радикальні реформи (Польща,

Литва, Латвія, Естонія, Грузія та ін.) переконує у думці, що для кардинальних реформ потрібна воля керівництва, уміння знайти союзників та підтримку серед великих суспільних груп. З «висоти» сьогодення ми розуміємо, що перебудова була приреченою на невдачу спробою дати команду номенклатурі реформувати саму себе та добровільно позбутись «теплих містечок». Саме тому, шлях «напівреформ», який обрав Горбачов, не дав результату. Горбачов вимагав великих спільних зусиль з боку різних груп (умовно – «реформаторів» та «консерваторів»), які мали протилежні інтереси щодо пере-будови командно-адміністративної системи, та мали на меті або її злам, або збереження радянського status-quo. Сучасники перебудови розуміли складність завдання, але сподівались, що Горбачову, як справжньому комуністу, вдасться «...Інтелектуальну перевагу Леніна-теоретика помножити на тверду, дійсно залізну волю, на політичну сміливість» [1, с. 243], що мало би сприяти поєднанню науки і мистецтва задля здійснення великого повороту в радянській політиці. На думку Н. Дейвіса, «Горбачов був віртуозним політичним тактиком, що влещував консерваторів і стримував радикалів... ігнорував наслідки ліквідації примусу в машині, яка не знала жодної іншої рушійної сили...» [3, с. 1160].

Вибір 1985 року та Парадокс «Перебудови». У перші роки правління М. Горбачов зосередився на вирішенні зовнішньополітичних проблем. «Стратегія Горбачова полягала у тому, щоб спершу ліквідувати притаманну «холодній війні» атмосферу страху і ненависті, в якій процвітала стара система, а потім, очистивши повітря, перейти до куди складніших проблем внутрішнього реформування...» [3, с. 1159]. Його план спрацював, а ідея роззброєння впала на підготовлений ґрунт.

З одного боку, на Заході досить впливовою була теорія «розрядки» (фр. – *detente*). Як зазначає Н. Дейвіс, *detente* – це дипломатичний термін найвитонченішої двозначності. «Для тих, хто цього прагне, він може означати «розрядку», або «період лагідної погоди». Але це французьке слово має ще одне значення: «цингель (курок) вогнепальної зброї». В контексті 1970-х років воно вочевидь означало зменшення напруги, певну розрядку... *detente* породив ще одну ілюзію, яка дістала назву «орнітологічної»... мовляв, поведінка комуністів залежить від доброї поведінки Заходу : неприхильні коментарі в західних столицях лише заохочуватимуть «яструбів»; доброта заохотить «голубок» [3, с. 1159].

З іншого боку, прихід до влади Президента Р. Рейгана дозволив позбутись цієї ілюзії і будувати гру з Горбачовим на іншій ілюзії – новому витку гонки озброєнь. Американська стратегія зводилась до того, що «...комуністи на доброту не відповідають... підвищення напруги у відносинах Заходу та Сходу – небезпечна гра, але це єдина стратегія, яка обіцяє успіх» [3, с. 1154].

І хоча у перші роки правління М. Горбачов, на думку Н. Дейвіса, скидався на «гранітну брилу» («у травні 1988 року він сприяв святкуванню тисячоліття православ'я в Києві в дусі російського націоналізму, який схвалив би й сам Сталін» [3, с. 1155]), але радянські люди побачили істотну зміну стилю керівництва і почули справді нову риторику.

Результатом зовнішньополітичних зусиль Горбачова став блискучий успіх. За кордоном СРСР, а надто у капіталістичних країнах «Горбіманія аж буяла» [3, с. 1156].

Перебудова почалась з тотальної критики минулих помилок радянського керівництва і розкриття правди в центральних ЗМІ. М. Горбачов виступив з викриттям негативних аспектів недавнього минулого (передусім – сталінізму), і, водночас, окреслив плани політичного повороту, спираючись на ідеї Леніна. Але Горбачову не вдалось просунутись далі на півзаходів як у економіці, так і у політиці. Дуже скоро стало зрозуміло, що для продовження реформ потрібно запровадження ринкових принципів в економіці, багатопартійності та урахування непартійних інтересів у політичному житті. Горбачов, незважаючи на поради економістів-реформаторів, барився із переходом на ринкові відносини, відкидав радикальні плани перетворень (що їх пропонували Г. Явлинський, Є. Гайдар та ін.). Він відмовився деколективізувати сільське господарство і десубсидувати ціни, відсував «на завтра» легалізацію приватної власності.

Як наслідок вибору шляху «перебудови» М. Горбачовим, планова радянська економіка фактично припинила функціонувати, а ринкова економіка ще не могла зародитись. Особливої гостроти набувало національне питання. З одного боку, Горбачов заохочував республіки формулювати свої вимоги щодо автономії та реального федеративного устрою Союзу, з іншого – відмовився їх виконувати. Розрив між реальним станом справ та деклараціями ставав дедалі більшим. Проголошені реформи соціалістичної системи, утворення кооперативів, якісні зміни в усіх сферах, впровадження змагальності у політичне життя залишались на словах. Горбачев: «...потрібно нове мислення, потрібно подолати образ думки, стереотипи і догми, успадковані від минулого, що пішло... Можна сказати, ми вистраждали нове мислення, яке покликане ліквідувати розрив між політичною практикою і загальнолюдськими морально-етичними нормами» [1, с. 5].

Отже, у 1991 році Горбачов опинився у досить двозначній ситуації. «Попри славу ліберала на Заході, він залишався переконаним комуністом, що прагнув гуманізувати систему, вдихнути в неї нове життя» [3, с. 1160]. Головним було те, що він не хотів руйнувати радянську систему. Горбачов волів зосередитись на процесі, а не на результаті, обстоюючи демократизацію, а не демократію.

Він сподівався, що гласність (свобода слова) дозволить вивільнити історичний потенціал комунізму, який пригнічувався через незліченні помилки комуністичного керівництва (усіх вищих керівників, окрім Леніна). Така критика вибивала ґрунт з-під ніг у самих радянських керівників та зрештою призвела до втрати суспільної довіри.

Але не тільки. Позиція Горбачова полягала у необхідності повернення до моделі «справжнього, ленінського соціалізму». Тобто, на переконання апологетів перебудови, одразу після дефектного (реального) соціалізму можна побудувати справжній, ленінській соціалізм.

До речі, це уявлення, характерне для волюнтаристського типу політичного керівництва, не вдалось подолати й донині. Час від часу декларується можливість порівняно швидкого переходу до демократії під керівництвом правильних людей – «реформаторів». Для того, аби переконатись в історичній та політичній спорідненості сучасної української ситуації та вибору останнього генсеку, слід подивитись на порядок денний реформ Горбачова, які він назвав «*перестройкой*». Політична програма Горбачова включала демократизацію, розвиток парламентаризму, місцевого самоврядування, увагу влади до громадської думки, підвищення якості державного управління, гарантії прав людини та політичну культуру, що базується на загальнолюдських морально-етичних цінностях.

Ця програма у свої основних положеннях є цілком співставною з порядком денним реформ у пострадянських країнах. Для збільшення «ефекту присутності» (та відсутності реформ за вищезгаданими напрямками), пропоную до уваги читачів роздуми соціолога Ф. Бурлацького. Вони датуються 1988 роком і присвячені академічному простору. Зокрема, Ф. Бурлацький вважає, що удосконалення системи радянської освіти потребує «зміцнення зв'язку суспільних наук з усією системою соціального управління і організації життя суспільства… Багато що залежить від вдосконалення організації наукової праці. Наприклад, підраховано, що провідні фахівці витрачають від однієї третини до половини свого робочого часу на засідання. 20, а то і 30 членів тієї чи іншої вченої ради витрачають сотні годин на заслуховування дисертацій. Причому тільки кілька членів ради – фахівці з теми – беруть участь у дискусії. Але технологічний прогрес вимагає точних експертних оцінок з боку професіоналів – не кількістю, а якістю» [1, с. 264].

До 1991 року М. Горбачов припинив «Холодну війну», відкрив кордони. У Союзі була справжня свобода слова та пройшли перші вільні вибори. Він знову опинився перед вибором: здійснювати ліберальні економічні реформи та рухатись до демократичної політичної системи, або продовжувати модернізацію радянської системи. Але Президент вирішив рухатись власним курсом, продовжуючи перебудову, як третій шлях між «реальним комунізмом» та демократією. Він намагався в рамках комуністичної ідеології та радянської «картини світу» здійснити зміни економічних і господарських механізмів країни для забезпечення політичного розвитку та економічного зростання.

У той час М. Горбачов стверджує, що Радянський Союз відданий справі будівництва комунізму (передового суспільного ладу), і тому відкидає усі спроби капіталістичного Заходу змінити радянську політичну систему. З іншого боку, перебудова повинна «посилити» комунізм в країнах Східної Європи, змінити політичне і військове мислення імперіалістичного Заходу і, в кінцевому рахунку – перебудувати весь світ на основі справжнього комунізму. Як виявилося згодом, започаткувавши відкритість радянського суспільства і діалог між двома політичними антиподами (комунізмом і капіталізмом) перебудова розчистила місце для домінування капіталістичної системи.

Ініціатори перебудови як філософського, політичного і соціального проекту недооцінили той факт, що незважаючи на риторику «розрядки», в світі ідеологічної, політичної та економічної конкуренції у них залишився могутній противник, розташований за межами комуністичної реальності. Мова йде про демократичний проект. Можна стверджувати, що перебудова – це світанок демократії, але вона закінчується там, де починається справжня демократія.

Дійсно, М. Горбачов претендував на оновлення комуністичного режиму, який так і не досяг величі, та навіть під час тріумфів не дуже турбувався про громадян, їх свободу та добробут. При цьому, у генсека не було інших ідей, крім тих, які він запозичив у західній традиції, та й «…не було інших засобів, крім західних грошей» [9, с. 556].

На думку Д. Фурмана «… до перебудови ми прийшли з дуже чітким невдоволенням нашою суспільно-політичною системою, більш-менш ясними суспільно-політичними ідеями (демократія, ринок та ін.) і практично без будь-яких спроб систематичного історико-філософського обґрунтування цих ідей» [8, с. 298].

Перебудова опинилась між двома «картинами світу» – радянською та демократичною. Нездатність лідерів перебудови «*надати сенс*» політичним перетворенням, відмінний від характеристик радянського та західного політичного процесу, мала наслідком крах Союзу. «Кінець комунізму настав у силу збігу обставин. Те, що відбулось потім, також не дуже-то визначалося цілеспрямованими діями» [9, с. 13].

На думку Д. Фурмана, «Перебудова – заключний етап життя нашої тоталітарної системи, перехід від її «старіння» до агонії смерті. Перебудова доводить до логічного кінця тенденцію до лібералізації, яка позначилася ще в 50-і роки, і переводить її в потенційно нову якість – у свідоме відкидання нашої тоталітарної системи в цілому і в боротьбу за побудову нового, демократичного суспільства» [8, с. 313].

Висновки. Більшість із проблем, які М. Горбачов намагався вирішити за допомогою «перестройки» знаходяться на порядку денному сучасних реформаторів. Отже, вибір на користь демократії доведеться робити нинішньому та прийдешньому поколінням. І дуже важливо розуміти причини поразок. Світанок демократії у посткомуністичних країнах був затьмарений хмарами: радянською адміністративно-командною системою, патерналізмом переважної більшості суспільства, помилками керівництва. Демократизація продовжується у пострадянському тумані, але – будемо оптимістами – і до закату демократії ще далеко. Час є, але він спливає.

Перебудова стала символом половинчастості у політиці. Актуальність «Перебудови» для сьогодення полягає у тому, що уроки «поразок» останнього генсека не засвоєні ані політичним класом, ані суспільством. Історичні виклики, які не знаходять адекватної відповіді у політичній площині протягом значного часового відрізку утворюють нові небезпечні «лінії розколу» у суспільстві, призводять до збройних протистоянь та військових конфліктів. Вартість помилок зростає, як вона збільшувалась для Горбачова від 1985 до 1991 року.

Країна, що зупиняється на шляху до демократії, залишається у Третьому світі. Це переконливо продемонстрував вибір Горбачова, який досить швидко підвів СРСР до очікування змін. Але у 1991 році останній генсек потрапив у пастку: «… репресивно-стримуючі механізми перестали працювати, а заохочувальним механізмом раніше залишалися центральний бюджет і система державного постачання, які прийшли в повний розбрат через лавину вимог на тлі невдалої кон'юнктури енергетичних ринків… Демократизація втратила сенс – що демократизувати, якщо державність впала і розтягнули на вотчини, економіка й освіта скотилися в Третій світ» [4, с. 138].

М. Горбачов створив модель перетворень, у якій намагався поєднати радянську модель «реального комунізму» із електоральною демократією та свободою слова. Він обрав відразу два шляхи: комунізм та демократію, нове і старе мислення. Радянська школа керівництва вчила, що не можна діяти за принципом «або – або». Ці принципи «*Old school*» проявлялась потім у діяльності Л. Кравчука та Л. Кучми, відчутними вони є й сьогодні.

Перебудова стала Великим епізодом світового політичного процесу. Вона дала чітку та однозначну відповідь на питання: «Чи існує третій шлях?». Поразка перебудови означала, що вибір посткомуністичного політичного класу та суспільства у цілому обмежений двома альтернативами. Він полягає *або* у демократії, *або* у авторитаризмі. Але питання : «Чи переможе демократія вже у цей час, або нам належить пройти ще один тоталітарний «спазм»?» – залишається відкритим.

Список літератури:

1. Бурлацкий Ф.М. Новое мышление: Диалоги и суждения о технологической революции и наших реформах. – М. : Политиздат, 1988. – 334 с.
2. Горбачов М. Глубинная причина украинского конфликта – в распаде СССР [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/ideas/2015-01-12/8_gorbachev.html
3. Дейвіс Н. Європа : Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. – К.: «Основи», 2006. – 1464.
4. Дерлугьян Г. Как устроен этот мир. Наброски на макросоциологические темы [Текст]. М.: Изд-во Института Гайдара, 2013. – 384 с.
5. Жванецкий онлайн. Сочинения Михаила Жванецкого [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://odesskiy.com/zhvanetskiy-tom-3/ja-igraju-ameriku.html
6. Зиновьев А. Посткоммунистическая Россия: Публицистика 1991-1995 гг. / А. Зиновьев. – М.: Республика, 1996. – С. 368.
7. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М., 1997.
8. Фурман Д. Избранное / Д. Фурман. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2011. – 336 с.
9. Фюре Ф. Прошлое одной иллюзии / Ф. Фюре. – М. : Ad Marginem, 1998 . – 639 с. – (Б-ка Московской школы полит. исследований).
10. Яковлев Д.В. Опоненти демократії: роль «партії влади» та медіакратії у пострадянській політиці [Текст] / Д.В. Яковлев // Молодий вчений. – 2014. – № 9.
11. Яковлев Д.В. Вибір київського князя: спадок, випадок, доля? [Текст] / Д.В. Яковлев // Молодий вчений. – 2015. – № 5.

Яковлев Д.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

РАССВЕТ ДЕМОКРАТИИ: ДВА ВЫБОРА И ТРИ КОНВЕРТА ПОСЛЕДНЕГО ГЕНСЕКА

Аннотация
В политологическом эссе продолжаются размышления о сущности феномена политического выбора, его альтернатив и ограничений в исторической ретроспективе и в современных условиях, начатые автором в предыдущих номерах журнала «Молодой ученый» [См. изд .: 10; 11]. Тема данного эссе – выбор М. Горбачева. Этот политический выбор не только вызвал «рассвет» демократии на постсоветском пространстве. Выбор «последнего генсека» КПСС убедительно показал, что третьего пути между демократией и авторитаризмом не существует. Современный украинский политический класс должен осознать это и сделать рациональный выбор в пользу демократии.
Ключевые слова: демократия, политический выбор, «перестройка», постсоветское политическое пространство, рациональный выбор.

Yakovlev D.V.
National University "Odessa Law Academy"

DAWN OF DEMOCRACY: TWO CHOICES AND THREE ENVELOPES OF THE LAST GENERAL SECRETARY

Summary
This political article reveals the speculations on the essence of the phenomenon of political choice, its alternatives and constraints historically and in modern conditions. The theme of this essay is the choice of M. Gorbachev. This political choice caused not only the “dawn” of democracy in the post-Soviet space. The choice the last general secretary of CPSU convincingly showed that there is no third way between democracy and authoritarianism. The modern Ukrainian political class must realize this and make a rational choice in favour of democracy.
Keywords: democracy, political choice, “perestroika”, post-Soviet political space, rational choice.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 655.5 + 338.27

ФОРСАЙТИНГ У ВИДАВНИЧОМУ ЛАНДШАФТІ УКРАЇНИ

Зелінська А.А.
Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто функціонування форсайтингу у діловій культурі суб'єктів видавничої діяльності України на основі експертного опитування видавців-практиків. Також здійснено аналіз даних про застосування форсайт-методик в діяльності сучасних українських видавництв. За результатами аналізу запропоновано орієнтовну схему застосування форсайтингу для розвитку інноваційної діяльності у видавничій сфері України.
Ключові слова: форсайтинг, інноваційне планування, стратегування видавничої діяльності, українські видавництва, форсайтингові схеми.

Постановка проблеми. Сучасна ситуація на видавничому ринку України кидає нові виклики видавничим структурам. Стабільності і динамічного розвитку не гарантовано нікому з них. Така ситуація потребує кваліфікованих експертних розумінь, фокусування на реальних, прогнозованих проблемах і стратегічно успішних проектах, спроможних забезпечити виживання і розвиток. Значною мірою видавцям може стати у пригоді застосування форсайтингових технологій стратегування видавничої діяльності. Видавництва, щоб зменшити ступінь невизначеності і ризику, а також забезпечити концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямах розвитку, починають використовувати деякі механізми форсайтингу у своїх проектах. Зосередження наукового дискурсу на різноманітних аспектах вростання у видавничу практику форсайтингових технологій сприятиме динамізації життєдіяльності видавництв і видавничої галузі, що актуалізує пропоновану розвідку.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні напрацювання зарубіжних науковців із проблем форсайтингу (А. Соколова, А. Ланских, П. Бішоп, Б. Мартін, І. Кукліна), хоч торкаються здебільшого загальних теоретичних засад форсайтингу, дають підстави вважати цей метод управління змінами актуальним для використання в сучасній видавничій практиці. В Україні наукового опрацювання форсайтингових можливостей у видавничої галузі досі не було.

У пропонованій розвідці форсайтинг розглянуто як процес конструювання бачення майбутнього, для якого характерні пошук шляхів впровадження довгострокових змін у діяльності суб'єкта видавничого бізнесу, планування та прийняття рішень, спрямованих на розвиток його інноваційного потенціалу.

Мета і завдання. Головною ***метою*** роботи є пошук шляхів застосування форсайтингу як платформи для інновацій у видавничій галузі України. З огляду на мету було поставлено такі ***завдання***: здійснити опитування видавців щодо стратегічного планування їхньої діяльності; проаналізувати використання технологій форсайтингу на українському видавничому ринку; розробити схему (проект-модель) застосування форсайтингу для розвитку інноваційної діяльності суб'єктів видавничої сфери України.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні засади форсайтингу, розглянуті у працях Б. Мартіна [3] та І. Кукліної [2], дають підставу стверджувати, що форсайтинг може бути успішно використаний у видавничому бізнесі. Для формування цілісного уявлення про його місце в діловій культурі суб'єктів видавничої діяльності сучасної України було сформовано соціологічну вибірку із фахівців-практиків, відповіді яких на сукупність розвідувальних питань дали змогу з'ясувати роль стратегічного планування в діяльності українських видавництв і гостроту потреби у форсайт-технологіях при впровадженні інноваційних змін у їхній роботі. У процесі дослідження було здійснено збір емпіричних даних методом опитування представників дванадцяти українських видавництв: «Клуб Сімейного Дозвілля», «А-ба-ба-га-ла-ма-га», «Видавництво Старого Лева», «Дуліби», «Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», «Урбіно», «Астролябія», «Дискурсус», «CLASSICA», «Комора», «Либідь» і «Музична Україна». Вибір респондентів зумовлений прагненням охопити видавничі структури, різні за формою власності, масштабом діяльності, тематикою видань, географічним розташуванням.

Основну увагу в анкеті було відведено питанням стратегічного планування, реформування діяльності і стратегіям змін. Майже всі респонденти стверджували, що мають стратегічний план розвитку. Лише представник недавно заснованого видавництва «Дискурсус» зізнався, що ще не має такого плану, але прагне створити його найближчим часом. Загалом, відповіді на питання анкети свідчать про розуміння українськими видавцями важливості стратегічного планування та побудови інноваційних стратегій, вдночас дають привід сумніватися, що справді видавці приділяють достатню увагу стратегічним аспектам своєї діяльності.

Опитування мало також на меті з'ясувати алгоритм кардинальних реформувань у видавництвах, наскільки передбачувано і сплановано відбувалися зміни в їх діяльності. Контекстуальним тлом опитування було переконання-гіпотеза, що більшість видавництв час від часу (під тиском зовнішніх обставин чи на основі бачення нового майбутнього) реформує свою діяльність, змінює вектор руху, робить це продумано і цілеспрямовано. Як зауважив В. Теремко: «Тотальні зміни умов діяльності потребують бачення, конструювання та використання інноваційних моделей та пробивних стратегій. У цих стараннях однаково затребувані якісна думка та ефективна дія, збереження основоположного і ціннісного, креативне руйнування і творення нового як розвиток традиції» [4, с. 4]. Відповіді респондентів підтвердили гіпотезу: зазвичай зміни в їхній діяльності відбувалися заплановано та передбачувано. Це наштовхує на думку, що українські видавці готові до впровадження інноваційного стратегічного планування та форсайтингових технологій у свою діяльність. Більшість із них не лише рухається по чітко спланованій траєкторії, а й намагається відповідати на виклики середовища. Лише три видавництва зазначили, що стараються уникати незапланованих випадковостей, інші не ігнорують у своїй діяльності багатообіцяльних випадковостей

© Зелінська А.А., 2015

та вважають їх невід'ємним елементом планування і здійснення справ. Така позиція видавців сприятлива для впровадження форсайтингових технологій у планування їх діяльності, адже форсайтинг допомагає побачити і незаплановані чинники зовнішнього середовища й ефективно використати їх.

Результати опитування складають виразну картину сучасних реалій видавничої дійсності і наводить на думку, що українські видавці вправно використовують деякі можливості форсайтингу, намагаються впроваджувати інновації, на їх основі виживати і розвиватися в конкурентному середовищі, проте роблять це несистемно, «навмання», орієнтуючись здебільшого на досвід та інтуїцію. Такий підхід не може забезпечити значних результатів і явно уступає стратегічно спланованій діяльності.

Сучасним видавцям бракує знань про форсайтингові технології і методи ефективного їх впровадження. Поодинокі спроби на цьому поприщі не дають сподіваних результатів через відсутність досвіду і теоретичну неоснащеність для такої діяльності. У стратегічному плануванні їм не вистачає розуміння принципів використання форсайт-технологій у практичній діяльності.

Дослідження методів і технологій форсайтингу, а також практичних ситуацій використання форсайт-методик у діяльності сучасних українських видавництв дає підстави змоделювати опорну схему розгортання форсайт-практик для підвищення інноваційного потенціалу.

Умовно роботу над форсайт-проектом можна структурувати на шість етапів, кожен з яких може змінюватися залежно від розміру видавництва та його спрямованості.

Вибір об'єкта форсайтингу. Перший етап полягає у з'ясуванні об'єкта форсайтингу для конкретного проміжку часу. Форсайтинг можна здійснювати для сфери діяльності і для конкретного видавництва. Лише визначивши об'єкт форсайтингу, видавець може чітко окреслити сферу докладання зусиль. Таке усвідомлення допомагає працювати більш ефективно та злагоджено всьому колективу.

Об'єктом форсайтингу може бути напрям інноваційного розвитку (наприклад, випуск інтерактивного електронного видання), розвиток видавництва загалом (відкриття філій, розширення сфер діяльності), а також розвиток системи збуту товару чи маркетингових програм видавництва.

З'ясування істотних умов. Наступним після вибору об'єкта є етап з'ясування істотних умов – кількісного вираження цільових показників майбутнього, які водночас відображають і якісні зміни. Початку роботи над новим проектом передує бачення його доцільності і зумовлених ним змін.

Цільовими показниками майбутнього у видавничій сфері можуть бути зміни в продажах продукції, читацького попиту на конкретний її вид, випуск нових видавничих продуктів, а також внутрішні показники видавництва, наприклад збільшення продуктивності редакційної діяльності, переналагодження роботи усіх ланок редакційно-видавничого процесу. Чіткість окреслення істотних умов приносить помітніші результати.

Створення карти сфери. Третім етапом форсайтингу у видавничій діяльності може бути формування карти сфери. Комплексна карта видавничої сфери включає в себе: визначення зацікавлених сторін; пошук експертів у питаннях реорганізації роботи видавництва; вибір методів форсайтингового дослідження.

Відповідальний та аргументований підхід до визначення кола зацікавлених сторін допоможе видавцеві успішно використати всі можливості експертного середовища. Залежно від інноваційного проекту до обговорення можуть бути залучені різні зацікавлені сторони (читачі, потенційні читачі, редколегія, маркетологи, автори, державні структури, конкурентні видавництва тощо). Коло зацікавлених сторін значно ширше за коло осіб, які приймають рішення. Наприклад, рішення про випуск інтерактивної книги приймають члени редколегії, а зацікавленими сторонами можуть бути також потенційні читачі книги, власники фірм, що виробляють електронні пристрої для їх зчитування тощо.

Важливим пунктом створення карти сфери є пошук експертів, які знаються на об'єкті форсайтингу і спроможні допомогти видавцеві реорганізувати роботу над впровадженням інновацій. Такими експертами можуть бути запрошені видавці, бізнесмени з інших галузей, антикризові менеджери, а також найбільші із зацікавлених сторін, здатні відстоювати свою думку в експертному середовищі. Крім цього, до експертного середовища можуть входити також прогнозисти та футурологи, чия робота напряму пов'язана із передбаченням майбутнього.

Вибір методів форсайт-дослідження залежить від кількості експертів, а також від очікуваного результату. Серед методів, які можуть бути застосовані, – експертні та громадські панелі, мозковий штурм, виокремлення критичних технологій, ігрове та імітаційне моделювання, аналіз глобальних трендів. Найпродуктивніше – одночасне застосування кількох методів.

Формулювання майбутнього. Наступний етап видавничого форсайтингу – створення альтернативи майбутнього. Він полягає у виокремленні доступних для прогнозування тенденцій, зон невизначеності та формулювання можливих сценаріїв.

На цьому етапі розробка альтернативи майбутнього може базуватися на аналізі тенденцій видавничого ринку, прогнозуванні наступних кроків та розрахунку можливих варіантів розвитку майбутнього видавничої сфери і конкретного видавництва. Вивчення міжнародного досвіду реалізації подібних інновацій, тенденцій розвитку українського і світового видавничого ринку допоможе орієнтуватися у ризиках та можливостях галузі. Також форсайтинг передбачає визначення слабких і сильних сторін видавництва на етапі актуального буття та на етапі впровадження інновації. Це необхідно для виявлення ймовірних шляхів розвитку подій при застосуванні конкретних схем роботи.

Втілення дорожніх карт. Ключовим із запропонованих етапів форсайтингу для видавничої структури є розроблення дорожніх карт і втілення їх у життя. Дорожні карти є найоптимальнішим вибором серед різноманітних методик форсайтингу, адже вони дають змогу сформувати інформаційну базу інноваційного розвитку видавництва шляхом стратегічного планування [1].

Дорожні карти можуть бути кількох типів. Найперше, це продуктово-технологічні дорожні карти, які передбачають послідовність кроків для виведення на ринок нового інноваційного видавничого продукту чи нової технології його збуту і просування. Крім них, у рамках інноваційної діяльності також можливі корпоративні дорожні карти. Їх розробляють для допомоги видавництву зробити стратегічний вибір на шляху свого розвитку. Карти такого типу спрямовані на визначення слабких і сильних сторін видавництва та розробки способів реорганізації його діяльності у всіх клю-

чових ланках. На найвищому рівні розробляють галузеві дорожні карти, в яких вказують вектор очікуваного розвитку видавничої галузі регіону чи країни загалом. Такі дорожні карти видавництво може використовувати для аналізу свого місця в загальній системі видавничої галузі та розробки стратегій розвитку.

Втілення дорожніх карт у життя полягає у зміні стратегії видавництва відповідно до прописаних в карті дій. Наскільки воно було вдалим, можна буде з'ясувати на завершальному етапі форсайтингу.

Аналіз і контроль. Заключний етап форсайтингу полягає в аналізі отриманих результатів. На цьому етапі звернення до тих істотних умов, які видавець виокремив на другому етапі, допоможе з'ясувати, наскільки успішним було виконання форсайтингу.

Під час завершального етапу відбуваються порівняння очікуваних результатів із досягнутими та аналіз, на якій стадії було витрачено найбільше зусиль і ресурсів. Такий аналіз сприятиме розумінню правильності прийнятих рішень та уникненню помилок під час наступних форсайтингових досліджень. Результати завершального етапу зможуть стати підґрунтям для проведення нового ефективнішого форсайтингу.

Висновки і пропозиції. Під час дослідження було проведено опитування видавців-практиків, яке дало змогу з'ясувати наскільки вони готові до впровадження форсайтингу у свою діяльність. В опитуванні взяли участь дванадцять українських видавництв різного розміру та спрямування, що можуть репрезентувати загальну картину сучасного видавничого ринку України. Вони дали відповідь на дванадцять запитань, що стосувалися стратегічної діяльності видавництва, залучення експертів до роботи над інноваційними проектами, а також складнощів роботи у сучасних мінливих умовах.

Відповіді підтвердили частину очікувань, сформованих на основі вивчення джерел, присвячених проблематиці форсайтингу, а також спростували деякі з них. Основним результатом опитування став висновок, що українські видавці вже почали впроваджувати деякі методи форсайтингу на практиці, проте їм бракує теоретичних знань в цьому предметі, а також якісних схем застосування форсайтингу в Україні.

На основі отриманих результатів було змодельовано орієнтовну схему втілення форсайтингу у видавничу сферу. Схема складається із шести базових етапів (вибір об'єкта форсайтингу, з'ясування істотних умов, створення карти сфери, формулювання майбутнього, втілення дорожніх карт, аналіз та контроль), кожен з яких може бути видозмінений залежно від потреб конкретного видавництва. Застосування такої схеми допоможе видавцям успішніше здійснювати стратегічне планування інновацій задля підвищення конкурентоспроможності на ринку.

Перспектива подальших наукових розвідок полягає у поглибленні вивчення шляхів застосування форсайтингу у плануванні і впровадженні видавничих інновацій.

Список літератури:

1. Garcia M. L. Fundamentals of Technology Roadmapping [Electronic resource] / M. L. Garcia, O. H. Bray // Sandia National Laboratories: [web-site]. – Electronic data. – New York : 2015. – Mode of access: http://www.sandia.gov/PHMCOE/pdf/ Sandia'sFundamentalsofTech.pdf (last updated: 15.05.2015). – Title from the screen.
2. Куклина И. Форсайт как инструмент активного исследования и формирования будущего [Электронный ресурс] / RusRev. – Электрон. данные. М., 2010. – Режим доступа: http://www.rusrev.org/content/review/default.asp?shmode=8&ida=1759&ids= (дата обращения: 15.05.2015). – Загл. с экрана.
3. Martin B. Technology foresight in a rapidly globalizing economy / Ben Martin // Invited Presentation at the International Conference on 'Technology Foresight for Central and Eastern Europe and the Newly Independent States', Vienna, Austria, 4-5 April 2001.
4. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця : практичний посібник. – 2-ге вид., стереотипне. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 560 с. (Серія «Бібліотека видавця, редактора, автора»).
5. Теремко В. Видавництво – XXI. Виклики і стратегії : монографія / Василь Теремко. – К. : Академвидав, 2012. – 328 с. – (Серія «Монограф»).

Зелинская А.А.
Институт журналистики
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ФОРСАЙТИНГ В ИЗДАТЕЛЬСКОМ ЛАНДШАФТЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрено функционирование форсайтинга в деловой культуре субъектов издательского дела Украины на основе экспертного опроса издателей-практиков. Также проведено анализ собранных данных о практических формах использования форсайт-методик в деятельности современных украинских издательств. По результатам этого анализа предложена ориентировочная схема использования форсайтинга для развития инновационной деятельности в издательском деле Украины.
Ключевые слова: форсайтинг, инновационное планирование, стратегирование издательской деятельности, украинские издательства, форсайтинговые схемы.

Zelinska A.A.
Institute of Journalism
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FORESIGHTING ON THE PUBLISHING LANDSCAPE OF UKRAINE

Summary
The article deals with the functions of foresighting in business culture of subjects of publishing in Ukraine based on pole research. As a result of the expert survey of publishers the scheme of foresighting was modeled the application of the foresighting in development innovative publishing strategies in Ukraine.
Keywords: foresighting, innovations planning, strategy of publishing business, Ukrainian publishers, forsighting schemes.

УДК 316.77:005.322:17.021.2

ПЕРСОНАЖ ТА РЕЙТИНГ: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОВПЛИВУ

Рогова Т.А.
Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Здійснено аналіз процесу формування рейтингу в аудиторії сучасних інформаційно-розважальних телепрограм та виведено формулу рейтингформувального елементу в іміджі ведучого. Окрім того окреслено типові помилки у формуванні високого рейтингу. Для підтвердження висунутих гіпотез наводяться приклади серед ведучих українського телевізійного поля.
Ключові слова: ведучий, імідж, рейтинг, телебачення.

Постановка проблеми. Інформаційно-розважальне мовлення в основному зорієнтовано на молодіжну аудиторію, яка на сьогодні в Україні визначається показником від 14 до 35 р. Успіх ведучого очевидно пов'язаний з успіхом проекту, але при цьому на плечі ведучого (модератора) лягає більша відповідальність; він має зрозуміти, «...що молодіжну аудиторію підкорює інтелектуал із швидким розумом, кмітливістю; людина спостережлива, небайдужа, пряма, щира, об'єктивна, смілива – сильна особистість з розвиненим почуттям гумору; з приємним, добре поставленим голосом, чіткою дикцією; із доступною мовою, але багатим словниковим запасом і знанням іноземних мов» [10, с. 16]. Важлива позиція щодо знання іноземної мови актуальна і на сьогодні. Згідно результатів методу спостереження вправне володіння іноземними мовами у ведучих відсутнє. Виключення складають К. Осадча та О. Фреймут знаннями англійської, французької та польської мов.

Часто спостерігаємо коментарі та спічі запрошених іноземних ведучих-експертів, репліки яких перекладають українською. Натомість помітна тенденція – ведучі використовують англомовні слова, які можна замінити українськими, проте саме автентичне звучання додає певного молодіжного відтінку: *мейнстрім* (актуальна тенденція), *лайк* (показники уподобання фотографій у мережі), *нет* (мережа), *флешмоб* (незаплановане дійство), *фешн* (мода, стиль), *фоловери* (підписники у соціальній мережі), *коуч* (тренер).

Аналіз останніх джерел і публікацій. Існуючі наукові розвідки телевізійного поля підтверджують проблему особистостей та їх впливу на аудиторію, про що у своїх роботах вказують вітчизняні та зарубіжні дослідники В. Бабенко, В. Гоян, І. Пенчук, С Муратов, І. Ніколаєску, Н. Перелигіна та інші. Проте на сьогодні тема залишається наскрізною: потребує подальших наукових досліджень та практичної реалізації чітко сформованої моделі для роботи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Існуючі наукові розробки дозволяють оцінювати вже сформований рейтинг, проте вважаємо, що математичний розрахунок найбільш ефективної моделі заздалегідь дозволить суттєво змінити кількісно-якісні показники в роботі екранних мовців та стане корисним практикуючим продюсерам, редакторам, режисерам.

Мета статті – виділити з-поміж інших ефективний механізм налагодження віртуального діалогу між ведучим та аудиторію, уникаючи «ефекту центрифуги» та описати формулу формування рейтингу.

Виклад основного матеріалу. Можливість телебачення створювати видовище є важливим моментом у формуванні високого рейтингу персонажу. На цьому аспекті взаємовпливу наголошує О. Шандаренко: «З реального енвайронмент стає віртуальним, внаслідок цього його енергетика і здатність активно впливати на глядача суттєво посилюються» [15, с. 12]. Про правильну якісно-кількісну тенденцію у подачі інформації мас-медіа говорить Ю. Фінклер: «Сучасні критерії оцінки діяльності головним чином повинні визначитися цінністю інформації, а не кількістю її видач аудиторії» [14, с. 180]; тому важливо інформаційно виважено наповнювати кожний спіч екранних мовців.

Інколи ідеальні параметри зовнішності та мовної поведінки не є гарантом високого рейтингу, а навпаки, мовні девіанти стають невід'ємним елементом у формуванні успішного образу екранного персонажу, адже «телевізійний образ – це ланцюг знаків, основою для творення яких є думки, емоції, почуття, смаки» [1, с. 8]. Наприклад, футборльний коментатор І. Циганик («Мегаспорт») говорить в ефірі занадто швидко, перенасичуючи

© Рогова Т.А., 2015

свій текст емоціями. Незважаючи на це до 2006 р. журналіст був одним із головних коментаторів країни(внутрішні ігри, Євро-2004 та ЧС-2006). Це не єдиний приклад успішності девіантних ознак. Журналіст «Футболу» А. Франков використовував у своїй роботі занадто агресивні висловлювання, у тому числі і декілька разів ненормативну лексику, хоча був при цьому одним з фаворитів київського «ультрасу» у коментуванні матчів за участю столичного «Динамо».

Цікавим підходом у розгляді взаємодії іміджу та рейтингу відрізняються послідовники Дж. Міда, які «величезну увагу приділяють проблемам символічної комунікації», тобто соціальній взаємодії, яка відбувається за допомогою символів» [13, с. 156]. Це ще раз підтверджує гіпотезу про те, що рейтинг телевізійного персонажа будується саме на основі образу-символу в уяві глядачів за допомогою візуальних та аудіозасобів, і завдяки їм так само змінюється.

Методом «спроб та помилок» можна назвати роботу І. Блохіної, яка була співведучою О. Денисова в проекті «Великий футбол» у 2012 р. під час Євро-2012 (ТРК «Україна»). Її телегенічне обличчя, наявність форми національної збірної не допомогли починаючій ведучій не лише наблизитися до рейтингу колеги, але і сформувати свій солідний іміджевий портрет. Неодноразово її робота піддавалась критиці журналістів, продюсерів та учасників комедійної студії «Квартал-95». Зокрема негативно глядачі сприйняли манеру вітатися «И я Ириша Блохина», що не відповідає статусу ведучої телепрограми, загальній концепції ефіру, тематичному контексту програми, зрештою її віку.

У порівнянні з екранним колегою О. Денисовим ведуча «губилася»: не ставила гострі та провокаційні питання гостям у студії, а часом взагалі мовчала більшу частину ефіру. Говорячи про емоційний фон телевізійного персонажу, наголосимо на занадто спокійному характері, що не притаманний футбольним змаганням, відсутність належних знань у коментуванні гри та емоційну невиваженість. Мова йде про ефір від 19 червня 2012 р., коли програма почалась одразу по завершенню матчу між збірною Англії та України. Ведуча вже на початку не змогла стримати сльози та вимовити вітання глядачам. Після вимушеної рекламної паузи І. Блохіна з'явилась на екрані сумною, але вже не плакала.

Згадаємо ще один приклад непродуктивного іміджу в контексті окремої телепрограми. Ю. Горбунов у проекті «Краса по-українськи» не відповідав своїй вже звичній ролі. Зокрема під час епізодів, присвячених кастингам дівчат в сільській місцевості, ведучий дозволяв собі такого роду коментарі: *«Ану покажи що ти сексвумен, а не якась сільська дівка»* [4]. Підкреслимо, що вульгарність та надмірна еротичність, які вимагали продюсери, справили негативний ефект на загальний рейтинг програми, активізували ряд критичних матеріалів у пресі та, крім того, негативно позначилась на образі ведучого. Ю. Горбунов у контексті цього проекту, сформував негативний персональний імідж, у т. ч. і за рахунок участі у різних проектах одночасно. Такий момент викликав у глядача *«ефект цинтрифуги»* (визн. авт.) – процес, коли аудиторія губиться, який саме проект зараз в ефірі, чому він присвячений, які умови участі тощо.

Емоційних помилок припускалась ведуча проекту «Фермер шукає дружину» на каналі СТБ (2012, 2013 рр.) І. Борисюк, яка на екрані виглядала неприродньою, часто грала роль «феї», допомогаючи головним учасникам проекту визначатися з кандидатурами, а через хвилину прощалась та виходила з кадру, майже перериваючи хід розмови.

Важко не погодитися з тим, що «...образ телеведучого формується у взаємодії з аудиторією, що спонукає розвиватися й підтримує його. Імідж телевезірки – це частина міфологічного світогляду аудиторії. Проте глядач може добре сприйняти лише той образ ведучого, який поданий у яскравих характеристиках...» [3, с. 151-152]; тому можемо говорити, що продуктивна взаємодія матиме місце лише тоді, коли аудиторія серед запропонованого в образі обере найбільш необхідне саме їй.

Найчастіше імідж особистості екранного мовця представляється *як місток між програмою та аудиторією*, оскільки професія ведучого за своєю природою тотожна професії актора. Незважаючи на спільність багатьох моментів, є принципова різниця в особливостях формування іміджу, проте під впливом курйозів, образи модернізуються за однаковою схемою. Актор може дозволити собі стати учасником скандальних тем чи ситуації, від чого його рейтинг може вирости. Телевізійний досвід вказує, що скандальність негативно впливає на персональний рейтинг, хоча інколи нею і зловживають ведучі. Наприклад, поведінка К. Осадчої інколи дивує глядачів; вона ставить доволі провокаційні питаннями до зірок та політиків. Для прикладу наведемо різке падіння рейтингу О. Марченко після загострення політичної ситуації в Україні. Припустимо, що таке погіршення показників спровоковано особою її чоловіка В. Медведчука, який брав участь у переговорах з сепаратистами у Донецьку у грудня 2014 р. та в січні 2015 р. Цікаво, що 15 січня 2015 р. на офіційній сторінці СТБ з'явилась інформація, що О. Марченко не буде вести черговий сезон проекту «Україна має талант». Таке рішення пояснюється необхідними змінами концепції та ведучих проекту [9].

«Змістове наповнення матеріалу, – говорить Н. Темех, доцільно втілювати в таку форму, яка б спонукала дивитися передачу...» [13, с. 11]. Синтетичність та дифузійність жанрів концептуально відповідає динамічності відеоряду, а також проявам зміни образу ведучого, який є одним з найголовніших критеріїв формування рейтингу телепрограми. Проте, зважимо, що існує загроза «аморфності українського медіа простору» [5], зважаючи на показники в розрізненості аудиторії за територіальним, соціальним, статевим, віковим, ментальним принципами.

Одним з наукових припущень дослідження можна вважати думку, що рейтинг ведучого формується в більшій мірі в емоційному полі, основа якого зосереджена на невербальній комунікації. «Жестова поведінка на екрані в процесі кодування та декодування полягає в передачі та одержанні інформації за допомогою різного роду сигналів і символів» [1, с. 10], оскільки в більшості випадків глядачі запам'ятовують як сказав ведучий, а не що, він сказав. Наприклад, типовими для поведінки ведучого Д. Яневського є протяжні паузи у вимові, інтригуючі протягування останніх слів у реченні; частий сміх І. Кондратюка; різкі рухи Г. Безулик в політичних ток-шоу; активна жестикуляція Р. Сєнічкіна; відсутність рухів на сцені в межах концертних епізодів О. Марченко у проектах «Х-фактор» та «Україна має талант», «випад» уперед Д. Карпачова.

Грунтовною є гіпотеза Т. Скрипаченко, яка виділяє факт, що «імідж формується як система перцептивно обумовлених (особливості сприймання особистості керівника оточуючими його людьми) та

діяльнісно опосередкованих (особливості управлінської діяльності керівника) уявлень про його особистість» [12, с. 3]. Незважаючи на те, що спілкування керівника та колективу відбувається безпосередньо з залученням вербального, невербального, тактильного рівнів комунікації, ця гіпотеза знаходить своє підтвердження і в українських телевізійних реаліях, що свідчить про універсальність іміджу як *рейтингформувального елементу*. Дозволимо собі сформувати визначення з детальним описом складників цього явища.

Рейтингформувальний елемент ведучого – це поєднання комунікативного аспекту та природніх характеристик ведучого як особистості, яка працює в умовах просторово-часової невідповідності з аудиторією та безпосередньо впливає на неї вербальними та невербальними засобами. Показник дозволяє оцінити рівень впливу глядача на аудиторію та визначити рівень маніпуляції глядачами.

Запропонуємо метод розрахунку рейтинг формувального елементу. Згідно запропонованого нами визначення *елемент* (**F**) – відношення персонального рейтингу ведучого як ступінь перших 5-х вражень за визначений період від особистості глядачами (**R**) до загального рейтингу проекту (**U**). Якщо ж ведучий виступає дієвою особою на декількох проектах, тоді для другої одиниці актуальним стане загальна сума рейтингів усіх проектів (U1, U2...), або ж в якості замінника використовувати загальний рейтинг каналу (абсолютний), хоча тоді розмір похибки буде значним (Uabs). Одиниця вимірювання – числове відношення. У випадку найкращого співвідношення індивідуального рейтингу до рейтингу проекту, показник наближається до одиниці (1). У цьому випадку можна говорити про максимальний вплив телевізійного персонажа на генеральну глядацьку сукупність. Якщо ж показник більше 1, можна припустити, що «знак іміджу» [12] ведучого негативний, оскільки він не відповідає тематичному наповненню програми та сприймається опосередковано від екраного проекту.

Запропонуємо *формулу розрахунку рейтингоформувального елементу:*

$F = R/U$

$F = R/\ (U1+U2+...Un)/U1,\ 2,\ n$

$F = R/Uabs.$

Дані для математичного розрахунку формули (показника U) наводяться у результатах моніторингу незалежних соціологічних центрів, а також у тих, що виконані на замовлення телекомпаній.

Розрахуємо рейтингоформувальний елемент Р. Сєнічкіна (ключова умова – перегляд відеофрагменту та рейтингу має збігатися в датах – прим. авт.): *R=0,8* (Додаток В3) */ U за 3-9 лютого = 2,28*[1] (загальний рейтинг) = *0,35*. Цей показник говорить про достатньо низький рівень ведучого в рамках телепрограми. .

Наголосимо, що розрахувати вплив за виведеною формулою можна, як за визначений період, так і за увесь сезон проекту загалом. Маючи в арсеналі технологічні можливості підрахунку рейтингу, важливо окреслити її головну мету таких заходів. На думку дослідників: «Основна мета проведення дослідження телевізійної аудиторії – це створення стандартизованої валюти телевізійного ринку України, яка дозволяє визначати обсяги аудиторії телевізійних каналів, програм» [6, с. 133].

Найбільш сильний вплив на зміну поведінки в кадрі та якісні перетворення ефіру, на думку С. Муратова, справили фрагментація і декомпозиція телеінформації [7]. Так, Ю. Макаров стверджує: «В тому, що ... програми перестали бути цікавими, винен передусім сам ведучий» [2, с. 16]. Наголошує на загрозах у роботі екранних мовців В. Іванов, зазначаючи: «Телевізійний образ формується зі складного комплексу знаків, які набувають символічного забарвлення в певних комбінаціях звуку й зображення. Якщо окремі його складники лишаються нейтральними, то розгортання їх у певне аудіовідеооповідання активізує гру змістів, а естетична привабливість сприяє безперешкодному впливові на реципієнта» [6, с. 152].

Висновки і пропозиції. Для оптимального та дієвого діалогу між телевізійним персонажем та рейтингом його як телевізійної особистості та комплексно проекту, важливо звертати увагу на контент та форми його подачі, «щоб продукт праці ... журналіста відзначався новизною, оригінальністю, ефективністю та довершеністю, «родзинкою», неповторним іміджем, тому робота над шліфуванням власних здібностей не повинна припинятися...» [11, с. 16]. Це означає, що ведучий повинен змінюватися, але при цьому залишати свій образ максимально стабільним та таким, який викликає довіру у глядача, враховуючи власні уподобання та поради (настанови) редакторського колективу проекту.

Список літератури:

1. Бабенко В. В. Семіотичний інструментарій в комунікативній стратегії українського телебачення : автореф. дис. ... канд. наук соц. комун. : спец. 27.00.06 «прикладні соціально-комунікаційні технології» / В. В. Бабенко. – Київ. – 2008. – 20 с.
2. Дубинянська Я. Юрій Макаров не буде вести «Перший мільйон / Я. Дубинянська // Дзеркало тижня. – 2005. – № 22. – С. 16.
3. Зеленська Л. В. Вплив масової культури на формування образу вітчизняних телеведучих / Л. В. Зеленська // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь: ТНУ. – Том 25 (64). – № 4. – Ч. 1. – С. 151-154.
4. Іщенко С. Інформація для роздумів Олександрові Ткаченку / С. Іщенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.korrespondent.net/blog/journalists/3246186-v-efiri-11-sramota-po-ukrainsky.
5. Ландяк О. М. Стратегії конструювання ідентичності у телесеріалах в українському медіапросторі. : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «філософська антропологія, філософія культури» / О. М. Ландяк. – Харків, 2011. – 23 с.
6. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ: Центр вільної преси, 2012. – 352 с.
7. Муратов С. А. ТВ – эволюция нетерпимости: (История и конфликты этических представлений) / С. А. Муратов. – Москва: История, 2000. – 241 с.
8. Ніколаєску І. О. Розвиток професійного іміджу соціального педагога в післядипломній освіті: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «теорія та методика професійної освіти» / І. О. Ніколаєску. – Черкаси, 2011. – 20 с.

[1] http://www.telekritika.ua/rinok/2014-02-14/90424

9. Оксана Марченко більше не вестиме проект «Україна має талант» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт СТБ. – 2015. – Режим доступу: http://talant.stb.ua/ua/2015/01/15/stali-izvestny-imena-vedushhih-novogo-sezona-ukrayina-maye-talant/.
10. Пенчук І. Л. Регіональне телебачення і радіомовлення у контексті формування національної свідомості молоді : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «журналістика» / І. Л. Пенчук. – Київ, 2003. – 19 с.
11. Перелыгина Е. Б. Личностное развитие в контексте современных проблем акмеологии / Е. Б. Перелыгина // Мир психологии. – 2004. – № 4 (40). – С. 154-167.
12. Скрипаченко Т. В. Соціально-психологічний імідж сучасного керівника: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / Т.В. Скрипаченко. – Київ, 2001. – 18 с.
13. Темех Н. Д. Українське телебачення і проблеми формування духовності молоді : автореф. дис. ... канд. філол.. наук : спец. 10.01.08 «журналістика» / Н. Д. Темех. – Львів., 2005. – 21 с.
14. Фінклер Ю. Інформаційне поле України як чинник провалля між владою та соціумом / Ю. Фінклер – [Електронний ресурс] // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository, 2012. – С. 180-181. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/14540.
15. Шандаренко О. В. Віртуальні виміри моди XX століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «теорія та історія культури» / О. В. Шандаренко. – Київ, 2008. – 23 с.

Роговая Т.А.
Институт журналистики
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ПЕРСОНАЖ И РЕЙТИНГ: ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОВЛИЯНИЯ

Аннотация
Проведен анализ процесса формирования рейтинга в аудитории современных информационно-развлекательных программ и выведено формулу ретингформировательного элемента в имидже ведущего. Кроме того очерчены типичные ошибки в формировании высокого рейтинга. Для подтверждения выдвинутых гипотез приводятся примеры среди ведущих украинского телевизионного поля.
Ключевые слова: ведущий, имидж, рейтинг, телевидение.

Rogovaya T.A.
Institute of Journalism
Kyiv National University of the name of Taras Shevchenko

PERSONAGE AND RATING: FEATURES OF SELF-INFLUENCE

Summary
The analysis of process of forming of rating is conducted in the audience of the modern informatively-entertaining programs and the formula of ratingforming element is shown out in the image of anchorman. Except that typical errors are outlined in forming of the high rating. For confirmation of the pulled out hypotheses examples are made among the anchorwomen of the Ukrainian televisional field.
Keywords: anchorman, image, rating, television.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.334.(477.87)

ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В УМОВАХ РЕГІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Варга Н.І.
Ужгородський національний університет

У статті розглянуто соціальні взаємозв'язки в регіональному середовищі. Соціальні мережі виступають одним із механізмів таких взаємодії. Виступають, як комплекс відносно стабільних і довгострокових зв'язків неформального характеру, які не маючи вираженої організаційної структури, виконують функцію нарощування об'єму особистого і соціального капіталу. В нашому суспільстві багато питань вирішується на основі довіри. Яка визначається як очікування людиною певних дій зі сторони оточуючих, базується на знанні об'єкта і здатності передбачити, прогнозувати чи впливати на його діяльність, що підтверджується досвідом взаємодії з ним.

Ключові слова: взаємодія, довіра, соціальні мережі, неформальна економіка, соціальний амортизатор, корупція.

Постановка проблеми. На макрорівні неформальні практики населення представляють не просто природній механізм функціонування економіки, але і спосіб вирішення багатьох проблем, пов'язаних з недосконалістю формальних правил [1]. При чому варто відмітити, що кризові явища в офіційній економіці (інфляція, зниження заробітної платні, безробіття) спричиняють розвиток і розгортання неформальних практик самозабезпечення, що виявляються в ряді соціальних явищ. А саме наявність неформальних і напівформальних міських ринків, наприклад, дозволяє населенню купувати продукти харчування за низькими цінами. При чому небезпеки подібної торгівлі більшість не лякають: люди свідомо ідуть на ризик придбання неякісної продукції заради можливості отримання цінової вигоди. Факт поширення неформальних ринків торгівлі в економіці пострадянських країн, як і мала ефективність по їх забороні, свідчать про функціональності даного феномену і його позитивному сприйнятті населенням. В сфері неформальних трудових відносин ситуація також всіх задовольняє: роботодавці уникають зайвих витрат, пов'язаних із оподаткуванням, неформально зайняті отримують більш високі заробітні платні в «конвертах».

Дослідження соціальних мереж показує, що в соціально-економічних стратегіях сільського населення неформальні відносини завжди займали визначальне місце, а дискомфорт викликали скоріше формальні правила, що насаджувалися зверху. Місцезнаходження неформальних економічних акцій – це рутинне, щоденне існування, яке передбачає локалізацію (соціальну, територіальну, культурну). Неформальна економіка в цьому значенні є загальною ознакою людей, специфічно (без допомоги формальних декларацій і письмових зобов'язань) домовившись один з одним, здійснювати якісь корисні дії, зберігаючи звичний порядок справ.

Неформальні акції тісно вплетені в соціальний контекст даного локального утворення, особливо помітно в сьогоднішніх умовах, коли більшість населення покладається на самовиживання і самозабезпечення. Економічна практика суб'єктів соціально-територіальних утворень характеризується тим, що рік від року наростає міцність і різноманіття горизонтальних ресурсних потоків. Відносини між членами сільської громади, відносини між сімейними дворами ущільнюються, поряд з економічними моментами, які вимагають розрахунку і еквівалентності, забарвлюються такими якостями, які здатні гарантувати виживання того чи іншого господарства при будь-яких драматичних обставинах. Мережа зв'язків може бути досить прозорою і тонкою для стороннього спостереження, але в той же час досить стійкою, щоб не зруйнуватись навіть в найслабших ділянках. Сільська громада сьогодні мультицентрична і в багатьох випадках замкнута.

Основою до аналізу закритих суспільств та таких, що знаходяться в стані трансформації, може бути концепція соціальних мереж взаємопідтримки. **Метою статті** є аналіз процесів функціонування соціальних мереж в умовах регіонального середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основна проблема функціонування формальних соціальних інститутів полягає в тому, що значний об'єм щоденних практик, зв'язків і відносин не піддається регламентації з їх сторони. До того, незважаючи на нормативно універсальний характер формальних соціальних інститутів, ефективність їх функціонування по відношенню до індивідуальних і групових інтересів часто визначається об'ємом людського і соціального капіталу акторів.

Соціальні мережі виступають як комплекс відносно стабільних і довгострокових взаємодій неформального характеру, що не маючи вираженої організаційної структури, виконують функцію нарощування об'єму особистого і соціального капіталу. Включеність індивіда в соціальні мережі здатна компенсувати недостатність індивідуальних соціальних ресурсів за рахунок підтримки учасників соціальних мереж – сімей, родичів, друзів, знайомих, земляків, релігійних і етнічних громад.

Соціальні сукупності виникають з появою соціальних мереж соціальних відносин (соціальних структур), що пов'язують окремих індивідів. Суспільство не складається з індивідів, а виражає суму тих зв'язків і відносин, в яких ці індивіди знаходяться один до одного. В нашому суспільстві багато питань вирішується на основі довіри, яка визначається як «очікування людиною певних дій зі сторони оточуючих, коли ці дії напряму торкаються його вибору і він повинен приймати рішення до того, як вони стануть відомі». Довіра базується на знанні об'єкта і здатності передбачити, прогнозувати чи впливати на його діяльність, що підтверджується досвідом взаємодії з ним. Будь-яка взаємодія у суспільстві – від домовленостей на ринку на основі передоплати до створення сім'ї – передбачає дотримання його учасниками нормам довіри.

У вітчизняній та зарубіжній літературі феномен «довіра» в різноманітних його проявах присвячено достатньо досліджень. Цю проблему вивчають представники найрізноманітніших наук – психологи, філософи, політологи, соціологи, юристи. Вагомий внесок у розробку довіри в економіці зробили К. Ерроу, Я. Корнаі, Дж. Равен, А. Селігмен, Ф. Фукуяма, П. Штомпка.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Варга Н.І., 2015

Необхідно зазначити, що вперше поняття довіри як економічної категорії звертається А. Сміт у «Теорії моральних почуттів». Для А. Сміта довіра природне, стадне відчуття індивіда. Бажання завоювати довіру, переконувати, керувати і направляти інших людей, за його словами, одні з найсильніших людських пристрастей [2].

Особливе місце проблема довіри займає у теорії нової інституційної економіки (Р. Коуз, Д. Норт, О. Вільямсон). Дана концепція передбачає, що ситуація в економічному світі складна і неоднозначна. У такому випадку вагомого значення набуває проблема невизначеності, яка виникає внаслідок неповноти інформації та її асиметричного розподілу. Менше інформованій стороні доведеться здійснити додаткові трансакційні витрати (наприклад, на пошук додаткової інформації, розробку складніших контактів і страхування угод). Проте з підвищенням рівня довіри в економічній системі, такі затрати будуть скорочуватися.

Н. Луман у праці «Влада і довіра» наголошує на складності й непрозорості сучасних суспільств, одночасно вказуючи, що довіра є необхідною умовою їх розвитку. Вчений розмежовує поняття «довіра» (важливий елемент міжособистісних відносин) і «впевненість» (виникає під час участі у функціональних системах, таких як політика або економіка) [3].

Другій половині 90-их років з'являється робота А. Селігмена «Проблема довіри». Він вважає, що наявність довіри – суттєва компонента всіх стійких суспільних систем, а проблема становлення довіри визначає специфіку сучасності. В якості початкового моменту формування системи суспільної довіри А. Селігмен розглядає довіру на первинному міжособистісному рівні, генералізація якого створює довіру до влади, уряду, суспільства в цілому. В той же час фактором підтримання суспільної довіри на достатньому рівні є «обов'язок виконання обіцянок» [4].

Ф. Фукуяма вважає довіру ключовою характеристикою розвинутого людського суспільства, цінним економічним активом, тобто потенційним джерелом добробуту і стабільності влади. Саме довіра визначає прогрес, вона діє на мікро-, мезо- та макрорівнях суспільного життя.

Ф. Фукуяма стверджує, що спонукати людей довіряти один одному на всіх рівнях суспільства вкрай складно і виділяє три постулати довіри: довіру не можна гарантувати; довіру не можна вимагати; довіра реалізовує себе щоразу іншими шляхами [5].

Довіра (і недовіра) виступають важливим фактором, що регулює, детермінує мотивацію особистості, фіксуючи певне відношення людини до оточуючого світу, в ціннісних категоріях виражаючи відношення людини до оточуючого світу, в ціннісних категоріях виражаючи певні орієнтації знань, інтересів і переваг різних співтовариств, груп, особистостей.

З ціллю вивчення функціонування соціальних мереж в рамках регіонального суспільства, їх ефективності, соціальних ресурсів, що являються предметом соціальних обмінів, в грудні – січні 2014 р. було проведено регіональне опитування за випадковою регіональною вибіркою (N= 378).

Соціальні мережі, з однієї сторони, є вимушеними, компенсаційними механізмами, які формуються в умовах неефективності держави і інших соціальних інститутів. З іншої, – являють собою універсальний соціальний механізм, що реалізовує свої функції в умовах відносної соціальної та групової солідарності, доповнюючи цим функціонування інших соціальних інститутів.

Ефективність функціонування соціальних мереж представляє собою, таким чином, їх здатність регулювати поведінку і нарощувати об'єм соціального і людського капіталу. Ефективність соціальних мереж представляє собою їх здатність компенсувати неефективність формальних, перед усім, державних інститутів.

Проблема вияву передумов до формування і розвитку соціально-мережевих передумов складається з відповіді на такі основні питання. По-перше, наскільки в суспільстві створені передумови для утворення і функціонування соціальних мереж як універсального механізму. І тут ключовим індикатором буде виступати рівень міжособистісної довіри. По-друге, наскільки суспільство і його окремі сегменти потребують соціальних механізмів, які б компенсували неефективність формальних інститутів.

Міжособистісна довіра, яка виступає складним соціальним феноменом, виступає основою до побудови соціальних мереж. Довіра та солідарність являються факторами, що впливають на неформальну економіку в контекст мережевої взаємодії. Адже люди живуть не у вакуумі, а в контексті широких соціальних сукупностей [5].

Згідно до результатів нашого дослідження, її рівень відносно невисокий. Ситуація в цілому характеризується перевагою недовірливого відношення до людей. Так, на питання «Як Ви вважаєте, більшості людей можна довіряти?» схвально відповіли 22.6% респондентів, негативно – 52.1%, важко відповісти – 25.3% респондентів. Результати ж дослідження «Українське суспільство. Моніторинг змін» [6] показують, що більшості людей можна довіряти – 44.7%. Можливо, розходження у результатах пов'язані з тим, що у нашому дослідженні потрібно було відповідати більш категорично, без значної градації відповідей.

Рівень довіри дещо зростає із зменшенням масштабу поселення. Так, якщо серед жителів населення міста тих, хто вважає, що людям можна довіряти 16.4%, то серед сільського населення цей показник – 23.8%.

На питання «Чи довіряєте Ви жителям свого міста (села)?» маємо такий перелік відповідей: довіряють – 29.9% жителів міста, 41.4% жителів села.

Відповідь на питання «Чи довіряєте Ви жителям свого будинку, сусіднього двору (для села – вулиці)», так само різниться, так якщо довіряють, то в місті цей показник є 46.3%, то в сільський поселеннях 54.8% опитаних респондентів. Отже, приходимо до у узагальнень, що соціальні дистанції і, відповідно, рівень довіри між людьми збільшується в залежності від типу поселень, в якому проживають респонденти.

Групування даних за соціально-демографічними характеристиками респондентів надає нам наступну картину: в більшій мірі схильні до довіри жінки, в меншій чоловіки. Так між жінками – 24.9% тих які говорять, що більшості людей можна довіряти, 50.7% притримуються протилежної думки; в той же час 19.6% респондентів чоловічої статі схвально відповідають на питання стосовно довіри людям і відповідно 53.8% відповідають негативно.

В соціально-демографічному розрізі більш схильні до довіри молодь до 20 р., де довіряють людям – 30.6% не довіряють – 41.7% респондентів, у представників цієї вікової категорії переважає юнацький максималізм і ідеалізм; наступними йдуть представники вікової групи 30-50 р., де 24.2% – довіряють людям та 56-60 р. – 22.6%

респондентів довіряють людям, напевно, даються взнаки відголоски радянської системи виховання і формування молоді; найменш схильні до довіри людям представники 20-30-річного проміжку, де лише 17.7% довіряють, а 61.9% респондентів не довіряють людям, а саме ці респонденти знаходяться в стані професійного і соціального становлення і зростання. Таким чином, настороженість, недовіра до оточуючих переважає більше у середовищі за 20-річною межею, а більше довіряють в молодому (до 20 р.) і старшому (50-60) віці.

Невисокий рівень міжособистісної довіри тягне за собою соціальну атомізацію і індивідуалізацію життєвих практик населення. Люди у вирішенні життєвих проблем опираються переважно на найближче оточення, з яким вони пов'язані родинністю або дружбою [7]. На запитання анкети: «Якщо Ви опинилися у важкій життєвій ситуації, на чию допомогу, в першу чергу розраховуєте?» першу групу за частотою виборів займають родичі, сім'я – 73.9% відповідей; «тільки на самого себе» розраховує 55.1% опитаних; 40.4% респондентів у важкій ситуації розраховують на підтримку друзів та знайомих. Далі слідує друга група за значимості для респондентів – це підтримка сусідів – 13%, та релігійних організацій – 7.7%. Далі із значним відривом слідує третя група , це керівництво організації, в якій працюю – 2.7%, державні органи і установи – 1.3% та громадські організації – 1.1%.

При виборі суб'єктів допомоги у важку хвилину у всіх вікових групах спостерігається єдність думок. Проте відмічаються деяка специфічність, що проявляється в порівнянні відповідей респондентів 60 років з іншими віковими групами. А саме у важкій ситуації тільки на себе розраховує 58,1% респондентів вікової категорії 56-60 р., в той час молоді до 20 р. таких лише 52.8%. У той час на допомогу родичів, членів сім'ї 88.9% респондентів розраховує в першу чергу, у віковій групі 56-60 р. цей показник 62.9%. Значимими для молоді є також друзі та знайомі, на допомогу яких розраховує 63.9% респондентів.

Перестарілі люди більш за інших розраховують також на допомогу з боку релігійних організацій, про це повідомило 9.7% респондентів. Зрозуміло, що це пов'язано із більшою залученістю даної категорії до релігійної діяльності (відвідування церкви, участь у богослужіннях, участь у культовій діяльності). Проте в цілому потрібно враховувати, що різниця між відповідями всіх вікових груп знаходиться в межах статистичної похибки і не є показовою.

Те, що на членів сім'ї і родину у випадку виникнення проблем покладається молоді люди, відповіли 80.4%, що є прогнозованим в силу специфіки їх соціального статусу. З однієї сторони, за об'єктивними причинами вони ще не змогли накопичити достатньо статусних капіталів для своєї автономії, з іншої сторони відіграє роль і достатньо висока психологічна залежність молоді від батьківських сімей, в силу традиція опіки і підтримки батьками своїх дорослих дітей. Зрозуміло, що менш за все готові покладатися на членів сім'ї і родичів респонденти 40-59 років, саме вони характеризуються високими статусними позиціями і відповідними капіталами. Варто відмітити також на низький рівень довіри на допомогу формальних інститутів (державних, громадських) органів, так і керівництва організацій, де працюють респонденти. Саме ситуація фінансово-економічної кризи, яка негативно відображається на всіх сферах життя нашого суспільства, особливо його регіонального рівня, актуалізуючи значимість соціальних мереж і мікросоціальних практик взаємопідтримки [8].

З однієї сторони в умовах невизначеності соціально-економічної ситуації об'єктивно збільшується потреба в соціальній підтримці значних груп населення з боку держави, а відповідно і зростання патерналістських настроїв. Але з іншого боку ми бачимо, що більшість людей в складних життєвих проблемах покладаються на себе, на своє найближче соціальне оточення, сім'ю, родичів.

Результати дослідження показують, що соціальний капітал, виражений в неформальних зв'язках, досить інтенсивно використовується населенням регіону для вирішення найрізноманітніших життєвих проблем. Найбільше особисті зв'язки задіяні для отримання медичної допомоги, соціальної підтримки, пільг – 55.6%, не менш важливими є сфера пошуку роботи та працевлаштування – 49.7%, захисту своїх прав – 33.5%; захисту приватних, земельних і інших прав – 36.2; організації власної справи – 26.3%; влаштування в медичний заклад – 24.5%; покращення житлових умов – 23.1% (таб. 1).

Найбільш пробною сферою для населення, як бачимо, є отримання медичної допомоги, соціальної підтримки, отримання пільг. Можемо побачити, що дана сфера є досить корумпованою і в ній використовуються ресурси особистих зв'язків.

Згідно до загальнонаціонального дослідження «Стан корупції в Україні», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології 2011 р., найбільша частка населення має справу з корупцією в медичних установах (66%), ДАІ (24%), загальноосвітніми школами (22%), оформленням або отриманням соціальних пільг (18%) [10].

Висновки. Основні результати показують значимість соціальних ресурсів неформальних зв'язків і відносин, їх використання для вирішення життєвих проблем, досягнення тих чи інших цілей. В реальному житті саме ці зв'язки виконують компенсаторний характер за неповноправності державних інститутів.

Емпіричні дослідження в гірських районах Закарпаття показують, що, з одного боку, громадяни продовжують покладатися на державу, на практиці притримуються поглядів, які прийнято називати патерналізмом у взаємовідносинах між державою і громадянами, а, з іншого – зростає відстань між інтересами держави і власними інтересами гро-

Таблиця 1

Основні сфери використання соціальних зв'язків

	Захисту своїх прав	Отримання медичної допомоги, соціальних пільг, допомоги	Пошуку роботи	Організації власної справи	Влаштування в освітній заклад	Покращення житлових умов	Захисту приватних, земельних і інших прав
Так	33,5	55,6	49,7	26,3	24,5	23.1	36,2
Ні	52,4	34,8	37,0	54,3	60,9	61.7	47,3
Важко відповісти	14,1	9,6	13,3	19,4	13,8	14.7	16,2

мадян. Люди усвідомлюють, що їхнє виживання в сучасних умовах в багатьох випадках залежить від них самих. Це все, разом з ментальністю, історичними традиціями, сьогоднішніми політичними і економічними умовами у формуванні соціальну базу взємопідтримки і мережевості.

Список літератури:

1. Sik E. The Spatial Distribution of Informal Market Places and Informal Foreign Traders in Contemporary Hungary. – Working paper, Bielefeld – 1997.
2. Сміт А. «Теорії моральних почуттів»: Режим доступу – http://ru.knowledgr.com
3. Луман Н. Честность политиков и высшая аморальность политики // Вопросы социологии. – 1992. – Т. 1 – № 1.
4. Селигмен А. Проблема доверия / А. Селигмен [пер. с англ. И. И. Мюрберг, Л. В. Соболева]. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
5. Фукуяма Ф. Доверие. – Режим доступу: http://yanko.lib.ru/books/cultur/fu
6. Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В.М.Ворони, д.соц.н. М.О. Шульги. – К.: ІС НАНУ, 2012. – 578 с.
7. Барсукова С.Ю. Неформальная экономика: экономико-социологический анализ – М.: Государственный университет – высшая школа экономики. Издательский дом ГУ ВШЭ – 2004. – С. 153.
8. Клямкин И., Тимофеев Л. Теневая Россия. Экономико-социалогическое исследование. – М.:РГГУ, 2000 – 592 с.
9. Эффективность социальных сетей в региональном сообществе Е.В. Реутов, Л.В. Колпина, М.Н. Реутова, И.В. Бояринова: Режим доступу – uchil.net›
10. Стан корупції в Україні: порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011 – Режим доступу: zaxid.net/…/shownews.do

Варга Н.И.
Ужгородский национальный университет

ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ РЕГИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация
В статье рассмотрены социальные взаимосвязи в региональной среде. Социальные сети выступают одним из механизмов таких взаимодействия и выступают, как комплекс относительно стабильных и долгосрочных связей неформального характера, не имея выраженной организационной структуры, выполняют функцию наращивания объема личного и социального капитала. В нашем обществе много вопросов решается на основе доверия, которая определяется как ожидания человеком определенных действий по стороны окружающих, базируется на знании объекта и способности предсказать, прогнозировать или влиять на его деятельность, что подтверждается опытом взаимодействия с ним.
Ключевые слова: взаимодействие, доверие, социальные сети, неформальная экономика.

Varga N.I.
Uzhgorod National University

SOCIAL NETWORKS IN CONDITIONS REGIONAL ENVIRONMENT

Summary
A "social network" can be defined as a set of nodes or actors (persons or organizations) linked by social relationships or ties of a specified type. A tie or relation between two actors has both strength and content. The content might include information, advice, or friendship, shared interest or membership, and typically some level of trust. Two aspects of social networks affect trust. One is "relational"– having to do with the particular history of that tie, which produces conceptions of what each actor owes to the other. The other is "structural": some network structures make it easier than others do for people to form trusting relationships and avoid malfeasance. For example, a dense network with many connections makes information on the good and bad aspects of one's reputation spread more easily.
Keywords: interaction, trust, social networks, informal economy.

НАШІ АВТОРИ

1. **Александровська Людмила Миколаївна** – асистент кафедри офтальмології імені Б.Л. Радзіховського Буковинського державного медичного університету
2. **Алпатов Анатолій Петрович** – доктор технічних наук, професор, завідувач відділу системного аналізу та проблем керування Інституту технічної механіки Національної академії наук України і Державного космічного агентства України
3. **Анічкіна Олена Василівна** – асистент кафедри хімії Житомирського державного університету імені Івана Франка
4. **Бабиченко Віктор Якович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри підйомно-транспортних, будівельних та дорожніх машин Одеської державної академії будівництва та архітектури
5. **Барилович Олена Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі Національного університету біоресурсів і природокористування України
6. **Біла Галина Ігорівна** – аспірант кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
7. **Будасов Ігор Олександрович** – студент факультету інформатики та обчислювальної техніки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», інженер
8. **Варга Наталія Іллівна** – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Ужгородського національного університету
9. **Галушко Валентина Олександрівна** – доктор технічних наук, доцент, професор кафедри технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва і архітектури
10. **Голіяд Наталія Іванівна** – викладач кафедри англійської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету
11. **Грегоращук Юлія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету
12. **Гриценко Дар`я Сергіївна** – аспірант кафедри маркетингу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
13. **Грицко Христина Романівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
14. **Гунчак Наталія Володимирівна** – кандидат економічних наук, Коледж Львівського університету бізнесу та права
15. **Данелюк Вадим Ілліч** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва та архітектури
16. **Діденко Наталія Миколаївна** – аспірант кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка
17. **Дропа Ярослав Богданович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
18. **Зелінська Анастасія Андріївна** – магістр Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
19. **Іванченко Анна Володимирівна** – аспірант кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
20. **Ісхакова Наталія Гаріївна** – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціології Національного авіаційного університету
21. **Ісхакова Наталія Гаріївна** – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціології Національного авіаційного університету
22. **Кириченко Олена Василівна** – асистент кафедри експертизи та митної справи Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
23. **Короткіх Михайло Анатолійович** – старший викладач кафедри тактики Військової академії
24. **Кочетков Дмитро Ігорович** – магістр Вінницького торговельно-економічного інституту
25. **Кравцова Марія Олександрівна** – асистент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка
26. **Лещенко Марина Миколаївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародної економіки та бізнесу Черкаського державного технологічного університету
27. **Марина Отілія-Мірела Василівна** – аспірант кафедри економіки підприємства Ужгородського національного університету
28. **Менейлюк Олександр Іванович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва і архітектури
29. **Мироненко Віталій Петрович** – Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України
30. **Мочалов Юрій Олександрович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
31. **Нечипор Наталія Миронівна** – молодший науковий співробітник Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
32. **Олена В'ячеславівна Лебедєва** – кандидат юридичних наук, старший лаборант навчально-методичного кабінету Київського коледжу легкої промисловості
33. **Онишків Зіновій Михайлович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики початкової і дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
34. **Перхайло Неля Антонівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та освіти дорослих Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
35. **Петрів Наталія Дмитрівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка

36. **Половенко Людмила Петрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних систем Вінницького торговельно-економічного інституту
37. **Пуга Оксана Олексіїна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
38. **Пушкарьов Андрій Олегович** – магістр Ужгородського національного університету
39. **Рогова Тетяна Арнольдівна** – аспірант кафедри кіно, телемистецтва Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
40. **Романенкова Юлія Вікторівна** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
41. **Сокур Микола Іванович** – доктор технічних наук, професор, завідуючий кафедри маркетингу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
42. **Сталь Тетяна Вікторівна** – аспірант Інституту технічної механіки Національної академії наук України і Державного космічного агентства України
43. **Тимченко Надія Миколаївна,** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та морського права Херсонської державної морської академії
44. **Урсу Наталія Олексіївна** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
45. **Федунишин Любомира Любомирівна** – викладач Бурштинського енергетичного коледжу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
46. **Черчата Лідія Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
47. **Яковлев Денис Вікторович** – доктор політичних наук, професор, декан факультету політології та соціології Національного університету «Одеської юридична академія»

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 8 (23) серпень, 2015 р.

Частина 2

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 21.08.2015 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 20,69. Тираж 100 прим.
Зам. 0815-32.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.